

19 / 2018

УКРАЇНОЗНАВЧИ СТУДІЇ

Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства
при Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника
*Заснований у вересні 1998 року.
Виходить один раз на рік.*

ЗМІСТ

МОВА

Василь Грещук, Валентина Грещук Мовна картина світу гуцулів крізь призму художнього тексту. Гора.....	5
Віталій Кононенко Український новостиль: лінгвопоетика художнього дискурсу Сергія Жадана.....	17
Володимир Барчук Про деякі суспільні мему сучасних українців.....	32
Василь Яцій До питання слов'янської антропонімії (за матеріалами однієї з груп соматичної лексики).....	41
Михайло Бігусяк Діалектне членування говорів Прикарпатського ареалу в лінгвістичних студіях першої третини ХХ століття.....	59
Оксана Ципердюк Семантико-стилістичні особливості фразеологізмів у проповідях єпископа Григорія Хомишина.....	70
Оксана Семенюк Гуцульські діалектні риси в мові роману Р. Іванчука «Вогненні стовпи».....	82

ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

Степан Хороб Літературно-критичні концепції Миколи Євшана (На матеріалі статті П. Петренка «Естетичне «вірую» М. Євшана»).....	93
Роман Піхманець Чоловік гадкує, а Бог лаштує: віденські перифрази Михайла Драгоманова.....	103
Микола Васильчук Гуцульський текст в системі нового українського письменства: причини появи і вектори розвитку (на підступах до вивчення художнього дискурсу Гуцульщини в українській літературі ХІХ – поч. ХХ ст.).....	163
Наталія Мочернюк Поетична збірка як інтермедіальний проект: досвід Василя Хмелюка.....	176

ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Олександр Солецький Література українського бароко в контексті європейської емблематичної традиції.....	188
Богдан Грещук Словотвірна категорія «неповний вияв ознаки» в українській мові в зіставленні з англійською мовою.....	201

ІСТОРІЯ. ПОЛІТИКА. ЕКОЛОГІЯ

Сергій Адамович Злочини нацистської Німеччини в м. Калущі (1941–1944 рр.).....	213
Микола Чернявський, Тарас Парпан Структурно-динамічна парадигма біоекологічних засад гірського лісівництва українських Карпат.....	228

ОСВІТА. КУЛЬТУРА. МИСТЕЦТВО

Віолетта Дутчак Діяльність українських бандуристів у міжвоєнній Чехословаччині (20–30 рр. ХХ ст.) як прообраз національних соціокультурних інституцій.....	232
---	-----

Михайло Гнатюк Різьбяр Микола Гrepиняк і народне мистецтво Гуцульщини.....	247
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Василь Грещук Технологічно-маніпуляційна природа неорусинського руху (Любомир Белей. «Русинський» сепаратизм: націєтворення <i>in vitro</i> . Київ. Темпора, 2017. 392 с.).....	260
--	-----

ПОСТАТИ

Василь Грещук Мені його не вистачає досі.....	265
--	-----

Головний редактор **ВАСИЛЬ ГРЕЩУК**, докт. філол. наук, проф.

Редакційна колегія:

Сергій Адамович – д-р істор. наук, проф., **Алла Архангельська** – д-р філол. наук, проф. (Університет Палацкего у Оломоуці, Чехія), **Володимир Барчук** – д-р філол. наук, проф., **Яків Бистров** – д-р філол. наук, проф., **Галина Білавич** – д-р пед. наук, проф., **Ольга Білик** – канд. філол. наук, доц., **Степан Борчук** – д-р істор. наук, проф., **Мирослав Волошук** – д-р істор. наук, проф., **Марія Голянич** – д-р філол. наук, проф., **Ганна Дидик-Меуш** – канд. філол. наук, старший наук. співроб. (Львів), **Віолетта Дутчак** – д-р мист., проф., **Микола Ільницький** – д-р філол. наук, проф. (Львів), **Віталій Кононенко** – д-р філол. наук, проф., **Ірина Кононенко** – д-р габіліт., ад'юнкт (Варшавський університет, Польща); **Богдана Криса** – д-р філол. наук, проф. (Львів), **Микола Кугутяк** – д-р істор. наук, д-р філос., проф., **Василь Марчук** – д-р істор. наук, проф., **Іван Миронюк** – д-р хіміч. наук, проф., **Ірена Митнік** – д-р габіліт., завідувач кафедри україністики (Варшавський університет, Польща); **Віктор Москалець** – д-р психол. наук, проф., **Наталія Пилячик** – канд. філол. наук, доц., **Роман Піхманець** – відповідальний секретар, д-р філол. наук, проф., **Михайло Романюк** – д-р екон. наук, проф., **Борис Савчук** – д-р істор. наук, проф., **Тарас Салига** – д-р філол. наук, проф. (Львів), **Любов Струганець** – д-р філол. наук, проф. (Тернопіль), **Степан Хороб** – д-р філол. наук, проф., **Ігор Цепенда** – д-р політ. наук, проф.

Рецензенти:

Ярослав Гарасим, д-р філол. наук, проф. Львівського національного університету імені Івана Франка; **Мар'ян Скаб**, д-р філол. наук, проф. Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Адреса редакції: 76 000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Засновник – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника»
Свідоцтво про реєстрацію Серія КВ № 3489 від 23.09.1998 р. видане Міністерством інформації України

Видавець – Інститут українознавства при Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника

Комп'ютерний набір – *Ірина Шикеринець, Оксана Гавадзин. Комп'ютерний верстка* – *Віра Яремко*
Редактор – *Василь Грещук.*

19/2018 Ukrainian Studies

Scientific and theoretical journal of the Institute of Ukrainian Studies
at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Founded in September 1998.

Published once per year.

CONTENTS

LANGUAGE

Vasyl Greshchuk, Valentyna GRESHCHUK Language picture of the world of hutsuls through the prism of belletristic language. Mountain.....	5
Vitalii Kononenko The ukrainian 'novostyl': lingvopoetics of Sergiy Zhadan sartistic discourse.....	17
Volodymyr Barchuk Some social memes of modern ukrainians.....	32
Vasyl Yatsiy Towards the slavonic anthroponymy (based on the one of the somatic lexics group materials).....	41
Myhajlo Bihusjak Dialect differentiation of the appeal of the Precarpathian areal in the linguistic studies of the first third of the 20th century.....	59
Tsyperdiuk Oksana Cemantic-stylistic features of phraseologisms in the sermons of bishop Hryhorii Khomyshyn.....	70
Oksana Semeniuk The hutsul dialectal features in R. Ivanychuk's novel 'Fiery columns'.....	82

LITERATURE. FOLKLORE

Stepan Horob Mykola Yevshan's literary-critical conceptions (On the material of P. Petrenko's article «M. Yevshan's aesthetic «Believe»).....	93
Roman Pikhmanets Man proposes, God disposes: Mykhailo Drahomanov's Vienna paraphrases.....	103
Mykola Vasylchuk Hutsul text in the system of the new Ukrainian writing: causes and ways of development (studies on the XIX th and early XX th centuries Ukrainian literature).....	163
Nataliya Mocherniuk A book of verse as an intermedial project: the experience of Vasyl Khmeliuk.....	176

COMPARATIVE-TYPOLOGICAL STUDIES

Oleksandr Soletskyi Ukrainian baroque literature from the perspective of the european emblematic tradition.....	188
Bogdan Greshchuk The word-forming category «incomplete feature manifestation» in Ukrainian and English.....	201

HISTORY. POLITICS. ECOLOGY

Sergyi Adamovych Crimes of the nazi Germany in Kalush (1941–1944).....	213
Mukola Cherniavskiy, Taras Parpan Structural and dynamic paradigm of bioecological bases of mountain forestry in Ukrainian Carpathies.....	228

EDUCATION. CULTURE. ART

Violetta Dutchak Activity of Ukrainian bandura players in interwar Czechoslovakia (1920–1930) as the prototype of national social and cultural institutions.....	232
Mykchailo Gnatiuk Carver Mykola Grepyniak and folk art of Hutsulshchyna...	247

REVIEWS

- Vasyl Greshchuk** Technological and manipulative nature of the neorussian move (Lyubomir Belei, «Rusynsky» separatism: nation-building in vitro, Kyiv, Tempora, 2017. 392 p.)..... 260

PERSONALITIES

- Vasyl Greshchuk** I do not expressly expect..... 265

Chief Editor **Vasyl Greshchuk** – Dr. Philol. Sciences, prof.

Editorial board:

Sergei Adamovych – Dr. Hist.Sciences, prof., **Alla Arkhangelska** – Dr. Philol. Sciences, professor, the Palatskego University in Olomouc, Czech Republic; **Volodymyr Barchuk** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Yakiv Bystrov** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Galyna Bilavych** – Dr. Ped. Sciences, prof.; **Olga Bilyk** – Cand. Philol. Sciences, associate prof., **Stepan Borchuk** – Dr. Hist. Sciences, prof., **Myroslav Voloshchuk** – Dr. Hist. Sciences, prof., **Mariia Holianych** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Hanna Dydyk-Meush** – Cand. of Philol Sciences, Senior Research Fellow, **Violetta Duttak** – Dr. Art Criticism, prof., **Mykola Ilnytskii** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Vitalii Kononenko** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Iryna Kononenko** – Dr. Habilit., associate prof., Warsaw University, Poland; **Bogdana Krysa** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Mykola Kugutiak** – Dr. Hist.Sciences, Dr. Philos., prof., **Vasyl Marchuk** – Dr. Hist. Sciences, prof., **Ivan Myroniuk** – Dr. Chemist. Sciences, prof., **Irena Mytnik** – Dr. Habilit., Head of the Department of Ukrainian Studies, Warsaw University, Poland; **Viktor Moskalets** – Dr. Psychol. Sciences, prof., **Natalia Pyliachyk** – Cand. Philol Sciences, associate prof., **Roman Pikhmanets** – executive secretary, Dr. Philol. Sciences, prof., **Mykhailo Romaniuk** – Dr. Econ. Sciences, prof., **Borys Savchuk** – Dr. Hist. Sciences, prof., **Taras Salyga** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Liubov Struganets** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Stepan Khorob** – Dr. Philol. Sciences, prof., **Igor Tsependa** – Dr.Polit. Sciences, prof.

Reviewers:

Yaroslav Harasim, Dr. Philol. Sciences, prof. Ivan Franko National University of Lviv; **Marian Skab**, Dr. Philol. Sciences, prof. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Address of the editorial office: 76 000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenko, 57

The founder – SHEI «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»

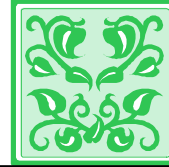
Certificate of registration serial number KV № 3489 dated September 23, 1998 issued by the Ministry of Information of Ukraine

Publisher – Institute of Ukrainian Studies at the V. Stefanyk Precarpathian National University.

Computer set – *Iryna Shykerynets, Oksana Havadzyn*. Computer layout – *Vira Yaremko*.

The editor – *Vasyl Greshchuk*.

© Institute of Ukrainian Studies
at the Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University, 2018

**МОВНА КАРТИНА СВІТУ ГУЦУЛІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ. ГОРА**

Василь ГРЕЩУК

*доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: ukrinst.pu.if@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7011-3911

Researcher ID: N-6078-2018

Валентина ГРЕЩУК

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: zavershok@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5702-6824

*У статті проаналізовано мовну картину світу гуцулів у сегменті поняття **гора**, представлену українською художньою мовою. Гуцульську мовну картину світу репрезентують одиниці гуцульського говору, передовсім номінативні. В літературних текстах, з огляду на художнє осмислення світу гуцулів, здійснюється його моделювання. Мовна картина світу гуцулів постає крізь призму художньої мови, що є окремим об'єктом лінгвістичних студій. Як засвідчив аналіз конкретного матеріалу, гуцульська мовна картина в сегменті поняття **гора** відрізняється від аналогічного сегмента поза ареалом гуцульського говору. Для горянина, попри те, що він теж послуговується загальнонаціональним найменуванням **гора**, у гуцульському говорі функціонує ще низка слів на позначення гори, зокрема **грунь, кичера, китиця, магура, малява, голиця, горгани**. Цим забезпечується значно детальніше лексико-семантичне категоризування навколишньої дійсності, фіксування номінативними засобами ознак, значущих для життєдіяльності горян, але індивідуальних для пересічного українця з рівнинної частини України. Крім того, гуцульська картина світу в українській художній мові збагачена низкою образних компонентів, зумовлених використанням аналізованих діалектизмів в художніх компаративних сполуках, в поетичних метафорах.*

***Ключові слова:** мовна картина світу, гора, гуцульський говір, художня мова, номен, кичера, грунь.*

Обґрунтування й формулювання проблеми дослідження. Мовна картина світу гуцулів ґрунтується на гуцульському говорі, для якого

характерний визначальний сегмент фонетичної, граматичної та лексико-семантичної системи, спільної з українською загальнонаціональною мовою, та частка різнорівневих мовних одиниць, властивих тільки йому чи йому й деяким суміжним із ним говорам. Це дає підстави виділяти гуцульську мовну картину світу, специфіка якої виявляється саме через зазначену диференційну частину, оскільки в її мовних знаках знаходять лінгвальне втілення сприймання й осмислення предметів і явищ позамовної дійсності, які не мають засобів вербалізації в українській мові поза ареалом Гуцульщини. Гуцульська мовна картина світу є невід'ємним компонентом загальнонаціональної мовної картини світу.

Гуцульську мовну картину світу репрезентують одиниці та явища гуцульського говору, передовсім номінативні. В літературних текстах, з огляду на художнє осмислення світу гуцулів, здійснюється моделювання його, тобто мовна картина світу гуцулів постає крізь призму художньої мови, і це, на нашу думку, є окремим об'єктом лінгвістичних студій.

Мета статті. У цій статті ставимо за мету висвітлити фрагмент гуцульської мовної картини світу в ділянці концепту *гора*, складниками якого є низка лексем на позначення гори за її різними ознаками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Назви, пов'язані з гірським ландшафтом, із позначенням географічних об'єктів гірської місцевості, відіграють у мовній картині світу гуцулів особливу роль, оскільки гори – це природне середовище життя й господарювання горян.

Ставлення гуцулів до місця свого замешкання, їх замилювання й захоплення рідним краєм вони відобразили в коломийці: Гори наші, гаї наші, файна полонина, / Нема ліпшої від тебе, наша Верховино [5, 47].

Слова як номінативні одиниці найбільш важливі в мовній картині світу, оскільки вони слугують засобом дискретизації знань, їх об'єктивації та інтерпретації [7, 110], а будь-яка картина світу – це передовсім знання, інформація, відомості про дійсність, в яких засвідчено відчуття, сприймання світу людиною, її світобачення. Семантика слова, в тому числі й діалектного – містилище знань про навколишню дійсність, а «для дискретизації предметних, фактологічних знань й існує в мові універсальний спосіб – найменування предметів і понять про них за допомогою слів» [Там само, 111]. Таким чином, якщо ми хочемо з'ясувати мовну картину світу, то необхідно перш за все звернутись до вияснення семантичного простору тих слів, з якими вона співвідноситься.

Літературні тексти широко фіксують гуцульську діалектну ландшафтну лексику, уможливаючи моделювання фрагмента гуцульської вербальної картини світу в ділянці найменування географічних об'єктів. Художня інтерпретація лінгвальної картини світу гуцулів у зв'язку з образним осмисленням зображуваного спричинює низку своєрідних ознак, якими вона відрізняється від мовної картини гуцулів, представленої гуцульським говором.

Для пересічного українця сприймання, уявлення, усвідомлення гори посутньо відрізняється від того, якою вона постає в свідомості горянина. Для степовика, поліщука, подолянина будь-яка *гора* на номінативному рівні залишається *горою*, і для диференціації її за різними параметрами

іншого номена в українській мові не знадобилося. Для горянина, попри те, що він теж послуговується загальнонаціональним найменуванням *гора*, у гуцульському говорі функціонує ще низка слів на позначення гори, зокрема *грунь, кичера, китиця, магура, малява, голиця, торгани* [3].

У гуцульській мовній картині світу номен *гора* не менш важливий, ніж інші, про що свідчить формування на базі його фразем з *гори на гору скакати* 'говорити плутано, незрозуміло', *обіцяти гори і доли* 'надто багато обіцяти' та входження його структурно-семантичним компонентом у паремії *високі гори мають глибокі доли; говори до гори, а гора горює; гора з горюв ни зийдеси, а чоловік з чоловіком зийдеси; за водами золоті гори та далека дорога* [8, 193]. Тексти української художньої літератури, структурним компонентом яких є гуцульське діалектне мовлення, теж засвідчують це слово: – Ой, не пускайте, бабо, бо то не є безпечно. Може, він лиш так говорив, що не заклеті гроші, а на правду то їх біда сокотит та й можут хлопці смерті пожити. А хто хожалий у *гори*, то каже просто, що й без закляття йти в *гори*, небезпечно (Г. Хоткевич. Довбуш); Але ще ми сьогодні сьмішно, ек собі нагадаю, ек він передтогід, на Бриндзейчинім весіллю вимінів був усі коновки, та й дали йому начинки й порцію горівки, а він завів гуцулскої: З тої *гори* два явори, межі ними чічка, / бодай же мні смага втяла, шо-с така маціцька (Марко Черемшина. Чічка); Стоєв на ризах і сіпав ногу, шо залізла у шпару мижи ковбки. Сіпнув раз, другий – пусто <...> Джжж... бутів з *гори* пушшений ковбок. Боже, ратуй! Помилуй... (О. Манчук. Заробок) та ін. Пор. також онім Гора: Люде несли за *Гору* на конех вирменам сафіян та свічки, а з-за Гори зносили кукурудзи, чюмови тігіню та усеку крамшину... (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчік).

Одним із найбільш поширених у художніх текстах гуцульської тематики діалектизмом – репрезентантом гуцульської мовної картини світу в семантичному просторі концепту *гора* є *грунь (грунь)*. Як і в гуцульському говорі, в художній мові це слово багатозначне. Основний лексико-семантичний варіант у лексико-семантичній структурі гуцулізму *грунь* можна визначити як 'вершина, верх гори; гірське пасмо з верхів': І хлопці всі встають. Ідуть гуртом пляями, / Прощають мовчки знов смерековий поріг. / А матірня сльоза пливе, пливе слідами – / На *грунях*, на верхах біліє перший сніг (О. Бабій. Гуцульський курінь); Іде Довбуш *грунями*, верхами і вийшов на Ірегит (Г. Смольський. Олекса Довбуш); То знов каскадою сміху розсипалися, того сміху яким дівчата легінчика на музиках карають за те, що дутка білого у цимбали веречи не хоче, щоб «данець» йшов даліше, того сміху щиро сердешного, в якому «вівкання» легінчиків вчувається, що голосним гомоном відбите о *груні* стихає поволі по зарінках (М. Капій. Країна блакитних орхідей); Птаха з *груня* на *грунь* перелітала, а ворони на дзвіницю сіли і закріякали (Марко Черемшина. Верховина); І хоч яка пригноблена вона була, той вид снігу верхами *грунів*, повище лісів, там, де *груні* спливаються із небозводом, викликав у її душі давню радість і втіху (А. Крушельницький. Рубають ліс); Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий *грунь* (верх) (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); А встану... Де дівся той сон? / Розтанули сині гори!.. / Ні плаїв, ні *грунів*, ні сосон!.. / Тільки степ та простори (Д. За-

гул. Отчизно дорога); Хмари сунули вже юрмою, погасили всі зорі і опускались усе нижче й нижче, чіпляючись уже по *грунях* верхів смерек (М. Качковський. Довбушева пісня); Трах-тах-тах! – / По *грунях*, по лісах / Сміється білозубо блискавиця (В. Зубар. Карпатський гім); Чи на *грунь* каміння зносиш, / Купчиш хмари на чолі, / Чи у долів ласки просиш / І плазуєш по землі?.. (Олександр Олесь. На зелених горах); Стежка то скрадалась в смеречині, то вихоплювалась на отави і бігла по через *грунь* (В. Шкурган. Не пошкодуйте чесу) та ін.

У межах зазначеного лексико-семантичного варіанта діалектизму *грунь* художні тексти засвідчують його використання для означення не лише вершини гори, але й гори загалом. В окремих із них контексту замало, щоб розрізнити вказані функціональні відтінки, наприклад: З протилежної сторони вже надходив місяць, щоб як вірний ватаг, коли газди нема вдома, сокотити газдівство. Засвітив від останнього соняшного промінчика свою округлу ліхтарню, виглянув несміло з-поза *груні* і чекав терпеливо, щоб ліхтарня добре розгорілася, бо світила ще дуже блідо (Р. Яримович. Чигун). Важко сказати, чи тут йдеться про всю гору чи лише її вершину, однозначного стверджувати не можна. Однак є й тексти, які чітко вказують на те, що йдеться про гору, а не вершину гори: Ми пішли косити / за *грунь*. А нам навстріч несли трембіти / чоловіки з присілка – хтось помер (В. Герасим'юк. Ранкова пастораль); Але як гадюкою закрутились вздовж Прута блискучі залізні пруті колії, як поміж зелені *груні* загуркотіли машини, – з того часу всяка напасть почала лізти на гори (М. Козоріс. Чорногора говорить); Аж ось одного дня по кичерах, по *грунях*, / Як вихор, рознеслась недобра новина: / Наїхали в село озброєні румуни, / Чого потрібно їм? Чого? Невже війна? (М. Марфієвич. Галата) та ін.

Як уже зазначалось, художні тексти завдяки своїй сутності вносять у мовну картину світу додаткові компоненти. Це стосується й діалектизму *грунь*, який у художній мові через образне осмислення світу увиразнює й збагачує мовну картину світу гуцулів в аналізованому сегменті метафоричною візією: Гей, що ж за краса Красноїля. Розляглося село над річками, над їх зеленими беріжками, *грунями обвилосся*, лісами закосичилося, царинками усміхнулося (Р. Єндик. Регіт Аридника); Заголубіло високе небо з краю в край, *сполоснуті в десяти водах груні запарували прозорими, рожайстими туманами*, помолоділо чепурилося перед небесними люстрами, причісували леготом зелені коси, веселково ряхтіли коралами роси (Б. Загорулько. Чорногора); А коли *ранки та вечори починали завивати груні у молочні перемітки*, а з верхів сходила осінь, підмальовуючи у різні кольори листи на деревах, тоді скочувалися з полонин долів (О. Дучимінська. Трембітали трембіти); *Засоромилися горді груні*, / І круті плаї запаленіли, – / Парубоцька втома їх вразила... (М. Влад. З добрим ранком); *Підказував фарби їй місяць на грунях*, / Далекі й високі тривожні зірки, / І сонця веселка, і вмиті вруна, / В ясній полонині крилаті чічки (М. Пилатюк. Писанка співає).

Розглядуване значення діалектизму *грунь* у художній мові уможливило утворення діалектних фразем, збагачуючи гуцульську вербальну картину світу. Із різних способів деривації фразем українська художня мо-

ва засвідчила залучення діалектного слова *грунь* в окресленому значенні до утворення фразем шляхом фраземної інтеграції, суть якої полягає в тому, що всі компоненти беруть участь у створенні образу, який мотивує значення фраземи [4, 47]. Це фраземи *проминати за ґруні* ‘минати, спливати (про дні)’: Неначе коні, дні за днями / *Проминали за ґруні*, / *Виріс Довбуш під вітрами*, / *Ще не знав, що для борні* (В. Григорак. Скарби Довбуша) та *коли рак на ґруні свисне* ірон. ‘уживається для вираження повного заперечення змісту речення’: – Я з свого кріса воробцеві в око вцілю. – Як він, дурний, у тебе під носом сидітиме. А я своєю «туркинею» й за милю його дістапну. – *Коли рак на сьому ґруні свисне!* (Б.Загорулько. Чорногора).

Інше значення діалектизму *грунь*, зафіксованого в художніх текстах, – ‘вершина невисокої гори, невисока гора, пагорб, на якому розміщали гуцульську садибу’: Вони залишили на полонинах овець, залишили в борознах плуги, а на зрубках сокири й сунули валами на *грунь*, де тулилася Цимбалістова хижа (Р. Федорів. Жбан вина); А он його *грунь*, а на йому темною плямою розсілася Миколова хата (М. Козоріс. Чорногора говорить); Пахощі гір несуться з вітром геть / Аж до небес прозорих, синіх, / По *грунях* й узбіччях порозкидані хатки (Ю. Боршош-Кум’ятський. Шовкова косиця); У свої малі роки, коли я ще не ходила до школи і взагалі далі Замагори, *груня* Блихавий, де ми жили, нікуди не рипалася, не знала, не уявляла, тай зрештою не задумувалася, що світ сягає далі гір навкруги <...> (Люба-Параскевія Стринадюк. У нас, гуцулів); З верхів: *грунями*, пляями та стежечками спливали гуцулки й гуцули в долини до церкви, писаними в цвітучій червонно білій мак гурмами та довгими редами, ек би то вівці – писані ботеї з полонин у село по розлученнях сходили (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчик) та ін. Сема ‘невисока’ зазначеного лексико-семантичного варіанта не завжди виявляється контекстом, однак її підказує логічний аналіз зображуваного: в горах більш захищеною від природних стихій та більш придатною для замешкання й господарювання є невисока гора, власне горб, на якому й закладали садибу: Хто б не їхав дорогою, зараз питає: «А чия це така гарна вілла на *ґруні*?» (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); Але той ревізор не з добра наймив собі на найближчій *ґруні* хату, не з добра вечерами на гармонії грає (Марко Черемшина. На Купала, на Івана); Воно простягалось аж попід лісисті схили гір, виплеснуло свої осідки на *ґруні* та кичери (В. Сичевський. Вернись, Ружено); На *ґруні*, приклавши руку до сивих брів, стоїть дід Степан, а над ним тріпоче крильцями і співом ранній жайворонок (М. Стельмах. Над Черемошем) та ін.

Це значення, хай і меншою мірою, ніж попереднє, теж поповнило гуцульську мовну картину світу в текстах художньої літератури метафоричним втіленням: Тут мій атол / на ньому моя садиба / не палата / *престіл на ґруні* / звідки видно / галери що плинуть до сонця (Віра Вовк. Тут мій атол).

Лексико-семантичну структуру гуцульської діалектної лексики *грунь* в українській художній мові формує ще одне значення – ‘пасовище, сіножать на схилі гори’: В той день вони довго гуляли над озером, сиділи на

теплих дошках Чорної гаті, згадували, як разом пасли чужих телят по *грунях* над Синегір'ям, як пекли картоплю, як приносив Іванко для неї всякі ласощі і неодмінно казав: «Відгадаєш загадку, дам тобі ягідку» (В. Сичевський. Чаклунка Синього Виру); Там, правда, випасалися літом наші коні, але, знову ж таки, на нашому *груні*, який межував з Кринтою <...> (Люба-Параскевія Стринадюк. У нас, гуцулів); За селом, по *грунях* – буйні трави. Сіна на зиму можна багато взяти (М. Яновський. Співанка-доля).

Не менш поширеним у семантичному просторі концепту *гора*, як у гуцульському говорі, так і в художньому дискурсі, є діалектне слово *кичера*. У художніх текстах цей номен має низку фонетичних варіантів: *кичера*, *кичера*, *кичеря*, *кечера*, *кечіра*, *кечіра*, *кічиря*, *кичиря*, *кичіра*, *течера*, *течіря*, *тічера*, що засвідчує, крім іншого, його активне функціонування. Семантично ця лексема пересікається з діалектизмом *грунь*, проте в зазначеному сегменті мовної картини світу гуцулів вона фіксує присутність важливі для життєдіяльності горян параметри гори, чим протиставляється іншим її вербалізаціям. Для гуцула значущою є інформація про те, чи гора заліснена, чи ні, а якщо заліснена, то – повністю, чи тільки її окремі частини. В гуцульському говорі *кичера* передовсім позначає гору, порослу лісом, крім її вершини [2, 94; 10, 112]. Низка літературних текстів фіксує для *кичери* саме такий набір сем: А навпроти Юриної хати, по тім боці ріки, стремить у хмари висока *кичера*, вкрита мало що не від ріки аж до верху старим смерековим лісом (А. Крушельницький. Рубають ліс); – А Ребра? – А Ребра – це гора, не вкрита лісом, *кічера*. Чи може навіть не гора, а грандіозна скеля у формі ребер доісторичної істоти, що забрела сюди, не мала сил, лягла і загинула в цих горах. Андрій згадав ребра, які він бачив на старій вирубці, і повів плечима (М.Римар. Білий слон); На *кичери* лисій, виходячи з тіні, / Збирались опришки, відважні легіні, / Стискали міцніше в руках топірці – / Вітали їх вільні, стрімкі вітерці (В. Зубар. Гнів Черемоша); Не знати, чи то вічний шум Черемошу і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій *кичери*¹, чи сум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків).

Однак більшість текстів художньої літератури, в яких засвідчено діалектизм *кичера*, не вказують на сему 'незаліснений верх гори'. Іноді виокремлено сему 'висока': Спускались пляями від своїх осідків, що ліпились по околиці Грунях та *високих кичерах*, виходили назустріч від села (В. Сичевський. Чаклунка Синього Виру); Побував на дальній околені, / На *високій кичери* зеленій, / Надививсь на рідну Верховину, / На красу гуцульську миловидну (М. Марфієвич. На зелених горах); А коли вже пускав коріння десь на присілку або на *високій кичери*, коли вже здавалося, що засвітило сонце у бідацьке віконце, він, вільний горянин, знову потрапляв,

¹ Про те, що тут мова йде саме про гору, покриту лісом без верха, свідчить словничок гуцульських діалектних слів із поясненням їх значень, укладений самим М.М. Коцюбинським під час підготовки до написання повісті: *кичери* – гори без лісу на верхах [6, 346].

з хатою і худібкою, политою потом царинкою і жінкою, з усім, що було при ньому і на ньому, в магнатські чи орендареві реєстри і люстрації, якими здирали з нього сім шкір (Б. Загорулько. Чорногора); Кепкувалася з моїх босих ніг, але я тим ни трабував, дививси, ек красно сонце сходило з-поза довгих ґрунів, *високих кичер*, темних лісів, що вічно видсвіжують своїм запахом повітрі (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Чимало літературних текстів фіксують для гуцулізму *кичера* значення 'гора' без будь-якої конкретизації, ніяк не зазначають характер її заліснення, розмір тощо: На пооране зморшками предовгувате, з хворобливою блідістю обличчя лягли перші холодні промінці сонця, що саме випиналось з-за Ромкової *кечери* (Я. Стецюк. Крутий плай); Подогонили Білоголового з его легінями дес під однов *кечиров*, та й зачелася бійка (Г. Хоткевич. Довбуш); Бо тоді у нас як було: кривда кому, один одного побив, покалічив або й забив, – бо нарід буйний був, – ого, вже покривджений або його рід біжуть на *кичеру*, трембітають до своїх, збивають ровту та й ідуть мститися (І. Франко. Гуцульський король); Він рвучко звернув на стежку, що вела на гору, і хоч стомився після далекої подорожі, а вгору важко було йти, все ж намагався швидше видертись, вийшов на одну *кичеру*, збіг у долинку за нею, піднявся на другу *кичеру*, пройшов лісом і опинився на прилуці (С. Скляренко. Карпати); Орест спрагло впивався очима в тихий серпанок смерекового лісу, перебігав з *кичери* на *кичеру*, з ґруня на ґрунь, з дерева на дерево і аж здригнувся від несподіванки: недалеко від дороги-копанки самотньо стояли в білім цвіту дві черешні, розквітлі від коріння до верхків (П. Федюк. Дорога додому); Спереду, ген аж коло *кичер*, над оседками стояли димові стовпи, підпирали погідне небо (О. Кундзіч. Верховинець); Тихо дрімали гуцульські хати – і ті, що при дорозі, і ті, що на самотніх *кичерах* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); Тиша колише задумані гори. На далекій *кичері* забавляє флярою своїх овечок чарівник бовгар (В. Бабляк. Вернись на Білу недею!) та ін.

На основі цих та подібних уживань діалектизму *кичера* окреслюємо його значення у художній мові як 'гора, зазвичай висока, поросла лісом, крім вершини; гора, вкрита лісом'.

Українська белетристика, моделюючи гуцульську вербальну картину світу, збагачує її емоційно-експресивними компонентами. Одним із виявів креативного осмислення *кичери* в мові художньої літератури є використання діалектизму в образних компаративних структурах: *Звуки злітали орлами над тучами, / гей понад кичери* (М. Пилатюк. Олексина скрипка, 19); – Тай из нами, коледниками, дай Боже намногаліт, Иванку, – обзивалиси оба коні, Чекайло тай Олега, Онисим'юкові сини, шо несли, аж угинаючіси, наповнені коледов *бисаги* на плечьох, *такі верховаті, ек кичіри* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 84); Але чи то руки їхні стали неслухняні, чи цимбали у них були глухі, з неспівучого дерева творені, бо чув Олекса, що мелодія нікого за серце не брала, *мелодія пливла мимо людських сердець, як птахи летять мимо кичер* (Р. Федорів. Жбан вина).

Помітний струмінь експресивності в сприйманні й художнє освоєння *кичери* вносить її метафоризація: Як доходили до Зеленчуків, то *сонце сіло вже на кічиру*, а з Іванової хати через невеличкі вікна виривалася на

верхі гомінка розмова вже нетверезих гостей (М. Козоріс. Черногора говорить); *Кичіри дрімали у задумі*. Чорний ліс моршів брови (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *Місяць-легінь / У золоченій крисані / Зблід-стомився / на космічному гулянні / І за кичеру подався на спочинок* (М. Влад. З добрим ранком!).

Крім охарактеризованого лексико-семантичного варіанта діалектизму *кичера*, в українській художній мові гуцульську вербальну картину світу в окресленому фрагменті репрезентують його інші значення. Це 'верх, вершина гори': Над річковов долин та над кітловинами Білого й Чорного Черемоша, від Скупови по Круглу, Деречок, Буковинські Кичіри, Писаний Камінь, Ігрец, Бубки та по Костричу лежела фалдистим помостом сірава густа мреч, укриваючі широчезнов рівнев, ек одзеро, всі долини й кітловини, виповнеючі їх собов помижи гори аж по самі береги сино темно виднокруга так, що лиш дес-ни-дес визирали з сірої мраки *шпилі гір – кичіри*, отек би ніби голови заклетих королів, що то цілим своїм тулубом аж по самісеньку шию купалися в сухім сиватим мори мраки (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Щоб справді побачити гори, у гори треба йти пішки. І все вверх. <...> *Дертися кудись на кичери* йому не хотілось (М. Римар. Білий слон).

Тексти художньої літератури в мовній картині світу гуцулів засвідчили у лексико-семантичній структурі *кичери* ще один лексико-семантичний варіант – 'посілість, осідок': Гуцули, як не як, а сходили з верхів частіше, бували й на долах, ходили ріжними царями, а баба що? Сидить собі на своїй «*течірі*» і говорить так, як на цій «течірі» говорили дід її, й прадід, і всі попередні покоління на тисячу літ назад. А що на другій «течірі» говорили «май інакше», то о. Василь часто попадав впрост в розпуку (Г. Хоткевич. Камінна душа).

Мовна картина світу гуцулів в аналізованому фрагменті в українській художній мові репрезентована також протичленом опозиції найменування гори «незаліснений верх гори / заліснений верх гори» – *китиця* 'гора, вершина якої покрита лісом': Грунь-гора, на вершині якої розкинулося поле вліво та вправо, а хребет голий; на кичері* купка дерев росте – *китиця*, тобто закосичена гора (С. Пушик. Карпатське літо); – На *китиці* отара овець, а на кичері – нікого (А. Хлистова. Олекса Довбуш); Ще сонце не сходило, як до вйтового двору рушили з гірських оседків мішанники. Ближчі вже дісталися до його брами, коли інші ще тільки спускалися з кичер, *китиць*, розчолин, женучи живі чорно-білі потоки, щоб і собі влити їх у велике озеро, яке хвилювалось на майдані перед вйтовою господою (В. Гжицький. Опришки).

Рідковживаним у гуцульському говорі й у літературних текстах виявився номен *малява* на позначення гори, однак на значущість його в гуцульській вербальній картині світу вказує наявність оронімів Малява [1, 236–237]. Із художнього тексту, в якому вжито діалектизм *малява*, а це оповідання Марка Черемшини «Верховина», непросто чітко визначити його семантику: А як Сивий грунь проминули, то вони [імісті] парасоль-

* Тут *кичера* вжита у значенні 'гора'.

ками понакривалися і солодкі тіста її та меди пили, запашний тютюн курили, розлебеділися, розспівалися попід кичерами, попід *малявами*. З'ясувати значення цього слова допомагає роз'яснення самого Черемшини: *малява – стіжкувати гора* [9, 326]. Отже, йдеться про округлу гору, яка нагадує стіг. Назви *кичера* й *малява* в гуцульській мовній картині світу в її художній інтерпретації реалізують опозицію найменування гори за формою «висока, стрімка гора / невисока округла гора».

Ще одне протиставлення, вже за розміром в номінуванні гори в мовній картині світу гуцулів, репрезентовану художньою мовою, реалізує діалектизм *магура* на позначення окремої малої гори в тому ж оповіданні Марка Черемшини «Верховина»: Дід Орфенюк став допитуватись, де має попасати, а їмості відповіли, що коло дирекційної вілли у Краснолісся. Та лиш їмості то сказали, а з-проміж соснових лісів із *магури* вихилилася на дорогу і заглядає горда, висока палата, вся закосичена квітками та білочервоними хоругвами, як тота дівка, що йде до шлюбу. Саме на таку семантичну характеристику діалектизму *магура* вказує авторське пояснення *магури* – мала гора [9, 325], а також логічний аналіз контексту його вживання: ніхто не буде будувати віллу для дирекції лісників на високій горі, а в її підніжжі або на малій, невисокій горі, що стоїть окремо.

У номінативному ряді на позначення гори в українській художній мові зафіксовано найменування *голиця* 'гола, незалісна гора': Жиди з міста позабиралися сидіти попід ліс, то під *голицю* (горби в нас такі). Хати позамікані – місто пустісіньке (М. Павлик. Юрко Куликів). Зазначена назва постала як протичлен опозиції найменування гори, покритої лісом, – всієї, не лише верха (пор. *кичера*), та гори, не покритої лісом, надзвичайно важливої в гуцульській мовній картині світу, що підтверджується дериваційною активністю апелятивної назви *голиця* в оронімії Гуцульщини [1, 96–97].

У цьому ж ряді засвідчено ще множинний іменник *горгани*. У мові української художньої літератури він функціонує на позначення ряду гір, розташованих в одному напрямі, пасма гір. Із таким значенням його вжито у згаданому вже оповіданні Марка Черемшини «Верховина» в контексті прекрасної художньої метафори: *Сонечко викупалося у ріці й сіло собі на горганах на смеречині, та й заглядало їмостям у личко попід парасольки, та й скоботало їх на голих грудях, та й ручках голих*. Авторська інтерпретація семантики діалектизму *горгани* – довгасті хребти гір [9, 322] повністю відповідає нашій семантичній характеристиці його. Окремий однослівний номен для пасма гір є свідченням важливості для гуцульської вербальної картини світу розмежування окремої гори та пасма гір.

Плюративний діалектизм *горгани* в українській художній мові має ще й інше значення – 'кам'яні брили': Оскільки дерева було обмаль, більшість будинків будували з сірих плит кам'яних виступів, які в деяких місцях називаються *горгани* (Т. Прохасько. Непрості).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, важливим компонентом мовної картини світу гуцулів є вербалізація навколишньої дійсності в ділянці гір – природного середовища проживання й господарювання гуцулів. Аналіз лише номінативних процесів і їх результатів в окресленому фрагменті гуцульської мовної картини світу засвідчив

помітні відмінності її на тлі української мовної картини світу поза межами Гуцульщини, які виявляються в значно детальнішому лексико-семантичному категоризуванні навколишньої дійсності в гуцульському говорі. В текстах української художньої мови гуцульська мовна картина світу в аналізованому сегменті репрезентована низкою лексем *гора, грунь, кичера, китиця, магура, малява, голиця, горгани*, кожна із яких в семантиці фіксує ознаки, значущі для життєдіяльності горян, але індиферентні для пересічного українця з рівнинної частини України. Крім того, гуцульська картина світу в українській художній мові збагачена низкою образних компонентів, зумовлених використанням аналізованих діалектизмів в літературних текстах, у художніх компаративних сполуках, в поетичних метафорах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габорак Мирослав. Назви гір і полонин Івано-Франківщини : Словник-довідник. Вид. друге, доп. й уточн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 500 с.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник. Львів, 1997.
3. Грещук Василь, Грещук Валентина. Семантика географічної нomenclатури у словнику «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові». *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Ч. II. / за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк. Варшава ; Івано-Франківськ, 2015. С. 72–87.
4. Демський Мар'ян. Дериwаційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу. *Українська діалектна лексика* : збірник наукових праць. Київ : Наук. думка, 1987. С. 45–61.
5. Коломийки / упор., передмова і примітки Н.С. Шумади. Київ : Наук. думка, 1969. 607 с.
6. Коцюбинський М. М. [Матеріали до повісті «Тіні забутих предків»]. *Михайло Коцюбинський. Твори* : у 7 т. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 3 : Оповідання, повісті (1908–1913) / упорядк. та примітки О. І. Гончара і С. П. Шмаглій. С. 341–349.
7. Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира : коллект. монография / ответ. ред. академик Б. А. Серебренников. Москва : Наука, 1988. 216 с.
8. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів, 2013.
9. Черемшина Марко. [Пояснення незрозумілих слів та виразів]. *Марко Черемшина. Твори* : у 2 т. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 1. / ред. тому і автор вступ. статті О. Є. Засенко. С. 319–332.
10. Janów Jan. Słownik huculski / opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001. 294 s.

REFERENCES

1. Haborak, M. (2008) Nazvy hir i polonyn Ivano-Frankivshchyny [The names of the mountains and the mountain regions of Ivano-Frankivsk region: Dictionary-directory]. Vyd. druhe, dop. y tochn. Ivano-Frankivsk : Misto NV. [in Ukrainian]
2. Zakrevska, Ya. (Eds.) (1997). Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk [Hutsul dialects. A short dictionary]. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
3. Greshchuk V, Greshchuk V. (2015). Semantyka heohrafichnoi nomenclatury u slovnyku «Hutsul'ska dialektna leksyka v ukrainskii khudozhnii movi». [Semantics of the heohrafichnoi nomenclatura u slovnyku «Hutsul dialect leksyka u ukrainskii khudozhnii movi»]. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi leksyky ta hramatyky*. Ch. II / za red.

- Iryny Kononenko, Ireny Mytnik, Svitlany Romaniuk. Varshava ; Ivano-Frankivsk, 2015. S. 72–87. [in Ukrainian]
4. Demskyi, M. (1987). Deryvatsiina baza dialektnoi frazemiky z boikivskoho arealu. *Ukrainska dialektna leksyka [Derivation base of dialect phraseologists from the Boyk district]* : zbirnyk naukovykh prats. Kyiv : Nauk. dumka, S. 45–61. [in Ukrainian]
 5. Shumada, N. S. (Eds.) (1969). Kolomyiky / upor., predmova i prymitky. Kyiv : Nauk. dumka. [in Ukrainian]
 6. Kotsiubynskyi, M. M. (1974) [Materialy do povisti «Tini zabutykh predkiv»]. *Mykhailo Kotsiubynskyi. Tvory : v 7 t.* Kyiv : Nauk. dumka, T. 3 : Opovidannia, povisti (1908–1913) / uporiadk. ta prymitky O. I. Honchara i S. P. Shmahlii. S. 341–349. [in Ukrainian]
 7. Serebrennykov, B.A (Eds.) (1988) Rol chelovecheskoho faktora v yazyke : Yazyk y kartyna myra [The role of the human factor in language: The language and the picture of the world]: kollekt. monohrafiya / otvet. red. akademyk B. A. Serebrennykov. Moskva : Nauka. [in Russian]
 8. Khobzey, N., Simovych, O., Yastremska, T., Dydyk-Meush, H. (2013). *Hutsulski svity : Leksykon [Hutsul worlds: Lexicon]*. Lviv : Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny. [in Ukrainian]
 9. Cheremshyna, M. (1974) Poiasnennia nezrozumilykh sliv ta vyraziv. [Poiasnennia nezrozumilykh sliv it vyraziv]. *Tvory : u 2 t.* Kyiv : Nauk. dumka, T. 1 / red. tomu i avtor vstup. statyi O. Ie. Zasenka. S. 319–332. [in Ukrainian]
 10. Janów, Jan. (2001). *Słownik huculski*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN. [in Polish]

LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD OF HUTSULS THROUGH THE PRISM OF BELLETRISTIC LANGUAGE. MOUNTAIN

Vasyl GRESHCHUK

*Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language,
Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).
E-mail: ukrinst.pu.if@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7011-3911
Researcher ID: N-6078-2018*

Valentyna GRESHCHUK

*Candidate of Philology,
Associate Professor of the Ukrainian Language Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).
E-mail: zavershok@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5702-6824*

*The article analyzes the linguistic picture of the world of Hutsuls in the segment of the notion of **mountain** presented in the Ukrainian belletristic language. The Hutsul language picture of the world is represented by units of the Hutsul dialect, above all nominative ones. In literary texts, from the point of the artistic comprehension of the world of Hutsuls, its simulation is carried out. The linguistic picture of the world of Hutsuls appears through the prism of belletristic language, which is a separate object of linguistic studies. As the analysis of a particular material showed, the Hutsul language picture in the segment of the concept of **mountain** is different from a similar*

*segment outside the range of the Hutsul dialect. For the highlander, despite the fact that he also uses the national name of the **mountain**, in the Hutsul dialect, a number of words on the designation of the mountain, including the **grun, kychera, kytytsia, magura, maliava, golytsia, gorgany**, function in the Hutsul dialect. This provides a much more detailed lexico-semantic categorization of the surrounding reality, fixation by nominative means of features relevant to the life of the highlanders, but indifferent to the ordinary Ukrainian from the flat part of Ukraine. In addition, the Hutsul picture of the world in the Ukrainian belletristic language is enriched with a number of figurative components due to the use of the analyzed dialectics in belletristic comparative compounds, in poetic metaphors.*

Keywords: *linguistic picture of the world, mountain, Hutsul dialect, belletristic language, nomin, kychera, grun.*

*Статтю подано до редколегії 5.09.2018.
Статтю рекомендувала до друку доктор філологічних наук,
професор Любов Струганець.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.17-31

УДК 81'42'=161.2:141.78

УКРАЇНСЬКИЙ НОВОСТИЛЬ: ЛІНГВОПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ СЕРГІЯ ЖАДАНА

Віталій КОНОНЕНКО

*доктор філологічних наук, завідувач кафедри загального
та германського мовознавства*

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: kzm.pu.if@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5522-674X

У статті розглянуто лінгвопоетичні параметри художнього дискурсу Сергія Жадана. Аналіз мовно-естетичної манери письменника здійснено на тлі визначення особливостей новостилію сучасної української постмодерністської прози й поезії, представником якої виступає С. Жадан. Розкрито специфічні засоби й прийоми організації художнього викладу, що вирізняють ідіостиль письменника з урахуванням прагнення опрацювати новаторську систему образного мовомислення, внести свій стильовий доробок у сучасне художнє текстотворення. Виписано своєрідні риси лексико-семантичної системи й синтаксичної організації Жаданових текстів. Звернуто увагу на ставлення автора до літературної норми, що нерідко розриває зв'язок із загальноприйнятим літературним стандартом. Продемонстровано поєднання в текстах письменника елементів різностильового призначення, включно із введенням у мову персонажів вульгаризмів, діалектизмів, англіцизмів, сленгових і жаргонних слів і висловів. Показано шляхи досягнення деструкції текстів, введення ігрового компонента, прийомів карнавалізації. Доведено, що мовостиль С. Жадана має виразні ознаки індивідуально-авторського слововживання.

Ключові слова: *постмодернізм, художній дискурс, текст, новостиль, літературна норма, мовностилістичні засоби, мовомислення, мовна гра, ідіостиль.*

Постановка проблеми. Мовно-естетичний світ Сергія Жадана відкриває перспективи відстежити становлення новостилію постмодерністського художнього дискурсу. Вхідження прозаїчних і віршових текстів письменника в коло постмодерністського письма передбачає, що його творча манера, маючи спільні риси з іншими текстами новостилію, залишається самодостатньою, з помітними ідіостильовими прикметами. Письменник опрацював складну систему текстотворення й образотворення, метафоризації, які засвідчують доволі високий рівень його художньої майстерності. Формування авторського мовостилію виявляє себе на різних рівнях мовностилістичного аналізу, у розмаїтті лінгвопоетичних засобів і прийомів.

Виклад основного матеріалу. Звернення до численних прозаїчних і віршових текстів письменника дає можливість побачити нетрадиційність, незвичність організації словесного матеріалу. Вже композиційна строкастість, змінність інтонаційного малюнку викладу, набір багаторівневих

мовних структур дають уявлення про «анархітектуру» (за висловом одного з критиків), мовно-естетичний деструктивізм його творчих рішень.

Письменник рішуче переформовує текстовий матеріал. Прагнення змінити його звичайне розміщення на рівні ширших чи вузких за площиною фрагментів, що змінюють, зрушують усталений словопорядок, знаходить реалізацію в експериментуванні, трансформації узвичаєного синтаксису. Скажімо, текст може бути представлений у вигляді відокремлених за участю тире текстових одиниць шляхом нумерації, інших засобів перерахувань (*по-перше, по-друге, по-третє*); це може бути обірваний «на півслові» текст, за яким іде не пов'язана з попереднім описом оповідь і т. д.

Читаємо, скажімо: «Тоді знадобляться:

1. Папір (можна дістати на пунктах прийому макулатури, деревообробних комбінатах чи виготовити власноруч (див. наступну брошуру серії «бібліотеки трударя»))

2. Цвяхи (довгі такі, металеві штуки)

3. Товста дротина (товста, товаришу!)

4. Клей (Товаришу! Використай свій клей з користю!)

5. Міцні нитки (!)» і т. д. («Депеш Мод»).

Ці «поради», пройняті іронічно-глузливою тональністю, привертають увагу незвичністю подання тексту на тлі звичного для сприймання художнього дискурсу.

Частини тексту можуть оформлюватися через такі, наприклад, назви: *Вступ № 1, Вступ № 2, Вступ № 3*, можуть ділитися на складники шляхом позначень числа, місяця й року, години дня, в які відбуваються події. Розділи можуть називатися в такий спосіб:

Частина перша

Кольору чорної жіночої білизни

Інший варіант назви частини тексту може набувати такого вигляду:

Розділ 3

НА ЗАМІТКУ ТРУДАРЕВІ:
ЯК ВИГОТОВИТИ ДОМАШНЮ БОМБУ,
НА ПРИВЕРТАЮЧИ ДО СЕБЕ УВАГИ
АНТИНАРОДНОГО РЕЖИМУ

Фрагменти тексту можуть розміщуватися на різних площинах сторінки, виділятися курсивом, набувати вигляду телефонних реплік:

«все скажу, алло, – говорить Вася, – алло

не спить такої пізньої пори. Говоріть...

я цьому підару зараз все скажу, зараз-зараз

говоріть-говоріть, ви в ефірі» і т.д. («Депеш Мод»).

Прикметні окремі мовностилістичні прийоми, до яких удається письменник, аби порушити звичний порядок поєднання словесного матеріалу. Наведемо приклад. В іронічно-глузливій манері подано автором промову «преподобного Джонсона-і-Джонсона»: спочатку «звучить» начебто мовлений ним текст, а далі – його перекручений переклад тією ж такою мовою: «Дорогі брати і сестри! (Дорогі брати і сестри! – перекладає тьотка в костюмі). Господь маніпуляціями своїх божественних рук зібрав

Помітною стає тенденція будь-що порушити традиційну систему графічного оформлення художнього тексту. Звернімо увагу, скажімо, на прийом розірвання суцільного тексту, поділ його на відокремлені одна від одної частини. Виклад постає як більш-менш короткі фрагменти, які пов'язані між собою радше асоціативним, аніж сюжетнотвірним зв'язком. Кожен такий фрагмент відділений від іншого перерваним полем й складає окрему текстотвірну одиницю.

«– А ти, – сказав до мене, – йди сюди.

Я, більш упевнено, підійшов до бару. Чувак кивнув на вільний стілець. Я сів, чекаючи, що ж він скаже.

Був він десь одного зі мною віку» («Ворошиловград»).

Такі умовно ізольовані складники нерідко стають закінченими, відносно самостійними текстами з насиченим глибинним смислом, окремими дискурсивними компонентами; їхній внутрішній підтекст не розкривається, але передбачається: «Комахи перебігали поверхнею води, наче рибалки взимку сірою кригою» (закінчена мовна картина довкілля) або «Вівчарка на прощання обнюхала моє взуття і теж рушила додому» (вербальні показники зміни ситуації) («Ворошиловград»).

Віршові тексти письменника, у свою чергу, доволі різностильові: одні з них тяжіють до традиційної поезії, насиченої метафоричними зворотами, тропейними засобами, інші – до «розхристаного» верлібру з закодованими асоціаціями, метаморфозами сполучуваності [див.: 6], неоднорідним за складом лексиконом. Порівняйте:

*слухай але мовчи
це як вода уночі
глибоко під тобою
живуть холодні ключі...
здавалося б що за біда
ти слухаєш як вода
спочатку завжди підіймається
потім завжди опада*

(створено ліричний образ заглиблення у власні переживання, відчуття дорівняно до занурення у водну стихію).

*Дотягну до кордону, думав я вчора, затарюсь
бухлом в нон-стопі, буду їхати і мучитись
від усіх цих порожніх полів, де немає нічого,
крім металевих ангарів із фарбою*

(передано настрій спустошення, пригнічення, підкреслений посиленням на нікчемні дії, невеселий пейзаж).

*кого не ламає клімат той витримає аби
писати в домашніх умовах історію боротьби
так що піди розберися поміж їхніх харизм
звідки у співгромадян цей вроджений алкоголізм*

(іронічно-глузлива оповідь про те, як стан клімату начебто впливає на написання безглузких книжок, що пов'язано з чиймись харизмами і вродженим алкоголізмом; це свідоме змішування «праведного з грішним»).

Властива постмодерністському письму багатослівність як вияв прагнення радше переконати, дати змогу засвоїти мовлене, аніж його зрозуміти, в Жадановому дискурсі набуває ознак стилістичного прийому; це не стільки синтаксичне спрощення норми, скільки деструкція, елемент обігрування ситуації, іронічна словесна посмішка: «– Ну, там, чупа-чупс, консервація, арабська біжутерія, х... всяка, знаєте, тут головне зрозуміти таку річ – адже наші школи, власне, школи, в яких ми провели частину свого життя, вони з того часу фактично не ремонтувались, так само піонерські табори, в яких ми відпочивали – вони ще й досі працюють, функціонують себто, і ось уся ця піонерська архітектура... Бойскаути, розумієте?» («Цитатник») (у тексті поєднані доволі віддалені словесні позначення, перехід від перахувань до подальшого опису умовний, слова *головне зрозуміти, розумієте?* ще не приводять до розкриття смислу). Вся ця побудова – наслідок стилістично зниженого викладу.

З іншого боку, орієнтація на розмовність, обірваність, незакінчення висловлень породжує еліптичність діалогічного спілкування:

«– Тобі тут добре?

– Тут?

– Вдома.

– Вдома добре» («Ворошиловград»).

«– Не їдеш?

– Не їду.

– Ну, не знаю. Сьогодні ти не їдеш, а завтра тебе шукай.

– Шура, сказав – не їду, значить не їду.

– Ну, не знаю» (там само).

Часом оповідь не тільки позбавляється марнослів'я, а й стає відверто скороченою, що нагадує телеграфний стиль: «Слухав довгі гудки. Ніхто не відповідав. По обіді зателефонував Кочі. Так само без результату... Але Коча має бути на робочому місці. Набрал ще раз, знову без результату. Ввечері зателефонував батькам. Слухавку взяла мама» («Ворошиловград»). Поєднання словесних нагромаджень, розтягнутих перерахувань, з одного боку, коротких реплік, кількаслівних висловлень, з другого, утворює доволі різноплановий стилістичний малюнок.

Значний мовно-естетичний ефект викликає застосування такого типологічного в організації новостилу прийому, як уведення в загальний дискурс свого роду вставних новел, що, як на перший погляд, не пов'язані зі змістом основної оповіді ні тематично, ні стилістично, але насправді глибоко вмотивовані. Такі доволі поширені вставлені тексти зазвичай переносять адресата в інші світи – інші країни, інші часи; знайти їхній зв'язок із основним наративом не завжди вдається, однак його можна сприймати як глибинну структуру.

Звернімося, скажімо, до процитованого в романі «Ворошиловград» розлогого уривку із книги «Історія і занепад джазу в Донецькому басейні», що його зачитує герой: «Розвиток джазу в Донецькому басейні традиційно супроводжувався голосними подіями та скандальними подробицями» і т. д. «Читання» переривається репліками: «Американці нормальні. Вони джаз

придумали». Прикметно, що після розповіді про джаз і джазменів без переходу наводиться уривок іншого змісту й призначення:

*І все, що на нас чекає, – пустка і забуття,
все, що на нас чекає, – любов і спасіння.*

Ці додаткові тексти відкривають перспективи наведення роздумів щодо розмаїття життя, його виявів і внутрішніх рухів, зрештою, щодо мінливого, швидкоплинного й вічного, трансцендентного світу. В один ряд із цими розміркуваннями вишиковується, скажімо, фрагмент, у якому оповідається про спробу героя переговорити по мобільному телефону із загиблим другом: «Лише віддалений рівний шум заповнював собою потойбіччя» («Ворошиловград»). Ліроепічні вставлення такого стибу не порушують, а доповнюють загальну доволі «різноголосу» манеру викладу.

Щодо жанрово-стильового виміру привертає увагу притаманне постмодерністській прозі тяжіння до есеїстичної манери викладу, наведення розлогих коментарів із приводу політичних подій, стану справ в економіці, бізнесі, культурі, дій офіційних осіб тощо. Ці розміркування входять у Жадановий художній дискурс більш-менш органічно, водночас подаються у властивій письменникові манері вільного стилю: «Ви можете скільки завгодно запускати свою контрпропаганду, яка, ясна річ, вигадана теж вами, говорити в так званій прогресивній пресі та незалежних ефемках про тотальний тіві-контроль, про зомбування, вироблення інформаційних рефлексів і тому подібну п..., очевидно, що й надалі більшість дезорієнтованого суспільства буде вестися на ваші лажові розкладки...» і т. д. («Біг Мак. Перезавантаження») (з одного боку, вжито суспільно-політичні позначення на кшталт *контрпропаганда, прогресивна преса, інформаційні рефлексив, тотальний тіві-контроль, дезорієнтоване суспільство*, з другого боку, введено просторічно-вульгарну лексику).

Нерідко Жаданові тексти перетворюються на філософські роздуми значущого змісту, викладені цілком унормованою мовою, зі зверненням до звичної метафорики: «Для дітей подорожі значать куди більше, аніж для дорослих. Подорожуючи, вони виходять з-під контролю, з-під батьківської опіки, оскільки досвід дороги робить нас усіх рівними. Діти ховаються по залах очікування, де час завмирає, а простір спресовується, де повітря пахне вогнями й землею, а жебраки дивляться на них очима демонів, намагаючись спинити й повернути назад, до батьків» («Біг Мак. Перезабантаження») (наведено метафори *час завмирає, простір спресовується, повітря пахне вогнями й землею, дивляться очима демонів*).

Провідним чинником організації текстового матеріалу стають часопросторові зміщення; події розвиваються не в лінійній послідовності, а за принципом «вертикального контексту» – з поверненням до ранішого опису, перериванням його, далі знову поверненням до нього. Так, зокрема, у «Ворошиловграді» подано текст про історію взаємин героя із приятелями із «великого міста», яка то стає центральною, то переміщується на периферію, розгортається в межах контраверси «друзі – не-друзі»; вчинки цих приятелів мають ознаки нетовариськості, що дає змогу героєві показати свою порядність і т. д. Інший приклад – передтекст і текст листа дівчини Каті, подані як епілог роману. Порівняйте: «За той час, що мене не було,

тут нічого не змінилося. Скло, залізо й випалена трава на узбіччі. Вогні будинків далеко за дамбою. Тиша, що стояла довкола. Голоси й шепоти, що розчинялись у ній. Сторожкі тварини. Заснули риби. Високе небо. Чорна земля». Далі: «P.S. Привіт, Германе. Вибач, що довго не писала» і т. д. Цей лист містить оповідь про минулі події й на глибинному рівні усвідомлюється як перехід до майбутнього життя героїв.

У Жаданові тексти включено описи, спогади, що переривають основний виклад, сторонні коментарі, розміркування героя з приводу подій, що відбуваються, не пов'язані із ними. Загальна конструкція, однак, не руйнується, набуваючи прикмет часом імпульсивного, асоціативного мовомислення. Такі, здавалося б, не обов'язкові фрагменти стають елементом руйнації тексту, але в них зосереджений смисловий підмурок дискурсу, його мисленнєва вісь. Текстові структури пропущено через вивірену тональність викладу – з переходами від серйозного до смішного, від сердитого до кумедного; стилістичні зрушення з наданням розмаїтої ритмомелодики, із уповільненням ходу оповіді до її прискореного руху; створюється картина строката, але зважена. Як пише критик А. Бондар, «найбільше зачаровує інтонація – фірмова ознака Жаданового стилю. Чудернацька суміш дотепності, скепсису, гіркої іронії, задержуватості й мудрості» [1, 754].

Композиційні перебіги, прийоми «оживлення» метафори, словесна суміш, прихована іронічність слугують засобами творення цього новостильового дискурсу. Порівняйте: «Пако дивним чином поєднував у собі цілком тверезу практичність із цілковитою «поетичністю вдачі», як про неї люблять писати літературознавці – себто в гіршому значенні цього слова» («Біг Мак. Перезавантаження»). Жаданові тексти пройняті іронією, сарказмом, їхня словесна розкутість дає змогу поєднувати різностильові елементи, нерідко складаючи їх у картину-«посміховисько». Порівняйте, скажімо, в описі співів, що до них вдаються роми:

«Між вільними вільний, між рівними рівний, визнаний світовою спільнотою та комісією ОБСЄ з питань духовної та культурної спадщини малих народів Європи».

Господь тримає тебе в своїх руках, тож слухай вібрації його гарячого серця!» («Ворошиловград»). У тексті поєднані натяки на гімн колишнього Союзу (*між вільними вільний, між рівними рівний*), на офіційні положення європейської хартії та молитовне звернення до Господа; глузлива інтонація створює враження комедійного дійства. Інший приклад:

«– Неформалів потрібно розстрілювати, – каже Вася.

– Троцький сказав? – питаюсь.

– При чому тут Троцький. Дивись – стоять, суки.

– Ну й що?

– Не люблю, – каже Вася і далі йде мовчки» («Депеш Мод»).

Текст побудований на недомовках, репліки виглядають як не пов'язані внутрішнім змістом. Дійсно, якщо й не подобається поведінка присутніх молодиків, чому виникає згадка про Троцького? Чому через те, що біля героїв стоять небажані люди, їх треба не любити? Образливе

слово (*суки*) – вираження вкрай негативного ставлення до присутніх. Картина сповнена емоцій, нереалізованих реакцій.

Лексикон письменників-постмодерністів – інтелектуалів, ерудитів, есеїстів – найширшого діапазону. Взавши на озброєння весь арсенал сучасного літературного словника, С. Жадан не лише не оминає периферійних мовних засобів, а й свідомо залучає в тексти увесь можливий сучасний набір, включно з ненормативною лексикою, молодіжним сленгом, богемним просторіччям, регіоналізмами, численними англіцизмами тощо. Як одна з невід’ємних рис новостилію сприймається доволі майстерне поєднання в одному тексті різностильових мовних елементів, творення особливої манери мовлення, де інтелектуалізм поєднується з вульгаризацією, а естетизм – із примітивізмом мовлення персонажів.

Порівняймо, скажімо, такий виклад: «За таксівку погоджується башляти Вася, він, схоже, вконець обламався робити бізнес на водярі, не такий він, очевидно, чоловік, не може робити гроші на святому, тому ми виходимо за Чапаєм – Чапай, Вася і я». Паралельно наводиться текст: «Роми живуть на іншому кінці міста, за іншою річкою, в них там ціле поселення, харківські роми по-своєму втілили в життя давню римську мрію про священний ромський мегаполіс, вони не стали особливо задрочуватись і там, не знаю – воювати за незалежність, відбивати території, правити кордони, просто заселились масово, але разом з тим компактно, понад річкою...» («Депеш Мод»). У першому фрагменті наведено чимало сленгової лексики (*башляти, обламався, водяра*), іронічне *гроші на святому*, загальна тональність розмовна. У другому відтворено наукоподібний стиль (*давня римська імперія, священний ромський мегаполіс, воювати за незалежність, заселитись... компактно*), але й цей текст не оминуло вульгарне *задрочуватись*.

Англіцизми входять у Жадановий дискурс як поширені, принаймні серед молоді найменування, адже його тексти й розраховані на елітну «публіку» зі знанням англійської. Англіцизми не завжди транслітеровані, не перекладені; передбачається, що їх усі розуміють: «... аж водій не витримав і врубав на повну якісь жахливі записи, якихось *ей-сі-ді-сі* 84-го року...»; «Дивно, подумав, брат може просто не брати слухавку, в нього *роумінг*» («Ворошиловград»); *кантрі енд вестерн* (назва вірша); часом це мовний пасаж на кшталт *Anarhyinthe U.K.R.* (назва книжки). Подібне включення англійських компонентів стає ознакою новостилію; його носії мають на увазі, що читати їхні тексти мають лише ті, які їх сприймають як приступне для спілкування мовлення, хто вживає цю лексику у повсякденні. Автор може собі дозволити навести англійською мовою назву тексту синглу колективу «Ifeelyou» з додаванням: «що приблизно перекладається так: «Прости мені, мамо, блудному синові...» («Депеш Мод»).

Росіянізми зустрічаються зрідка, передовсім як належність мови персонажів невисокої культури: «– Понімаєш, Гера, – вони ж дикі. Вони один одному не довіряють» («Ворошиловград»). Це окремо вжиті слова, не зумовлені контекстом (скажімо, доволі частотне розмовне *да*); стилістична негація такого слововживання зазвичай не виявлена. Росіянізми можуть поставати як чужорідні компоненти з прихованим смислом, їхне

функціональне навантаження визначається україномовним контекстом; порівняйте:

*родіна залажала надовго і по-дорослому
вже не відмити ці гасла ці написи і криптограми,*

де під найменуванням *родіна* виступає як позначення колишньої держави, яка користувалася ідеологемами, що нанесли непоправну шкоду свідомості молоді.

У лінгвопоетичному вимірі Жаданові тексти претендують на словесний епатаж; така вседозволеність стає свого роду візитною карткою постмодерністського дискурсу. Йдеться про свідомо зважене порушення смислових зв'язків, необмежене втручання в текстову стабільність, докорінні значеннєві відхилення, що мають забезпечувати потужний мовно-естетичний ефект. Численні зрушення, переплетення, накладання смислів стають ледве не визначальною рисою постмодерністського художнього дискурсу. Скажімо, в самій назві роману «Ворошиловград» закладений стилістичний виклик: адже міста з такою назвою давно не існує й всі пов'язані з нею розміркування – лише логічна деструкція, алогічність; фантом, однак, створює нові мовленнєві ситуації. Порівняйте:

«– Тепер уже й міста такого немає...» І далі: «– Ну які могли бути пам'ятники у *Ворошиловграді*? Мабуть, Ворошилову. Я вже не пам'ятаю, якщо чесно... Ворошилов міг бути на коні, а міг бути й без коня... І у *Ворошиловграді* жодного разу не був. Та й немає тепер ніякого *Ворошиловграда*». І знову: «– Я є. А *Ворошиловграда* немає. І з цим потрібно рахуватись». Мотив неіснуючого Ворошиловграда має символізувати остаточний розрив сучасної України з колишнім Союзом, його вождями й ідеологемами. Стилістичний прийом із перейменуванням виявився вдалим. Зрештою, мовленнєва всеїдність відкриває можливості зображення будь-яких сцен, включно з відверто інтимними, описів будь-яких огидних дій, розкладених трупів і т. д.

Метафорика Жаданових текстів не розрахована на творення стилістичної прикрашеності зображуваного, автор обмежено вдається до традиційної тропіки. Образне мислення письменника ґрунтується на неочікуваних асоціаціях, які сприймаються як несподівані, неправдоподібні, але принаймні оригінальні, такі, що різко виокремлюються на тлі тропеїчних засобів класичної літератури. Відмова від словесних стереотипів, якими б дійовими вони не видавалися в минулому, постає як ознака новостилу; поняття «свіжа метафора» стає зайвим, оскільки вся метафорична система виглядає оновленою.

Читаємо, скажімо: «Напочатку жовтня дні короткі, як кар'єра футболіста, маслянисте сонце протікає над головою, обтяжуючи тіні на землю, освітлює траву і *гріє розбите серце асфальту*» («Ворошиловград») (висловлення переобтяжене тропеїчними засобами: як кар'єра футболіста – порівняння зумовлено оповіддю про гру в футбол; *маслянисте сонце* – епітет-порівняння: сонце на вигляд схоже на вершкове масло; *сонце протікає, обтяжуючи тіні, гріє серце асфальту* – метафори дії; *розбите серце асфальту* – ускладнена метафора з подвійними смисловими зв'язками: *серце асфальту, розбите серце*).

Система порівнянь ґрунтується на включенні предметних і абстрактних образів, узятих із екзистенційних уявлень, алюзійних паралелей тощо. Переобтяженості уподібненнями не відчутно, оскільки база порівняння так чи так пов'язана зі змістом оповіді. Чимало порівнянь має в підґрунті зв'язок із описуваними реаліями, повсякденним життям: «Повітря було чорним і кам'яним, як вугілля»; «...жовток сонця плавав у воді, наче в киплячій олії»; «Жовтень був сухим, ніби порох»; «Небесна поверхня розкололась, як порцеляна» («Ворошиловград»).

Незвичність порівняльного образу часом настільки разюча, що «витісняє» на периферію іншу частину висловлення: «Дорога була розбита, мов хребет пса, що потрапив під фуру»; «...намагались не дивитись одне одному в очі й розглядали тріщини на асфальті – глибокі, як зморшки на обличчі в клоуна» («Ворошиловград»). У пошуку незвичних асоціацій автор звертається до екзотичних ситуацій: «Розтягнувшись, ми зайшли в пил і тепло, ніби африканські мисливці, що виганяють із трави левів»; «Над усім цим розривалась індійська музика, тріскотлива, наче зграя колібрі» («Ворошиловград»). Неподібність образного порівняння з класичними тропеїчними засобами очевидна.

Як елементи образотворення сприймаються стислі метафоризовані сполуки, які входять у контекст, стаючи його ключовими визначеннями; у межах таких формул взаємно перетинаються значеннєві показники слів-складників, утворюючи нові узагальнені смисли. Порівняйте, скажімо: *стигми трофейного сифілісу; танго солдатської трупарні* (назва вірша); *Господня арматура; лінзи Богородиці; срібні монети луски; атрибути колишніх стосунків*; пор. у контексті з ускладненими смисловими зв'язками: «Але ось вим'я його серця / стікає молоком болю» (компонент *вим'я* перегукується зі словом *молоко*, а *серце* здатне відчувати *біль*). Прагнення створювати незвичні сполуки, «синтаксичні несподіванки» взято на озброєння письменників-постмодерністів; вони стають одним із виявів «метаморфоз сполучуваності» [див.: 6].

Не менш виразні в мовностилістичному сенсі парадоксальні за внутрішньою логістикою короткі висловлення, що нагадують часом вияви молодіжної «бравати»; письменник немов декларує своє право на незалежні тлумачення, філософічність на свій кшталт. Порівняймо, скажімо, початкові слова роману «Ворошиловград»: «Телефони існують, аби повідомляти ними різні неприємності»; або «Життя значить померти» («Історія культури початку століття»); «У мене було більш ніж достатньо підстав, аби не любити це життя» («Капітал»).

Складна метафорика, зашифрованість смислу віршових текстів постають у вигляді словесних метаморфоз, зрушених значень, переформованих текстів:

*Померши одного разу, ти продовжуєш шлях
через нічні двори і помічаси як
смерть тримає в руках м'ятні цукерки
і роздає їх дітям на привокзальних пустищах,*

де йдеться про трагічне в житті людини, яке змінюється на оновлене буття, але присмак утраченого не зникає, не відступає: лише діти одержують

м'ятні цукерки. Драматизм постає в зміщеному словесному малюнку.

Як і інші письменники-постмодерністи, Жадан – майстер творення розгорнутих метафор, які включають порівняння, доволі частотні гіперболи, несподівані епітети, що своїм загальним складом змальовують мовно-естетичні картини, нерідко такі, що поширюють свій перенесений сенс на предтекст і посттекст, являючи окремий, але важливий текстотвірний компонент. Розглянемо фрагмент дискурсу «Ворошиловград»:

«Небо вночі схоже на чорні поля. Повітря, ніби чорноземи, наповнені рухом і насінням. Безкінечні площини, які розгортаються вгорі, живуть своїм ритмом, своїми законами. В небі заховано зірки й сузір'я, у землі – каміння і корені. В небі лежать планети, у землі – покійники. З неба витікають дощі, із землі витікають ріки. Дощі, впавши, течуть на південь, наповнюючи океан. Небо весь час змінюється, спалахує і згасає, набухає вологою і виповнюється серпневою спекою. Ґрунти виснажуються травами й деревами, лежать під пласкими небесами, наче худоба, про яку забули». Порівняння небесних і земних дійств зливається у наведеному тексті в єдину картину світового руху, неперервних змін; паралельно оповідається про оновлення життя героя, він по-новому побачив минуле, сприйняв навколишню дійсність.

Інший приклад. «Велике жовто-червоне сонце проповзло над нами, черкнувши дах, перевалилось за сусідній пагорб і повільно потяглося на захід, волочачи за собою проміння, ніби водорості у відкрите море» («Ворошиловград») (сонце наділено якостями діючої істоти: *проповзло, черкнувши, перевалилось, потяглося, волочачи*; порівняння *ніби водорості* побудовано за віддаленою асоціацією). Порівняйте віршові рядки:

*вода тепла мов ксероксний порошок
риби ніби зірки зависають у ній
ісус іде по мінному полю наче по хвилях
рибалки лишають свої човни,*

де в образний ряд із водою входить ксероксний порошок, з рибами – зірки, де Ісус іде не по хвилях, а по мінному полю, а рибалки невідомо чому лишають човни.

У системі мовомислення, що його виявляють аналізовані тексти, окреслено смислові константи, поняттєві категорії, що дає змогу назвати авторські орієнтири. З тією чи тією вірогідністю виділяються такі поняттєві одиниці, як *молодь, бізнес, дружба, вірність, зрада, футбол, музика, транспорт* тощо. Ці константи реалізують свої функції не стільки у формуванні конкретних контекстів, скільки як мовно-естетичні знаки культури [див.: 2] широкого призначення. Частотного повторення словесних виявів цих понять зазвичай не спостерігаємо, однак на глибинному рівні їхня присутність достатньо вагома.

В організації тексту автор не спирається на слова-символи, традиційні для класичного українського письменства [7; 8, 15–16]. Жадановий образний світ включає символіку як додаткове, похідне мовностилістичне явище, що виокремлюється на тлі розгортання оповіді з нечітким, але можливим для осмислення обрисом. Скажімо, не випадково образ вівчарки, яка рятуює людину, але сама гине від руки вбивця, займає почесне місце

в смисловій структурі роману «Ворошиловград». Слова-роздуми про прятуюнок і взаємопідтримку, які мовлені під впливом історії собаки, доволі симптоматичні: «Ми змушені рятувати тих, хто нам близький, не відчуваючи іноді, як змінюються обставини і як саме починають рятувати близькі нам люди». У символічному сенсі образ *собака* передає смислові компоненти 'вірність', 'душевна близькість', 'відданість', 'людяність'. У текстах письменника з називанням або з умовчанням постає один улюблений постмодерністами образ-символ равлика – носія ідеї поступовості, просування вперед.

Спостереження над Жадановим художнім дискурсом дає змогу відслідкувати розмаїття стилістичних засобів і прийомів використання мовної гри, поняття якої у текстах постмодерністів виходить на перший план. Відомо, що система організації мовної (мовно-інтелектуальної) гри [4, 67] забезпечує «карнавалізм» художнього дискурсу, його умовність, нерідко межує з порушенням літературних норм. Створення ігрових ситуацій у прозі С. Жадана здійснюється різними шляхами, а сама гра стає неодмінним засобом текстотворення. Звернімося до окремих виявів ігрового експериментування письменника.

Один із відомих у класичній літературі прийомів – поєднання в одному ряду назв неоднорідних предметів і явищ – набуває в текстах постмодерністів місця одного з провідних, такого, що за своєю сутністю відповідає принципу парадоксальності мовомислення, створює враження нестандартизованого бачення світу. Порівняйте: «З автобусного нутра повіяло смертю і нікотинном» («Ворошиловград»); «Сонце серпневих базарів і мух» («Цитатник»); зіткнення логічно не поєднаних компонентів лягає в основу синтаксичної деструкції.

Прикметна риса Жаданової гри – надавати зображуваним особам вигаданих, непривабливих власних імен-прізвиськ, часом непристойних, часом із натяком на ті чи ті їхні прикмети, але завжди з підтекстом, із викликом. Порівняйте: «– Да, – говорить Маруся, – лажа. А як ти кажеш його звати? – *Карбюратор*. – Дивне ім'я» («Депеш Мод»); «– Мені вчора телефонував ваш знайомий, цей, такий повний, брудний. – *Какао*, – кажу. – Що? – Звати його так – *Какао*. – Кошмар, – каже вона» (там само); «– Ти де ж живеш? Гоша – це редактор нашої наймоднішої газети. Ця ж ось скотина, здається, у нього працює. – Маруся показує на сонного *Собаку*» (там само). Дійовими особами є, наприклад, *Чанай*, *Вася Комуніст* («Депеш Мод»), вівчарка *Пахмутова*. Ім'я й прізвища можуть подаватися як не-власні імена, з малої літери: «– А я думав, що *степан галябарда* сам співає. – Це хор. – Що хор? – *степан галябарда* – це хор, – каже Вася» («Депеш Мод») (іронічне сприйняття співу музиканта передане через порівнювання з предметною назвою). Мовна гра продовжується.

В дусі схильності до карнавалізму, театру масок на тлі цілком, здавалося б, реалістичної манери письма можуть з'являтися фантазмагорійні образи, причому, судячи із предтексту і з посттексту, потреби в таких словесних пасажах зазвичай немає, пояснити їхню доцільність утруднено. У словесній реалізації картина появи різного роду фантомів може бути представлена, наприклад, як марево, видіння у сні:

«Я ліг на нижню полицю й провалився в зелені ями сну.

Здавалось, ніби тварини проходять за вікнами, темні звірі з ліхтарями на черепах, покриті колючою шерстю, проходять видихаючи теплий нічний пар, зазирають до вікон, засліплюючи й залякуючи» («Ворошиловград») (певною мірою ці привиди відтворюють тривожний стан героя). Порівняйте: «На верхніх малюнках зображені були якісь дивні чоловіки зі зброєю в руках та тваринними масками на головах. Вони винищували цілі міста, рубали високі дерева й вішали на балконах домашніх тварин. Вони відрубували торговцям вуха й виколювали очі, приводили із пусток важких бойових слонів, що видихали струмені вогню й мали складчасті, мов у кажанів, крила» («Ворошиловград») (ідеться про малюнки колишніх піонерів, аби показати їхню жорстокість). На тлі мовлення героя такі вставлення сприймаються як спроби урізноманітнити мовностилістичний ряд, як ігровий компонент.

Алюзійні паралелі у письменників-інтелектуалів, отож і в Сергія Жадана, стають прихованішими, помітними лише для «обраних», доповнюються й видозмінюються. Скажімо, читаємо верліброві рядки:

*тобі залишаються мінні поля їм залишаються корти
все тому воїни що україна це велика ріка
перетнути яку обламуються навіть птахи
долітаючи лише до середини
і в цій річці лише самотня риба спливає за водою,*

де перегук із Гоголівським («рідко який птах долетить до середини Дніпра») переданий через розгорнуту порівняльну структуру з вихідними визначеннями: *Україна – ріка, ріка – велика, птахи – перетнути яку обламуються, риба – спливає за водою*. Зрештою, на алюзійних уявленнях виникли назви творів письменника «Біг Мак» (назва пісенного хіта), «Депеш Мод» (назва музичного гурту). У своєму відгуку «Весела безтурботність?» П. Загребельний згадує письменників, творчі пошуки яких наслідує С. Жадан, проте вбачає в цих перегуках більше пародійного, аніж запозиченого складника [3, 227–228], отож спостерігаємо відгомін мовно-інтелектуальної гри.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сергій Жадан доволі послідовно дотримується основних тенденцій творення постмодерністського новостилію; в багатьох мовностилістичних рисах його публікації зближуються з манерою письма інших представників цієї течії в сучасному українському письменстві [див.: 5]. Тексти письменника за мовностилем, синтаксисом і лексиконом часом важко виокремити на тлі загальнохудожнього дискурсу постмодерністів. За такими ознаками, скажімо, використанням прийому додавання інформації, «нанизування», що має наслідком об'єднання в одному висловленні різностилістичних фрагментів, відчутний вплив європейської традиції. Як письменник-постмодерніст С. Жадан – один із творців новостилію з властивими йому мовно-естетичними засобами й прийомами, майстер неповторної манери письма; його творчий доробок відкриває перспективи подальшого оновлення українського художнього дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар А. Равлик відповзає на захід. *Сергій Жадан. Капітал*. Харків, 2006. С. 753–754.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури : монографія. Київ, 2009. 352 с.
3. Загребельний П. Весела безтурботність. *Сергій Жадан. Капітал*. Харків, 2000. С. 216–229.
4. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського й постмодерністського художнього дискурсу : монографія. Київ, 2012. 328 с.
5. Кононенко В. І. Лінгвопоетичний світ Юрія Андруховича і Оксани Забужко. *Етнос і культура*. 2017–2018. № 14–15. С. 43–54.
6. Кононенко В. І. Метаморфози сполучуваності в українських модерних поетичних текстах. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2014. S. 75–86.
7. Кононенко В. І. Символи української мови : монографія. 2-ге вид. Київ ; Івано-Франківськ, 2013.
8. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур : монографія. Умань, 2008. 280 с.

REFERENCES

1. Bondar, A. (2006). Ravlyk vidpovzaie na zakhid. *Serhii Zhadan. Kapital*. [Snail crawls to the west. Sergey Zhadan]. Kapital. Kharkiv, S. 753–754. [in Ukrainian]
2. Iermolenko, S. Ia. (2009). Movno-estetychni znaky ukrainskoi kultury [Language and aesthetic signs of Ukrainian culture] : monohrafiia. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Zahrebelnyi P. (2000). Vesela bezturbotnist. *Serhii Zhadan. [Fun carelessness. Sergey Zhadan], Kapital*. Kharkiv, S.216–229. [in Ukrainian]
4. Kondratenko, N. V. (2012). Syntaksys ukrainskoho modernistskoho y postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu [Syntax of Ukrainian modernist and postmodern artistic discourse] : monohrafiia. Kyiv. [in Ukrainian]
5. Kononenko, V. I. (2017–2018). Lihvopoetychnyi svit Yurii Andrukho-vycha i Oksany Zabuzhko [Linguopoetic world of Yuri Andrukhovych and Oksana Zabuzhko]. *Emos i kultura*. № 14–15, S. 43–54. [in Ukrainian]
6. Kononenko, V. I. (2014). Metamorfozy spoluchuvanosti v ukrainskykh modernykh poetychnykh tekstakh. [Metamorphoses of compatibility in Ukrainian modern poetry texts]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, S. 75–86. [in Polish]
7. Kononenko, V. I. (2013). Symvoly ukrainskoi movy. [Symbols of the Ukrainian language] : monohrafiia. 2-he vyd. Kyiv ; Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]
8. Moisiienko, A. K. (2008). Mova yak svit svitiv. Poetyka tekstovykh struktur [Language is like the world of worlds. Poetics of text structures] : monohrafiia. Uman. [in Ukrainian]

**THE UKRAINIAN ‘NOVOSTYL’: LINGVOPOETICS
OF SERGIY ZHADAN’ SARTISTIC DISCOURSE**

Vitalii KONONENKO

Doctor of Philology, Professor,

Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Head of the Department of General and Germanic Linguistics

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: kzm.pu.if@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5522-674X

The article deals with linguistic and poetic parameters of Serhii Zhadan’s artistic discourse. The analysis of the linguistic and aesthetic manners of the writer has

been carried out on the basis of determining the features of the novostyl' of modern Ukrainian postmodernist prose and poetry, represented by S. Zhadan. The specific means and techniques of organization of artistic presentation are revealed, which distinguish the idiostyle of the writer, taking into account the desire to work out an innovative system of figurative thinking, to make a contribution to modern artistic text creation. Peculiar features of lexical-semantic system and syntactic organization of Zhadan's texts have been written down. Attention is paid to the author's attitude to the literary norm, which often breaks the connection with the generally accepted literary standard. The combination of the elements of the various purposes, including the inclusion of vulgarisms, dialecticisms, Anglicisms, slang and slang words and phrases into the language of the characters, has been demonstrated in the texts of the writer. The ways to achieve the destruction of texts, the introduction of pun, techniques of carnivalization have been shown. It is proved that S. Zhadan's language style has distinct signs of individual-authorial usage.

Keywords: *postmodernism, artistic discourse, text, novostyl', literary norm, linguistic and stylistic means, linguothinking, pun, idiostyle.*

*Статтю подано до редколегії 11.09.2018.
Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Василь Грещук.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.32-40

УДК 81'27

ПРО ДЕЯКІ СУСПІЛЬНІ МЕМИ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ

Володимир БАРЧУКдоктор філологічних наук, професор
кафедри української мовиДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: wolmyr@i.ua

ORCID ID: 0000-0002-6985-4309

У статті розглянуто мему як культурні одиниці суспільства і етносу. Визначено науковий та узуальний зміст поняття мем, його лінгвальну репрезентацію. Встановлено, що більшість мемів мають лінгвальну форму моно чи полі-пропозитивних конструкцій, які є висловленнями, що представляють судження. Запропоновано звернутися до лінгвістичної парадигми меметики, тобто до лінгвомеметики. **Лінгвомеметика** – наука про лінгвальні мему.

У комунікативній структурі лінгвального мема виокремлено тему і рему, рема у висловленні є домінують судження. Мем у свідомості мовної особистості є світоглядним, ціннісним та поведінковим стереотипом. Водночас мему представляють морально-етичні засади суспільства. Мем виявляє аксіологічні ознаки судження та може в морально-етичному аспекті мати конструктивний чи деструктивний зміст, тобто формувати із носіїв мемів прогресивне чи депресивне суспільство. Указані мему виявляють позитивний чи негативний вплив на світогляд мовної особистості як носія етнокультурних стереотипів.

Мему властиві усім носіям мови. Засвоєння міфологем, символів чи концептів потребує навчання, інтелектуальних зусиль, зв'язку між поколіннями, дотримання традицій та цінностей. Мему засвоюються через наслідування, копіюються мовною особистістю механічно. Шкідливими для формування громадянського суспільства є деструктивні мему, особливо за умови їхнього домінування. Охарактеризовано низку ключових деструктивних суспільних мемів сучасних українців, які визначають суспільні і професійні відносини. Висловлено думку, що руйнування традиційних для українства морально-етичних суспільних засад через домінування деструктивних мемів є ключовою перешкодою у побудові українцями прогресивного громадянського суспільства.

Ключові слова: лінгвомеметика, мем, суспільні мему, мовна особистість.

Постановка проблеми. У системі етнолінгвістичних одиниць, що формують світогляд і культуру народу, поряд із традиційними та усталеними (міфологема, символ, концепт), виокремлюємо мему [1]. Введення мема до сфери етнолінгвістики, зокрема її напряму – лінгвокультурології, потребує теоретичного обґрунтування, оскільки під цим поняттям розуміють різні елементи індивідуальної та суспільної свідомості, а також використовують його в різних сферах пізнання.

Виклад основного матеріалу. Варто вказати, що слово *мем* увійшло в загальний український мовний простір за останнє десятиліття, а його використання пов'язане із поширенням Інтернету та формуванням

цифрового інформаційного континууму. У цьому просторі слово *мем* означає картинку (колаж, малюнок, фото), мікросюжет, рідше фразу (але обов'язково візуалізовану в мережі), що легко запам'ятовується, має високий рівень атракції та швидко поширюється; переважно такий мем виявляє грайливий, іронічний, розважальний зміст. У такому використанні мем функціонує в міжмовній сфері, оскільки є невербалізованою формою інформації; у випадках часткової вербалізації (підпис під картинкою чи її вербалізований елемент) мем все одно залишається міжмовним, оскільки в українському інформаційному континуумі однаково може бути використана англійська, українська чи російська. Наприклад, мем «Узбагойся» під час Майдану мав виразне суспільно-політичне забарвлення та був використаний як заклик проти застосування сили щодо демонстрантів та адресований безпосередньо тодішньому Президентові України. Універсальний характер мема засвідчує свідоме стилізоване порушення орфографії його вербалізованого елемента, інколи підпис може бути зроблений латиницею. Маємо приклад, коли російський побутовий мем на українському ґрунті під час Революції гідності отримав суспільно-політичне забарвлення та був закликом до суспільного діалогу, політичною сатирою, чинником зниження суспільної та індивідуальної психологічної напруги.

Таке розуміння мема в загальному суспільному просторі зумовлене, на нашу думку, хибною асоціацією його етимології: скороченні від англ. *memo* (пам'ять), тобто форма представлення інформації, що легко запам'ятовується. Останнім часом у суспільно-політичному дискурсі слово *мем* використовують у його більш властивому значенні – ментальний суспільний стереотип. Однак таке його використання ще не цілком усталене.

Для визначення наукового змісту поняття *мем* необхідно звернутися до його походження. Річард Докінз, англійський біолог-еволюціоніст, увів поняття у книзі «Selfish gene» (1976) (перекладають дослівно – «Егоїстичний ген»; пропонуємо переклад «Ген самості», що ближче до змісту, яким наповнив термін автор), формуючи геноцентричну концепцію еволюції (на протизагу організоцентричній). Для антропологів найбільш важливим є те, що учений поставив на один рівень гени – біологічні елементи – і мему – культурологічні елементи. Навіть моделювання терміна *мем* здійснив за аналогією до терміна *ген*. Отже, мем походить від грецького слова *μίμησις*, що означає наслідувати, імітувати; це вказує на його ключову властивість – спосіб поширення та побутування. Для Р. Докінза мемом може бути будь-яка форма суспільної культурної свідомості – від мелодії, ідеї чи вислову до моделі вбрання [4, 192].

Поняття мема продуктивно було засвоєне в когнітології. Популярною стала праця Річарда Броуді «Ментальний вірус. Нове вчення про мему» (1995) (у російському перекладі назви актуалізовано маніпулятивні технології комунікації: «Психические вирусы»), яка проте не є суто науковою, а науково-популярною як за стилем, так і концептуально. Через це беззастережно орієнтуватися на неї як теоретичну основу меметики не варто. Так, вказавши на біологічне, психологічне, когнітивне визначення мема, автор пропонує власне робоче визначення: мем є одиницею ментальної інформації, існування якої визначене її здатністю до копіювання та

фіксації у свідомості інших людей [3, 11], Водночас як приклад мема автор наводить запах креозоту, який у нього асоціюється із дитинством та побережжям біля Бостона [3, 23–24]. На нашу думку, така універсалізація мема спрощує та примітивізує дійсність (дійсність як набір мемів), з іншого боку, – розмиває поняття самого мема. Наприклад, тези про мем як окремий організм, що живе самостійним життям, про меметику як наукову модель людської свідомості, про асоціацію мема із вірусом та використання терміна «інфікувати мемом», про метамеми як елементи науки меметики (меми про меми) [3, 1–16], на нашу думку, не впливають із запропонованого автором визначення мема. З іншого боку, людський розум та людська свідомість постають як сфера існування меметичних явищ. Але, очевидно, ці поняття набагато ширші та глибші та не можуть бути обмежені прокрустовим ложем меметики. Правда, автор зазначає, що мета його книги навчити читача протистояти небажаному інфікуванню та визнає, що для досягнення цієї мети інфікує читача новими мемами [3, XIII–XXIII]; вважаємо її вкрай актуальною в сучасному інформаційному суспільстві, в якому особа підлягає жорсткому програмуванню.

Можливість звзяти поняття мема та проникнути в його структуру дає його лінгвістична інтерпретація. Оскільки ключові меми як елементи свідомості мають мовне вираження, а сучасна людина є мовною особистістю, *homo loquens*, тобто суб'єктом і продуктом мовної діяльності, то меметичні особливості мовної особистості дають можливість диференціювати мем як феномен людської свідомості, а також встановити його місце та функції в структурі мовної особистості, тобто людини і як істоти, наділеної розумом, і як носія свідомості, і як носія, в термінології Р. Броуді, ментального вірусу. Меми людського розуму, що мають сенсорне, асоціативне, образне, інтуїтивне чи позасвідоме вираження, тобто нелінгвальну форму, в сучасної людини складають, на нашу думку, меншу частину свідомості, тому на етапі дефініції та диференціації лінгвального мема як одиниці меметики можуть бути упущені. Отже, ми пропонуємо звернутися до лінгвістичної парадигми меметики, тобто до **лінгвомеметики**.

Спочатку диференціюймо об'єкт лінгвомеметики. Якщо мем – це культурний ген, то інформація, яку він несе, є визначальною для індивіда і його середовища. За ідеєю Р. Докінза, мемами є ключові носії культурної інформації. Так, якщо зважити, що геном людини налічує, за різними підрахунками, 20–25 тис. кодуючих генів (в ньому частина генетичної інформації спільна з іншими організмами), а расові відмінності геному не перевищують 0,5 %, то отримуємо компактну множину ідентифікаційних одиниць. Отже, й ключових мемів може бути обмежена кількість. Тобто кожне слово не є мемом, зокрема *Алабама*, крик «*Пожежа*» в кінотеатрі, а слово *креозот* (яке асоціює запах креозоту) й поготів. А уривок мелодії із п'ятої симфонії Бетховена (та-та-та-ТА) можна зарахувати до мема, якщо він відповідає, наприклад, вербальній формулі: *П'ята симфонія Бетховена – шедевр* (приклади цих мемів наводить Р. Броуді).

Щоб мати культурний сенс та передаватися як геном культури, мем має бути судженням, що має світоглядну цінність. Лінгвальні меми як етнолінгвістичні одиниці є сталими висловленнями, прислів'ями чи при-

казками. Меми пронизують усю сферу людської діяльності, відображають поведінкові та мотиваційні стереотипи. Їхня сфера – і повсякденні, і визначальні життєві мотивації у прийнятті рішень, визначенні вподобань, традиції стосунків, поведінки, оцінки подій та їхня інтерпретація. Меми в умовах розвитку загальної освіти та інформаційного суспільства постають як ключові лінгвокультурні одиниці саме завдяки всепроникності та тотальному впливу на свідомість. Така їхня роль зумовлена способом передачі та особливостями засвоєння. Якщо інші одиниці сфери культури, а саме міфологеми чи символи потребують цілеспрямованої передачі знань, зокрема на певному етапі формування етномовної особистості, належного духовного та ментального розвитку, навчальної праці, концепти – активної пізнавальної діяльності та глибинної духовної творчості уже сформованої етномовної особистості, то меми, поширюючись через наслідування, засвоюючись мимохідь і мимохіть, опираючись на особистісні риси та нахили, входять у свідомість часто мимовільно та непомітно. Таким чином меми постають як ключові елементи масової свідомості, відображають явні чи приховані суспільні та індивідуальні пріоритети.

В організації суспільного життя меми відіграють винятково важливу роль, вони є основою морально-етичної та правової надбудови суспільства через свою поширеність та орієнтацію на ціннісно-поведінковий аспект діяльності особистості. Меми властиві кожній мовній особистості. Це вирізняє їх з-поміж етнокультурних одиниць, що формують світогляд людини. Не кожна мовна особистість у сучасному світі, коли передавання етнокультурних знань з самого початку її формування радше виняток, ніж правило, володіє базовими етнокультурними знаннями та виявляє не тільки мовну компетентність, а й мовну свідомість. Проте кожна мовна особистість є носієм і редуплікатором мемів. Така властивість лінгвальних мемів зумовлена і їхньою меметичною природою, і структурними та семантичними особливостями.

Структура мема визначена перш за все його синтаксичною будовою. Меми бувають моно- чи поліпропозитивні. Монопропозитивні меми є висловленнями, що експліцитно чи імпліцитно представляють судження. Характеризуючи меми, звертаємося до групи чи не найбільш показових в етнокультурному аспекті – суспільних, які є визначальними в соціальних стосунках та поведінці носіїв. Наприклад, традиційний український мем *Моя хата скраю*, що найпоширеніший саме в такій усіченій формі (упущена частина *нічого не знаю* дублює та звужує семантику попереднього компонента та виявляє українську традицію римування), монопропозитивний. Судження характеризуємо через комунікативну будову висловлення, виокремлюючи його домінанту – ключовий змістовий компонент, що розкриває образно-смісловне наповнення мема. Отож тема *моя хата*, рема *скраю*. *Хата* – символ господи, власного мікросвіту; *моя хата* – життєва основа особи, непорушна власність, уособлення ідентичності, що асоційована з власним Я. Рема *скраю* виявляє глибинний і сучасний світ українця, що є опозиційним до суспільного, виявляє суспільну інертність індивіда, відчуженість від суспільного життя та небажання власне включати в суспільне (це суперечить етимології слів *суспільний*, *суспільство*,

яке на момент закріплення в українській мові у властивому значенні заперчує аналізований мем). Проте історія та життєвий досвід українця, тобто постійне життя у «чужій» державі, зумовили чітке протиставлення власного і суспільного, а суспільне набуло значення чужого, інколи ворожого. Це й зумовлює домінанту судження – *скраю*, що визначає несумісність двох світів – власного та суспільного – та небажання змінювати становище. Особливість висловлення ще й в тому, що крайня хата є ознакою убогості, таке її розташування небажане (наприклад, у А. Головка: *Удовина хата – край села*), але протиставлення власного суспільному для мовної особистості важливіше, ніж пересторога накликати нестатки. Аксіологічно-образний наповнення мема оперте на символічний зміст слова *хата*, підсилений атрибутом *моя*: непорушна твердиня власності та особистості, незаперечна цінність і недоторкане право; конотація позитивна. Водночас домінанта судження *скраю* виокремлює особу із макросвіту, який сприймаємо як чужий; конотація негативна. Обидва оцінні полюси урівноважені.

Ми згадували, що меми формують сферу етики і моралі, що представляє індивідуальне і суспільне. Морально-етичний зміст мема оцінюємо як конструктивний чи деструктивний, тобто відповідний чи ні морально-етичній домінанті соціуму на певному етапі його історії, що забезпечує формування прогресивного чи депресивного суспільства, а також такий, що виявляє позитивний чи негативний вплив на світогляд мовної особистості як носія етнокультурних стереотипів. Отже, вказаний мем через урівноваження аксіологічних полюсів визначаємо як нейтральний: з погляду індивіда він постає як оберег його позиції і права (конструктивні функція), однак з погляду суспільності він виразно деструктивний, оскільки фіксує відчуженість особи від суспільства, до якого вона налаштована застережно, але в якому перебуває і без якого існувати не може. Ця позиція особи непродуктивна, нівелює можливість гармонізації суспільних відносин та обрання нею активної, відповідальної громадянської функції. Насамкінець світоглядний та поведінковий стереотип вказаного мема: події, справи, проблеми поза моїми питомими інтересами, обов'язками, моєю відповідальністю, моєю компетенцією і т.д. мене не цікавлять: *Моє діло теляче, наївся і в хлів*. Стереотип перешкоджає формуванню громадянської позиції мовної особистості.

Поліпропозитивні висловлення властиві прислів'ям: *Казав пан: «Кожух дам», – і слово його тепле*. Тут три пропозиції: 1) казав пан, 2) дасть кожух, 3) слово є тепле. З комунікативного погляду тема представлена двома першими пропозиціями, які можна уніфікувати в одну: пан пообіцяв дати кожух (імплицитно: в знак подяки за послугу, за роботу, як благодійність, тобто цілком обґрунтовано – це важливо!). Рема алегорично імплікує пропозицію, що побудована на асоціаціях *кожух гріє, обіцянка гріє* (обнадіює), але її не одягнеш, отже, мерзнутимеш, бо пан обдував. Прислів'я формує низку синонімічних висловлень, що представляють мем із узагальненим смислом – «обіцянка є брехнею»: *Обіцянка – цяцянка; Головне пообіцяти; Обіцяного три роки ждуть, Обіцянка – цяцянка, а дурневі радість*. Пор. сучасну політичну сферу, де обіцянками, які не пла-

нують виконувати, політики отримують владу, яку використовують для власної вигоди. Мем для українця домінуючий у всіх сферах життя – суспільного і побутового – та фіксує брехню (невиконану обіцянку) прийнятною ознакою індивідуальної і суспільної моралі і поведінки.

Українську традиційну мораль часто представляють меми, в основі яких концепти правда / брехня (кривда, неправда), із протилежним значенням: *Правду не сховаєш; І за рідного батька правду кажи; Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже; Брехнею світ перейдеш, а назад не вернеш, але Хто бреше, тому легше, а хто правдує, той бідує.* І хоч в українській традиційній моралі незаперечно верховенство правди (*Хліб-сіль їж, а правду ріж*), про що свідчить кількість конструктивних мемів, водночас останнє меметичне судження є виправданням прагматичних мотивів неправди. Меми, що виправдовують брехню, є виразно деструктивними, оскільки руйнують підвалини моралі та суспільної етики, які є основою гармонійного суспільства.

Моно- чи поліпропозитивні меми можуть не мати образного змісту, а констатувати домінуючу прямо: *Суспільне – чуже (не моє).* Однак при цьому алегоричність є завжди та постає як поведінкова функція: своє слід берегти, суспільне не має вартості, держава чужа, моє протиставлене загальному, я в опозиції до держави (суспільства) і под.

У сучасному світі суспільні дистанції дуже короткі. Суспільний мем є водночас і індивідуальним, і загальним, і житейським, і політичним і, навпаки, політичні меми визначають суспільні стереотипи. У загальному аналізі ми зачіпаємо ті меми, які Р. Бруді власне і називає ментальними вірусами у негативному значенні, які інфікують і програмують людей на шкідливі для суспільства і них самих світоглядні пріоритети і суспільно-побутові дії.

Українська суспільна свідомість пройшла еволюцію від часів, коли у наших предків не було замків, бо крадіжки як суспільного явища не існувало, що відбито в українських прислів'ях *На чужий труд ласий не будь; Чужим добром не забагатієш; Нажите махом – піде прахом* і под. до *Україна рідна мати: не вкрадеш, не будеш мати.* У сучасному світі поняття крадіжки змінило традиційні форми. Дія, що призводить до привласнення чужого (або не свого: суспільне не моє, але нічیه; або: маю право на суспільне, бо там і моя частка) є природною, вмотивованою, виправданою. На жаль, це поширилося на стосунки громадянин / держава, держава / громадянин та часто використовується як виправдання для дій громадянина, особливо на фоні професійної та суспільної поведінки політичної та майнової верхівки.

Такі суспільні відносини нівелюють поняття еліти, особливо в суспільно-політичній сфері, рейтинг довіри до державних інституцій і працівників вкрай низький, за морально-етичними, культурними, інтелектуальними ознаками суспільство не структуроване, що відбито у деструктивних мемах, що визначають як оцінку суспільної верхівки, так і пересічних громадян: *Усі хапуги (хабарники, брехуни, злодії, а також лохи* і под.). Звідси конструктивний мем *Добре ім'я – найкраще багатство* нівельований: від політичної верхівки до рівня колективу виправдовувальна фі-

лософія знімає межі морально-етичної та професійної норми. Навіть у такій сфері діяльності, як освіта і наука, яка за природою має репрезентувати суспільну еліту, професійні морально-етичні норми не є мотиваційним чинником, а їхнє порушення узвичаєне. Що говорити про пересічний рівень науково-педагогічної спільноти (хоча такого бути не повинно), якщо Дисергейт не мав ніяких наслідків. Спрацьовують меми *У кожного своя мораль; Мета виправдовує засоби; Мені закон неписаний; Має бути по-моєму* і под. На такому фоні вкорінюється суспільно-політичний стереотип *Мій голос нічого не важить* (як електоральний, так і як власна позиція), який є демотиватором будь-якої діяльності та утверджує безнадійність та апатію, відчуженість мовної особистості від суспільно-політичного життя і професійної діяльності, зниження самооцінки, зневіру у високих світоглядних постулатах. Перелічені меми функціонують як типові для мовної особистості часто із заниженою самооцінкою та є для неї формою «самоствердження»; пор. також: *Моє слово – закон; Начальник (Я) завжди правий; Моє завжди зверху* і под. Вони формують поведінковий стереотип (імплікують мем) *Визнання помилки – слабкість* [1, 82–83]. Проблема не в тому, що існують указані меми, біда в тому, що вони є домінуючими, а часто визначальними в суспільній надбудові сучасного українського соціуму. Мовна особистість із традиційними для українства високими (конструктивними) суспільними постулатами в сучасному суспільстві стає моральним дисидентом, а суспільство на макро- і макрорівні не забезпечує реалізацію її потреб на засадах етики і моралі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Указані меми представляють суспільну і поведінкову сферу українця на макро- (як громадянина) і мікрорівні (як особи і члена колективу). Для формування громадянського суспільства такі пріоритети вкрай шкідливі, для бюрократичної системи держави оптимальні, бо забезпечують її незмінний домінуючий статус, для мовної особистості із українською культурною свідомістю згубні, бо нівелюють національну ідентичність (історично українство має сталі традиції демократизму, рівності, братерства та морально-етичних чеснот), для особи руйнівні, бо принижують її гідність, формують зневіру та нейтралізують соціальну активність, нівелюють етику та мораль та визначають її об'єктом соціальних відносин. Однією із вагомих причин сучасної масової міграції українців (окрім матеріальної) є несприйняття більш освіченою, зокрема й молодшою, частиною українців деструктивних засад суспільних відносин, що оперті й на виявлені меми. На жаль, за умов домінування таких суспільних мемів, що визначають поведінкові та діяльнісні стереотипи сучасних українців, перспективи пробудження громадянського суспільства та суспільно-економічного прориву України є вкрай примарними, з іншого боку, суспільство втрачає «українськість», світоглядно-духовну основу нації та мовної особистості зокрема, що формувалась протягом століть на основі високих морально-етичних норм та на шляхетних ціннісно-світоглядних засадах. А саме вони й визначають етнокультурну свідомість **української** мовної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук В. Культурологічний аспект етнолінгвістики. *Прикарпатський вісник НТШ «Слово»*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 3 (47). С. 73–85.
2. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / [упоряд., передм. та прим. Н. С. Шумади]. Київ : Веселка, 1989. 606 с.
3. Brodie R. *Virus of the Mind. The New Science of the Meme*. Hay House, 2009. 249 p.
4. Dawkins R. *The Selfish gene. Richard Dawkins. 30 anniversary edition*. Oxford University Press, New York, 2006. 385 p.

REFERENCES

1. Barchuk, V. (2018). Kulturolohichnyi aspekt etnolinhvistyky [Cultural aspect of ethnolinguistics]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh «Slovo»*. Ivano-Frankivsk, Vyp. 3 (47). S. 73–85. [in Ukrainian]
2. Shumada, N.S. (Eds.) (1989). *Zakuvala zozulenka. Antolohiia ukrainskoi narodnoi tvorchosti: Pysni, pryslivia, zahadky, skoromovky*. Kyiv, Veselka. [in Ukrainian]
3. Brodie, R. (2009). *Virus of the Mind. The New Science of the Meme*. Hay House. [in Canadian]
4. Dawkins, R. (2006). *The Selfish gene. 30 anniversary edition*. Oxford University Press, New York. [in American]

SOME SOCIAL MEMES OF MODERN UKRAINIANS

Volodymyr BARCHUK

*Doctor of Philology, Professor
of the Department of Ukrainian Language,
Vasyl Stefanyk*

Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: wolmyr@i.ua

ORCID ID: 0000-0002-6985-4309

*In the article the memes as cultural units of the society and ethnicity are considered. It is established scientific and habitual meaning of the concept of the meme and its lingual representation as well. Most memes have the lingual form of the mono or polipredicative constructions which are expressions that represent views of ideological and value stereotypes. The linguistic paradigm of the memetics can be presents as **lingual memetics**, the science about lingual memes.*

In the communicative structure of the lingual meme we can distinguish theme and rheme; the rheme is the dominant sence of the clause. In the consciousness of the lingual personality memes are ideological, value and behavioral stereotypes. At the same time memes represent moral and ethical bases of society. Memetic expressions have axiological features and memes can have in moral and ethical aspects constructive or destructive role in social behavior that forms progressive or depressive society of bearers of memes. That memes have positive or negative influence on the outlook of the lingual personality as the carrier of ethnic and cultural values.

All lingual personalities are transmitters of memes. If studying of mythology motif, symbols, concepts needs intellectual work and efforts, connective between generations, adherence to traditions and ethnic values, then mastering of memes

happens mechanically and involuntarily through the copying. The destructive memes are harmful to civil society, especially if they are dominant. In the article the several main destructive social memes of modern Ukrainians, that determine social and professional relationship, are characterized. It is suggested, that wrecking of traditional for Ukrainians moral and ethic bases through domination of the destructive memes is the key obstacle for the build of progressive civil society.

Keywords: *lingual memetics (or memeology), meme, social memes, lingual personality.*

*Статтю подано до редколегії 3.10.2018.
Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Віталій Кононенко.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.41-58

УДК 811.161.2'373.23

ДО ПИТАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОДНІЄЇ З ГРУП СОМАТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ)

Василь ЯЦІЙ

кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

E-mail: jatsiy@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3691-2154

У пропонуваній науковій статті з'ясовано особливості реалізації однієї з груп соматичної лексики (зокрема *брюхо, живіт, кендюх, пузо, пуп, тельбух, тереб, утроба та черево*) в основі зафіксованих слов'янських антропонімів та здійснено лексико-семантичний аналіз цих особових назв відапелятивного походження. На матеріалі писемно засвідчених антропонімних дериватів встановлено як їх мотиваційні особливості, так і простежено всі наявні фонетичні й граматичні модифікації, а також словотвірні моделі, за якими утворилися похідні антропоніми. Завдяки різноаспектному проведеному дослідженню вдалося обґрунтувати відомі досі думки про те, що ономастика будь-якої території певною мірою пов'язана з мовними особливостями відповідного регіону.

Ключові слова: онім, антропонім, топонім, прізвище, апелятив, пропріація, прізвисько, онімізація, похідне утворення, дериват.

Постановка наукової проблеми та її значення. Слов'янський антропонімікон вирізняється з-поміж іменників інших мов насамперед тим, що його склад формує величезна кількість найрізноманітніших тематичних груп та підгруп. Оскільки будь-яка особливість кожного індивіда (насамперед фізіологічна) часто-густо стає помітною, тому згодом вона виявляє себе і невдовзі стає його характерною домінантною рисою зовнішності впродовж усього життя людини. Зауважимо, що чи не найбільшу групу ономастикону тієї чи іншої мови становлять особові назви, мотивовані певними індивідуальними ознаками першonosіїв. Водночас наголосимо, що дослідженню особливостей антропонімів та антропонімики (перш за все української) приділяло й продовжує нині приділяти увагу щораз більше коло українських ономастів: Р.Й. Керста, Ю.К. Редько, М.Л. Худаш, Р.І. Осташ, П.П. Чучка, М.О. Демчук, О.Д. Неділько, В.В. Німчук, Г.Л. Аркушин, Ф. Богдан, Н.Ю. Булава, Н.І. Головач, В.О. Горпинич, І.М. Железняк, В.Ю. Франчук, І.А. Корнієнко, С.Є. Панцьо, Л.Т. Масенко, Я.О. Пура, Г.Є. Бучко, І.Д. Скорук, С.М. Пахомова, В.П. Шульгач, І.Д. Фаріон, І.В. Єфименко, Л.О. Кравченко, С.О. Вербич, Л.Р. Осташ, Л.В. Ящук та ін.

Немає сумніву, що первісно особові назви, які характеризували людину-носія, містили інформацію про її світогляд, фізіологічні особливості тощо, а тому, як правило, у результаті ставали прізвищами, які найчастіше були поширенішими й більш відомими суспільству, а ніж саме прізвище тієї чи іншої конкретної особи. За професійними спостереженнями

відомого українського ономаста Ю.К. Редька, «у створенні прізвиськ беруться до уваги найбільш типові ознаки людей, їх фізичне й моральне обличчя; для вираження цих ознак із лексичного складу мови вибираються найвлучніші слова» [26, 65]. Таким чином, із погляду семантики антропоніми такого типу доречно віднести до утворень, похідних від відапелятивних прізвиськ. У цьому випадку не можна не погодитися з думкою ще одного українського вченого Л.О. Кравченко, яка слушно зазначає, що «мотиваційні основи таких антропонімів у час формування й становлення прізвищ не належали до розряду традиційних онімів (у сучасному розумінні), а були взяті тільки зі сфери розмовної лексики» [цитовано за: 18, 27].

Оскільки людину переважно прозивали за її зовнішніми особливостями, то за **об'єкт** цих наукових студій ми взяли тематичну групу соматичної лексики, що лягла в основу слов'янського антропонімікону, як-от номени: *брюхо, живіт, кендюх, пузо, пуп, тельбух, терєб, утроба та черево*.

Предметом нашого дослідження стали мотиваційні зв'язки, лексико-семантичні особливості та словотвірна будова слов'янських антропонімів, мотивованих зазначеною групою соматичної лексики.

Мета пропонованої статті – лінгвістичний аналіз тих слов'янських прізвищ (особових назв), в основі яких зафіксована одна з груп соматичної лексики з морфологічного та лексико-семантичного погляду.

Виклад основного матеріалу. Нижче розглянемо запропоновану тематичну групу, яка відображена в основах слов'янської антропонімії:

Брюхо

Д.-рус. Князь Федор *Брюхъ* [42, 3, 34], разом із сучасними укр. *Брюх* – прізвище на Львівщині [9, 372], *Брух* – сучасне прізвище, зафіксоване в Івано-Франківській обл. [11, 25], рос. *Брюх, Брух* [6] і под. На нашу думку, з лінгвістичного погляду буде маловірогідним розгляд антропоніма *Брух* як германізму від *Bruch* із семантичним значенням 'перелом, щілина', 'багно, грузьке місце'. Докладніше про це див.: [28, 1, 103]. Швидше за все, зазначене прізвище мотивоване апелятивом *брюхо*, пор., наприклад: укр. *бру́хо, бру́х* 'брюхо, живіт' [33, 1, 100, 102], ст.-укр. *брухо* 'живіт', 'шлунок', 'середина, нутроці', блр. *бру́ха* 'брюхо', рос. (просторіч.) *брюхо* 'живіт', діал. (в'ятськ.) *бру́хо, бру́хо* 'брюхо', *брюхо* 'живіт вагітної жінки; вагітність', мн. 'внутрішні органи тварини, людини' та ін. < псл. **br'uxo* / **br'uxъ* [42, 3, 34].

Укр. *Бру́ха*¹ – прізвище [28, 1, 103], пол. *Brucha* [44, I, 502]. Похідне утворення в парадигматичній словоформі від ОН *Брух* ~ загальною назвою *брух(-о)* [див. вище].

Укр. *Брухаль* – сучасне прізвище в Івано-Франківській обл. [3, 132], сюди ж віднесемо аналогічні рос. *Брухаль* [6], пол. *Bruchal* [44, I, 502]. Ономаст Ю.К. Редько схильний був пояснювати розглядуваний антропонім як похідне утворення від апелятива *брюхо* із первісним значенням

¹ Місце наголосу в антропонімах подано за першоджерелом, у якому засвідчена та чи інша розглядувана особова назва.

‘брухатий’ (= ‘череватий’). Докладніше про це див.: [28, 1, 103] ~ загальною назвою *брух(-о)*, оформленою суфіксом *-ал’*.

Укр. *Брюхάνь* [28, 1, 104]. Дериват із суфіксом *-ан’* від антропоніма *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Рос. *Брухарь* – сучасне прізвище [6] < ОН *Брух(-о)* + суфікс *-арь* ~ апелятивом *брух(-о)*.

Пол. *Bruchasz* [44, I, 502] < ОН < *Брюх(-о)* + формант *-asz* (= укр. *-ач*) ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Укр. *Брухевич* – прізвище, зафіксоване в Закарпатській обл. [41, 92]. Антропонім мотивований ОН *Брух* + патронімний суфікс *-евич* ~ апелятивом *брух(-о)*.

Рос. *Брюхин* [6] < парадигматичної особової назви **Брюха* + суфікс належності *-ин* < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Рос. *Брюхов* – сучасне прізвище [6] < ОН *Брюхо* + суфікс належності *-ов* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Укр. *Брухлій* [31, 268], сюди ж додамо рос. *Брухлей* [6], пол. *Bruchlej* [44, I, 502]. Похідне утворення від антропоніма **Брухло*, оформленого аугментативним формантом *-ій / -ей* < ОН *Брух(-о)* ~ апелятивом *брух(-о)*.

Укр. *Брухно* [25, 422], рос. *Брухно, Брюхно* [6] – сучасні прізвища. Суфіксальний дериват на *-но* від особової назви *Бру(ю)х(-о)* ~ апелятивом *бру(ю)х(-о)*.

Укр. *Бруховéць* [28, 1, 104], рос. *Бруховец* [6]. Ю.К. Редько схильний був розглядати антропонім *Бруховéць* як похідне утворення на *-ець* від ойконімів *Брухи, Бруховиця* (у Львівськ. обл.) або ж *Бруховичі* (у Волинськ. обл.) [28, 1, 104]. Вважаємо, що аналізовану особову назву з погляду словотворення можна тлумачити неоднозначно: по-перше, це може бути суфіксальний дериват на *-ець* від ОН **Бру(ю)хов* буквально ‘син *Бру(ю)хова*’; по-друге, очевидне й утворення на *-ець* від ойконіма **Бру(ю)хове (-ов-а, -ов-ий)*.

Укр. *Бруховіч* – прізвище на Закарпатті та Волині [41, 92; 10, 45], рос. *Брухович* [6] < **Брюхов* + патронімний суфікс *-ич* < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Укр. *Брухánський* [28, 1, 103–104], рос. *Бруханский, Брюханский* [6] – сучасні прізвища. Лінгвістично сумнівне, на наш погляд, виведення особової назви *Брухánський* від найменування населеного пункту *Бруховиця*, що засвідчене у Львівській обл. [28, 1, с. 103]. Оскільки у зазначеній особовій назві можна чітко виокремити відтопонімний формант *-ськ-ий*, то, в такому разі, антропонім *Брухánський* доцільніше буде розглядати як онімний дериват, утворений від потенційних топонімів **Бру(ю)хани, *Бру(ю)ханець* чи **Бру(ю)ханка(-и)*.

Укр. *Бруханиць* (: «далем *Бруханицьчу*, що ездил <...> купувати»), 1612–1695 рр. – прізвище [1, I/11, 356]. Розглядувану особову назву *Бруханиць* кваліфікуємо як патронімну форму на *-ич* від потенційних антропонімів **Бруханиця, *Бруханиць* або **Бруханко*, пор., зокрема, похідне прізвище рос. *Бруханков* [6].

Рос. *Брухневич, Брюхневич* – сучасні прізвища [6] < ОН *Бру(ю)хнев* [див. нижче] + суфікс *-ич* < *Бру(ю)хно* < *Бру(ю)х(-о)* ~ апелятивом *бру(ю)х(-о)*.

Рос. *Брюхнин* – прізвище [6] < ОН **Брюхна* + суфікс посесивності *-ин* < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Рос. *Брухнов, Брюхнов* [6] < *Бру(ю)хно* + суфікс належності *-ов* < *Бру(ю)х(-о)* ~ апелятивом *бру(ю)х(-о)*.

Блр. *Брюханоў* – сучасне прізвище [22, 136], разом із рос. *Брюханов* [6] < **Брюхан* + суфікс посесивності *-оў / -ов* < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Укр. *Брухівський* [28, 1, 104], рос. *Бруховский, Брюховский* [6], пол. *Bruchowski* [44, I, 503]. З теоретичного погляду важко припустити утворення антропоніма *Бру(ю)хівс(ь)кий* від відповідних ойконімів *Брухи, Бруховиця* Львівської обл. чи *Бруховичі* Волинської обл., оформлених суфіксом *-ськ-ий* [28, 1, 104]. Вірогідніше, це відтопонімне утворення на *-ськ-ий* від імовірних топонімів **Бру(ю)хове* (*-ов-а, -ов-ий*) чи **Бру(ю)хівка*.

Укр. *Брюхánда* – сучасне прізвище [28, 1, 104]. Погоджуємося з версією вченого Ю.К. Редька про те, що це суфіксальне утворення на *-д-а* від прізвиська **Брюхан*. Докладніше див.: [28, 1, 104] < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Рос. *Брюханцев* [6] < ОН **Брюханец* + суфікс належності *-ев* < **Брюхан* < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Рос. *Брюхатов* – сучасне прізвище [6] < ОН **Брюхат(-ый)* + суфікс *-ов* ~ прикметником *брюхатый*.

Рос. *Брюхачев* [6] < ОН **Брюхач* + суфікс посесивності *-ев* < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Укр. *Брюховéцький* – сучасне прізвище [28, 1, 104], сюди ж додамо рос. *Брюховецкий* [6]. Відтопонімне утворення на *-цьк-ий / -цк-ий* від імовірного ойконіма **Брюхов* (*-а, -е*) чи **Брюховець*.

Рос. *Брюшин* [6] < ОН **Брюх(ш)а* + суфікс належності *-ин* < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Рос. *Брюшинин* – сучасне прізвище [6] < ОН **Брюшина* + суфікс посесивності *-ин* ~ апелятивом *брюшина*.

Укр. **Брюшко* < назви поселення *Брюшків* у Ровенській обл., разом із рос. *Брюшко* [6]. Похідне утворення на *-к-о* від ОН *Брюх(-о)* ~ загальною назвою *брюх(-о)*.

Рос. *Брюшков* – сучасне прізвище [6] < ОН *Брюшко* + суфікс посесивності *-ов* < *Брюх(-о)* ~ апелятивом *брюх(-о)*.

Укр. *Болібру́х* – прізвище в с. Миколаїв Радехівського р-ну Львівської обл. [запис наш], разом із рос. *Болибрух* [6]. Пояснюючи композитний антропонім *Болибрух*, Ю.К. Редько розглядав його як лексико-семантичне утворення від апелятива *болибрух* або *болібрух* (назва рослини) [28, 1, 85]. На нашу думку, для аналізованої особової назви очевидніша лексикалізація й онімізація дієслова *боліти* ‘хворіти’, ‘тужити, сумувати’ [33, 1, 84] та іменника *брух(-о)*.

Укр. *Валібру́х* [28, 1, 125]. Існує думка про неясність походження аналізованого композитного антропоніма, хоча й водночас припускають перекручення з пол. *Volibrzuch* [28, 1, 125]. Можливо, ця особова назва утворена в результаті лексикалізації й онімізації дієслова *валіти* ‘валити, звалювати’, ‘іти вперед; рухатися масою’ [33, 1, 124] та іменника *брух(-о)*. Пор. ще структурно-семантичний аналог укр. *Валі́гура* – прізвище [28, 1, 125].

Укр. *Жовтобрюх* – композитне прізвище в м. Києві [запис наш], а також рос. *Желтобрюх*, (похідне на *-ов*) *Желтобрюхов*, *Жовтобрух* [6], пол. *Żółto brzuch* [44, X, 595]. Ю.К. Редько вважав, що розгядуване прізвище утворене семантичним способом від апелятива *жовтобрюх*, яке має два значення: ‘назва змії’ та ‘назва птаха’ [28, 1, 365]. Таку версію вважаємо сумнівною тому, що для цього антропоніма лінгвістично вірогідніший результат лексикалізації й онімізації прикметника *жовтий* ‘який має забарвлення одного з кольорів спектра <...>’, ‘зблідлий, змарнілий, із жовтим відтінком; худий’, ‘засохлий, вигорілий, зів’ялий’ [34, II, 540] та іменника *бру(ю)х(-о)*. Для підтвердження сказаного вважаємо доречним навести аналогічні антропонімі паралелі, пор., наприклад: *Жовтоніг* (парадигматичний варіант – *Жовтонога*), *Жовтоштан*; до цієї ж моделі назвотворення можна додати ще прізвища *Синьогуб*, *Чорнобров*, *Чорногуз* і багато под. [28, 1, 365; 2, 9551172, 1173].

Рос. *Кособрюхов* – сучасне прізвище в Андреапольському р-ні Тверської обл. Росії [35; 6]. Антропонім утворений у результаті лексикалізації й онімізації дієслова *кóсий* ‘зроблений, прикріплений, вирізаний і т. ін. криво; скривлений, перекошений’, ‘який проходить, (лежить) не посередині, а збоку’, ‘який виражає неприязнь, ворожість (про очі, погляд і т. ін.)’ [34, IV, 304 – 305] та іменника *брюх(-о)* [див.]. У такому разі прізвище *Кособрюхов* ставимо в один ряд із спорідненими особовими назвами типу укр. *Косогляд*, *Косолап*, *Косонога*; рос. *Кособоков*, *Косогляд*, **Косолоб* (> *Косолобов*), **Косопал* (> *Косопалов*) і под. [28, 1, 520, 521; 6].

Укр. (закарп.) *Ламбрух* [41, 326]. Композитний дериват, утворений у результаті лексикалізації та онімізації дієприкметника *ламаний* ‘ламаний, переломлений’ [33, 2, 342], ‘який поламали, зіпсували’, ‘зігнутий під кутом’, ‘про того або те, що нічого не вартий (варте), нікуди не годиться’ [34, IV, 440] та іменника *брух(-о)*.

Укр. (закарп.) *Телибрух* – сучасне прізвище [41, 547]. Складна особова назва, похідна від дієслова *телітисся* ‘телитися’ (хоча, можливе й *стеліти* ‘стелити’) [33, 4, 202, 252] та іменника *брух(-о)*.

Живіт

Укр. *Живот* – сучасне прізвище емігранта в США [43, 165], пол. *Żywot* [44, X, 619]. Лексико-семантичне утворення від апелятива *живіт*, пор., наприклад, укр. *живіт* ‘частина тіла людини і тварини, в якій містяться шлунок, кишечник, печінка і т. ін.’ [34, II, 525; 33, 1, 481–482].

Пол. *Żywotek* [44, X, 619] < ОН *Żywot* + суфікс *-ek* ~ апелятивом *живіт* [див. вище].

Рос. *Животенко* – прізвище [6] < ОН *Живот* + патронімний суфікс *-енк-о* буквально ‘син *Живота*’ ~ апелятивом *живіт*.

Рос. *Животов* [8, 338]. Вторинне утворення з формантом посесивності *-ов* від ОН *Живот* ~ апелятивом *живіт*.

Рос. *Животин* – сучасне прізвище [6] < парадигматичного ОН *Живота* + суфікс належності *-ин* < *Живот* ~ апелятивом *живіт*.

Укр. *Животко* – прізвище емігранта в США [43, 165], пол. *Żywotko* [44, X, 619]. Суфіксальний дериват із формантом *-к-о* від загальної назви *живіт* (те саме, що й *животок*).

Рос. *Животков* [6] < ОН *Животко* + суфікс належності *-ов* < *Живот* ~ апелятивом *живіт*.

Рос. *Животнев* – сучасне прізвище [6] < ОН **Животень* + суфікс присвійності *-ев* < *Живот* ~ апелятивом *живіт*.

Рос. *Животиков* [6] < ОН **Животик* + суфікс належності *-ов* < *Живот* ~ апелятивом *живіт*.

Рос. *Животарев* – сучасне прізвище [6] < ОН **Животар* + суфікс *-ев* < *Живот* ~ апелятивом *живіт*.

Рос. *Животкевич* – прізвище [6], пол. *Żywotkiewicz* [44, X, 619] < ОН **Животкев* + патронімний суфікс *-ич* < *Животко* < *Живот* ~ апелятивом *живіт*.

Рос. *Животников* [6] < ОН **Животник* + суфікс належності *-ов* < **Животень* < *Живот* ~ апелятивом *живіт*.

Укр. *Животівський* [28, 1, 360]. Відтопонімне похідне з суфіксом *-ськ-ий* від потенційних ойконімів **Животи*, **Животове* (*-ов-а*, *-ов-ий*), **Животовець* чи *Животівка*, пор., наприклад, *Животівка* – назва села на Вінниччині.

Укр. *Животченко* [28, 1, 360], рос. *Животченко* [6] – сучасні прізвища. Утворення на *-енк-о* від ОН **Животець* або *Животко* ‘син *Животця* або *Животка*’ [див. вище].

Кендюх

Рос. *Кендюх* [6], пол. *Kindziuk* [44, IV, 617]. Лексико-семантичне утворення від апелятива укр. *кэндюх* ‘про вайлувату людину’ [34, IV, 140], пор. також споріднені номени, як-от: блр. *кіндзюк* розм. ‘шлунок’, рос. *кэндюк* ‘живіт; шлунок’, *кэндюх* ‘т. с.’, пол. *kindziuk* ‘свинячий шлунок’ та ін., які, на думку укладачів «Етимологічного словника української мови», є запозиченням з турецької мови. Докладніше див: [4, 2, 423].

Блр. *Кендюшенко* – сучасне прізвище в с. Токарі Сумського р-ну Сумської обл. [23, 17] < ОН *Кендюх*, оформленої патронімним суфіксом *-енк-о* буквально ‘син *Кендюха*’ ~ апелятивом *кендюх* [див. вище].

Пузо

Рос. *Пузо* – прізвище [6], пол. *Puzo* [44, VII, 629]. Антропонім мотивований апелятивом укр. *пузо* ‘брюхо, пузо’ [33, 3, 498], ‘великий, товстий живіт’, ‘живіт взагалі’ [34, VIII, 386], рос. *пузо*, блр. *пуза* ‘т. с.’ < посл. **puzo* [4, 4, 629] та ін.

Укр. (закарп.) *Пуза* [41, 471], рос. *Пуза* [6], пол. *Puza* [44, VII, 628] – сучасні прізвища. Особові назви кваліфікуємо як парадигматичні варіанти від антропоніма *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. *Пузан* [28, 2, 869], рос. *Пузан*, (споріднене) *Пузань* [6], пол. *Puzan* [44, VII, 628]. Погоджуємося з Ю.К. Редьком стосовно того, що це лексико-семантичне утворення від апелятива *пузан* ‘товстий чоловік’ [28, 2, 869]. Водночас вважаємо за необхідне додати аналогічні апелятиви укр. *пузань*, *пузан* ‘чоловік з великим животом; товстий чоловік’, ‘вгодована дитина’ [34, VIII, 385 – 386], *пузан(ь)* ‘пузань’ [4, 4, 629].

Укр. Данило *Пузенко*, 1649 р. – особова назва, засвідчена в складі Прилуцького полку Горплонської сотні [29, 456]. Дериват із суфіксом *-енк-о* від ОН *Пузо* буквально ‘син *Пуза*’ ~ апелятивом *пузо* [див. вище].

Пол. *Puzak* [44, VII, 628]. Дериват від антропоніма *Puzo*, оформленого суфіксом *-ak* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. *Пу́зач* – сучасне прізвище [28, 2, 869], пол. *Puzacz* [44, VII, 628]. Суфіксальне утворення на *-ач* від ОН *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. *Пу́зик* [28, 2, 869], додамо ще блр. *Пузік* [22, 521], пол. *Puzic*, *Puzik* [44, VII, 629]. Похідне утворення на *-ик* від ОН *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. *Пузина* Григорій, 1632 р. [1, I/7, 585], пол. *Puzyna* [44, VII, 630]. Дериват із суфіксом належності *-ин-а* від ОН *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. *Пузі́й* – сучасне прізвище [14, 989], пол. *Puzej* [44, VII, 629]. В основі зазначеної особової назви – апелятив *пузі́й* ‘пузань’ [4, 4, 629].

Рос. *Пузь* [2, 195], пол. *Puź* [44, VII, 630]. Антропонім кваліфікуємо як дериват, співвідносний із ОН *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. *Пузюк* – прізвище в Ровенській обл. [15, 127], пол. *Puziuk*, *Puzik* [44, VII, 629, 630]. Похідне від ОН *Пузь* + формант *-’ук* ‘син *Пузя*’ [див. вище] ~ апелятивом *пузо*.

Укр. (закарп.) *Пузя́к* – сучасне прізвище [41, 471], пол. *Puziak* [44, VII, 629]. Назва мотивована ОН *Пузь* + суфікс *-’ак* / *-ak* буквально ‘син *Пузя*’ [див.] ~ апелятивом *пузо*.

Рос. *Пузаков* [6] < ОН **Пузак* + суфікс належності *-ов* < ОН *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Рос. *Пузанев*, (споріднене) *Пузанов* – сучасні прізвища [6], пол. *Puzanow* [44, VII, 628] < ОН *Пузан* + суфікси посесивності *-ев* / *-ов* / *-ow* ~ апелятивом *пузан* [див.].

Укр. *Пузанько́* [28, 2, 869]. Похідне утворення на *-к-о* від ОН *Пузан* / **Пузань* ~ апелятивами *пуза́нь*, *пуза́н*.

Рос. *Пузанков* – сучасне прізвище [6] < ОН **Пузанко* (**Пузанок*) < *Пузан* ~ апелятивом *пузан*.

Укр. *Пузінець* – сучасне прізвище на Закарпатті [41, 471]. Розглядувана особова назва мотивована антропонімом *Пузин(-а)* + суфікс *-ець* буквально ‘син *Пузини*’ < від ОН *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. (закарп.) *Пузиня́к* [41, 471], пол. *Puzuniak* [44, VII, 630]. Антропонім кваліфікуємо як похідний дериват від ОН *Пузин(-а)* + суфікс *-’ак* < від ОН *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. *Пузир* – прізвище в с. Вузлове Радеківського р-ну Львівської обл. [36, 87], пол. *Puzyr* [44, VII, 630]. Лексико-семантичне утворення від апелятива *пузир*, пор., наприклад, укр. *пузі́р* ‘пузир’ [33, 3, 498], діал. *пузі́р* ‘сечовий міхур’, рос. *пузі́рь*, блр. *пузі́р* ‘бульбашка на воді’ < псл. **puzury* [4, 4, 628], за умови, як слушно зауважують укладачі «Етимологічного словника української мови», що номен *пузир* пов’язаний (похідний) із апелятивом *пузо*.

Укр. *Пузирей* [19, 16]. Антропонім мотивований ОН *Пузир* + суфікс *-ей*. Щодо словотвірної онімної моделі пор. ще *Маслей*, *Смолей*, *Шкурей*, *Шкурлей* та ін. [28, 1, 661; 2, 982, 1211].

Рос. *Пузаренко* – сучасне прізвище [6] < ОН **Пузар* + патронімний суфікс *-енк-о* буквально ‘син *Пузара*’ ~ апелятивом **пузар*.

Укр. *Пузиренко* [32, 120], сюди ж додамо блр. *Пузырэнка* [22, 525]. Антропонім похідний від ОН *Пузир*, оформленої суфіксом *-енк-о* ‘син *Пузира*’ [див. вище] ~ апелятивом *пузир*.

Рос. *Пузатко* – сучасне прізвище [6] < ОН **Пузат(-ий)* + суфікс *-к-о* ~ прикметником *пузатий*.

Рос. *Пузанцов* [6] < ОН **Пузанец* + формант належності *-ов* < *Пузан* ~ апелятивом *пузан*.

Рос. *Пузанский* [6], пол. *Puzañska*, жін. [44, VII, 628] – сучасні прізвища. Похідне утворення з відтопонімним формантом *-ск-ий* від очевидних топонімів **Пузанка(-и)*, **Пузаны* чи **Пузанец*.

Рос. *Пузанчиков* [6] < ОН **Пузанчик* + суфікс присвійності *-ов* < ОН **Пузанко* (**Пузанок*) < *Пузан* ~ апелятивом *пузан*.

Укр. *Пузарéвський* – сучасне прізвище [28, 2, 869]. Погоджуємося з думками Ю.К. Редька про те, що антропонім *Пузарéвський* – очевидний фонетично видозмінений відтопонімний дериват на *-ськ-ий* від ойконіма **Пузи́рова* (*-ов-е, -ов-ий*) чи **Пузи́рівка*.

Укр. (закарп.) *Пузяку́лич* [41, 471]. Дериват від антропоніма **Пузя-кул(-а)* + патронімний суфікс *-ич* < *Пузяк* < *Пузо* ~ апелятивом *пузо*.

Укр. *Драгопуз* – сучасне прізвище в Києві [запис наш]. Композитний дериват, утворений у результаті лексикалізації та онімізації прикметника *дорогий* ‘який коштує великі гроші; протилежне дешевий’, ‘який високо ціниться, оберігається, яким дорожать’ [34, II, 379] та іменника *пузо*. Стосовно аналогічних антропонімних паралелей пор. ще, наприклад: *Драгарук, Драгобрат, Драгогост, Драгожит* і под. – сучасні прізвища.

Укр. *Карапу́з* [28, 1, 438], рос. *Карапуз* [6]. Цілко могоджуємося з поясненнями Ю.К. Редька про те, що це лексико-семантичне утворення від апелятива *карапуз* ‘товстенький хлопчик, людина, невелика на зріст, чоловічок’. Більше про це див.: [28, 1, 438].

Укр. *Трипу́з* – сучасне прізвище [27, 219]. Складне композитне утворення, до складу якого входить числівник *три* та іменник *пузо*. Таким чином, антропонім (первісно, швидше за все, це було прізвисько) можна впевнено тлумачити так: *‘особа, в якій утворюється три пуза або ж із великим животом, що може вмістити менших три’. Для підтвердження сказаного, на наш погляд, варто додати структурні винятково промовисті антропонімні аналоги, зокрема такі, як: *Тригорло* (разом із варіантом – *Тригорлов*), *Трипупенко* [див. нижче], *Тригуб* (з варіантами – *Тригубенко, Тригубка, Тригубов, Тригубович*), *Тризубов* (< **Тризуб*), *Тримуд, Тринога, Трипалюк* (< **Трипал*) тощо.

Пуп

Укр. (закарп.) *Пуп* – сучасне прізвище [41, 473], пол. *Pup* [44, VII, 618]. Лексико-семантичне утворення від апелятива *пуп*, пор., наприклад: д.-руськ. *пупъ* ‘пуп; шлунок свійської птиці’ [4, 4, 635], укр. *пуп* ‘пуп, пупок’ [33, 3, 499], у словосполученні *пуп землі* ‘про людину, яка вважає себе центром усього, найважливішою серед усіх’ [34, VIII, 390], блр., рос., *пуп* ‘пуп; шлунок свійської птиці’, в.-луж., н.-луж. *pup* ‘пуп; пуп’янок; горб’ і под. < псл. **pupъ* [4, 4, 635].

Укр. *Пуна* [28, 2, 871], рос. *Пуна* [6], пол. *Puna* [44, VII, 618]. Антропоніми розглядаємо як парадигматичний варіант від особової назви *Пуп* ~ апелятивом *пуп* [див. вище].

Рос. *Пупач* – сучасне прізвище [6], пол. *Puacz* [44, VII, 618] < ОН *Пуп* + суфікс *-ач* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупей*, *Пупий* [6] < ОН *Пуп* + форманти *-ей* / *-ий* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупек* – сучасне прізвище [6], пол. *Pupesk*, *Puprek* [44, VII, 619]. Антропонім мотивований апелятивом *пупек* (= рос. *пупок*, укр. *пупик*) ‘зменш. до *пуп*’, пор. також. пол. *puprek* ‘пуп; шлунок свійської птиці’, чеськ. *puprek*, словц. *puprok* ‘пуп; пуп’янок; горб’ і под. [4, 4, 635].

Рос. *Пупель* [6], пол. *Pupel* [44, VII, 619] < ОН *Пуп* + формант *-ель* ~ апелятивом *пуп*.

Укр. *Пупець* (‘хлопець із багатодітної сім’ї’) – сучасне прізвище в с. Миколаїв Радехівського р-ну Львівської обл. [запис наш]. Антропонім *Пупець* мотивований апелятивом укр. *пупець* ‘зменш. від *пуп*’, ‘пуповина’, ‘пупок, пташиний шлунок’ [33, 3, 499; 34, VIII, 390], що для аналізованого прізвища може мати значення *‘маленький хлопчик’.

Укр. (закарп.) *Пупин* [41, 473], а також рос. *Пупин* [6]. Похідне утворення з суфіксом посесивності *-ин* від ОН *Пуп(-а)* < *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Укр. (закарп.) *Пупко* [41, 473], разом із спорідненим рос. *Пупка*, *Пупко* [6] – сучасні прізвища. Похідна назва на *-к-о* від антропоніма *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупов* [6] < ОН *Пуп* + суфікс посесивності *-ов* ~ апелятивом *пуп*.

Укр. (закарп.) *Пупош* – сучасне прізвище [41, 473]. Утворення з суфіксом *-ош* від ОН *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупейко* [6] < ОН *Пупей* [див. вище] + формант *-к-о* < *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупелин* – сучасне прізвище [6] < ОН **Пупела(-о)* + суфікс належності *-ин* < *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупелис* [6] < ОН **Пупела(-о)* + формант *-ис* < *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупенко* – сучасне прізвище [6] < ОН *Пуп* + патронімний суфікс *-енк-о* буквально ‘син *Пуна*’ ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупанина*, жін. [6] < ОН **Пупан* + суфікс належності *-ин-а* < ОН *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупанов* – сучасне прізвище [6] < ОН **Пупан* + суфікс посесивності *-ов* < ОН *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупенков* [6] < ОН *Пупенко* [див. вище] + формант належності *-ов* < *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупиков* – сучасне прізвище [6] < ОН **Пупик* (пор., наприклад, споріднене рос. *Пупек*; див. вище) + суфікс посесивності *-ов* < ОН *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупкин* [6] < ОН *Пупка* / **Пупок* + суфікс належності *-ин* < ОН *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупкевич* – сучасне прізвище [6] < ОН **Пупкев* + патронімний формант *-ич* < *Пупко* (**Пупок*, пор., наприклад, рос. *Пупек*) < ОН *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупков* [6] < ОН *Пупко* + суфікс присвійності *-ов* < ОН *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Рос. *Пупенчиков* – сучасне прізвище [6] < ОН **Пупенчик* + формант належності *-ов* < *Пупенко* [див. вище] (**Пупенец*) < *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Укр. (закарп.) *Пушинович* – прізвище [41, 473]. Патронім на *-ич* від ОН **Пушинов* < *Пушин* < *Пуна* < *Пуп* ~ апелятивом *пуп*.

Укр. *Галапуп* [28, 1, 184], разом із закарп. *Голопуп* [41, 151] – сучасні прізвища. Учений Ю.К. Редько схильний був пояснювати антропонім *Галапуп* як лексико-семантичне утворення від апелятива *галапуп* – видозміненої форми до *голопуп* ‘назва неопереної пташки, також дитини’. Про це докладніше див.: [28, 1, 184]. Частково погоджуємося з такою мотивацією, однак вважаємо, що для нашого випадку з лінгвістичного погляду вірогідніший зв’язок саме з назвою дитини аніж пташки. Щодо цього апелятива, то він утворений за допомогою прикметника *голий* ‘про людину: оголений, нагий, голий’, ‘про предмети: позбавлений звичайної поверхні, не покритий, не зайнятий нічим, оголений’, ‘бідний, голий’ і под. [33, 1, 300] та іменника *пуп*.

Укр. *Золотопуп* [28, 1, 404]. Очевидна лексикалізація й онімізація прикметника *золотий* ‘золотий’, ‘кольору золота; золотистий’ [33, 2, 178] та слова *пуп*.

Укр. *Ивань Трипупенко*, 1649 р. – назва реєстрового козака, засвідченого в списках Горлюнської сотні Прилуцького полку [29, 457]. Антропонім розглядаємо як похідне утворення з патронімним суфіксом *-енк-о* / *-енк-о* від вихідної назви **Трипуп* (буквально ‘син *Трипуна*’), до складу якої входить числівник *три* та апелятив *пуп*. Щодо споріднених антропонімів пор. *Трипуп* [див. вище].

Тельбух

Укр. *ониско Телбух*, 1649 р. – антропонімоформула, засвідчена у складі козацького реєстру Горлюнської сотні Прилуцького полку [29, 306]. Лексико-семантичне утворення від апелятива *тельбух*. Щодо цього пор. укр. *тэльбух* (частіше *тельбухи*) ‘нутроці черевної порожнини’ [33, 4, 253]. Водночас мотивацію антропоніма *Телбух* переконливіше підтверджує прикметник укр. *тельбухатий* ‘який має великий шлунок і кишки’ [33, 4, 253], буквально *‘людина з великим животом’.

Рос. *Тельбухов*, (фонетично видозмінене) *Тельбуков* – сучасні прізвища [6] < ОН *Тельбух* + суфікс посесивності *-ов* ~ апелятивом *тельбух*.

Тереб

Рос. *Тере[б]* – сучасне прізвище, зафіксоване у Вєсьєгонському та Бежецькому р-нах Тверської обл. Росії [35]. Зазначений антропонім пояснюємо як дериват, мотивований апелятивом укр. *тэреб* ‘череву, пузо’ [5, 2, 958]. Останній, у свою чергу, генетично пов’язаний із дієсловом *теребіти*, одне зі значень якого – ‘їсти жадібно, багато чого-небудь; взагалі їсти’, ‘поїдаючи, нищити’, ‘охоплювати цілком, не давати спокою (про

почуття і т. ін.), 'пронизливо, жадібно або зі злістю дивитись на когонебудь' [34, X, 84; II, 522].

Блр. *Теребило* [22, 281]. Антропонім розглядаємо у його генетичному зв'язку з апелятивом **теребило*, пор. ще споріднений номен укр. *теребілка* 'прилад, яким тереблять кукурудзу, квасолію' [4, 5, 549].

Укр. *Теребій* – сучасне прізвище [13, 355]. Лексико-семантичне утворення від ідентичного апелятива укр. *теребій* 'ненажера' [34, X, 84].

Болг. *Трѣбка, Трѣбо* [7, 223] < *Треб / Тереб* + суфікс -к(-а, -о) ~ апелятивом *тереб*.

Укр. *Теребус* [10, 38], разом із укр. *Теребуш* [21, 416]. Швидше за все, зазначений антропонім співвідносний із апелятивом укр. діал. (зх.-волинськ.) *теребуха* 'людина, яка любить поїсти' [запис наш].

Укр. *Трѣбух* [28, 2, 1066], сюди ж додамо споріднені антропоніми деривати укр. *Трибух* [28, 2, 1067; 12, 1, 1044 – 1045], *Трибуш* [16, 340], *Трѣбуха* [12, 1, 623], рос. *Трѣбухин* [35], *Трѣбухіна*, жін. [38, 85] і под. Цілком погоджуємося з думками вченого-ономаста Ю.К. Редька, який розглядав антропонім *Трѣбух* як лексико-семантичне утворення від апелятива укр. діал. *требух* (= 'тельбух, нутроші') [28, 2, 1066].

Рос. *Теребилов* – сучасне прізвище в Бежецькому р-ні Тверської обл. Росії [35] < *Теребило* + суфікс належності -ов ~ апелятивом **теребило* [див.].

Блр. *Теребенюк* – сучасне прізвище [22, 320] < **Теребен* + суфікс -ок < *Тереб* ~ апелятивом *тереб* [див.].

Укр. *Теребейчик* [20, 16]. Похідне утворення з формантом -ик від особової назви **Теребейко* < *Теребей* < *Тереб* ~ апелятивом *тереб*.

Укр. *Теребецький* – сучасне прізвище емігранта в США [43, 396]. Відтопонімічний дериват на -цьк-ий від ойконіма **Теребець* (-к-а, -к-е).

Рос. *Теребилов* [35]. Прізвище мотивоване вихідним антропонімом **Теребик*, оформленим суфіксом присвійності -ов.

Рос. *Теребиленков* [35] < **Теребленок / *Теребленко* + суфікс належності -ов < **Тереблен(-ий)* < **Теребло(-а)* < *Тереб* ~ апелятивом *тереб*.

Рос. *Теребинин* – сучасне прізвище в Бологовському р-ні Тверської обл. Росії [35]. Похідне утворення з формантом належності -ин від вихідного антропоніма **Теребин(-а)* < *Тереб* ~ апелятивом *тереб*.

Блр. *Теребинкин* [22, 418]. Дериват на -ин від антропоніма **Теребинка* < **Теребин(-а)* < **Тереб(-а)* ~ апелятивом *тереб*.

Укр. *Теребоцук* – сучасне прізвище на Волині [10, 55]. Похідне утворення з суфіксом -ук від потенційної особової назви **Теребошець* < **Теребох(-и)* < *Тереб* ~ апелятивом *тереб*.

Рос. *Требушиников* – прізвище, зафіксоване у Весьєгонському р-ні Тверської обл. Росії [35]. Похідне утворення з суфіксом належності -ов від антропоніма **Требушиник* < **Требушиний* < **Требуш* < *Треб / Тереб* ~ апелятивом *тереб*.

Утроба

Блр. *Утробин* [22, 302], рос. *Утробин* [6] – сучасні прізвища. Антропонім мотивований ОН **Утроба* + суфікс належності -ин. Вихідну назву **Утроба* розглядаємо як лексико-семантичне утворення від відпо-

відного апелятива *утрѡба* ‘утроба, живїт’ [33, 4, 366], ‘внутрішня частина живота тіла людини або тварини’, ‘живїт, черевко взагалї’ [34, X, 523] і под. < псл. **otroba* [4, 6, 52].

Черевко

Рос. *Черевако* – сучасне прїзвище [6] < ОН **Черевко(-а)* + суфікс *-к-о* < ~ апелятивом укр. *чѣрево* ‘живїт; великий живїт’ [34, XI, 303] < псл. **červo* [4, 6, 300 – 301].

Укр. Кузма *Черевань*, 1649 р. – назва реєстового козака, засвідчена в списках Корчівської сотні Корсунського полку [29, 147], *Черевань* [37, 18], рос. *Черевань* [6] і под. Прїзвище *Черевань*, на нашу думку, лексико-семантичного утворення від апелятива *черевань*, пор., наприклад, укр. *черевань* ‘людина з великим животом’ [33, 4, 454], ‘надто гладка людина’ [34, XI, 302] і под.

Укр. Савька *Череванєвъ*, 1649 р. – антропонім, зафіксований у козацькому списку Корчівської сотні Корсунського полку [29, 147], *Череванїв* – сучасне прїзвище емігранта в Австралїї [24, 15]. В основї наведених прїзвищ – ОН *Черевань* + посесивний суфікс *-їв* ~ апелятивом *черевань* [див.].

Рос. *Череванин* [6] < ОН *Черевань* + суфікс належності *-ин* < ~ апелятивом *черевань*.

Укр. *Череватий* – сучасне прїзвище на Івано-Франківщинї [39, 84]. Онїмізація і субстантивація прикметника укр. *череватий* ‘з великим животом, брюхатий’, ‘вагїтна’ [33, 4, 454], ‘який має дуже випуклі, круглясті боки; широкий і присадкуватий в основї’ [34, XI, 302].

Рос. *Череватов* [6] < ОН *Череват(-ий)* + суфікс посесивності *-ов* ~ прикметником *череватий*.

Укр. *Череватиюк* – сучасне прїзвище [28, 2, 1161]. Похідне утворення з формантом *-юк* від антропонїма *Череватий* ~ прикметником *череватий*.

Укр. *Череватенко*, ХІХ ст. [40, 47], рос. *Череватенко* [6]. Похідне утворення з суфіксом *-енк-о* від ОН *Череват(-ий)* (буквально ‘син *Череватого*’), мотивованої, у свою чергу, прикметником укр. *череватий*.

Рос. *Череватенков* – сучасне прїзвище [6] < ОН *Череватенко* + суфікс посесивності *-ов* ‘син *Череватенка*’ < *Череват(-ий)* ~ прикметником *череватий*.

Рос. *Череваткин* [6] < ОН **Череватка(-о)* + суфікс належності *-ин* < *Череват(-ий)* ~ прикметником *череватий*.

Укр. *Череваш* – сучасне прїзвище [28, 2, 1161]. Ю.К. Редько розглядав зазначений антропонім як лексико-семантичне утворення від апелятива укр. *череваш* ‘черевань, людина з великим черевом’. Докладніше про це див.: [28, 2, 1161].

Укр. ґедорь *Черевко*, 1649 р. – прїзвище реєстрового козака, занесеного до реєстру Богацької сотні Прилуцького полку [29, 419], *Черевко* (у Донецьк. обл.) [30, 115], пол. *Czerewko*, (парадигматичний варіант *Czerewka* (відпатронїмне утворення з формантом *-icz* [= *-ич*]) *Czerewkiewicz* [44, II, 279] і под. Похідне утворення на *-к-о* від ОН **Черевко* ~ апелятивом *черевко*.

Укр. *Черевешка* – прізвище емігранта в США [43, 434]. Вочевидь, суфіксальний дериват на *-к-а* від антропонімоформи **Черевега* – особова назва з аугментативним формантом *-ег-а*. Стосовно структурних аналогів пор., наприклад, *Василéга, Здоровéга, Яковéга* тощо – прізвища [28, 1, 131, 397; 2, 1246].

Укр. *Безчеревний* – сучасне прізвище в Луганській обл. [8, 614]. На наш погляд, антропонім утворений у результаті онімізації прикметника **безчеревний*, який вказував на фізичну ознаку першоносія зазначеного прізвиська (= худий, захлялий чоловік).

Укр. *Череворіз* [17, 73]. Антропонім кваліфікуємо як лексикалізацію й онімізацію іменника *черев* та дієслова *різати* ‘чим-небудь, переважно гострим, розділяти щось на частини, подрібнювати або відокремлювати частину від цілого’, ‘ранити, убивати кого-небудь холодною зброєю’ і под. [34, VIII, 561–562].

Укр. *Черевченко* – прізвище в США [43, 434]. Суфіксальне утворення на *-енк-о* від особової назви *Черевко* буквально ‘син *Черевка*’ < **Черев* ~ апелятивом *черев*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізований слов'янський антропонімний матеріал дає підстави зробити такі висновки:

1. Слов'янські антропоніми, в основі яких – одна з груп соматичної лексики (зокрема *брюхо, живіт, кендюх, пузо, пуп, тельбух, терєб, утроба* та *черев*) мають такі способи творення: суфіксальний (наприклад: укр. *Брухаль, Бруханський, Животко, Пузанько, Пузинець, Пузюк, Пузюк, Черевченко*; блр. *Кендюшенко*; рос. *Животов, Утробин*; пол. *Bruchal, Bruchowski, Żywotko* та ін.), лексико-семантичний (наприклад: д.-рус. Князь Федор *Брюхъ*; укр. Кузма *Черевань, ониско Телбух, 1649 р., Брюх, Брух, Живот, Пузо, Черевань*; пол. *Brucha, Żywot* і под.), основоскладання (наприклад: укр. Івань *Трипупенко, 1649 р., Болібрух, Валібрух, Галапун, Голонуп, Драгопун, Жовтобрюх, Телибрух, Череворіз*; рос. *Карануз, Кособрюхов*; пол. *Żółtobrzych* тощо).

2. Наведений перелік прізвищевих слов'янських назв із зазначеною соматичною лексикою в основі засвідчує генетичний зв'язок ономастики з діалектною апелятивною лексикою, прикладом чого може послугувати такий матеріал, як-от: укр. діал. *требух* (: укр. *Трєбух, Трибух, Трибуш, Требуха*, рос. *Теребухин, Требухіна*, жін. та ін.), зх.-волинськ. *терєбуха* (: укр. *Теребус, Теребуш* тощо), рос. діал. (в'ятськ.) *брухо* (: д.-рус. Князь Федор *Брюхъ*, укр. *Брюх, Брух* і под.).

3. Аналіз розглянутих особових найменувань свідчить про те, що окремі з них досить давнього походження, на що вказують ідентичні або споріднені відповідники в інших слов'янських мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1859–1914. Ч. I–VIII.
2. Бухтияров В. Освободители. 1944–1999. Кривой Рог : Альманах «Саксагань», 1999. 248 с.

3. Гаврилів Б., Головатий М. «Сто років історії – сто років праці ...». Івано-Франківськ : Тіповіт, 2005. 154 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
5. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Львів : З друкарні товариства імені Шевченка, 1886. Т. 1–2.
6. Жертвы политического террора в СССР ULR: <http://lists.memo.ru/index1.htm>.
7. Заимов Й. Български именник. Издателство на българската академия на науките, 1988. 310 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР : Луганська область / [ред. колегія : Ю. Ф. Пономаренко (голова), О. М. Бурлаков, Л. І. Алексєєва, В. К. Бакалов, Д. А. Вертиков та ін.]. Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1968. 940 с.
9. Історія міст і сіл Української РСР : Львівська область / [ред. колегія : В. Ю. Маланчук (голова редколегії), М. Я. Гнидюк, Б. К. Дудикевич та ін.]. Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. 980 с.
10. Книга пам'яті України : Волинська область : у 3 т. / [ред. колегія: П. В. Онищук, Б. Й. Заброварний, В. А. Наконечний та ін.]. Львів : Каменяр, 1995. Т. 1. 567 с.
11. Книга пам'яті України : Івано-Франківська область : у 3 т. / [ред. колегія: В. М. Скрипничук, М. І. Солошенко, П. М. Шевчук та ін.]. Львів : Каменяр, 2001. Т. 2. 758 с.
12. Книга памяти Украины : Кировоградская область / [глав. редколлегия: И. А. Герасимов (рук.), А. В. Коваль, Р. И. Вишневский, Ю. Д. Бедзык, М. Н. Влад и др.]. Кировоград : Государственное Центрально-Украинское издательство, 1995. Т. 1–5.
13. Книга пам'яті України : Хмельницька область : у 10 т. / [ред. І. О. Герасимов та ін.]. Хмельницький : Поділля, 1995. Т. 2. 765 с.
14. Книга памяти Украины : Черниговская область / [ред. И. В. Герасимов и др.]. Київ : Науч. ред. Гл. ред.-кол. Книги Памяти Украины при издательстве «Украинская энциклопедия» имени М. П. Бажана, 1995. Т. 1. 1101 с.
15. Книга скорботи України : Рівненська область : у 6 т. / [гол. ред. І. О. Герасимов]. Рівне : ППФ «Волинські обереги», 2003. Т. 2. 436 с.
16. Книга скорботи України : Харківська область / [гол. ред. колегії: І. О. Герасимов та ін.]. Харків : Обласна пошуково-видавнича наукова редакція «Книги Пам'яті України», 2005. Т. 2. 544 с.
17. Костюк М. Горстка сміху : монографія. Надвірна : Визволення, 2003. 76 с.
18. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія. Київ : Факт, 2004. 198 с.
19. Літературна Хмельниччина 2002 року : бібліографічний покажчик / [укладач В. М. Борейко]. Хмельницький : Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Островського, 2005. 32 с.
20. Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України : Покажчик видань бібліотеки та літератури про її діяльність (1981–2000 рр.) / [укладачі: Л. П. Квятковська, В. М. Мартинович]. Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, 2004. 324 с.
21. Мельник В. Рогатинці в боротьбі за волю : монографія. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. 834 с.
22. Памяць : Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўсага раёна / [рэд. калегія: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.]. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2000. 592 с.

23. Пошук загиблих в роки Великої Вітчизняної війни продовжується. Додаток № 2 до Книги Пам'яті України і Книги Скорботи України. Сумська область / [укладачі: Л. С. Глівенко, Л. М. Шевчук]. Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2006. 36 с.
24. Радіон Ст. Словник українських прізвищ в Австралії. Мельбурн : Українська Могиллянсько-Мазепинська Академія Наук, 1981. 177 с.
25. Реабілітовані історією : Луганська область : у 3 кн. / [ред. колегія: В. В. Просін (голова), В. М. Голенко, В. В. Михайличенко та ін.]. Луганськ : ВАТ «Луганська обласна друкарня», 2004. Кн. 1. 736 с.
26. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наук. думка, 1966. 216 с.
27. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ : Радянська школа, 1969. 256 с.
28. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ. Львів : ТОВ «Простір-М», 2007. Т. 1–2.
29. Реєстр Війська Запорозького 1649 року : Транслітерація тексту / [підгот. до друку: О. В. Тодійчук (гол. упор.), В. В. Страшко, Р. І. Осташ та ін.]. Київ : Наук. думка, 1995. 592 с.
30. Ректор третього тисячоліття / автор-упоряд. В. Болгов. Київ : Болгов, 2004. Вип. III. 136 с.; іл.
31. Рівненщина : Новітня історія України / [автор-упор. В. Болгов]. Київ : ВАТ «Поліграфкнига», 2006. 352 с.
32. Свіча пам'яті. 60-річчю Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. присвячується / [автор концепт. та упор. О. В. Векленко]. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2005. Кн. 2. 544 с.
33. Словарь української мови / [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Д. Грінченко]. Київ : Наук. думка, 1907–1909. Т. 1–4.
34. Словник української мови / [гол. ред. І. К. Білодід]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.
35. Тверская земля в военной истории России. Книга памяти. URL: <http://www.history.tver.ru>.
36. Телефонний довідник : Радехів 2003. Червоноград : Панорама, 2003. 120 с.
37. Україна в III тисячолітті. Хто є хто : Економіка, культура, наука. Київ та регіони / [автор-упоряд. В. Болгов]. Київ : АТ «Поліграфкнига», 2003–2004. Вип. V. 400 с.
38. Хто є хто в економіці, культурі, науці Києва : довідкове видання / [автори-упоряд.: В. В. Болгов, І. В. Болгов]. Київ : АТ «Київська книжкова фабрика», 2001. Т. III. 464 с.
39. Хто є хто на Івано-Франківщині : Видатні земляки : довідково-біографічне видання / [автор-упоряд. В. Болгов]. Київ : ВАТ «Поліграфкнига», 2003. Вип. II. 304 с.; фотоіл.
40. Черноморець В.О. Історія слободи Пісочинської. Харків : Константа, 2005. Кн. 1. 236 с.
41. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.
42. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. Москва : Наука, 1974. Вып. 1.
43. Holutiak-Hallick S. P. Jr. Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States / Jr. Stephen P. Holutiak-Hallick. Georgia : Slavic Onomastic Research Group, 1994. 493 s.

44. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / [wyd. K. Rymut]. Kraków : PAN, 1992–1994. T. I–X.

REFERENCES

1. Archive of South-Western Russia, ed. Temporary commission for the analysis of ancient acts [...]. (1859–1914). Part I–VIII. Kyiv [in Ukrainian]
2. Bukhtiyarov, V. (1999). Liberators. 1944–1999. Krivoy Rog : Almanac «Saksagan» [in Russian]
3. Gavrilov, B., Holovaty, M. (2005). «One hundred years of history – a hundred years of work ...». Ivano-Frankivsk : Tipovit [in Ukrainian]
4. Melnychuk, O. S. (Ed.). (1982–2012). The etymological dictionary of the Ukrainian language : in 7 vol. Vol. 1–6. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian]
5. Zhelekhovsky, Y., Nediisky, S. (Eds.). (1886). Malorus-German Dictionary: in 2 vol. Lviv : From the printing house of the society named after Shevchenko [in Ukrainian]
6. Victims of political terror in the USSR. ULR: <http://lists.memo.ru/index1.htm> (Accessed 15.11.2018)
7. Zaimov, Y. (1988). Bulgarian Name. Sofia : Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences [in Bulgaria]
8. Ponomarenko, Yu. F., Burlakov, O. M., Alekseyeva, L. I., Bakalov, V. K., Vertikov, D. A. and others. (Eds.). (1968). The history of the cities and villages of the Ukrainian SSR : Luhansk region. Kyiv : Goal. Ed. Ukrainian Soviet Encyclopedia [in Ukrainian]
9. Malanchuk, V. Yu., Hnidyuk, M. Ya., Dudikevich, B. K. and others. (Eds.). (1968). History of cities and villages of the Ukrainian SSR : Lviv region. Kyiv : Goal. Ed. Ukrainian Soviet Encyclopedia of the Academy of Sciences of the USSR [in Ukrainian]
10. Onyshchuk, P. V., Zabrovaryj, B. Ya., Concluding, V. A. (Eds.). (1995). Book of memory of Ukraine : Volyn region : in 3 vol. Vol. 1. Lviv : Kameniar [in Ukrainian]
11. Skrypnychuk, V. M., Soloshenko, M. I., Shevchuk, P. M. and others. (Eds.). (2001). The book of memory of Ukraine : Ivano-Frankivsk region : in 3 vol. Vol. 2. Lviv : Kamenyar [in Ukrainian]
12. Gerasimov, I. A., Koval, A. V., Vishnevsky, R. I., Bedzyk, Yu. D., Vlad, M. N. and others. (Eds.). (1995). Book of memory of Ukraine : Kirovograd region : in 5 vol. Kirovograd : State Central Ukrainian Publishing House [in Russian]
13. Gerasimov, I. O. and others. (Eds.). (1995). Book of memory of Ukraine : Khmelnyts'ky region : in 10 vol. Vol. 2. Khmelnyts'ky : Podillia [in Ukrainian]
14. Gerasimov, I. V. and others. (Eds.). (1995). Book of memory of Ukraine : Chernihiv region. Vol. 1. Kyiv : Nauch. ed. Ch. ed.-col. Books of the Memory of Ukraine under the publishing house «Ukrainian Encyclopedia» named after M. P. Bazhana [in Russian]
15. Gerasimov, I. O. (2003). Book of Sorrow of Ukraine : Rivne region : in 6 vol. Vol. 2. Rivne : PPF «Volyn'skie oberegi» [in Ukrainian]
16. Gerasimov, I. O. and others. (Eds.). (2005). Book of Sorrow of Ukraine : Kharkiv region. Vol. 2. Kharkiv : Regional search and publishing scientific edition «Books in memory of Ukraine» [in Ukrainian]
17. Kostiuk, M. A. (2003). Handful of Laughter : Monograph. Nadvirna : Vyzvolennia [in Ukrainian].
18. Kravchenko, L. O. (2004). Surnames of Lubenshchyna : Monograph. Kyiv : Fakt [in Ukrainian]

19. Boreyko, V. M. (Ed.). (2005). Literary Khmel'nytsky Region in 2002 : bibliographical index. Khmel'nytsky : Khmel'nytsky Oblast Universal Scientific Library M. Ostrovs'ky [in Ukrainian]
20. Kwiatkowska, L. P., Martynovich, V. M. (Eds.). (2004). Lviv Scientific Library named after Vasyl Stefanyk of the National Academy of Sciences of Ukraine : Index of publications of the library and literature on its activities (1981–2000). Lviv : Lviv Scientific Library named after. V. Stefanyk of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
21. Melnyk, V. (2005). Rogatintsi in the struggle for freedom : Monograph. Ivano-Frankivs'k : Nova Zoria [in Ukrainian]
22. Pashkov, G. P. (Ed.). (2000). Memory : Historical Documentary Chronicle Loev region. Minsk : Belarusian Encyclopedia [in Russian]
23. Gliyenko, L. S., Shevchuk, L. M. (Eds.). (2006). The search for the dead during the Great Patriotic War continues. Appendix № 2 to the Book of Memory of Ukraine and the Book of Sorrow of Ukraine. Sumy region. Sumy : Publishing-production enterprise «Mria-1» [in Ukrainian]
24. Radion, St. (1981). Dictionary of Ukrainian Surnames in Australia. Melbourne : Ukrainian Mohyla-Mazepa Academy of Sciences [in Ukrainian]
25. Prosin, V. V., Golenko, V. M., Mykhailychenko, V. V. and others. (Eds.). (2004). Rehabilitated by history : Lugansk region : in 3 vol. Vol. 3. Lugansk : OJSC «Lugansk Regional Printing House» [in Ukrainian]
26. Red'ko, Yu.K. (1966). Contemporary Ukrainian Surnames. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian]
27. Red'ko, Yu.K. (1969). Directory of Ukrainian Surnames. Kyiv : Radians'ka shkola [in Ukrainian]
28. Red'ko, Yu. (2007). Dictionary of modern Ukrainian surnames. T. 1–2. Lviv : LLC «Prostir-M» [in Ukrainian]
29. Todiychuk, O. V., Strashko, V. V., Ostash, R. I. and others. (Eds.). (1995). Register of the Zaporozhian Army 1649 : Transliteration of the text. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian]
30. Bolgov, V. (Ed.). (2004). Rector of the third millennium. Aug. III. Kyiv : Bolgov [in Ukrainian]
31. Bolgov, V. (Ed.). (2006). Rivne Region : The newest history of Ukraine. Kyiv : OJSC «Poligrafknyha» [in Ukrainian]
32. Veklenko, O. V. (Ed.). (2005). A candle of memory. The 60th anniversary of the Victory over the Nazi invaders in the Great Patriotic War of 1941–1945 is dedicated to. Aug. 2. Kryviy Rih : Vydavnychyy dim [in Ukrainian]
33. Hrinchenko, B. (Ed.). (1907–1909). Ukrainian Language Dictionary : in 4 vol. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian]
34. Bilodid, I. K. (Ed.). Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian]
35. Tver land in the military history of Russia. Memory book. ULR: <http://www.history.tver.ru> (Accessed 15.11.2018)
36. Telephone directory : Radekhiv. (2003). Chervonograd : Panorama [in Ukrainian]
37. Bilgov, V. (Ed.). (2003 – 2004). Ukraine in the 3rd millennium. Who is who : Economics, culture, science. Kyiv and regions. Aug. V. Kyiv : JSC «Poligrafknyha» [in Ukrainian]
38. Bolgov, V. V., Bolgov, I. V. (2001). Who is who in the economy, culture, science of Kiev : Reference edition. T. III. Kyiv : JSC «Kiev Book Factory» [in Ukrainian]

39. Bolgov, V. (2003). Who is who in Ivano-Frankivsk region : Famous fellow countrymen : reference biographical edition. Vip. II. Kyiv : OJSC «Polygraphbook» [in Ukrainian]
40. Chernomorets, V. O. (2005). The history of Pischynskaia settlement. Kn. 1. Kharkiv : Constanta [in Ukrainian]
41. Chuchka, P. (2005). The names of transcarpathian Ukrainians : Historical-etymological Dictionary. Lviv : Svit [in Ukrainian]
42. Trubachev, O. N., Zhuravlev, A. F. (Ed.). (1974). Etymological dictionary of the Slavic. Aug. 1. Moskow : Nauka [in Russian]
43. Holutiak-Hallick, S. P. Jr. (1994). Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia : Slavic Onomastic Research Group [in USA]
44. Rymut, K. (1992–1994). (Ed.). Dictionary of names currently used in Poland : in 10 vol. Krakow : PAN [in Poland]

TOWARDS THE SLAVONIC ANTHROPNOMY (BASED ON THE ONE OF THE SOMATIC LEXICS GROUP MATERIALS)

Vasyl YATSIY

candidate of philological sciences, researcher of the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics at the Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv).

E-mail: jatsiy@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3691-2154

*Slavic anthroponimicon is distinguished from nouns in other languages because its composition consists of a huge number of different thematic groups and subgroups. The proposed scientific article clarified the peculiarities of the implementation of one of the groups of somatic vocabulary (in particular *брюхо, живіт, кендюх, пузо, пун, тельбух, тереб, утроба* and *черево*) based on the recorded Slavic personal names. The article the common origin of personal names lexical and semantic analysis is made. Since any particular feature of each individual (primarily physiological) most often becomes visible, therefore with time it manifests itself and soon becomes its characteristic dominant feature of appearance throughout its life. That is why almost the largest group of onomasticon of a particular language is made up by personal names, that characterized the carrier person, carried information about his world perception, physiological features, etc., and therefore, as a rule, they became nicknames that were most often distributed and more known to society than the name of a particular person. The subject of the proposed research was the motivational connections, lexical-semantic features and the Slavic anthroponyms of the indicated group of somatic vocabulary. In accordance with the anthroponymic derivatives their motivational features are established, phonetic and grammatical modifications and word-formation models of anthroponym derivatives are researched. The current study on the Slavic surnames with the above-mentioned somatic vocabulary as its constituent proves genetic connection of onomastics with dialectal appellate vocabulary. Thanks to a multi-aspect study, it was possible to argue and confirm the well-known ideas that the onomastics of any territory are properly related to the language features of the respective region.*

Keywords: *onym, anthroponym, toponym, personal name, appellative, propria- lization, onymization, derivate.*

Статтю подано до редколегії 12.12.2018.

Статтю рекомендувала до друку доктор філологічних наук, професор Марія Голянич.

DOI: 10.15330/ukrst.19.59-70
УДК 811.161.2'282.2(477.86)“19”

ДІАЛЕКТНЕ ЧЛЕНУВАННЯ ГОВОРІВ ПРИКАРПАТСЬКОГО АРЕАЛУ В ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Михайло БІГУСЯК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).
E-mail: bihusjak@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6354-4123

У статті здійснено історіографічний огляд лінгвістичних, етнографічних праць вітчизняних та зарубіжних дослідників української мови першої третини ХХ століття, у котрих приділяється увага діалектному членуванню української мовної території. До уваги взято дослідження А. Кримського, В. Гнатюка, представників Московської діалектологічної комісії – М.М. Дурново, М.М. Соколова, Д.М. Ушакова – І. Зілинського, В. Ганцова, Я. Янова, Б. Кобилянського, які присвячені проблемам групування наріч і говорів української мови в цілому, а також досить складного у цьому плані Карпатського ареалу. Звернуто також увагу на усталення наукових підходів та застосування новітніх методів щодо діалектного групування наріч і говорів на основі диференційних ознак, з'ясування їх типологічних зв'язків, описи генези цих мовно-територіальних утворень, зв'язок їх з колишніми родоплемінними діалектами. Кожну працю проаналізовано під кутом зору виокремлення діалектних меж говорів прикарпатського ареалу: гуцульського, бойківського, покутського, наддністрянського та перехідних чи мішаних говірок. Акцентовано на тому, що найбільше відповідають реальній дійсності межі гуцульського говору у дослідженні Б. Кобилянського. Відзначено, що у дослідженнях цього періоду практично не використовується назва наддністрянський говір, більш уживаною є назва галицький чи опільський діалект. Подано інтерпретацію перших лінгвістичних карт та їх описів, що додаються до окремих досліджень.

Ключові слова: історія діалектної класифікації українських говорів, говори і говірки Прикарпаття, лінгвогеографічна карта, діалектна межа, перехідні зони.

Постановка проблеми. Ареальний аспект дослідження мовних явищ, який є визначальним при з'ясуванні територіального членування говорів, визначенні діалектних меж, належить до актуальних завдань українського мовознавства.

Аналіз досліджень. Виокремлення діалектних меж кожного говору, що побутує у Прикарпатському ареалі, має свою тривалу історію. Нами вже здійснено історіографічний аналіз лінгвістичних праць дослідників української мови ХІХ століття, у яких приділялась увага діалектному членуванню української мовної території. До уваги взято дослідження М. Максимовича, І. Вагилевича, Я. Головацького, О. Потебні, О. Соболевського, О. Шахматова у котрих розглядаються проблеми групування наріч і гово-

рів карпатського ареалу, визначення їх меж у зонах скупчення цих мовно-територіальних утворень [2, 35–41].

Метою цього дослідження є аналіз праць вчених-мовознавців першої третини ХХ ст., в котрих основну увагу зосереджено на спробах групування українських діалектів, окреслення їх меж, особливостях діалектної диференціації українських говірок Прикарпаття.

Виклад основного матеріалу. До таких праць, що вийшли друком на початку минулого століття, слід віднести «Українську граматику» А. Кримського (1907 р.). У вступі до цієї праці автор відзначає, що українська мова не скрізь однакова, що вона розпадається на багато говорів, однак «...всі ті говори можна гуртом поділити на дві великі групи, або ж на дві великі вітки: західньо-малоруську і східньо-малоруську. Західньо-малоруською мовою (або точніш – нечисленними західномалоруськими говорами) балакає: вся Австрійська Україна (Галичина, Буковина, Угорська Русь [13, 22]. В обидвох групах дослідник виокремлює архаїчні (стародавні) говори і новітні: «Архаїчні говори західньо-малоруської мови – це ті, якими говорять гірські люди в Карпатах (в Австро-Угорщині) та на Підляшшю (в Російській державі)». Як бачимо, конкретних назв таких говорів А. Кримський не подає, а також не називає певних діалектних особливостей, на котрих базується його поділ. Уже у пізнішій праці «Нариси з історії української мови...», що вийшла у 1922 році у співавторстві з О. Шахматовим, він наводить 8 морфологічних та фонетичних ознак, що протиставляють названі групи говорів [16, 91–92]. Такі поділи українських говорів на два наріччя: західномалоруське і східномалоруське, що зробив А.Кримський на протиположності поділу О.Соболевського на північномалоруське і південномалоруське, були «не стільки діалектологічними, скільки географічними, – зазначає А. Москаленко, – І поділ А. Кримського є неорганічний, штучний, антиісторичний, зроблений також на підставі тільки деяких спеціально дібраних рис» [14, 35].

Серед перших студій про говори досліджуваного нами ареалу є праця І. Верхратського «Дещо до говору Буковинсько-руського», що опублікована в 1908 році [3, 423–432]. Дослідник досить своєрідно окреслює межі проживання буковинсько-руських русинів і зазначає, що вони «діляться на властиві Руснаки с.є. жителів переважно долів і горбів і Гуцули або жителі гірські» [3, 423]. Однак щодо мовних особливостей їх важко відокремити: «Під зглядом язиковим становлять они часть говора Русинів званого покутським і можуть поділитися на північно-покутський (часом невластиво називаний також ополянський) і полуднево-покутський або гуцульський. Оба тоті підговори (північно-і полуднево-покутський) суть з собою так споріднені, що їх годі різко виділити» [3, 423]. Далі автор наводить 27 фонетико-морфологічних «прикмет», які характерні для південно-покутського, тобто, гуцульського говору. Як бачимо, вже на початку століття дослідники вказують на певні труднощі при відокремленні покутського говору від гуцульського, на складність визначення їх меж.

Частково щодо меж поширення гуцульського говору йдеться у другій частині передмови до «Народних оповідань про опришків», яку Володимир Гнатюк опублікував у 1910 році. Вчений зауважує: «Звертаю одна-

че при тім увагу, що лише записи з Косівського, Надвірнянського і Печеніжинського повіту репрезентують гуцульський діалект, інші стоять уже поза його межами... в Надвірнянщині гуцульський діалект полягає вже сильно іншим впливам, тому не можна його вважати за взірцевий» [6, 123]. Дослідник, на нашу думку, вказує на ядро гуцульського говору, що знаходиться у тодішньому Косівському повіті, і на перехідні говірки цього говору, що починаються на теренах Надвірнянщини. Є й інші цікаві думки у цій передмові щодо особливостей гуцульського говору, що дало підстави Й. Дзензелівському зауважити, що дослідження «відзначається тонкою спостережливістю автора, його вмінням узагальнювати найхарактерніше і найсуттєвіше» [8, 214]. А М. Мушинка слідом за Й. Дзензелівським наголошує, що до появи обширної статті Б. Кобилянського «Гуцульський говір і його відношення до говорів Покуття» (1928) ця праця В. Гнатюка була найдосконалішою і на сьогодні не втратила свого наукового значення [15, 158].

У 1914 році у Записках НТШ була опублікована праця Івана Зілинського «Проба упорядкування українських говорів», метою котрої було подати у загальних рисах поділ українських говорів на головні групи – наріччя і піднаріччя. Його поділ ґрунтується за визначенням ученого «... виключно тільки на одній zasadі с.е. на звукових признаках, які розуміється, не вичерпують цілої суті говорів, однак є із всіх відділів лінгвістики найважливіші і найбільше постійні» [11, 337]. Таких звукових критеріїв автор виділяє 12 [11, 342] і на основі їх географічного розміщення виокремлює дві головні групи говорів в українській мові або два наріччя: А) південно-східне і Б) південно-західне [11, 362]. Ареали поширення цих двох наріччя І. Зілинський визначив приблизно так: «В Австро-Угорщині займає вона (північно-західна група говорів. – М. Б.) майже цілу полосу Карпат т.зн. майже всі українські говори по угорським боці; в Галичині: говори Лемків. Замішанців, Бойків, в части Гуцулів, і долівський (в долині Сяну); в Росії: переважну часть новоутвореної губернії холмської, південну часть губернії гродненської, минської, чернігівської, північні частини губ. волинської, київської та полтавської, південно-західний угол губ. курської і північно-західний кут харківської губернії. Вся остання українська язикова територія належить до південно-східної групи говорів» [11, 363].

У кожному із визначених нарічч, дослідник також на основі фонетичних рис виділяв піднаріччя: у північно-західному – північноукраїнське і карпатське; у південно-східному – східне (наддністрянське) і західне.

Говори сучасного Прикарпаття у цій класифікації віднесено до карпатського піднаріччя: гуцульський, бойківський, а також покутський чи інша назва північно-покутський, які також на основі відмінностей у наголошуванні належать до східних говорів, з рухомим наголосом [11, 365].

До західних або посередніх говорів, за визначенням дослідника, потрапив наддністрянський говір в Галичині, в північній Буковині, «в західній части подільської та бесарабської губернії» [11, 368].

Поділ говорів української мови на два наріччя згодом не витримав критики. «У своїй класифікації І. Зілинський зробив ту ж саму помилку, що і О.І. Соболевський, звівши до однієї групи говори північні і карпатські, – зауважує А.А. Москаленко, – водночас, таким чином, розірвавши

органічно цілу південно-західну групу говорів між північно-західним і південно-східним наріччям» [14, 37]. Іншою хобою цього поділу є те, що значну частину карпатських північних говорів охарактеризував як «змішані і перехідні говори, що творять переходову ступінь з одної сторони до говорів південно-східної групи, а з другого боку до суміжних говорів чужих мов» [11, 364]. Серед карпатських, «змішаних й перехідних», наводяться досліджувані нами галицькі, бойківські та гуцульські говірки. Також перехідними між карпатськими й східними говорами вважав дослідник наддністрянські говірки Галичини [11, 368]. Помилковість віднесення названих вище говорів, як перехідних чи мішаних, на сьогодні доведена і не потребує, на нашу думку, коментарів.

Питанням класифікації українських діалектів присвячена третя частина колективної праці «Опыт диалектологической карты русского языка в Европе» авторства М.М. Дурново, М.М. Соколова, Д.М. Ушакова, що вийшла у Москві у 1915 р. у серії праць Московської діалектологічної комісії [9, 58–75]. Автори дослідження на основі тільки фонетичних ознак виділяють три групи говорів (три наріччя): південномалоруську, північно-малоруську і карпатську чи карпатсько-угорську. У межах південномалоруської групи виокремлюють спочатку північну і південну підгрупи, а додавши до фонетичних ознак, ще декілька морфологічних уже у цьому ж наріччі виокремлюють 4 підгрупи говорів: 1) східно-українську, 2) західно-українську, 3) галицьку, що побутує в Галичині (крім гірських її частин) і в частині Буковини і 4) «близьку до галицької гуцульську – на Карпатах» [9, 63–64]. У примітках до праці дослідники детальніше подають межі побутування говорів, напр.: «бойки населяють схили Карпат приблизно між р.р. Сяном і Лімницею» [9, 107]. «Приблизно північно-західною межею території гуцулів можна вважати р.Лімницю, праву притоку Дністра: на південному сході вони займають південно-західну частину Буковини і на південну західі – південні схили Карпат (тільки їх верхню частину). Власне «гуцулами» звичайно називають тільки тих гуцулів, що живуть в Галичині між ріками Лімницею і Білим Черемошем. Але в діалектологічному відношенні від гуцульських говорів неможливо відокремити руських говорів жителів Покуття і більшої частини Буковини» [9, 108]. Як бачимо, межі побутування бойківського, гуцульського говорів на території Прикарпаття дослідники окреслили більш-менш правильно, однак твердження про неможливість відокремлення покутського говору від гуцульського є хибним. У цій праці зовсім не згадується про наддністрянський говір, можливо, це пояснюється тим, що у дослідників не було діалектних записів із Наддністрянщини. Цікавим, на нашу думку, є спостереження про те, що вже на початку минулого століття «карпатські говори Галичини знаходяться під сильним впливом літературної малоруської мови і говорів північно-східної Галичини і поступово втрачають свої характерні особливості» [9, 108].

Праця московських діалектологів на фоні попередніх праць початку минулого століття вирізняється багатством фактичного матеріалу та добрим аналізом та узагальненням наявної на той час літератури з питань східнослов'янського мовознавства. Однак вона ж не позбавлена певних вад, на що вказували А.А. Москаленко [14, 39], С.П. Бевзенко. Останній

дослідник зауважує: «Зрозуміла річ, що вузькість критеріїв, які бралися в основу авторами цієї праці, негативно відбивалися на самій схемі класифікації українських говорів, запропонованій ними. Повне ігнорування граматичних (морфологічних і синтаксичних) та лексичних діалектних відмінностей не могло сприяти виявленню справжніх взаємовідносин поміж українськими діалектами, а отже й створенню справді наукової класифікації українських говорів» [1, 25–26]. Зазначимо також, що детальний огляд рецензій на цю працю, зокрема трактування її української частини подає у статті «Бібліографічний огляд української діалектології за р.р. 1914–1927» Василь Дем'янчук [7, 171–180].

Широкої популярності у науковому світі в 20–30 роках ХХ століття набула праця Всеволода Ганцова «Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою)», що появилася у 1923 році [4, 1–69]. У цій обширній статті В. Ганцов детально проаналізував основні критерії, на яких базувались попередні класифікації, і розробив наукові засади діалектного членування української мови [5, 93].

Усю українську мовну територію він поділяє на два наріччя: 1) північноукраїнське, 2) південноукраїнське, у межах останнього розрізняє дві групи говорів або два піднаріччя: а) південно-західне і б) південно-східне. Новизна підходу вченого до класифікації наріч, а в їх межах груп – говорів, полягала в тому, що, як зазначає В. Дем'янчук, «Автор не обмежився на систематизації українських говірок у сьогоднішньому їх стані, а дає генезу їх класифікації, до того-ж і критерій для свого поділу бере такий, що досі в українській діалектологічній літературі зовсім не брався на увагу – а саме давню відмінність у квантитавних відношеннях» [7, 173]. Враховуючи ці критерії, на нашу думку, В. Ганцову вдалося довести, що «південно-західна група українських говорів справді становить певну діалектологічну цілість, як така, відмінна від північної» [4, 35]. Щодо меж цієї групи, то вчений зауважує, що «їх можна встановити тільки приблизно». До західних він відносить... всі говори Галичини, Буковини та Угорської Руси, всі говірки бесарабські, подільські (хіба що без невеликої південно-східної частини), західні київські (Уманський, Липовецький, частина Тарашанського і Бердичівського п.п), південно-західної частини Волині (Староконстантинівський, Крем'янецький і почасти Володимирський) і почасти говірки холмські (суміжні з Галичиною)» [4, 34–35]. Схвальним є те, що дослідник намагається у межах цієї південно-західної діалектної єдності виокремити дрібніші територіальні утворення – говори: карпатсько-угорсько-надсянські, наддністрянські (галицько-буковинсько-подільські) і галицько-холмсько-волинські (по верхів'ях Буга) [4, 51].

У VI розділі цього дослідження В. Ганцов, порівнюючи дані давньої української етнографії, історії, історичної географії, приходять до висновку, що «сьогочасний поділ української мовної території на головні діалекти, дійсно, більш-менш відповідає поділові на племінні групи давнього східного слов'янства на українській території» [4, 58]. Досліджувану нами територію у минулому заселяли тиверці, уличі і хорвати, хоча чіткого поділу між цими племінними угрупованнями важко зробити, зауважує вчений [4, 58].

До цього дослідження автор додає «Діалектологічну карту України», на котрій позначено два наріччя: північно-українське та південно-українське, в межах останнього виокремлено I. Говори південно-західні, II. Говори південно-східні, штрихуванням позначено територію перехідних говорів, поділу на дрібніші діалектні групи на карті не показано. Щодо меж наріч та говорів, то В. Ганцов зазначає таке: «Самі межі, розуміється, тільки більш-менш відповідають реальним діалектичним відносинам, бо визначити їх докладно при сучасному стані української діалектології – річ неможлива» [4, 66].

Ця праця викликала жвавий інтерес у науковців і на її адресу було висловлено чимало критичних зауважень, часто слушних, як з боку сучасників В. Ганцова, так і в пізніші часи. Так С.П. Бевзенко зазначає: «Найвразливішим місцем класифікації В. Ганцова було об'єднання південно-західних і південно-східних українських говорів в одне наріччя (південно-українське), протиставлюване північному, що було зроблено ним у більшій мірі за генетичним принципом, ніж за дійсними взаємовідносинами поміж цими двома групами діалектів, що склалися на сьогодні» [1, 32]. Однак тут же у примітках, С. Бевзенко зазначає, що повністю заперечувати впливу південно-західних говорів на оформлення сучасного мовного обличчя південно-східних говорів не доводиться, оскільки незаперечним фактом є значне дозаселення цих земель вихідцями з території південно-західних говорів, зокрема з Поділля, Галицької Наддністрянщини і навіть району Карпат [1, 32].

Огляд рецензій на працю В. Ганцова, а також свої зауваги висловив його сучасник І. Зілинський у статті «До питання про діалектологічну класифікацію українських говорів» – 1925 р. [11, 1–19]. Висловивши ряд критичних зауважень щодо основних критеріїв діалектної класифікації Ганцова, І. Зілинський у цій статті приходить до висновку, що українські говори слід поділяти не на дві групи, як він відстоював раніше, а на три: говори східні, західні й північні [11, 19]. Правда, такий поділ він вважав тимчасовим та чисто географічним і у 1933 році він знову повернувся до свого попереднього поділу на два наріччя.

Видатний український філолог Володимир Шевельов у спеціальному нарисі про В. Ганцова відзначив, що «наука української історичної діалектології створена в своїх основах Ганцовим. Від неї відкривається широкий шлях до по-новому насвітленої, досконалішої історії української мови і історії слов'янських мов взагалі». У цій же праці В. Шевельов наголошує на тому, що «І. Зілинський приймає важливий висновок діалектологічних дослідів Ганцова про неможливість зв'язувати генетично північноукраїнські говірки з українськими карпатськими говірками (сюди ж відносили також бойківські говірки досліджуваного нами ареалу – уточнення наше. – М. Б.), як він припускав давніше, і – що ще істотніше – відмінності акцентуаційної системи погоджується вважати за вихідний пункт класифікації українських говірок» [17, 54–55].

На початку 20-х років минулого століття розпочинається львівський період у житті відомого польського вченого Яна Янова. У 1926 році він опублікував вірцеву на той час габіталіційну працю про говірку свого

рідного села «Говірка Малоруська Мошковець і Сівки Наддністрянської з увагою до навколишніх сіл». Молодий дослідник дуже детально описує фонетичні, граматичні та лексичні риси цих говірок, подає словничок та добірку діалектних текстів. Межі досліджуваних говірок він визначає так «говірка описуваної місцевості є до певного ступеня перехідною від бойківських до гуцульських з однієї і до центрально-галицьких з другої сторони» [18, 6]. Сумнівним, на нашу думку, є твердження щодо ознак перехідності цих говірок до гуцульських, хоча з іншими твердженнями вченого слід погодитись, оскільки це середньонаддністрянські говірки, що належать до центрально-галицьких і є перехідними до бойківських.

В іншій студії «Уваги до гуцульських діалектів, сліди їх стосунків з польською мовою та корінним населенням Червенських городів» автор так описує межі цих говірок: «Гуцульські діалекти займають найбільший трикутник, висунутий до південного сходу Польщі, який лежить на схід від Лімниці, на південь від Делятина, Косова, Кут, аж до кордону, крім того говори ці сягають на сусідні терени Румунії (Буковина з південно-західною Польщею від неї) і Чехословаччини» [19, 51]. У цей період автор записує діалектний матеріал з теренів Гуцульщини і Покуття для майбутнього Атласу цих говорів.

Проблемам дослідження двох говорів південно-західного наріччя: гуцульському і покутському, присвячена стаття Б. Кобилянського «Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття», яка вийшла в першому випуску «Українського діалектологічного збірника» [12, 1–92]. У підрозділі «Огляд діалектологічних класифікацій» автор коротко розглядає попередні класифікації українських діалектів, ширше зупиняється на працях Зілинського, Дурново (Соколов-Ушаков) і Ганцова. Він справедливо зауважує, що різниці в поділах говорів окремими діалектологами виникають через те, «що дослідники-класифікатори не могли чи не зуміли на всіх місцях з однаковою послідовністю перевірити, порівняти і застосувати свої критерії» [12, 6]. На основі діалектних рис гуцульського говору він доводить помилковість віднесення його, як і всіх карпатських говорів, до північно-західної групи. Подібну хибу щодо карпатсько-угорських говорів дослідник помічає у класифікації Ганцова і одночасно погоджується з тим, що «до південно-західних можна сміливо зарахувати говори східно-галицькі, наддністрянські, покутські, гуцульські, північно-буковинські і т. д. (далі на схід і південь)» [12, 8].

Особливо важливим у цій праці, на нашу думку, є те, що Б. Кобилянський окреслює межі гуцульського говору: «північно-західну границю з галицького боку творить ріка Лімниця – правий доплив Дністра; відсіля простягається діалектична смуга – південний схід здовж Карпатського ланцюжка аж до того кута, де Галичина межує з Буковиною; цю границю переходить вона і захоплює собою досить широку смугу північно-західної Буковини. На південних стоках Карпат мало знаходимо осель – головно і північно-східній частині Мараморського комітату – де переважає цей говір. Цілкові інакший образ стає перед нами на карпатському підгір'ю по північному боці: тут виповнює собою гуцульський говір у густо-замкненій масі чималий обшир підгірського краю; починаючи від північно-західно-

го сусідства з бойками, де смуга його найвужча продовжується на південь, розростаючись рівночасно на схід, де межує з говором Покуття; границя східня (від Покуття) дуже плавка і не дається легко визначити» [12, 11]. Далі автор конкретизує місцевість, де живуть гуцули в Галичині, і називає три тодішні повіті: Косів, Печеніжин, Надвірна, що охоплюють 53 населених пункти. На той час це була новаторська праця, яка вводила у науковий світ новий багатющий фактичний матеріал з фонетики, морфології та лексики одного говору і демонструвала його застосування при виокремленні діалектних меж.

Зроблений нами короткий огляд праць з української діалектології першої третини ХХ століття уповноважує на певні висновки та узагальнення. У цих дослідженнях, як і у минулому, дослідники-діалектологи поглиблювали визначення термінів «наріччя», «говір», «група говорів», значно розширили географію досліджень та їх проблематику. Центр уваги в дослідників української діалектології переміщується на опис генези цих мовно-територіальних утворень, зв'язок їх з колишніми родоплемінними діалектами. Найбільше праць цього періоду, за нашими спостереженнями, присвячено класифікації українських діалектів, поглибленню методів та розробці критеріїв до визначення диференціальних ознак говорів. У вітчизняній діалектологічній науці все більше значення починають відігравати методи лінгвістичного картографування, що дають змогу точніше визначити межі поширення діалектних явищ, окремих діалектів зокрема, а також звертається увага на перехідні та змішані говори.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Практично у кожній лінгвістичній студії цього періоду приділяється увага діалектній диференціації у Прикарпатському ареалі. Найближчими до реальної дійсності визначено межі гуцульського говору у дослідженнях Б. Кобилянського, однак межі покутського діалекту окреслено досить побіжно. Це відноситься також і до меж наддністрянського говору на досліджуваній території, який у цих працях називають галицьким, опільським і рідше – наддністрянським. Перспективи майбутніх досліджень убачаємо в подальших історіографічних оглядах праць ХХ–ХХІ століть, предметом опису котрих є ареальні особливості говірок Прикарпаття, а також складні діалектні взаємовідносини поміж цими архаїчними говорами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. З історії української діалектології. Вступ до української діалектології. Одеса : Вид-во ОДУ, 1965. С. 30–50.
2. Бігусяк М. Діалектне членування говорів Прикарпаття у лінгвістичних студіях ХІХ століття. *Славістичні студії. Етнолінгвістика і міжкультурна комунікація*. 5. Люблін : Видавництво Католицького Люблінського Університету Іоанна Павла ІІ. 2018. С. 35–41.
3. Верхратський І. Дещо до говору Буковинсько-руського. *Zbornik u slavu V. Jagić'a*. Berlin, 1908. S. 423–432.
4. Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ, 1923. Окрема відбитка з «Записок Історично-філологічного Відділу», кн. ІV (1923). С. 80–144.

5. Ганцов Всеволод Михайлович. *Енциклопедія «Українська мова»*. 3-тє вид., зiзмiнами i доп. Київ, 2007. 93 с.
6. Гнатюк В. Народні оповiдання про опришкiв. Вибрані статтi про народну творчiсть. *ЗНТШ*. Т. 201: Фiлологiчна секцiя. Нью-Йорк, 1981. 288 с.
7. Дем'янчук В. Бiблiографiчний огляд української дiялектологiї за рр. 1914–1927. *Український дiялектологiчний збiрник*. Книжка I. Київ, 1928. С. 171–180.
8. Дзензелiвський Й. Володимир Гнатюк як мовознавець. *Науковий збiрник МУК*. Т. 7. Пряшiв, 1976. С. 207–250.
9. Дурново Н., Соколов Н., Ушаков Д. Опыт дiялектологической карты русского языка в Европе. Москва, 1915. Вып. 5. С. 58–75.
10. Зiлинський I. До питання про дiялектологiчну класифiкацiю українських говорiв. *ЗНТШ*. Т. 141–143. Львiв, 1925. С. 1–19.
11. Зiлинський I. Проба упорядкування українських говорiв. *ЗНТШ*. Т. 117–118. Львiв, 1914. С. 333–375.
12. Кобилянський Б. Гуцульський говiр i його вiдношення до говору Покуття. *Працi дiялектологiчної Комiсiї*. Кн. 1. Київ, 1928. С. 1–92.
13. Кримський А. Украинская граматика. Москва, 1907. Т. 1.
14. Москаленко А. Нарис iсторiї української дiялектологiї. Одеса, 1961. 37 с.
15. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його дiяльнiсть в галузi фольклористики, лiтературознавства та мовознавства. *ЗНТШ*. Т. 207: Працi фiлологiчної секцiї. Париж; Нью-Йорк; Сiдней; Торонто, 1987. С. 149–184
16. Шахматов О., Кримський А. Нариси з iсторiї української мови. Київ, 1922.
17. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавцiв. Київ: Академiя, 2002. 132 с.
18. Janów J. Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsiockolicznych. Lwow: Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1926. 232 s.
19. Janów J. Uwagi o gwarach huculski śladachich stosunków z polszczyzną oraz o pierwotnej ludności Ziemi Czerwieńskiej. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. Rocznik VIII. 1928. Zeszyt 2. S. 51–59.

REFERENCES

1. Bevzenko, S. (1965). Z istorii ukrainsoi dialektolohii. Vstup do ukrainsoi dialektolohii [From the history of Ukrainian dialectology. Introduction to Ukrainian dialectology]. Odesa: Vyd-vo ODU. S. 30–50. [in Ukrainian]
2. Bihusiak, M. (2018). Dialektne chlenuvannia hovoriv Prykarpattia u lnhvistychnykh studiiakh XIX stolittia [The dialectal division of the dialects of the Precarpathians in linguistic studios of the 19th century]. *Slavistychni studii. Etnolinhvistyka i mizhkulturna komunikatsiia*. 5. Liublin: Vydavnytstvo Katolytskoho Liublińskiego Uniwersytetu Ioanna Pavla II. S. 35–41. [in Polish]
3. Verkhratskyi, I. (1908). Deshcho do hovoru Bukovynsko-ruskooho [Somewhat to the speech of Bukovinsky-russky]. *Zbornik u slavu V. Jagica*. Berlin. S. 423–432. [in Germany]
4. Hantsov, V. (1923). Dialektolohichna klasyfikatsiia ukrainskykh hovoriv (z kartoiu). [Differential classification of Ukrainian dialects (with map)]. Kyiv. Okrema vidbytko z «Zapysok Istorychno-filolohichnoho Viddilu», kn. IV. S. 80–144. [in Ukrainian]
5. Hantsov, V. M. (2007). Entsyklopedija «Ukrainska mova». 3-tie vyd., zi zmi-namy i dop. Kyiv. [in Ukrainian]
6. Hnatiuk, V. (1981). Narodni opovidannia pro opryshkiv [Folk stories about Opryshki]. Vybrani statti pro narodnu tvorchoist. *ZNTSh*. Т. 201: Filolohichna sektsiia. New York. [in American]

7. Demianchuk, V. (1928). Bibliografichnyi ohliad ukraïnskoi diialektolohii za rr. 1914–1927. [Bibliographic review of Ukrainian dialectology for the years 1914–1927]. *Ukraïnskyi diialektolohichnyi zbirnyk*. Knyzhka I. Kyiv. S. 171–180. [in Ukrainian]
8. Dzendzelivskyyi, Y. (1976). Volodymyr Hnatiuk yak movoznavets [Volodymyr Hnatiuk as a linguist]. *Naukovyi zbirnyk MUK*. T. 7. Priashiv. S. 207–250. [in Slovakian]
9. Durnovo, N., Sokolov, N., Ushakov, D. (1915). Opyt dyalektolohycheskoi karty russkoho yazyka v Evrope [Experience of the dialectological card of the Russian language in Europe]. Vyp. 5. Moskva, S. 58–75. [in Russian]
10. Zilynskyyi, I. (1925). Do pytannia pro diialektolohichnu klasyfikatsiiu ukraïnskykh hovoriv [On the issue of the active classification of Ukrainian dialects]. *ZNTSh*. T. 141–143. Lviv. S. 1–19. [in Ukrainian]
11. Zilynskyyi, I. (1914). Proba uporiadkuvannia ukraïnskykh hovoriv [An attempt to streamline Ukrainian dialects]. *ZNTSh*. T. 117–118. Lviv. S. 333–375. [in Ukrainian]
12. Kobylianskyi, B. (1928). Hutsulskyi hovir i yoho vidnoshennia do hovoru Pokuttia [Hutsul dialect and its relation to Pokutty's talk]. Pratsi diialektolohichnoi Komisii. Kn. 1. Kyiv. S. 1–92. [in Ukrainian]
13. Krymskyi, A. (1907). Ukraïnskaia hramatyka [Ukrainian grammar]. Moskva. T. 1. [in Russian]
14. Moskalenko, A. (1961). Narys istorii ukraïnskoi diialektolohii [Essay on the history of Ukrainian dialectology]. Odesa. [in Ukrainian]
15. Mushynka, M. (1987). Volodymyr Hnatiuk. Zhyttia ta yoho diialnist v haluzi folklorystyky, literaturoznavstva ta movoznavstva [Volodymyr Hnatiuk. Life and his activities in the field of folklore, literary criticism and linguistics]. *ZNTSh*. T. 207 : Pratsi filolohichnoi sekti. Paryzh ; New-York ; Sidney-Toronto. S. 149–184 [in Ukrainian]
16. Shakhmatov, O., Krymskyi, A. (1922). Narysy z istorii ukraïnskoi movy [Essays on the history of the Ukrainian language]. Kyiv. [in Ukrainian]
17. Shevelov, Yu. (2002). Portrety ukraïnskykh movoznavtsiv [Portraits of Ukrainian linguists]. Kyiv : Akademiia. [in Ukrainian]
18. Janów, J. (1926). Gwara małoruska Moszkowiec I Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniemwsiokolicznych. Lwow : Nakładem Towarzystwa Naukowego. [in Polish]
19. Janów, J. (1928). Uwagi o gwarach huculski śladachich stosunków z polszczyzną oraz o pirwotnej ludności Ziemi Czerwieńskiej. *Sprawosdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. Rocznik VIII. Zeszyt 2. S. 51–59. [in Polish]

**DIALECT DIFFERENTIATION OF THE APPEAL OF THE
PRECARPATHIAN AREAL IN THE LINGUISTIC STUDIES OF THE FIRST
THIRD OF THE 20TH CENTURY**

Myhajlo BIHUSJAK

Candidate of Philology,

Associate Professor of the Ukrainian Language Department,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: bihusjak@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6354-4123

The article presents a historiographical survey of linguistic, ethnographic works of domestic and foreign researchers of the Ukrainian language of the first third of the twentieth century, in which attention is paid to the dialectal division of the Ukrainian

language territory. The study of A. Krimsky, V. Gnatyuk, representatives of the Moscow Dialectological Commission – M.M. Durnov, M.M. Sokolov, D.M. Ushakov – I. Zilinsky, V. Gantsov, I. Yanov, B. Kobylansky, which are devoted to the problems of grouping plots and tales of the Ukrainian language as a whole, as well as the rather complicated Carpathian range in this regard. The attention is also paid to the establishment of scientific approaches and the application of the newest methods for the dialectal grouping of dialects and tales on the basis of differential attributes, to find out their typological links, descriptions of the genesis of these language-territorial formations, their connection with the former tribal dialects. Every work is analyzed from the perspective of the separation of the dialectal boundaries of the Precarpathian range: Hutsul, Boyky, Pokuttyan, Naddniestrian, and transitional or mixed dialects. The emphasis is placed on the fact that the limits of the Hutsul dialect correspond most closely to the research of B. Kobylansky. It is noted that in the studies of this period, the name of the Naddniestrian dialect is practically not used, and the name Galician or Opillian dialects is more commonly used. The interpretation of the first linguistic maps and their descriptions, which are attached to separate researches, are presented.

Keywords: *history of dialectal classification of Ukrainian dialects, spoken and dialects of Precarpathian, linguistic geographic map, dialectal boundary, transitional zones.*

*Статтю подано до редколегії 21.09.2018.
Статтю рекомендувала до друку кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник Ганна Дидик-Меуш.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.70-81
811.161.2:81'42

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПРОПОВІДЯХ ЄПИСКОПА
ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА

Оксана ЦИПЕРДЮК

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).*

E-mail: zdjuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2861-0591

Researcher ID: O-1361-2018

У статті розглянуто фразеологічні одиниці, які вживаються в проповідях єпископа Григорія Хомишина, опублікованих у формі богословсько-пасторальної праці «Парафіяльна місія». Проаналізовано семантико-стилістичні особливості стійких висловів як біблійного, так і народного походження. З'ясовано, що вони надають проповідям експресії, впливають на розум і почуття реципієнтів.

***Ключові слова:** релігійний стиль, проповідь, ідіостиль, фразеологізм, біблійзм, афоризм, прислів'я, приказка.*

Постановка проблеми. До актуальних питань сучасної лінгвостилістики належить дослідження мовностилістичних особливостей проповідей, які становлять окремий підстиль релігійного стилю сучасної української мови.

Аналіз досліджень. Українські мовознавці аналізують загальностилістичні та мовні ознаки проповіді (Н. Бабич [1], З. Куньч [9], І. Павлова [11], А. Панченков [12] та ін.), історію її становлення (І. Грималовський [3], О. Зелінська [5], З. Куньч [8] та ін.). Дослідженню проповідницьких текстів відомих церковних діячів Української Греко-Католицької Церкви присвячено ґрунтовні розвідки лінгвістів: Г. Нуцковської, яка розглянула пастирські послання митрополита Андрея Шептицького [10]; О. Петришиної, котра описала мову проповідей Йосифа Сліпого [13]. Експресивні мовні засоби, у тому числі й фразеологізми, у сучасних українських проповідях детально вивчила В. Яригіна, залучивши до аналізу «казання проповідників Української Православної Церкви Київського патріархату, Української Автокефальної Православної та Української Греко-Католицької Церкви другої половини ХХ – початку ХХІ століття» [16, 2]. Хоча слід зауважити, що використання стійких мовних словосполук у проповідницьких текстах рідко стає предметом окремого мовознавчого вивчення. Зазвичай лінгвісти аналізують народну фразеологію релігійного змісту (Н. Бабич [2]), вивчають етимологію крилатих висловів біблійного походження та їхнє вживання в українських художніх текстах (А. Коваль [6]), простежують функціонування релігійної фразеології в різних стилях сучасної української мови (А. Куза [7]) тощо.

Тексти проповідей владики Г. Хомишина, зокрема наявна в них фразеологія, ще не були об'єктом мовознавчого аналізу, що й становить новизну нашого дослідження.

Мета статті – на матеріалі богословсько-пасторальної праці «Парафіяльна місія» [15] проаналізувати особливості вживання фразеологізмів у проповідях єпископа Г. Хомишина, зокрема простежити їхні семантико-стилістичні особливості в аналізованих текстах.

Виклад основного матеріалу. Єпископ Григорій Лукич Хомишин (1867–1945), уродженець с. Гадинківці на Тернопільщині, належить до видатних постатей Української Греко-Католицької Церкви. Після закінчення Львівської богословської академії 1893 р. отримав єрейські свячення. Упродовж 1894–1899 рр. навчався у Віденській вищій духовній академії, де здобув звання доктора богослов'я. 1902 р. митрополит Андрей Шептицький призначив о. Григорія ректором Духовної семінарії у Львові. 1904 р. владику Хомишин очолив (відразу після Андрея Шептицького) Станиславівську (тепер Івано-Франківську) єпархію, якою гідно керував сорок років. Новомученик Української Греко-Католицької Церкви, 1945 р. репресований більшовиками, загинув мученицькою смертю в кийській в'язниці КДБ. 2001 р. Папа Іван-Павло II проголосив єпископа Григорія Хомишина, який був «Патріотом України та Мучеником за єдність святої Церкви» [4, 3], блаженним.

Г. Хомишин є автором багатьох богословських праць: статей у періодиці, понад 30 пастирських листів і послань, праці «Про Найсвятішу Євхаристію» (1912), підручника для священників «Набожність до Найсвятішого Серця Господа нашого Ісуса Христа» (1920) та ін. Однією з його фундаментальних богословсько-пасторальних праць є «Парафіяльна місія» (1934), котру, як зазначає в останніх рядках її автор, «написано у Богородчанах 1933 року, у тридцяті роковини свого Єпископства, на хвалу Бога у Трійці Єдиного, на славу Найсвятішого Серця Христового, утаєного у Найсвятішій Євхаристії, на возвеличення Пречистої Діви Марії, на честь св. Йосифа Обручника, усіх Ангелів і Святих у небі, на порятунок і поміч душам у чистилищі та для добра свого нещасного українського народу» [15, 466].

У вступі до перевидання 1999 р. владику Софрон Мудрий, на той час ординарій Івано-Франківської єпархії, називає цю книгу дуже рідкісною духовною книгою, «яку писало любляче серце духовного батька Прикарпатського краю, архипастиря Григорія Хомишина, ісповідника віри і мученика за вірність одній святій соборній і апостольській Церкві» [15, 3], лебединою піснею «нашого улюбленого Архипастиря і батька» [15, 5].

Назву праці пояснено у вступній частині «Інструкції»: «Парафіяльна місія» є змістом найважливіших, найпотрібніших справ, які кожен душпастир повинен голосити і впроваджувати у практику свого життя і життя своїх вірних для поширення Божого царства на землі. Без тих справ всяка душпастирська праця – це будівля без фундаменту. І тому ту місію я назвав «парафіальною місією» [15, 9].

У підрозділі «Гене́за парафіальної місії» розкрито настанови владики щодо мовних особливостей проповідей: «В написанні наук я дотримувався

мови, якою говорить простий люд, і не вживав висловів нинішньої книжної мови, яка інколи подібна на декадентське дивацтво. З того видно, що у нас нема позитивного духовного змісту і тому вдаємося до дивачної зовнішньої форми, через що у нас хаос як в національному та політичному житті, так само і в літературі» [15, 10]. Ці слова актуальні й нині, і не тільки стосовно проповідницького підстилю релігійного стилю, але й щодо наукового стилю сучасної української мови, термінологія якого перенасичена іншомовними словами, в останні роки – англійськими запозиченнями, що зчаста затемнює зміст тексту або приховує наукову неспроможність авторів.

Підрозділ «Уваги до місіонера» містить і такі рекомендації: «Місійні науки треба подавати у доступній формі і популярно. Рішуче остерегатися барвистого стилю, вишуканих фраз і мовних зворотів. *Навіть якщо серед вірних багато інтелігенції, все одно, треба говорити просто, наслідуючи простий стиль Євангелія, де найвищі правди представлені в дуже поєднуючій і простій формі*» [15, 42]. Г. Хомишин переконує: «Треба опуститися до вірних, зрозуміти їх спосіб мислення та розуміння. Треба розуміти їх вислови, їх погляди на життєві справи, словом, їх релігійний і життєвий досвід»; «Я старався зацікавити слухачів місійними науками. Словом, я старався виголошувати науки популярно, просто, на основі людського життя» [15, 42, 43]. Владика вважає доречним і гумор: «У моїх місійних науках я старався висміяти деякі блуди і поганські звичаї в народі, показуючи їх недоречність, нісенітність, неетичність і грішну провину. І тому деякі науки були виголошені з гумором, слухачі навіть сміялися, однак при тому я старався звертати їх увагу на вагу справи, про котру йшлося, а не на лише смішну сторону» [15, 42–43].

Попрі просту форму викладу, не переобтяжену складною богословською термінологією, місійні науки «написані, – як зауважує владика Г. Хомишин, – під впливом читання поважних авторів» [15, 10], тобто мають наукове підґрунтя.

Настанови єпископа Г. Хомишина щодо того, якою має бути християнська проповідь, суголосні зі спостереженнями В. Яригіної: «Особливістю проповіді є необхідність доступно, емоційно й експресивно, у зрозумілій формі донести до слухача Божі заповіді, що зумовлює значущість особистості священика в забезпеченні дієвої сили проповіді» [16, 1].

Мовні ознаки української церковної проповіді на лексичному та синтаксичному рівнях визначила О. Петришина: «Характерними лексичними елементами проповідей є загальновідома релігійна лексика, діалектизми, обмеженість використання релігійної термінології, церковно-християнські кліше, багатство онімної лексики, бібліїзми. У проповідницькому підстилі, на відміну від інших підстилів релігійного стилю, ширше функціонують тропи. Вирізняється підстиль церковної проповіді й синтаксичними засобами організації тексту. Йому притаманні значна кількість риторичних запитань і вигуків, поєднання речень способом нанизування, інверсійний порядок слів, неповні та перервані речення, усталені звертання, особливості інтонування та ритмомелодики» [13, 8].

Аналіз мовностилістичних особливостей праці «Парафіяльна місія» Г. Хомишина засвідчив, що стилістичними домінантами ідіостилю єпископа на лексико-фразеологічному рівні є синоніми, антоніми, діалектизми, емоційно забарвлена лексика, оказіоналізми, фразеологізми, на синтаксичному – звертання, питальні та окличні речення, непрямий порядок слів тощо. Серед тропів найвиразніші епітети, метафори, серед стилістичних фігур – повтори, порівняння та антитези. Представлено в досліджуваних проповідях і різні групи релігійної лексики, зокрема старослов'янізми, біблійнізми, проте ми не вважаємо їх визначальними для мовностилю єпископа, оскільки вони є стилістичною ознакою всіх релігійних текстів. Водночас закономірно, що релігійно марковану лексику засвідчено в межах різних мовностилістичних засобів, у тому числі й стійких мовних зворотів, і буде залучено до аналізу.

Не заглиблюючись у теоретичні міркування, зауважимо, що ми вживаємо термін *фразеологізм* у широкому розумінні цього слова, зараховуючи до фразеологізмів усі стійкі словосполучення, у тому числі крилаті вислови, прислів'я, приказки.

Фразеологізм у проповідницькому мовленні, як і В. Яригіна, вважаємо експресею, яка є мовною одиницею, «що характеризує певний предмет чи явище й передає його емоційно-оцінне сприйняття з метою впливу промовця на реципієнта й зосередження його уваги на сказаному» [16, 6].

«Проповідь як жанр церковно-релігійного красномовства насичена передусім біблійними фразеологізмами (*переповнити чашу терпіння, кидати камінь у сусідський город* та ін.), що несуть у собі значне експресивне навантаження. Їх використання розраховане на активізацію в слухача (читача) відповідних релігійних почуттів, учинків згідно з християнською мораллю та Законами Божими...» [16, 9]. Щодо аналізованих текстів єпископа Г. Хомишина, то проповідник використовує крилаті вислови з Біблії як у розгорнутому вигляді в складі цитати з покликанням на ту чи ту книгу, так і в сконденсованій формі без конкретизації джерела.

Найбільш частотним у проповідях владики є фразеологізм *нести свій хрест* 'терпляче зносити труднощі, все, що судилось і стало неминучим у чиемусь житті; виконувати свій обов'язок до кінця' [14, 433]. А. Коваль зазначає, що цей вислів «у переносному значенні вживається тоді, коли хочуть сказати про чиюсь покірність долі» [6, 226].

Проповідник майстерно вводить цей біблійзм у мову проповіді, спочатку подаючи разом із цитатою його джерело, а вже потім пояснюючи його переносне значення: «Цього вимагає сам Ісус Христос словами: *«Хто хоче йти за мною, хай зречеться себе самого, візьме свій хрест і йде за мною»* (Мт. XVI, 24). Отже, Ісус Христос виразно каже, що треба спершу себе заперечити, себе умертвити, відтак, **нести свій хрест**, тобто взяти на себе обов'язки свого стану та всякі труди й терпіння цього життя і так йти за Ісусом та його наслідувати» [15, 294].

Через уживання цього крилатого біблійного вислову Г. Хомишин намагається донести до адресата, що справжнє християнське служіння Богові полягає в чесноті покірності: «Практика і досвід навчають, що саме ті, хто **несе хрест** у своєму житті, ревно Богові служать, а ті, котрим дісталася сприятлива долі, нераз відмовляються служити Богу і

живуть по-своєму» [15, 65–66]. Майстерність проповідника в останньому фрагменті полягає в тому, що він підсилює стилістичний ефект фраземи вживанням її в складі антитези.

Як засвідчують наведені приклади, нерідко аналізований стійкий зворот функціонує в трансформованому вигляді, зокрема відбувається скорочення компонентного складу через опускання займенника *свій*. Трапляється також трансформація, коли, крім вилучення займенника, змінюються ті чи ті лексико-граматичні характеристики компонента, додається спільнокореневий демінутив, пор.: «Тепер ми повинні розважати про терпеливість у **несенні хреста** як другу умову наслідування Ісуса Христа...» [15, 305]; «У дорозі, тобто у нашому житті, різне трапляється: щоденно мусимо **нести хрести і хрестики**, щоденно щось нам дошкуляє» [15, 446]. Трансформація може бути алюзійного характеру: «Дорога нашого життя – це **хресна дорога**» [15, 458]. У фрагменті «**Несімо хрест** нашої праці за Ісусом Христом, який першим **поніс свій хрест** праці для працюючого людства. Він своїм **хрестом зорав** ниву нашої землі, засіяв своїми заслугами та чеснотами і скропив своєю кров'ю» [15, 326] спостерігаємо, як фразеологізм *нести свій хрест* не лише вживається в трансформованому вигляді, але й стає підґрунтям метафори, яка засвідчує неабияку художню вправність проповідника.

Окремі крилаті вислови зі Святого Письма Г. Хомишин подає без зазначення конкретної біблійної книги, але із загальною вказівкою на автора, напр.: «**Нічого нового під сонцем**», – каже Божий мудрець [15, 300]. Пор. із першоджерелом: «Що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, – і немає нічого нового під сонцем!..» (Книга Екклезіяста (1, 9)) [6, 120]).

Із тексту проповіді довідуємось також, що походження деяких, на перший погляд, розмовних фразеологізмів насправді пов'язане з Біблією, напр.: «**Не мав навіть де голови прихилити**, бо не мав свого дому, хоча цілий світ належав Йому. «Птахи мають свої гнізда, лиси – свої нори, а Син Чоловічий не має де голови прихилити», – так сказав про себе Ісус Христос» (Мт. VIII. 20)» [15, 317]. Проповідник вплітає фразеологізм у своє мовлення, вибудовуючи антитезу, яка не тільки виконує характеризувальну функцію, але й підсилює емоційну напругу вислову, впливає на почуття.

Так само біблійне коріння має крилата фраза *не знає ліва рука, що робить права*, яку Г. Хомишин уживає в дещо трансформованому вигляді, не вказуючи джерела, пор: «Хто виконує чесноту милосердя, той чинить її таємно, скрито, дотримуючись такої засади, щоб **не знала ліва рука, що дає права**» [15, 350]. Цей вислів «показує нам, як треба чинити добрі діла: скромно, тихо, непомітно навіть для самого себе» [6, 189-190]. Про це йдеться в Нагірній проповіді Ісуса Христа: «Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі. Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті лицеміри по синагогах та вулицях, щоб хвалили їх люди... А як ти чиниш милостиню, – хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя, щоб таємна була твоя милостиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно» (Матв., 6: 1-4)» [6, 189].

Для опису відступників від правдивої християнської віри влади́ка використовує відомий біблійний вислів *вовк в овечій шкурі*, який має значення 'лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри' [14, 119]: «Якщо хтось любить Серце Ісуса, той не може не відчувати, бути байдужим і холодним, коли бачить, як сектанти – ці **вовки в овечій шкурі**, як єретики, схизматики та всякі інші ошуканці, шахраї та бандити фальшують віру та ширять згіршення» [15, 259]. Цей вислів, як зауважує А. Коваль, «відомий всім з дитинства» і «походить з Нагірної проповіді Христа: «Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині – хижі вовки. По їхніх плодах ви пізнаєте їх» (Матв., 7: 15-16)» [6, 194].

Ми зауважили, що сучасні українські фразеологічні словники подають крилаті біблійні вислови на зразок *нести свій хрест*, *вовк в овечій шкурі* без вказівки на джерело, що свідчить про їхнє поширення в українській мові, не обмежене лише релігійним стилем. «Деякі вислови з Біблії так давно відірвалися від тексту і перейшли до загальнонародної мови, що вважаються народними прислів'ями і приказками. Так, наприклад, сприймається вислів «*хто копає яму, сам у неї впаде*». У «Книзі Екклезіаста» сказано: «Хто яму копає, той в неї впаде; а хто валить мура, того гадина вкусить; хто зносить каміння, пораниться ним; хто дрова рубає, загрожений ними» (10: 8-9). ...Сьогодні цей вислів означає – «підступно, таємно готувати комусь неприємності»» [6, 122]. До речі, навіть сам Г. Хомишин називає цей вислів прислів'ям: «*Ось здійснилося те, про що каже прислів'я: «Хто під ким яму копає, сам у неї впаде»»*» [15, 232].

Натяк на відомий біблійний фразеологізм *всесвітній потоп*, який «уживають, коли йдеться про велику зливу (це жартівливе вживання), а насамперед тоді, коли йдеться про величезну катастрофу, стихійне лихо» [6, 32], містять такі рядки проповіді Г. Хомишина: «...*порятунок душ серед духовного потопу*» [15, 380].

На роль афоризмів претендують і деякі міркування самого єпископа, напр.: «*Врятувати одну душу і дати почин для її совісті означає більше, ніж створити нове сонце*» [15, 41]. Однак ми припускаємо, що наведений вислів може мати іншого автора, але нам поки що не вдалося це з'ясувати.

Хоча Г. Хомишин в аналізованих проповідях широко цитує Святе Письмо, що є закономірним для релігійних текстів, проте біблійні фразеологізми все-таки поступаються щодо частотності народній фразеології, яка «на тлі піднесеної й урочистої релігійної лексики» набуває «особливої експресії, адже експресивність виразу найкраще відчувається при контрастуванні з її відсутністю» [16, 9]. Водночас використання розмовних сталих висловів, зокрема прислів'їв і приказок, які є органічною частиною народної мовної стихії, роблять, на нашу думку, мовлення проповідника ближчим до розмовного і таким чином доступнішим. З іншого боку, використання народної фразеології разом з розмовною просторічною, діалектною та емоційно забарвленою лексикою скорочує дистанцію у спілкуванні священика з мирянами під час проповіді, що посилює довіру до особи та слів проповідника.

Деякі стійкі народнорозмовні звороти походженням, а іноді й актуальною семантикою пов'язані з релігійною сферою та містять у своїй структурі компонент із сакральним значенням, як-от: фразеологізм *віддати дух* 'померти' [14, 99] (*Його серце не переставало битися, аж доки Ісус Христос не віддав духа Свого в руки Отця Небесного* [15, 317]); етикетна фразема вигуківого характеру *не дай Боже*, яка 'уживається для вираження бажання уникнути чого-небудь небажаного, застерегтися від чогось' [14, 186] (*«А хто, не дай Боже, впає у гріх, нехай не лежить у ньому...»* [15, 458]); порівняльний фразеологізм *немов Святий Дух перелетів через хату* 'настав спокій' (*«Коли їх [людей, що гнилі душами] усунуть або вони самі заберуться, настає спокій, і тоді, як говориться, немов Святий Дух перелетів через хату»* [15, 105]); приказки *Без Бога – ані до порога, І в старій печі дідько палить* (пор. у контексті: *«Без Бога – ані до порога»*, – *каже мудра приказка* [15, 62]; *Ця тілесна похоть триває від першого свого пробудження у змисловій природі людини протягом усього життя, не залишає навіть у старості. І тому каже приказка: «І в старій печі дідько палить»* [15, 295]). У наведених прикладах проповідник зазвичай не тільки вказує на джерело сталих сполук, яким є народна мудрість, але й дуже вміло й вичерпно пояснює їхнє значення.

Натрапляємо в тексті й на вірування, персонажем якого є зла сила, напр.: *«Коли влітку часом зірветься вітер, то дме сильно порохом в очі. Люди кажуть, що це дідько жениться. А ти що робиш? Прижмуриши очі і перекаєш, поки той вітер перейде. Так і в житті. Зійдуться різні прикроці і дошкуляють. Перекаєш, зберігай терпеливість, це минеться»* [15, 450]. Автор вміло вводить його в текст, уживаючи в розлогій порівняльній конструкції.

Більшість фразеологізмів із розмовного мовлення не містить релігійних компонентів у своїй структурі, але відзначається значним стилістичним потенціалом в аналізованих релігійних текстах, надаючи їм експресії та стилістичної виразності. Пор.: *«Виліз, отже, на дерево і весь, як то кажуть, перевтілюється в око»* [15, 48] (виділений фразеологізм, який означає 'уважно слухати', як нам видається, є авторською трансформацією фраземи *обернутися на (в) слух* 'стати уважним, зосередитися на чомусь' [14, 447]); *«Він [сатана] старається на них впливати, щоб вони духовну місію не брали собі так дуже до серця або навіть щоб легковажили»* [15, 55] (*брати до серця* 'болісно сприймати, переживати що-небудь' [14, 44]).

Єпископ Г. Хомишин використовує зазвичай загальновідомі фразеологізми, які не потребують уточнення їхніх значень. Напр.: *«А тих усяких забобонів є так багато, що не можна їх, як то кажуть, на воловій шкірі списати»* [15, 134]; *«Хто вірує і любить Ісуса Христа, той молиться за навернення усіх відступників від Католицької Церкви, за навернення усіх єретиків, схизматиків та різних сектантів, які множаться, як гриби після дощу, спричиняючи велике спустошення у людських душах»* [15, 380]; *«Так ми думаємо своїм коротким розумом!»* [15, 89]; *«Отже, на весілля піти, гопки втинати, викрикувати та виспівувати, то він не є немічним чи задушливим...»* [15, 109]; *«Серцем не прив'язані до цього життя, ані до жодних дібр цього світу і тому вони легко розлучаються з цим життям»* [15, 119]; *«Щоб, отже, не зійти на манівці, щоб не під-*

датись оманливим спокусам, щоб зберегти віру і чинити чесноти, треба конче черпати світло і силу у Христа Спасителя, котрий уділяється у св. Причасті» [15, 224]; «Не бійся, **не спаде тобі корона з голови...**» [15, 153]; «Той не буде мовчати, не буде **стояти зі складеними руками**, не буде ховатися, коли бачить, коли чує, як справи Божого Серця є легко-важеними або знехтуваними» [15, 258]; «... Виходить у нас на те, що не курка, а **яйце мудріше від курки**» [15, 340]; «І за це Ісус Христос дав нас на **поталу** всякого роду непокликаним провідникам» [15, 344]; «Є ... також переслідувані, котрих треба потішити, **підняти на душі...**» [15, 352]; «Коли помре хтось у нашій родині, то замість **заводити плачі**, пам'ятаймо за душу померлого» [15, 370]; «Якби Ісус Христос нам відкрив це місце терпінь душі померлих, ...нам **захолола б у жилах кров**» [15, 370]; «Ісус Христос **відплатить вам сторицею**» [15, 371]; «Коли віруюча людина молиться, то не має перед своїми душевними очима тільки чисто земські речі, **не має на оці** тільки себе, але речі високі, справи Божі» [15, 378]; «**Святі проходили через вогонь і воду** спокус, терпінь, небезпек, але були терпеливими й освятили свої душі» [15, 448].

Лише зрідка народні фразеологізми зазнають авторської трансформації, напр.: «Наші люди цікавляться всім, навіть грішними справами, але у справах віри й релігії – **темні, як темна ніч**» [15, 133].

Функціонування фразеологізмів у текстах місійних проповідей Г. Хомишина позначене ще й такими особливостями: синонімічними відношеннями (*Між нами гризня, один другому **ноги підкладаємо**, одні під другими **ями копаємо** і всі летимо у прірву* [15, 343]); контекстуальною синонімією («... коли доведеться **перетерпіти**, то він **ховається**, він каже, що **його хата скраю і віддасть на поталу** невинність і справедливість» [15, 308]); контекстуальною антонімією («Коли люди нас хвалять, а це коли газета похвалить, то ми з радості мало не **зі шкіри ліземо**. Але коли нас спіткає якийсь **приниження** або **напасть** у газеті, то ми **злостимося**, сумуємо, **пригнічені і бажали б під землю сховатися**» [15, 313]); уживанням в одному ряді фраземи та її однослівного семантичного відповідника («...не треба ніколи **опускати рук і знеохочуватися**» [15, 303]; уходженням стійкої сполуки в структуру художніх засобів, зокрема порівняння («Не один **меле язиком**, немов **питлює на питлі** у млині» [15, 300]), метафори («Хто вірує і любить Ісуса Христа, той із жахом бачить, як **гріх запанував над світом**, як **пекло тріумфує**, як **безбожність та усяке плюгавство піднесло голову**» [15, 380]).

Зі скарбів народної мудрості черпає єпископ низку приказок, які є досить частотними в проповідницьких текстах, напр.: «**Люби дитину, як душу, а тряси її, як грушу**», – каже приказка» [15, 144]; «Тримайся за сади мудрих і святих людей, котрі кажуть: «**Хто вміє мовчати, той уміє говорити**» [15, 300]; «**Потопаючий хапається за соломинку**», – каже приказка...» [15, 356]; «Май на увазі приказку: «**Дитина плаче, що бита, але не каже, за що**»» [15, 381]; «Виходить у нас на те, що не курка, а **яйце мудріше від курки**» [15, 340]; «**Нагинай і простуй галузь, доки молода, бо потім буде пізно**» [15, 144]. Деякі з приказок навіть повторюються, напр.: «**Дай серцю волю, заведе у неволю**», – каже приказка, тобто дай волю похоті і вона тебе допровадить до загибелі» [15, 297];

«Тому слушно каже приказка: *«Дай серцю волю, заведе в неволю»* [15, 334]. Здебільшого автор указує, що це вислів народного походження. Проповідник покликається на ту чи ту відому людям приказку, щоби, з одного боку, надати спілкуванню необхідного емоційно-експресивного забарвлення, привернути увагу до важливих істин християнського віровчення, а з іншого – за її посередництва полегшити їхнє сприйняття й розуміння.

Владика Г. Хомишин свідомо вживає приказки, як, зрештою, й інші сталі звороти, прагне, щоб їхній зміст був повністю зрозумілий мирянам. Тому може навіть детально пояснювати й етимологію, і значення сталого вислову, що є цікавим не тільки для лінгвостилістики, але й для фразеологічної науки, напр.: *«Хто не слухає тата чи мами, той буде слухати псячої шкіри. Звідки пішла ця приповідка? Був син зухвалий, недобрый, не слухав тата, мами і пішов на бездоріжжя і допустився тяжкого злочину, за котрий став засудженим на смерть. Коли його вели на шибеницю, то жовнір ішов попереду і барабанив у бубон із псячої шкіри. І тепер він ішов слухняно на шибеницю. Завжди нещасливий кінець неслухняних дітей»* [15, 144].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Як бачимо, в проаналізованих проповідях, які належать до окремого підстилю релігійного стилю, виразними є й ознаки розмовного мовлення, однією з яких є народна фразеологія. Саме майстерне володіння стилістичним потенціалом української мови, який українці виробили впродовж тисячоліть, зокрема її фразеологічним багатством, та вміле використання його в поєднанні із книжною біблійною фразеологією робить проповіді владика Г. Хомишина доступними, жвавими, емоційними, дозволяє авторові глибше проникнути в суть проповідуваних тем, сконцентрувати увагу на важливих думках, доступно й детально пояснити складні богословські питання, надати мовленню експресії, поглибити відповідне емоційне та інтелектуальне сприйняття.

Перспективним вважаємо вивчення на матеріалі богословської праці «Парафіяльна місія» інших мовних особливостей ідіостилю єпископа Г. Хомишина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Мовностилістичні засоби емоційного, естетичного й інтелектуального впливу проповіді на сучасного християнина. *Галицько-буковинський хронограф*. Івано-Франківськ; Чернівці, 1997. № 1 (2). С. 21–26.
2. Бабич Н. «Сила Божа» в народній фразеології. *Бабич Н. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки* : збірник науково-дидактичних праць. Чернівці : Вид. дім «Букрек», 2009. С. 118–123.
3. Грималовський І. «Наука, альбо Спосіб зложення казання» І. Галатовського і становлення української релігійної терміносистеми. *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 13–15 травня 1998 р.). Львів : Вид-во Львів. Богослов. Академії, 1998. С. 191–196.
4. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 168 с.
5. Зелінська О. Релігійна лексика у барокових проповідях. *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / відп ред. Г. Дидик-Меуш. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 103–111.

6. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 312 с.
7. Куза А. М. Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2016. 20 с.
8. Куньч З. До історії термінів «казання» і «проповідь». *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 13–15 травня 1998 р.). Львів : Вид-во Львів. Богослов. Академії, 1998. С. 184–190.
9. Куньч З. Церковна проповідь і проблеми культури мови. *Християнство й українська мова* : матеріали наукової конференції (Київ, 5–6 жовтня 2000 р.). Львів : Вид-во Львів. Богослов. Акад., 2000. С. 436–443.
10. Нуцковска Г. Мова та стиль пастирських послань Митрополита Андрея Шептицького. Люблін, 2003. 298 с.
11. Павлова І. Г. Слово як семантико-функціональна одиниця в структурі української проповіді : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 20 с.
12. Панченков А. Лінгвостилістичні характеристики церковної проповіді. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Вип. XV–XVIII. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ, 2007. С. 579–582.
13. Петришина О. І. Мова проповідей Йосифа Сліпого : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2007. 18 с.
14. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2008. 1104 с.
15. Хомішин Г. Парафіяльна місія. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. 472 с.
16. Яригіна В. В. Мовні засоби вираження експресії в жанрі сучасної проповіді : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2012. 20 с.

REFERENCES

1. Babych, N. (1997). *Movnostylistychni zasoby emotsiinoho, estetychnoho y intelektualnoho vplyvu propovidi na suchasnoho khrystyianyna. Halysko-bukovynskyi khronohraf* [Church sermon and problems of language culture]. Ivano-Frankivsk; Chernivtsi, № 1 (2). S. 21–26. [in Ukrainian]
2. Babych, N. (2009). «Syla Bozha» v narodnii frazeolohii [«The Power of God» in popular phraseology]. *Babych N. Bohoslovskyi styl ukrainskoi movy u konteksti stylistychnoi nauky* : zbirnyk naukovo-dydaktychnykh prats. Chernivtsi : Vyd. dim «Bukrek», S. 118–123. [in Ukrainian]
3. Hrymalovskiy, I. (1998). «Nauka, albo Sposob zlozhennia kazannia» I. Haliatovskoho i stanovlennia ukrainskoi relihiinoi terminosystemy. [«Science, the Illustration of the Method of Rising Tale» by I. Galyatovsky and the Formation of the Ukrainian Religious Terminology System]. *Suchasna ukrainska bohoslovska terminolohiia: vid istorychnykh tradytsii do novykh kontseptsii: materialy Vseukrainskoi naukovoї konferentsii* (Lviv, 13–15 travnia 1998 r.). Lviv : Vyd-vo Lviv. Bohoslov. Akademii, S. 191–196. [in Ukrainian]
4. Iehreshii, O. (2006). *Yepyskop Hryhorii Khomyshyn: portret relihiino-tserkovnoho i hromadsko-politychnoho diiacha* [Bishop Hryhoriy Khomyshyn: portrait of religious-church and public-political figure]. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria. [in Ukrainian]
5. Zelinska, O. (2013). *Relihiina leksyka u barokovykh propovidiakh* [Religious vocabulary in Baroque sermons]. *Pysemni pamiatky: vid kartoteky do slovnyka* / vidp red. H. Dydyk-Meush. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, S. 103–111. [in Ukrainian]

6. Koval, A. P. (2001). Spochatku bulo Slovo: Krylati vyslovy bibliinoho pokhodzhennia v ukrainskii movi [Originally there was a Word: Wrythings of Biblical Origins in the Ukrainian language]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian]
7. Kuza, A. M. (2016). Ukrainska relihiina frazeolohiia: osoblyvosti funktsionuvannia v suchasnomu movnomu prostori [Ukrainian religious phraseology: features of functioning in the modern language space]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Lviv.
8. Kunch, Z. (1998). Do istorii terminiv «kazannia» i «propovid». *Suchasna ukrainska bohoslavna terminolohiia: vid istorychnykh tradytsii do novykh kontseptsii* [Church sermon and problems of language culture]: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (Lviv, 13–15 travnia 1998 r.). Lviv : Vyd-vo Lviv. Bohoslov. Akademii. S. 184–190. [in Ukrainian]
9. Kunch, Z. (2000). Tserkovna propovid i problemy kultury movy. *Khrystianstvo y ukrainska mova* [Church sermon and problems of language culture]: materialy naukovoï konferentsii (Kyiv, 5–6 zhovtnia 2000 r.). Lviv : Vyd-vo Lviv. Bohoslov. Akad. S. 436–443. [in Ukrainian]
10. Nutskovska, H. (2003). Mova ta styl pastyrskykh poslan Mytropolita Andreja Sheptytskoho [The language and style of the pastoral messages of Metropolitan Andrey Sheptytsky]. Liublin. [in Polish]
11. Pavlova, I. H. (2005). Slovo yak semantyko-funktsionalna odynytzia v strukturii ukrainskoi propovidi [Word as a semantic-functional unit in the structure of the Ukrainian sermon]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv. [in Ukrainian]
12. Panchenkov, A. (2007). Linhvostylistychni kharakterystyky tserkovnoi propovidi [Linguistic characteristics of the church sermon]. *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. Filolohiia*. Vyp. XV–XVIII. Ivano-Frankivsk : Vydavnycho-dyzainerskyi viddil. S. 579–582. [in Ukrainian]
13. Petryshyna, O. I. (2007). Mova propovidei Yosyfa Slipoho [The language of the sermons of Joseph the Blind]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]
14. Bilonozhenko, V. M. (Eds.) (2008). *Slovyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy*. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]
15. Khomyshyn, H. (1999). Parafialna misiia [Parish mission]. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria. [in Ukrainian]
16. Iaryhina, V. V. (2012). Movni zasoby vyrazhennia ekspresii v zhanri suchasnoi propovidi [Linguistic expressions of expression in the genre of modern sermon]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kharkiv. [in Ukrainian]

SEMANTIC-STYLISTIC FEATURES OF PHRASEOLOGISMS IN THE SERMONS OF BISHOP HRYHORII KHOMYSHYN

Oksana TSYPERDIUK

Candidate of Philology,

Associate Professor of the Ukrainian Language Department,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: zdjuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2861-0591

Researcher ID: O-1361-2018

The sermons of Bishop Hryhorii Khomyshyn (1867–1945) – a prominent figure of the Ukrainian Greek Catholic Church – are collected in one of his fundamental theological works «Parish Mission» (1934).

In the introduction, H. Khomyshyn notes that the preacher should speak simply, «implying the simple style of the gospel», take into account the life and religious experience of the believers, understand their expressions, their way of thinking.

The analysis of linguistic-stylistic features of work «Parish Mission» by H. Khomyshyn showed that one of stylistic dominants of the idiosyle of the bishop is phraseologisms as expressive linguistic units. The analyzed sermons contain two groups of stylistically different phraseological units: aphorisms of biblical origin and folk phraseology.

The preacher skillfully introduces Biblical phraseologisms into the text, presenting their sources, mostly with a quote, and explaining their figurative meaning. Often in the sermons there is transformation of biblical phraseologisms: the reduction or expansion of component composition, the replacement of a component, a hint at a basic steady figure of speech. Some thoughts of the bishop himself claim to be aphorisms. H. Khomyshyn widely quotes the Holy Scriptures, uses the aphorisms that are in it (both well-known, which became folk proverbs and sayings, and less used), which is natural for the texts of sermon, however biblical phraseologisms are still inferior to the frequency of folk phraseology.

The usage of colloquial, consistent expressions makes the speech of the preach closer to spoken language and, thus, more accessible. The use of folk phraseology, together with spoken, dialectal and emotionally colored vocabulary, reduces the distance in communication between priests and believers during the sermon, enhancing the trust in the person and the words of the preach.

Some stable figures of folk speech are related to the religious sphere by origin, and sometimes by actual semantics, as well as contain components with sacral meaning in their structure. Bishop H. Khomyshyn uses predominantly well-known phraseologisms of conversational nature, including proverbs, which, in contrast to the sublime, solemn religious vocabulary, give the speech of the preacher expression and stylistic expressiveness, draw attention to the important dogmas of the Christianity, facilitate their perception and understanding.

Bishop H. Khomyshyn deliberately uses steady figures of speech, striving for their content to be fully understood, so he can even explain in detail the etymology and the meaning of a stable expression that is interesting not only for linguistic, but also for phraseological science.

The functioning of phraseologisms in the texts of missionary sermons by H. Khomyshyn is also marked by the following features: synonymous relations; contextual synonymy and antonymy; usage of phraseologism and its one-word semantic equivalent in one row; the interaction of phraseologisms with artistic means: metaphors, antitheses, comparisons. This proves the great artistic and preaching skill of the bishop.

Keywords: *religious style, sermon, idiosyle, phraseologism, bibleism, aphorism, proverb, saying.*

Статтю подано до редколегії 5.09.2018.

*Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Володимир Барчук.*

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ РИСИ В МОВІ РОМАНУ Р. ІВАНИЧУКА «ВОГНЕННІ СТОВПИ»

Оксана СЕМЕНЮК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: ok.semeniuk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3295-690X

Research ID: O-6444-2018

Статтю присвячено вивченню особливостей використання гуцульських діалектних рис у романі Р. Іваничука «Вогненні стовпи». Оскільки дослідження взаємодії мови української художньої літератури і територіальних діалектів є одним із важливих завдань сучасної україністики, така розвідка є актуальною.

Як засвідчив аналіз, найповніше у романі представлено лексичні діалектизми. Репрезентована у творі гуцульська діалектна лексика відзначається багатством та різноманітністю. Серед лексичних гуцулізмів переважають іменники-апелятиви, що є назвами побутових реалій, осіб за різними ознаками, географічних об'єктів, рослин і тварин, явищ природи, демонічних істот, абстрактних понять. У тетралогії «Вогненні стовпи» представлені й говірково марковані власні назви. Насамперед це назви населених пунктів, гір та гірських масивів, власні назви осіб. Менш частотними є дієслівні, прикметникові, прислівникові гуцулізми. Зафіксовано також службові слова, характерні для гуцульських говірок, та поодинокі діалектні фраземи.

У статті описано діалектні морфологічні риси, засвідчені в романі. Виявлено, що найбільш частотними є енклітичні форми займенників, аналітична форма наказового способу, утворена за допомогою частки най, залишки перфекта.

Фонетичні риси гуцульського говору у творі практично не відбиті, за винятком таких поодиноких вкраплень фонетичних діалектних елементів: скорочення звукового складу слова, відсутність подовження приголосних в іменнику середнього роду весіле, перехід ч у ц у частці ци, відсутність приставного г в імені Анна.

Встановлено, що мова персонажів роману і мова автора відрізняються за повнотою представлення гуцульських діалектних рис. Більш повно й послідовно вони репрезентовані у мові персонажів-гуцулів, яка, крім лексичних, фіксує ще й морфологічні діалектні риси. У авторській мові засвідчено здебільшого вкраплення лексичних гуцулізмів. Чимало їх в описах природи, побуту, життя горян.

Проведений аналіз свідчить, що різнорівневі гуцулізми в романі виконують пізнавальну функцію, сприяють художній переконливості та етнографічній достовірності оповіді, індивідуалізують мовлення персонажів, збагачують систему художніх засобів роману.

Ключові слова: діалектизм, гуцульський діалект, художня мова, гуцулізм, Роман Іваничук.

Постановка проблеми. Усебічне дослідження взаємодії мови української художньої літератури і територіальних діалектів – актуальна проблема сучасної україністики. «На часі – скрупульозне вивчення особливостей та специфіки використання діалектних рис різними письменниками в мові літературних творів упродовж двох останніх століть» [5, 5].

Метою нашої розвідки є аналіз гуцульських діалектних рис у романі Р. Іваничука «Вогненні стовпи», події якого розгортаються на території, де побутує гуцульський діалект, а також поширені мішані говірки, у яких переважають гуцульські діалектні риси.

Аналіз досліджень. Чимало лінгвістичних праць присвячено використанню в українській художній мові гуцульського говору. Об'єктом вивчення у мовознавчих розвідках останнього десятиліття стали різнорівневі гуцульські діалектні риси у прозових та поетичних творах українських письменників (див., напр.: [8; 10]). Ґрунтовний аналіз використання гуцульського говору в українській художній мові ХІХ – І пол. ХХ ст. представлено у монографії Василя Ґрещука та Валентини Ґрещук [5]. Її автори виявили й охарактеризували різнорівневі гуцулізми, ужиті в українських белетристичних текстах, а також окреслили особливості їх використання і функції в художній мові.

Виклад основного матеріалу. Лексичні діалектизми у тетралогії «Вогненні стовпи» є найчисленнішими. Вони представлені словами, що мають різну частиномовну належність. Як засвідчив аналіз, серед лексичних гуцулізмів переважають іменники.

Самобутню матеріальну та духовну культуру гуцулів у творі репрезентують іменники-побутовізми. Ужита в романі гуцульська побутова лексика стала об'єктом окремої розвідки [1].

Велику групу субстантивів складають назви осіб за різними ознаками. Зокрема в романі репрезентовані гуцульські назви спорідненості і свояцтва, назви осіб за віковими характеристиками, майновим статусом, родом діяльності та іншими ознаками, як-от: *неньо* 'батько'¹, *нєня* 'мати', *стариня* 'батько з матір'ю', *тєта* 'тітка (сестра батька або матері)', *лєгінь* 'парубок, дорослий хлопець', *дівка* 'дівчина', *старун* 'старець', *вуйна* 'старша жінка', *вуйко* 'старший чоловік', *газда* 'господар; чоловік', *газдиня* 'господиня', *ватаг* 'старший вівчар', *бовгар* 'пастух, який доглядає стадо великої рогатої худоби на полонині', *бубніст* 'музикант, що грає на бубні', *опришок* 'розбійник', *рубач* 'дрворуб', *любаска* 'коханка', *любка* '1. те саме, що любаска; 2. мила, дорога, кохана (при звертанні)', *любас* 'коханець', *сарака* 'бідолаха'. Наприклад: *То була моя пастушка Калина – відпросилася в мене з полонини до нєні, бо та заслабла* [398]²; *Ганна жила у своїй хатині сама, бо старша сестра Марія відразу по першій війні*

¹ Тут і далі значення діалектизмів встановлено за допомогою словників [2; 3; 7; 9].

² Тут і далі цифра у квадратних дужках вказує на сторінку тексту у виданні: [6]. Ілюстративний матеріал за браком місця подаємо не до кожної лексеми і скорочено, оскільки у мові твору переважають дуже великі за обсягом синтаксичні конструкції.

віддалася за Івана Андрусяка із Сакатури, а **стариня** вимерла [361]; **Тето**, *окружний провідник СБ Ворон просить вас, щоб ви прийшли до нього* [372]; <...> *верталися додому з Язвин – корова у вінку, а дівка без віночка...* [111]; <...> *підійшли чинбар Онуфрій із Сакатури, **газда** фудульний, і бубніст Андрейко з Багновиськ, а ще скрипаль Клим Запоточний і з ним кілька **старцунів**, бо парубків у селі – на пальцях порахуєш, усі пішли в партизани* [116]; «*Я до **вуйни** Олени...*» – *процокотіли Василькові зуби* <...> [278]; *А за **вуйка** Мироняка Бог мені свідком!* [184]; <...> *Ганні стало жаль цієї обкраденої долею жінки – багатій **газдині** і найбільшій з бідних сироти* [373]; <...> *знаменитий **ватаг** – Пилипів і Юрків **неньо** – полонину свою продав* <...> [359]; <...> *а ще оповідали свого часу полонинські **бовгари**, що в підземеллях Грегота переховуються унівські боївки* <...> [367]; <...> *у ті часи Космач повнився байками про **опришків**, котрі ніколи не працювали, а жили з розбоїв* <...> [482]; <...> *приймала потаємно то **рубачів**, то молодих **газдів**, які заночовували в Космачі з мливом* [370]; <...> *пішов же поголос по селу, що Ганна **любаскою** в самого Чарноти стала* <...> [362]; *Згорбився ти, Пилипку, надірвався, **сарако**, на господарці* <...> [375].

Численними у романі є лексичні діалектизми на позначення географічних об'єктів, характерних для гірської місцевості, як-от: *полонина* 'високогірне пасовище', *недея* 'дика вершина гори', *узвір* 'яр', *царина* 'сіножать; пасовище; город; більший кусок поля', *ізвір*, *ізворина* 'міжгір'я, ущелина, вузька долина між горами; непрохідне місце, провалля', *бердо* 'прірва, урвище; стрімкий схил гори', *грунь* 'вершина гори; гірське пасмо', *зарінок* 'місце біля річки, устелене галькою', *діл* 'долина', *верх* 'гора', *мочуло*, *мочар* 'трясовина, заболочена місцевість'. Наприклад: *Гулейчук виїшов з пропасних **недей**, та дійшов тільки до Яблунова* <...> [483]; <...> *село вмить здогадалося, що то за бамкання, й на той сигнал крадькома визирнуло з потоків, **мочул** і **царин*** <...> [72]; <...> *немов раптова вода крізь шлюзи на ставковій греблі прорвався із села в **ізвори** Залуцького лісу пронизливий жіночий лемент* <...> [32]; <...> *ущелина між Текучою і Акрешорами, на дні якої сльозився поміж високими **бердами** потічок Акра, могла служити коридором для моторизованої техніки* [451]; *Вернулася на **грунь** й стояла там, мов кам'яна баба, яка все бачить, а зрушитися з місця не може* <...> [490]; *Й розкинувся перед очима Василя **зарінок** над Пістинькою під Космачем* <...> [328]; <...> *Пилипові записав город біля хати: поля на **долах** не мав, а **полонини** збув Негричеві з Березова* <...> [482].

Рослинний і тваринний світ Карпатських гір у творі репрезентують номінації *гаджуга* 'молода смерека або ялина', *трепета* 'осика', *свербигуз* 'шипшина', *чати́ння* 'хвоя', *конар* 'груба гілка листяного дерева', *готур* 'глухар', *бузьок* 'лелека', *слиж* 'в'юн, вугор', *пструг* 'форель'. Наприклад: *Чарнота пішов, а Ганна допізна лежала на м'якому **чати́нні** під **гаджугами** й холонула від думки, що більше Чарноти не побачить...* [450]; *Ранок зітхнув леготом й заторохтів листям **трепети** біля воріт* [400]; <...> *Йосип заліз у хаці **свербигузу** й заліг там дождитися, поки вуйко Мироняк вертатиметься із-за Прута* [148], <...> *то обізвався Йосип Кобаць-*

кий, який весь час стояв за товстим **конаром** яблуні й прислухався до на-
ради газд [117]; <...> в діброві тужили за літом **готури** <...> [77]; <...>
немає більше у Боднарівці домовиків, і **бузьки** не приносять сюди не-
мовлят у сповиточках <...> [415]. У мові тетралогії трапляються також
окремі діалектні назви явищ природи: туча ‘бурхлива злива з вітром і
громом’, плова ‘злива, раптовий дощ’: *Враз надворі заgrimіло, Пилип схо-
пився, виглянув у вікно – небо чисте, та в горах могла впасти туча* [505];
*Вийшов на поріг й знов почув гуркіт на Греготі – дець таки йде плова, й
змокне Юрко до нитки, та най би вернувся сарака...* [505].

У романі реальний світ органічно переплетений з ірреальним, вигаданим. Він заселений міфічними істотами, у ньому панують надприродні сили і є люди, які вміють ними керувати. В основі цього ірреального світу – вірування та уявлення гуцулів, тому, змальовуючи його, Р. Іваничук використовує гуцульські номінації демонічних істот та людей, що мають надприродні здібності: *арідник* ‘чорт, злий дух’, *нявка* ‘мавка; лісова дівчина, яка гарна спереду, а ззаду має відкриті внутрішні органи (виростає із душі неохрещеної померлої дитини)’, *чугайстер* ‘лісовий чоловік, гігантського росту, який полює на лісових дівчат (нявок, лісних)’, *бісиця* ‘чортиця, жінка чорта’, *бісеня* ‘дитина бісиці’, *підмінче* ‘дитина бісиці, якою підмінено людське немовля’, *мольфар* ‘чарівник’, *босорканя* ‘відьма, чаклунка, людина, яка, маючи надприродні здібності, може завдавати людям шкоди’ та ін. Наприклад: *Мольфар* *Іван, який ще в молодості переселився з глибоких гір на Пиконів, привів з собою в тихі язвинівські нетрі всілякої нечисті – арідників, нявок, чугайстрів* <...> [118]; *То вже не сумнівався Пилип, що має справжнього чорта, як це належиться кожному багачеві, і <...> водно наслухав, чи не почне арідник живими словами нашіптувати свої поради* [363]; <...> *збагнув тоді Василь, що його життя весь час належало селу, а не завороженій пиконівській місцині й безплідній бісиці* [120]; ... *З самого малку обзивав Пилип Юрка не інакше, як «підмінче», бо чого всі в гулейчуківському роді були такі загарливі до роботи <...>, а цей ні до якого діла не брався – ні плуг, ні шило, ані молот, навіть пастуша терлига не трималася його рук, тож, певне, коли лежав у колісці, а мати заснула, хитра босорканя вкрала людську дитину й замість неї загорнула в пеленки своє бісеня, бо й з виду Юрко не вдався у свій статечний рід: був зачуханий, понурий і злий <...>* [482].

Крім конкретних іменників-діалектизмів, у тексті роману зафіксовано й субстантиви з абстрактним значенням. Це гуцулізми на позначення емоційних станів – *пізьма* ‘злість, гнів’, *туск* ‘туга, сум’: *Очі Юрка враз налилися пізьмою* [464]; <...> *не знали люди, чому попеліють їхні душі – такого туску ще не відали селяни <...>* [138], а також діалектні номінації *путеря* ‘сила, міць’, *трафунок* ‘випадок, пригода’: <...> *живуть у наших лісах прерізні добрі й лихі привиди, а їхня путеря – свята чи грішна – має непоборну владу над селом <...>* [162]; *Господарка – то таке: теперішнього часу вона твоя, а завтра може і до мене перейти, всілякі бувають трафунки...* [464].

Наведемо й інші іменники-гуцулізми, використані Р. Іваничуком в аналізованому творі: *спуза* ‘порох’, *люфт* ‘повітря’, *пищик* ‘частина чубу-

ка при трембіті або флюярі, яку беруть до уст', *флюяра* 'довга сопілка без денця', *буката* 'шматок', *турма* 'велика отара (перев. овець)', *гостинець* 'битий шлях, дорога': *Ганна відходить до покуття, розтуляє кулак, розглядає знайдену оздобу, витирає її від спузи* <...> [340]; <...> *бували в неї і паничі, котрі приїжджали в гори на свіжій люфті* <...> [370]; <...> *все ж серце щеміло – та невже назавше поламались деки й струни порвались на скрипках, шкіра на бубнах продірявилася, поламались на пищики флюяри її весільних музик?* [198].

Крім гуцульських апелювань, у тетралогії «Вогненні стовпи» широко представлені говірково марковані власні назви. Насамперед це назви населених пунктів (*Жаб'є, Ворохта, Березів, Брустори, Шешори, Косів, Космач, Яблунів, Делятин, Снідавка, Акрешори* та ін.), гір та гірських масивів (*Клифа, Кормитура, Медвежа, Біла Кобила, Грегит, Чорногора* та ін.), річок (*Черемош, Рушір, Гнилиця* та ін.): <...> *вони враз зупинились перед стежкою, що повернула ліворуч до урочища Лебедин, затягнувши за собою далеко поміж гори простору галявину, яка ніби розсунула їх, розставивши по боках Гнилицю, Клифу, Кормитуру й Медвежу, і відмежувалася від Яблунова й Космача двома сусідніми мостами через Рушір* [338]; *Мадяри обійшли Березови й Космач косівською та яремчанською дорогами й відступили за Яблунецький перевал, а совіти <...> розставили гарнізони в приміжних до березівсько-космацького ареалу селах – Яблуніві, Лючі, Шешорах, Жаб'єму та Ворохті* [371]. Менш частотними є антропоніми: *Маси сучасний фольклор, народ уже опіває новітніх опришків, а цей Андрусак скоро обросте легендами, як Довбуш* [405]; <...> *у ті часи Космач повнився байками про опришків, <...> ще добре, як котрийсь там відбирав у багатих і роздавав бідним, та були серед них не тільки Довбуші й Риндзяки, а й Марусяки, які чуже мали за своє й награваним ні з ким не ділилися...* [482]. Один із головних героїв твору – учасник національно-визвольних змагань Іван Захарчук – має псевдо *Буркут* [176] (*буркут* '1. природна мінеральна вода; 2. природне джерело'), яке підкреслює його причетність до карпатського краю та ідентифікує як гуцула.

Менш частотними на сторінках тетралогії є дієслівні гуцулізми: *фудулитися* 'сердитися, бундючитися', *пазити* 'пильнувати, стежити', *богувати* 'здійснювати надприродні вчинки', *вергати* 'кидати, шпурляти', *чинити* 'робити що-небудь', *чинитися* 'удавати, робити вигляд', *галайкати* 'кричати; голосно співати', *витручувати* 'виштовхувати', *штимувати* 'пасувати, личити', *райзувати* 'подорожувати', *напаствувати* 'даремно звинувачувати, зачіпати, нападати', *уздріти* 'побачити', *манджати* 'іти, прямувати; мандрувати'. Наприклад: <...> *більше за всіх фудулився Йосип Кобацький, сільський злодійчук* <...> [81]; <...> *Софія в найвищому гонорі пазила за чоловіком, бо ніхто такого не мав* <...> [102]; <...> *на горі стояла самотня хата Ганни Садички, покійний чоловік якої богував, а тому жив, як і мольфар Іван, окремішньо* <...> [197]; <...> *Юрко вергав міхи з мукою у космацькому млині, а гроші, як і раніше, пропивав* <...> [368]; <...> *кожен, хто хотів, женихався з Оленою <...>, а в неділю із шлюбною жінкою чи то нареченою святий та божий стояв у церкві перед царськими*

вратами, а жінки й дівки **чинилися**, що нічого не знають <...> [114]; <...> Юзьо пас на толоці громадську худобу й **галайкав** на все село <...> [122]; <...> він бездумно **витручує** з колешні воза, виводить зі стайні коня, запрягає <...> [460]; За що ти мене, гнидо, **напаствуєш** <...> [145].

У художній мові твору вжито також поодинокі діалектні прикметники та дієприкметники: *файний* ‘гарний’, *вутлий* ‘кволий, худий’, *фудульний* ‘зарозумілий, гордовитий’; *рантуховий* ‘полотняний’, *бервенястий* від *бервено* ‘колода’, *вибиваний* ‘оздоблений’, *змарганій* ‘змучений, замордований’, *зграсований* ‘витоптаний’. Наприклад: *А за мене не бійся, я ношу з собою такий **файний** масток, що навіть мурини не були б мені страшні!* [390]; <...> *сонце ще освітлювало кам’янисту голову Грегота, що висунулась до неба з шуби **вутлих** смерек* <...> [492]; *І вже готовий був натовп розійтися <...>, та затримав людей **фудульний** чинбар Онуфрій* <...> [184]; *Ганна йшла, здалеку посміхаючись й помахуючи **рантуховим** вузликом, який тримала у руці* [477]; <...> *ті мости міцно й важко лежали **бервенястими** настилами, даючи хід дорозі, що, перетинаючи галявину, бігла з Космача на Яблунів* <...> [472]; <...> *Йосафат, стоячи в гурті хористів біля криласу, придивлявся до облич двох єврейок-вихресток, Сальомеї і Руфіни, одягнутих у **вибивані** пацьорками кептарі й шальові хустки* <...> [76]; <...> *за вікном, зіп’явшись ногами на призьбу, стояв його брат Юрко, який пропав з села ще за німців, думалось – навіки, та ось він, худий і **змарганій**, притулився чолом до шибки* <...> [443]; <...> *й орють люди **зграсовані** нивки і засівають* [126].

Гуцульські діалектні прислівники представлені в романі лексемами *водно* ‘завжди, постійно’, *оногди* ‘недавно, цими днями’, *домів* ‘додому’, *глітно* ‘тісно; людно’, *вполудне* ‘опівдні’, *борзо* ‘швидко, скоро’, *леда* ‘ледве, тільки-но’, наприклад: <...> *старий Федір **водно** співав коломийок* <...> [84]; *І був би він спокійно ждав приходу більшовиків, мов та свиня обуха, якби не трафунок, що **оногди** перелякав його до смерті посеред ночі* [443]; <...> *пожадливіці розділили поміж собою оленячу тушу й розійшлися **домів*** <...> [81]; <...> *у просторій церкві, завішаній космацькими рушниками, було **глітно*** <...> [75]; <...> *Юрко не вернувся ні вранці, ні **вполудне**, й Пилип перестав його чекати* <...> [479]; «Злазь з воза, – прошипів. – Ну кому я сказав? Але **борзо, борзо**, поки хлопці не надійшли» [464]; <...> *шепотіла свою останню молитву Олена Єзунина, яка більше на Царину не вернеться, бо навіщо, коли щонедільна мандрівка попри Федорову пасіку за **леда** хвилю навіки втратить сенс* <...> [160].

У мові «Вогненних стовпів» автор використовує також вигуки і службові слова, характерні для гуцульських говірок, а саме: вигуки *мой, йой, падоньку*, частки *ади, ая, йо, най, прецінь, ци, гейби*, сполучник *гейби*: ***Мой**, яка ти файна, душко!* [390]; ***Йой**, та цей – он іде він до стола – то ж Шарабуряк з Плаюци, що в стрибки пішов* <...> [252]; «***Падоньку**, а куди мені йти?»* [372]; ***Ади**, оногди покликали його з лівого боку якісь пани, щоб подавав пором* <...> [130]; ***Ая, ая**, як той казав, єдина в світі лишесть Божя правда, а решта всьо від нечистого* <...> [354]; ***Йо**, така влада нам штимує!* [105]; ***Най** усі знають, хто чинить звірства від імені УПА* [183]; *Однак десь глибоко в душі мав Пилип до себе самого повагу – **прецінь** у*

нього квартирував найстарший командир Округу <...> [442]; **Ци** то я маю вас конче на балюнок запросити, що не вступаєтесь? [282]; <...> й мало село Юрка **гейби** за прибуду або Пилипового слугу [360]; Й Пилип стетерів: на порозі стояла бліда, **гейби** вимокла конопля, дівчина з пласкою пазушиною <...> [364].

У тексті вжито поодинокі діалектні фраземи, як-от: *мати пізьму* ‘гніватись на когось’, *ще не одну кулешку треба з їсти* ‘має пройти багато часу’, *й фертик* ‘та й усе’, *най ся преч каже* – вираз для вираження здивування, *аж по гульку* ‘надмір чого-небудь, дуже багато’: <...> **Василько мав** на неї велику **пізьму**, що пайдьошників приймає <...> [321]; <...> малий **Василько** <...> заблагав: «Візьми й мене з собою в партизани!», **Андрій** погладив **Василька** по голові й мовив поблажливо: «Тобі для цього **ще не одну кулешку треба з їсти**» <...> [323]; *Бо вже як останній бункер викриють, тоді, певне, й фертик* [405]; «**Най ся преч каже!** – вдарилася **Ганна** руками об поли. – Такого я з **Пилипа** зовсім не сподівалася!» [372]; <...> *кожен, хто хотів, женихався з Оленою – парубок то чи газда, – а наженухавшись по гульку, та аж так, що тіло низом ставало легке, мов облущений кукурудзяний качан, – йшов додому* <...> [113].

Р. Іваничук майстерно використовує образотвірний потенціал діалектних лексем, уводячи їх у структуру порівнянь і метафор: <...> *бліде, мов бібулка, личко на щоках запалося, і вся врода, яку мала, перелилася в очі* <...> [244] (бібула ‘тонкий папір, промокальний папір’); <...> *переді мною випростався у свій стрункий, мов гаджуга, зріст* <...> [102]; <...> *вреїті спинився натовп, зібрався і рушив на вбивцю, як та овеча турма на гадюку* <...> [182]; *Тільки чотири гаджуги ще дотлівали на белебні та й ті згасли* [492]; <...> *Ганна почала відчувати, як гаснев її серці туск – так гине й час* <...> [339]; *Холодний березневий присмерк заліг, мов злодій, між гаджугами, які аж завмерли з подиву, приглядаючись до Ганни й Чарноти* <...> [389].

Із гуцульських діалектних морфологічних рис в аналізованому художньому тексті засвідчено такі:

– енклітичні форми займенників, зокрема у знахідному відмінку: ‘го, м’я’: <...> *нині час воєнний і військо в нас своє, лиш ‘го не видно* <...> [117]; «*Мушу тебе за жінку взяти, хоч би-сь м’я розтоптала*» [282];

– аналітична форма наказового способу, утворена за допомогою частки *най*: <...> *але якби котромусь дуже закортіло, то най* поночі сам *прийде* [336]; <...> *най* *звикає* до думки, що поділитися з братом своїм добром *колись-таки* доведеться <...> [485]; *А втім, най* його *виводять* з хати *пайдьошники, а я – до чого тут я* <...> [494];

– залишки перфекта, що становлять поєднання форми дієслова минулого часу з колишнього дієприкметника на -ль та особових форм допоміжного дієслова *быти*: -м, -єм у першій особі однини (*Але любила-м хоч раз, йой як любила-м* <...> [111]; *Прийшов-єм до тебе, Анно, і вже ніколи не піду звідси* <...> [506]); -єс у другій особі однини (<...> *як -єс не хотів* зі мною святу вечерю споживати, *то і влітку не сунься напиконівський хутір* <...> [119]); -сьмо у першій особі множини (<...> *мусимо мати* *ще й військового старшину, станичного, як мали-сьмо* *недавно*

Василя Маланюка <...> [117]); *-сьте* у другій особі множини («*Перебули-сьте* зиму в хаті, я й слова не сказав... [426]).

Однією-двома мовними одиницями фіксуються у творі такі діалектні морфологічні явища, як аналітична форма майбутнього часу, що складається з інфінітива й особової форми дієслова *їати*: «*О так! – підхопила Ганна. – Досі був розбій, то віднині **мемо поминати мертвих***» [351]; закінчення *-ове* у називному відмінку множини іменників II відміни: <...> *майстрове* збідніли в ремеслі через австрійські та польські податки <...> [359]; закінчення *-и* у знахідному відмінку множини іменників III відміни: <...> *вже мусимо понести до отця на **заповіди**, бо село аж гуде, що живемо на віру* <...> [361]; закінчення *-е* у знахідному відмінку однини іменників середнього роду II відміни: «***Весіле** справляєте, а люди кров за Україну проливають!*» [160]; відмінювання прикметників за зразком твердої групи: *У Боднарівці знали всі, крім Юзя, що у **Великодну** п'ятницю впаде на село облава* <...> [246].

Фонетичні риси гуцульського говору в романі практично не засвідчені, за винятком таких поодиноких вкраплень фонетичних діалектних елементів: скорочення звукового складу слова *чо'* замість *чого* [133; 463], відсутність подовження приголосних в іменнику середнього роду *весіле* [160], перехід *ч* у *ц* у частці *ци* [282], відсутність приставного *г* в імені *Анна*. Фонетичне оформлення діалектизмів у творі, нівелюючи гуцульські фонетичні особливості, наближує їх до літературної мови, наприклад: *вущанка* замість *вуцінка*, *конар* – *конарь*, *гостинець* – *гостинец*, *мочар* – *мочер*, *мочір* тощо.

Мова персонажів тетралогії і мова автора відрізняються за повнотою представлення гуцульських діалектних рис. Більш повно й послідовно вони репрезентовані у мові персонажів-гуцулів, яка, крім лексичних, фіксує ще й морфологічні риси: «*Трохи **постаріли-сьте**, пане Мироне, – зітхнула Палійчучка* <...> – *Підете зі мною, попойсте, а потім побудете трохи в горах на свіжому **люфті**, хату маю велику, **ще-м добудувала** дві кімнати, і чисто в мене та й прибрано – **най сховається** коломицький музей перед моїми світлицями!*» [336]; «*Пане Шинкарук, – шепнула до вуха Миронові – **вже-м не сподівалася** вас **уздріти**: казали космацькі вчителі, що так високо **пішли-сьте** вгору, аж вас не видно*» [335].

Практично всі описані морфологічні діалектні особливості засвідчено саме у мові персонажів, і лише поодинокі діалектні іменникові форми – у авторській мові. Службові слова, характерні для гуцульського говору, також зафіксовані у мовних партіях героїв твору, за винятком частки і сполучника *гейби*, які є частотними і в мові автора. Лише у репліках персонажів уживаються форми імені *Анна*, *Анничка*, тоді як у авторській оповіді послідовно використовується форма *Ганна*.

Однак мова персонажів фіксує далеко не всі гуцульські діалектні риси. У ній практично не відбито фонетичні особливості гуцульського діалекту, такі морфологічні риси, як, скажімо, закінчення *-ов*, *-ев* в орудному відмінку однини іменників I відміни та узгоджуваних з ними прикметників, дієприкметників, числівників і займенників, відокремлене вжи-

вання частки *си*, редуковані форми займенників, форми умовного способу, утворені за допомогою частки *бих*, тощо.

Не всі діалектні морфологічні явища, відбиті у мові героїв роману, представлені послідовно. Так, наприклад, поряд із часткою *най*, яка вживається для творення форм наказового способу, уживаються частки *хай*, *нехай*: «Мовчи, юдо, **нехай** тобі Бог **заплатить**», – тихо відказав Пилип [496]; «**Най** усі **знають**, хто чинить звірства від імені УПА <...> А Йосип **хай** **іде** собі **геть** із села на всі чотири вітри – згода, громадо?» [183].

У авторській мові, як уже згадувалося, представлені здебільшого лексичні гуцулізми. Чимало їх в описах природи, побуту, життя горян, де ці діалектні номінації сприяють переконливості та етнографічній достовірності художньої оповіді, а також знайомлять читача з предметами і явищами побуту, господарювання, виробничої діяльності, звичаїв, з рослинним і тваринним світом краю, особливостями рельєфу, виконуючи пізнавальну функцію [5, 214]. Пор.: У лісі заліг *сторожкий спокій*, нібито й природа зачалася в очікуванні лихої несподіванки: *моторош* видобувалася з *язвинівських узворів* то скрипом зчахлого дерева, то короткою сальною дятла, <...> то пугач давав про себе знати із *пожухлого модринового чатиння* зловісним реготом, але й він умить змовкав, тільки відлуння розсипалося *сполохами* й згасало в *гнилих мочарах* <...> [16]; <...> там, біля церкви, розлилося *барвисте море празнешних людей*. Жінки й дівчата у *вибиваних кептариках*, у *гарячих шальових хустках*, *жовтих запасках*, а *парубки й газди* у *космацьких вишиванках*, у *чорних з кольоровими обвідками крисанях*, з *бартками* в руках; за *барвистою вберею* облич не розпізнати – всі *святково уподібнені* <...> [281]; <...> Юрко *тинявся по колибах* на *диких полонинах*, у *бутинах* і на *тартаках* *гарував* й не завжди міг заробити хоча б на пляшку горілки <...> [494].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, у тетралогії Р. Іваничука «Вогненні стовпи» і в мові літературних героїв, і в мові автора засвідчено гуцульські діалектні риси. У мові персонажів використані передовсім лексичні діалектизми, а також відбиті окремі морфологічні риси гуцульського говору. Функціонування гуцульських діалектних одиниць характерне й для авторської мови. Частотність лексичних гуцулізмів помітно зростає в описах природи і побуту горян. В аналізованому творі практично не відбито фонетичні особливості гуцульського діалекту, є лише поодинокі фіксації фонетичних діалектних елементів у мові автора і в мові персонажів.

Різномірні гуцулізми в романі виконують пізнавальну функцію, сприяють художній переконливості та етнографічній достовірності оповіді, індивідуалізують мовлення персонажів, характеризуючи їх як гуцулів, збагачують систему художніх засобів роману, входячи до складу метафор та порівнянь.

Використання гуцульського діалекту у творах Романа Іваничука потребує подальшого комплексного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І., Семенюк О. Гуцульська побутова лексика в романі Р. Іваничука «Вогненні стовпи». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Лінгвістика*. 2018. Вип. 33. С. 21–26.
2. Гуцульські говірки : короткий словник / ред. Я. Закревська. Львів : Інститут українознавства НАНУ. 1997. 232 с.
3. Гуцульські світи. Лексикон / Н. Хобзей та ін. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 668 с.
4. Грещук В. Діалектне слово в художньому тексті. *Українознавчі студії*. 2010–2011. Вип. 11–12. С. 3–11.
5. Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові : нарис. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.
6. Іваничук Р. Вогненні стовпи. Тетралогія. Видання друге, доповнене. Львів : Літопис, 2006. 516 с.
7. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с.
8. Пена Л. «Усе потрібне, все важливе, що в твоїй рідній стороні» : гуцульські діалектні риси в поезії Тараса Мельничука. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2010. Вип. 27–28. С. 138–401.
9. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
10. Ципердюк О. Гуцульські діалектизми в мові роману «Непрості» Тараса Прохаська. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2012. Вип. 32–33. С. 242–250.

REFERENCES

1. Babii, I., Semeniuk, O. (2018). Hutsulska pobutova leksyka v romani R. Ivanychuka «Vohnenni stovpy» [Hutsul household vocabulary in the novel by R. Ivanychuk «Fire pillars»]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Lnhvistyka*. Vyp. 33. S. 21–26. [in Ukrainian]
2. Zakrevska, Ya. (Eds.) (1997). Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk [Hutsul dialects. A short dictionary]. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
3. Khobzey, N., Simovych, O., Yastremska, T., Dydyk-Meush, H. (2013). Hutsulski svity : Leksykon [Hutsul worlds: Lexicon]. Lviv : Instytut ukrayinoznnavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny. [in Ukrainian]
4. Greshchuk, V. (2010–2011). Dialektne slovo v khudozhnomu teksti [The dialect word in fiction]. *Ukrainoznavchi studii*. Vyp. 11–12. S. 3–11. [in Ukrainian]
5. Greshchuk, V., Greshchuk, V. (2010). Pivdenno-zakhidni dialekty v ukrainskii khudozhnii movi [Southwestern dialects in the Ukrainian artistic language]: narys. Ivano-Frankivsk : Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. [in Ukrainian]
6. Ivanychuk, R. (2006). Vohnenni stovpy [Fire pillars]. Tetralohiia. Vydannia druhe, dopovnene. Lviv : Litopys [in Ukrainian]
7. Negrych, M. (2008). Skarby hutsulskoho hovoru : Berezovy. [Treasures of the Hutsul dialect: Berezow.]. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
8. Pena, L. (2010). «Use potribne, vse vazhlyve, shcho v tvoii ridnii storoni» : hutsulski dialektni rysy v poezii Tarasa Melnychuka [«Everything is needed, everything is important in your native side»: Hutsul dialect traits in Taras Melnychuk's poetry]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia*. Vyp. 27–28. S. 138–401. [in Ukrainian]
9. Bilodid, I. K. (Eds.) (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. / AN URSR. Instytut movoznavstva. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]

10. Tsyperdiuk, O. (2012). Hutsulski dialektyzmy v movi romanu «Neprosti» Tarasa Prokhaska [Hutsul dialecticisms in the language of the novel «Hard» by Taras Prokhaska]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia*. Vyp. 32–33. S. 242–250. [in Ukrainian]

**THE HUTSUL DIALECTAL FEATURES IN R. IVANYCHUK'S NOVEL
«FIERY COLUMNS»**

Oksana SEMENIUK

Candidate of Philology,

*Associate Professor of the Ukrainian Language Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: ok.semeniuk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3295-690X

Research ID: O-6444-2018

The article is devoted to the study of the Hutsul dialectal features usage peculiarities in R. Ivanychuk's novel 'Fiery Columns'. Since the interaction between the Ukrainian fiction language and territorial dialects is one of the most important issues for the contemporary Ukrainian studies, this research is relevant.

As the analysis has testified, lexical dialecticisms are most completely shown in the novel. Hutsul dialectal vocabulary, represented in the work, is characterized by richness and diversity. Nouns-appellatives, which are the names dividing people according to various features, names of everyday realities, geographical objects, plants and animals, nature phenomena, demonic beings, abstract concepts, prevail among lexical hutsulisms. In the tetralogy «Fiery Columns» proper names are represented and dialectally marked. First of all, these are the names of settlements, mountains and mountain ranges, and proper names of people. Verbal, adjective and adverbial hutsulisms are less frequent. Functional words peculiar to Hutsul dialects and single dialectal phrasemes are also recorded.

The article describes the dialectal morphological features that are presented in the novel. It testified that the enclitic forms of pronouns, the analytical form of the imperative mood formed by the particle, the remnants of the perfect forms are the most frequent.

The phonetic features of the Hutsul dialect are almost not reflected in the novel, except for such single inclusions of phonetic dialectal elements as: the reduction of the sound composition of a word, absence of consonant extension in some nouns, transition of /tʃ/(ʧ) to /ts/(ʦ) in the particle -tsy (ʧu), absence of the attached /h/ in the name Anna.

It is determined that the characters' and the author' language differs in completeness of the Hutsul dialectal features representation. More completely and consistently they are shown in the characters-Hutsuls' language, which, besides lexical, captures also morphological dialectal features. The inclusions of lexical hutsulisms are mostly found in the author's language. A great part of them can be seen in the descriptions of nature, daily routine, and highlanders' life.

The analysis shows that the hutsulisms of different levels carry out the cognitive function, contribute to the artistic persuasiveness and ethnographic authenticity of the narrative, individualize the characters' speech, and enrich the system of expressive means and stylistic devices in the novel.

Keywords: *dialectism, Hutsulian dialect, artistic language, hutsulism, Roman Ivanychuk.*

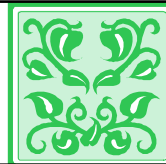
Статтю подано до редколегії 5.11.2018.

*Статтю рекомендувала до друку доктор філологічних наук,
професор Марія Голянич.*

ISSN 2312-5691 (Print)

Ukrainian Studies, Ivano-Frankivsk, Play, 2018, 19.

<http://journals.pu.if.ua/index.php/ukrst>

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ МИКОЛИ ЄВШАНА
(На матеріалі статті П. Петренка «Естетичне «вірую» М. Євшана»)*

Степан ХОРОБ

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(Україна, Івано-Франківськ).
E-mail: kaf.lit@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7791-9643

Мета. У статті зроблено спробу систематизувати погляди Миколи Євшана на природу і функціонування літературної критики, її методологічні засновки та естетичне завдання, що випливають із дослідження Павла Петренка «Естетичне «вірую» Миколи Євшана», надрукованого в третьому, останньому випуску збірника «МУР» (Мистецького Українського Руху) 1947 р. (Авгсбург, Німеччина). Крізь призму еміграційного вченого-літературознавця оприявлені нові підходи Миколи Євшана до аналізу художніх явищ, виявлено ефективність його літературно-критичної діяльності з метою розкрити домінуючі концепції його творчості. **Дослідницька методика.** Для вивчення задекларованої проблеми у статті використані герменевтична та інтерпретаційна методи, що дало змогу проаналізувати погляди і підходи Миколи Євшана в оцінці літературних явищ, здійснити їх систематику, а також осмислити його естетичні концепції в літературно-критичній спадщині, зроблені свого часу дослідниками з української діаспори, зокрема в реценції малознаного літературознавця Павла Петренка. **Результати.** У статті доведено, що літературно-критична творчість Миколи Євшана органічно вбирала в себе як нові теоретичні приписи словесного мистецтва, так і яскраві явища історико-літературного характеру, здебільшого ті, що були позначені ідеями західноєвропейського модернізму. На багатому літературно-художньому матеріалі як з українського, так і зарубіжного письменства аргументовано низку положень літературно-критичного і методологічного спрямування у творчості Миколи Євшана. **Наукова новизна.** Систематизовано погляди Миколи Євшана як критика не лише на розвиток творчості одного чи ряду українських письменників, а й літературного процесу перших десятиліть ХХ століття; визначено його провідні методи у дослідженні явищ художньої літератури; окреслено функціональний аспект його критичних рефлексій; вперше

* Уперше стаття надрукована в «Галицько-Буковинському хронографі» (Чернівці, 1997. Вип.1. С. 162–165); тут подається як доповнена.

проаналізовано в світлі літературно-критичної діяльності Миколи Євшана досі не знану статтю літературознавця з української еміграції Павла Петренка. **Практичне значення.** Стаття може бути використана для подальшого вивчення літературно-критичної творчості Миколи Євшана, українського літературно-художнього процесу перших десятиліть ХХ століття, літературознавства української діаспори. Наукові результати дослідження можуть лягти в основу написання магістерських і дисертаційних проектів, а також монографій про розвиток української критики та її представників в Україні і в діаспорі.

Ключові слова: методологічні засади, Микола Євшан, літературна критика, естетичні концепції, українське літературознавство еміграції, Павло Петренко.

Обґрунтування й формулювання проблеми дослідження Про творчість відомого українського критика початку ХХ ст. Миколи Євшана (Федюшка) (1890–1919) впродовж останнього часу появилось немало цікавих літературознавчих розвідок, що повертають для сьогоденного покоління донедавна майже незнане широкому читацькому загалу ім'я*. Ще одним штрихом до біографії цієї неординарної літературної особистості, безумовно, стане стаття Павла Петренка «Естетичне «вірую» Миколи Євшана». П. Петренко – дослідник історії української літератури і критики, який змушений був після Другої світової війни перебувати в еміграції, надрукував її в одному з випусків (а їх було всього три) рідкісного збірника «МУРу» (Мистецький Український Рух), що виходив з 1945 року по 1947 рік у Мюнхені-Авгсбурзі (Німеччина).

Водночас дослідження цікаве не тільки тим, що розкриває призабуті сторінки нашого національно-духовного життя, а ще й тим, що воно спонукає до потреби розглядати поставлену в статті проблему взаємин поколінь не на рівні лише особистісному, суто індивідуальному (навіть якими б складними й неоднорізними були вони, скажімо, між Франком та Євшаном), а в значно ширшому аспекті – в естетичному вимірі літературного процесу загалом. Бо і тоді, на початку ХХ ст., у час поширення в українській літературі ідей західноєвропейського модернізму, і в 20–30-х роках, коли точилися жваві, нерідко непримиренні літературознавчі дискусії про подальші шляхи розвитку нашого письменства, і в післявоєнний період, коли художники слова українського зарубіжжя без будь-якого зважання на авторитети відверто й пристрасно полемізували над питанням розвою нашої літератури в умовах еміграції, і в 60-х роках, коли безкомпромісно обговорювалися принципи і концепції поетів-новаторів, зрештою, і в наш час, коли тривають гострі суперечки між авангардистами і традиціоналістами, між реалістами й постмодерністами, – названа проб-

* Див., наприклад: І. Гришин-Грищук «Лебедине слово Миколи Євшана». Січ. 1993. № 9; М. Ільницький «Творчість – це свобода духу». Дзвін. 1994. № 2–3; його ж «Лицар критичних турнірів». Січ. 1995. № 7; Д. Юсип «Микола Євшан». Вінниця, 1994; М. Гнатюк «Критик, що поміняв перо на зброю». Львів, 1995; Н. Шумило «Микола Євшан». Микола Євшан. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ, 1998. С. 3–11.

лема аж ніяк не вичерпується конкретною літературною ситуацією, а має всезагальне теоретико-історичне значення [4, 317–318].

Виклад основного матеріалу. Поштовхом до написання Павлом Петренком статті «Естетичне «вірую» Миколи Євшана» став вихід у світ збірника літературно-критичних праць Євшана «Під прапором мистецтва», що його можна вважати за декларацію модерністів. «Книжка ця тоном своїм різко випадала з усього, що виходило тоді окремими виданнями в царині української літературної критики» [3, 166]^{*} – пише діаспорний літературознавець. Тож зрозуміла річ, що критика та зустріла її вороже. Уже в ближчому числі «Літературно-Наукового Вісника», де, до речі, співробітничав і Євшан, зауважує П. Петренко, з'явилась стаття В. Дорошенка, в якій автор, стоячи на позиціях соціологічної методи, різко виступав проти молодого критика, вважаючи його «приклонником штуки для штуки, жерцем естетичної культури» (ЛНВ, 1911, I, 201). Євшанові закидається те, що «він говорить про приїзд геніїв, про високу людину, а не про людство, говорить про естетичну культуру, але не означає виразно соціальних обставин сеї краси й естетики» [3, 166].

А в уміщеній там же рецензії на «Молоду Україну» І. Франка, В. Дорошенко, не називаючи прізвища Євшана, так прозоро натякає на нього: «... Як на часі передрук сих свіжих юнацьких речей (хворого, старого Франка! – П. П.). Як на часі саме тепер, коли наші наймолодші критики тягнуть нас «поза обруб життя», намагаються вговорити нас покинути боротьбу за своє право на бенкеті життя і зайнятися більш спасенним і очевидно безпечним ділом самодосконалення та оглядання святості!» (226). Павло Петренко цілком мотивовано обґрунтовує відповіді на такі зауваження критика: «На закиди ці Євшан відповів статтею «Суспільний і артистичний елемент в творчості» (ЛВН, 1911, 111). А в статті цій він пише: «з усіх сил я буду протестувати проти того фальшування моїх думок, яке подають мої критики. Нехай всі вони будуть соціалістами та партійними воїнами, нехай судять як хочуть, але наперед научаться на один момент знайтися в моєму світі. Хай до кінця навчаться читати чужі твори, то й будуть правдиво їх передавати. А так се все фальш. А ні до одної думки, які викладають вони як мої власні, я не можу признатися. Це карикатури, думки обезцінені і збаналізовані перед тим, як мали стати аргументами, предметами спору» [3, 167].

Відтак, нагадує він опонентам, треба, щоб ми в «кожній думці брали під увагу не так її саму, як рацію її існування (підкреслення П. Петренка. – С. Х.) відрізняли поодинокі її моменти. За кожною думкою і за кожним твором криється перше всього чоловік: і треба вичути всі удари його серця, пульсування крові в його жилах, зміряти його температуру. Поза твором кожним єсть менше чи більше сильна струя ліризму, сердечності та чуття, які всі треба побачити, відкрити. Тільки з ними думка має дійсну силу, стає дійсно правдивою» (548). Справді, твори Євшанові, як рідко які

* Покликання подається за статтею П. Петренка «Естетичне «вірую» Миколи Євшана. Галицько-Буковинський хронограф. Чернівці, 1997. Вип. I. С. 166–174.

праці українських критиків того часу, вимагають читання до кінця, рефлексування над «рацією існування» всієї концепції критика. Інакше – «Під прапором мистецтва» та інші видання талановитого критика видаватимуться нам, як видавалися вони й Дорошенкові, «справжньою вавилонською вежею» [3, 167], зауважує П. Петренко.

Тут доречно окреслити літературознавчу концепцію Євшана як критика щодо проблеми, яка є наскрізною у статті діаспорного літературознавця. З іншого боку, це сприятиме розумінню і самого матеріалу «Естетичне «вірую» Миколи Євшана». Отож, за Євшаном, головний закон мистецтва – боротьба поколінь. Це основа літературного руху, а відтак і поступу. На думку критика, якщо синтезувати всі його з цього питання виступи, в українській літературі ще не було справжньої боротьби поколінь. У ній панує стагнація і задуха творчої атмосфери. Минуле ХІХ ст. пройшло під владою декларованого зовні «українофільства». По суті, всі попередні покоління продовжували один одного. Тільки теперішнє покоління («модерністів»), зазначав Євшан, повстало супроти попереднього покоління батьків, а в його (покоління) особі проти всієї традиції української літератури, всіх ліній її спадкоємності. Як підкреслював Євшан, головний зміст сучасної епохи – боротьба з етнографічно-побутовим народництвом у всіх його виявах. На його переконання, так звана «народна» література ніколи такою і не була. Він критикує українофільське вузько-тенденційне літературознавство й анахронічний (етнографічно-побутовий) театр.

Як справедливо зауважує Микола Ільницький, Миколу Євшана «можна назвати оборонцем молодого покоління письменників, які сприйняли й намагалися творчо розвивати на українському національному ґрунті естетичні принципи, що зародилися в європейських літературах кінця ХІХ ст., від прихильників старої школи побутового реалізму» [2, 11]. При цьому М.Євшан не був виразником якоїсь течії чи групи, її ідеологом. Послідовник французьких теоретиків мистецтва І. Тена та Ж.М. Гюйо, він мав широкий погляд на літературу. «В численних статтях, оглядах, літературних портретах, полемічних нотатках, рецензіях критик, наприклад, не тільки не заперечував зв'язку мистецтва з життям, із суспільними ідеями, а й вважав мотиви туги й розпачу в творчості тодішніх молодих письменників (О. Олесь, П. Карманського, Б. Лепкого, Г. Чупринки, М. Яцківа) породженням соціальних обставин» [2, 12].

Та все ж, заперечуючи етнографічно-побутове українофільство, Євшан не спромігся на вироблення дискурсу, цілком позбавленого «народницьких формул і риторики» (Соломія Павличко). Бо на зміну одній утилітарній естетиці «етнографічності» – він, а також «хатяни» (від часопису «Українська хата». – С. Х.) пропонували іншу утилітарну естетику – націоналізм. З одного боку, Євшан стверджує: «Мистецтво не може довше сповнювати роль служанки, а станути мусить самостійною силою», з іншого – «Нова культура мусить бути національна, мусить вийти з глибин народної душі, але вона не може бути українофільська». Як тільки формується аналогічна модель, неодмінно з'являється фольклорно-етнографічна риторика з усіма відповідними присутніми означеннями, на кшталт,

«велич», «всесвітність», «відродження» тощо. Загалом Євшан щодо боротьби поколінь в українській художній літературі ХХ ст. – явище далеко неоднорідне. Водночас таке, що доконечно потребує і вивчення, і популяризації. Адже чимало подібних і «нині процесів та з'яв у національному письменстві значною мірою ідентифікуються з історико-літературними, теоретичними проблемами часів Євшана» [2, 12].

Та повернемося до статті П.Петренка, основний пафос якої закладено, власне, вже в самій її назві – естетичне як категорія мистецьких і уподобань, і пошуків, і аналізи критика Миколи Євшана. Розглядаючи його збірку літературно-критичних нарисів «Під прапором мистецтва», Петренко зауважує, що така позиція літературознавця йшла від його розуміння літератури, інших видів художньої творчості як важливих духовних чинників у людському житті, у долі окремішньої людини, яка завше перебуває «у вічному пориванні до нездійснених повнотою ідеалів, пориванні, в якому є як конечний (може кінцевий?) елемент момент трагізму». Себто саме поняття естетичного Євшан трактує як іманентну форму людського існування в певному суспільному осередді, і вважає, що мистецтво існує до тих пір, поки людина прагне до якихось світлих поривань, до того, чого вона ще не досягла, зрештою, ще не має у своєму бутті. Воно, мистецтво, створює світ, де й тільки можна спізнати ілюзію щастя: туга за ідеалом увиразнюється тут чи не найяскравіше.

Традиційна література володіла сприйняттям життя як цілого і вміла «вичарувати» з нього поезію, зрозумілу всім; модерне ж письменство те відчуття спільноти втратило, і настав час індивідуальності, людської одиниці, що єдина здатна протистояти сірості буднів, цивілізаційній знеособленості. До речі, проблемі критик присвятив одне з перших ґрунтовних досліджень «Проблеми творчості». Стаття цікава для нас, зокрема, тим, що теоретичні положення обґрунтовуються критичним аналізом творчості тодішніх українських письменників, переважно представників молодого покоління, які об'єднувалися навколо журналу «Українська хата» та літературного угруповання «Молода Муза». «Євшан вважає, що нові течії в літературі, які приходять на зміну побутовому реалізмові, мають джерелом голоси «в тайних закутинах душі людської, якій приходиться страждати під обухом сучасності». Не маючи сили більше витримувати тягара дійсності, митець шукає заспокоєння «поза обрубом життя», в чомусь потаємному, в сфері містики. На його думку, «та містична потреба модерної творчості [...] це, може, найкращий об'яв декадентизму...» [2, 13].

Як акцентує у своїй статті «Естетичне «вірую» Миколи Євшана» діаспорний літературознавець Павло Петренко, внутрішнє переродження людини, зміна її психології породили мистецтво, коли кожний твір «має в собі якийсь таємний наказ, якийсь післанництво, якийсь поклик». Але цей поклик несумісний із тенденційністю, з програмою, яку треба формулювати, бо справжнє мистецтво такому формулюванню не піддається, воно має будити сумління кожного наодинці з собою. А для того, щоб здійснити таке завдання, митець повинен мати широку естетичну культуру» [3, 170], – робить висновок П. Петренко.

Водночас він виявляє в таких поглядах Миколи Євшана притаманну, по суті, всім більшим чи меншим його дослідженням творчості окремих митців особливість, «яка полягає в підкреслюванні трагізму як характеристичного інгредієнту внутрішнього світу творця», себто самого художника слова. «Справді, трагічне лежить в основі творчості Тараса Шевченка, у становищі Пантелеймона Куліша, у долях Івана Франка чи Лесі Українки тощо. Сповнена глибокого внутрішнього трагізму і творчість улюблених Євшаном європейських письменників Кляйста, Ленав та Краєвського» [3, 169], – зауважує Павло Петренко.

Ще одна концептуальна засада критика виявляється в такій його позиції: на думку Миколи Євшана, українська література надто інертно сприймає модерні західноєвропейські художні ідеї, у творчості багатьох наших письменників не знаходимо однієї з конче потрібних засад нормального, сказати б, природного поступування літератури. Та водночас Євшан застерігає молодих українських письменників від сліпого наслідування модерного письменства Заходу, від штучного перенесення його принципів та засад на український літературно-художній ґрунт. У цьому він, власне, повторював Івана Франка, що вказував на національну специфіку української літератури, на те, що тільки природним шляхом «у ній приживається нова парость». Євшан тут – глибокий, філософічно й естетично багатогранніший» [3, 170].

Як тонко спостерегла Наталя Шумило, він був настільки незалежною особистістю, що в конфлікті поколінь, у виробленні нових підходів до модерної літератури знайшов своє, підкреслено індивідуальне місце. Він хотів сягнути західноєвропейського погляду на мистецтво без будь-якого зовнішнього посередництва. «І, в міру опанування світовою філософією, дедалі активніше схилився до розуміння творчості як живого духовного організму, що має невинно розвиватися. «В своїй свободі, – писав М. Євшан, – вона (творчість. – С. Х.) мусить бути ще більше ненарушена, як сам чоловік. Бо коли чоловік став рабом, – тоді тільки й зродилася в ньому потреба творити нове життя, думка про найбільшу, безмежну та абсолютну свободу. Творчість в найширшому смислі стала тою мрією раба, єдиною формою повної свободи його та гармонією з самим собою» [5, 6]. Або, інакше, ця думка звучить так: творчість – це вияв внутрішньої свободи людини. Тут знову виринають уже згадувані імена Гюйо, Ніцше, Фіхте, вплив яких на М. Євшана очевидний» [5, 7].

Лейтмотивом усіх виступів М. Євшана, за спостереженнями Павла Петренка, була туга за великим, дозрілим українським мистецтвом. Справжнім класичним (зразковим) мистецтвом, яке дає не лише своїй нації естетичні вартості непереходового значення. Автор «Під прапором мистецтва» рішуче виступає проти послідовників Добролюбова та Михайловського в українській критиці. «Українофіли, – писав він, – вимагають від літератури того, чого вимагається від популярних брошур... Практичний смисл, тверезий розум в найбільше ординарних формах витісняють і досі з життя принцип естетичний, винищуючи від нього, як від зарази, усю громадську атмосферу» («Українська Хата», 1911, 1).

Естетизм і свобода творчості в концепції Миколи Євшана йдуть органічно в його критичних рефлексіях, стверджує діаспорний літературознавець і наводить такі рядки критика: «Хто ж робить наймичку з літератури, той виключає її з життя, а, властиво кажучи, убиває життя в літературі. Наймит як свободна людина «мусить умерти, щоб служити. Він, так би сказати, поза порогом, дійсного життя. Вій їсть на кухні» («Українська Хата», 1911, XI–XII, 563). Відтак література й мистецтво загалом є не тільки надзвичайно важливий вияв духовного життя нації, а й чинник формування національної душі. Треба тільки, щоб мистецька література «стала на свій шлях», «знайшла собі опору в самій собі», тобто, щоб митці виконували свою місію засобами властивими мистецтву. «Хай мистецтво буде мистецтвом, краса – красою, то й уся їх роля в житті буде сповнена. Мистецтво є самоціль, хоч ґрунт, на якому виростає мистецтво, – це очевидно життя» [3, 170], – цитує П. Петренко.

Як аргументацію цієї концепції діаспорний літературознавець наводить такі рядки критика: «Той, хто вимагає від поета, щоб поет подавав у віршованій формі важливі політичні гасла, збиває його з головної магістралі мистецтва на плитку стежечки ужиткового мистецтва, розмінювання на дрібниці. Основне завдання критика – «станути на становище виключно естетичне, приложити до літератури міру її власну перше всього» (ЛНВ, 1911, II, 351).

Павло Петренко виводить концепцію Євшана від одвічних прагнень людини до щастя, яка «поривається до ідеалу, і поривання ті, наближаючи її до недосяжної (в своєму повному обсязі) мрії, скращують сіру дійсність. Ідеали свої втілює вона в мистецтві: понад «реальним», щоденним життям, людина «розпинає собі барвисту веселку над його болотом та дисгармонійними звуками будує собі святий, тихий гай, де була б вічна гармонія» [3, 170]. Але (додає від себе П. Петренко) не тихий гай життя міщуха (міщух ні до чого не поривається, отже не потребує й мистецтва), не «вічна гармонія» душі ситої тварини в людській подобі, а ідеал вільного життя прикутого до квадриги дійсності волелюбного галерника, що живе мрією про волю [3, 170].

Водночас Павло Петренко для посилення своїх літературно-критичних рефлексій подає такі міркування Миколи Євшана: «Можна би сказати, – зауважує Євшан, що той порив (до прекрасного. – С. Х.) і родиться з болю життя... Кождий ідеал, вимріяний у казці чи обнятий нашою творчою фантазією, – се неначе заперечення існуючого життя, мова про те, чого немає. Так у творчості одиниці, так і у цілих народів. Поневолені племена, бічні раби мріють у своїй поезії про великих героїв, про неустрашимих борців, які побивають ворога і приносять радість та вічні тріумфи. І тут все мистецтво як порив, як протест хоч би у формі мрії, зв'язане тісно з життям та його потребами, вплітається в його колеса. Тут вона стає навіть дуже сильним, а навіть всесильним, бо загальним фактором, об'єднуючи всіх одною думкою» (ЛНВ, 1911, III, 549–550).

Як справедливо зауважує Наталя Шумило, очікуючи національних мистецьких здобутків на шляху іманентного розвитку української літератури (не без освоєння світової, звичайно), М. Євшан, як і Франко, заперечував

будь-яке наслідування чи західноєвропейських зразків, чи національних. І загалом модернізм кожної літератури розглядав як чинник, що сприяє творцеві у переході від наслідування до власне оригінальної творчості [5, 7]. Що ж стосується критеріїв оцінки художнього твору, то для М. Євшана він єдиний – талант, зрелий на аристократичній культурі. «Ні, не критика, – пише М. Євшан 1913 року, – а талант, геній показує дорогу. Талант розпочинає новий напрям літературного життя, звертає в інший бік головне русло літературної хвилі, кидає клич нового мистецтва, талант кладе свою печать на духовне життя поколінь, назначує лінію розвою на роки, десятиліття... Талант – це вісь, довкола якої обертається все» (ЛНВ, 1911, III, 551).

У зв'язку з талантом та свободою його реалізації критик ставить проблему естетичного ідеалу, художньої правди, краси, стильового напрямку. Лише на рівні естетичному він розуміє боротьбу літературних поколінь, представників різних стильових течій – символістів, неоромантиків, реалістів, декадентів, бо це антагонізми тимчасові, і вони, як правило, щезають з появою генія або великого таланту, котрий об'єднує усіх своєю творчістю (Наталя Шумило). Якщо продовжувати пошуки однодумців М. Євшана в цьому питанні, то найближчим знов-таки постає І. Франко, який керувався рівнем організації душі творчої особистості як критерієм відбору при зарахуванні молодих українських прозаїків до «нового» психологічного напрямку початку ХХ ст. На його думку, саме рівень обдарованості митця забезпечує успішність «перебування» письменника в тій чи іншій літературній школі. І. Франко не виключав естетики із сфери психології, про що промовисто свідчить його трактат «Із секретів поетичної творчості»; «Естетика є, властиво, наука про почування, спеціально про відчування артистичної краси, – значить, є частина психології», – увиразнює він думку в іншій своїй праці. А тут вже зовсім недалеко і до психоестетичного символізму О. Потебні» [5, 7].

Слід відзначити, що саме з Франкового потрактування психологізму як літературознавчої категорії багато в чому постали критичні оцінки національної літератури Євшана-естета і його антипода Єфремова – соціолога в літературі. М. Євшан не вивіряв сучасності історією, як С. Єфремов, але й не вимірював її західноєвропейськими зразками. Продовжуючи психологічний напрям в українській критиці та літературознавстві, М. Євшан проакцентував естетико-психологічне начало як градаційний принцип у мистецтві, і зокрема завдяки постановці питання про самогармонізацію таланту, поштовхом до якої стає натхнення. «Щоб дати твір артистичний в повному того слова значінню, – писав він, – треба мати творчу інтуїцію, вихідну точку брати не від методу, а від натхнення». Цю думку яскраво ілюструє аналіз творчості Шевченка, найталановитіші твори якого зродилися не з правил та естетичних доктрин, а з несвідомого потягу поета до прекрасного, з його наївного подивування світом [2, 173].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Статтю Павла Петренка «Естетичне «вірую» Миколи Євшана», як бачимо, треба сприймати передовсім як аналізу літературознавчої засади українського критика початку ХХ ст., як пристрасний захист цієї позиції і як обґрунтування

естетичних принципів молодого покоління у їх гострій полеміці із захисниками-прихильниками застарілих поглядів [4, 318]. Гадаємо, цей майже не знаний матеріал не тільки прислужиться до творчої біографії Миколи Євшана, а й матиме історико-теоретичне значення для з'ясування такої важливої проблеми в розвитку українського літературного процесу, як традиції і новаторство, спадкоємність поколінь, їх взаємини, як естетична сутність літературно-художнього твору.

Усе це зумовлює доцільність коментування статті Павла Петренка «Естетичне «вірую» Миколи Євшана», які разом з іншими сучасними дослідженнями про нього сприяють повноті його літературно-критичного портрета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ : Основи, 1998. 657 с.
2. Льницький М. Лицар критичних турнірів. *Січ*. 1995. № 7. С. 10–13.
3. Петренко П. «Естетичне «вірую» Миколи Євшана». *Галицько-Буковинський хронограф*. Чернівці, 1997. Вип.1. С.166–174.
4. Хороб С. Літературно-мистецькі знаки життя. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2009. 390 с.
5. Шумило Н. *Микола Євшан. Микола Євшан. Критика. Літературознавство. Естетика*. Київ: Основи, 1998. С. 3–11.

REFERENCES

1. Yevshan, M. (1998). *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka* [Criticism. Literary science. Aesthetics]. *Osnovy*, Kyiv. [in Ukrainian]
2. Pnytskyi, M. (1995). «Lytsar krytychnykh turniriv» [«The knight of critical tournaments»]. *Sich*, No. 7, pp. 10–13. [in Ukrainian]
3. Petrenko, P. (1997). «Estetychne «viruiiu» Mykoly Yevshana» [«Mykola Yevshan's aesthetic «believe»»]. *Halyts'ko-Bukovyns'kykhronograf*, Iss. 1, Chernivtsi, pp. 166–174. [in Ukrainian]
4. Khorob, S. (2009). *Literaturno-mystets'kiznakyzhyttia* [Literary-artistic signs of life]. *Nova Zoria, Ivano-Frankivs'k*. [in Ukrainian]
5. Shumylo, N. (1998). «Mykola Yevshan», *Mykola Yevshan. Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka* [«Mykola Yevshan», *Mykola Yevshan. Criticism. Literary science. Aesthetics*]. *Osnovy*, Kyiv, pp. 3–11. [in Ukrainian]

MYKOLA YEVSCHAN'S LITERARY-CRITICAL CONCEPTIONS

(On the material of P. Petrenko's article «M. Yevshan's aesthetic «Believe»)

Stepan HOROB

*Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Literature,
Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).
E-mail: kaf.lit@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7791-9643*

Aim. *The article makes an attempt to systematize Mykola Yevshan's views on the nature and functions of literary criticism, its methodological foundations and aesthe-*

tical task that result from Pavlo Petrenko's research «M. Yevshan's aesthetic «Believe»», published in the third, last issue of the collection of «MUR» (Mystetskyi Ukrainyskyi Rukh [Artistic Ukrainian Movement]) of 1947 (Augsburg, Germany). Through the prism of the emigrant literary scholar there are demonstrated Mykola Yevshan's new approaches to the analysis of fictional phenomena, there is revealed the effectiveness of his literary-critical activities for the purpose of discovering the dominant concepts of his creative work. **Research methods.** For studying the declared problem the article employs hermeneutic and interpretative methods that enabled to perform an analysis of Mykola Yevshan's opinions and approaches in his evaluation of literary phenomena, to systematize them, as well as to comprehend his aesthetic conceptions in the literary-critical heritage, made by researchers from the Ukrainian diaspora at their time, particularly in the reception of recondite literary scholar Pavlo Petrenko. **Results.** The article proves that Mykola Yevshan's literary-critical creative work organically absorbed in itself both new theoretical orders of the verbal art and bright phenomena of a historical-literary character, prevalently those marked by the ideas of Western European modernism. On the rich literary-fictional material both from Ukrainian and foreign literature it argues for a range of statements of literary-critical and methodological direction in Mykola Yevshan's creative work. **Scientific novelty.** Mykola Yevshan's views as a critic are systematized not only on the development of one or a number of Ukrainian writers, but also on the literary process of the first decades of the 20th century; his principal methods for examining phenomena of fiction are defined; the functional aspect of his critical reflections is outlined; for the first time the unknown so far article by Pavlo Petrenko, a literary scientist from the Ukrainian emigration, is analysed in the light of Mykola Yevshan's literary-critical activities. **Practical significance.** The article may be used for further studies into Mykola Yevshan's literary-critical creative work, the Ukrainian literary-fictional process of the first decades of the 20th century, the literary science of the Ukrainian diaspora. The scientific results of the research can become the ground for writing Master's and dissertational projects, as well as monographs on the development of Ukrainian criticism and its representatives in Ukraine and in the diaspora.

Keywords: methodological foundations, Mykola Yevshan, literary criticism, aesthetic conceptions, Ukrainian literary science of emigration, Pavlo Petrenko.

Статтю подано до редколегії 18.10.2018.
Статтю рекомендувала до друку доктор філологічних наук,
професор Богдана Криса.

DOI: 10.15330/ukrst.19.103-162

УДК 821.456–937

ЧОЛОВІК ГАДКУЄ, А БОГ ЛАШТУЄ: ВІДЕНСЬКІ ПЕРИФРАЗИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Роман ПІХМАНЕЦЬ

доктор філологічних наук, професор
кафедри української літератури

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: roman.pikhmanets@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3759-6843

У статті йдеться про віденський етап духовної біографії Михайла Драгоманова, коли в його свідомості зродився план «поширити в Галичині український напрям засобами російської літератури». Приводом стали зустрічі з членами академічного товариства «Січ», молодими народовцями, і зауважений консерватизм їх мислення, зумовлений ментальними чинниками, а також забобонами й упередженнями супроти Росії.

Обґрунтовано думку, що означена версія подій не зовсім правдива чи принаймні сповнена багатьох недомовок і прихованих інтенцій, позаяк реалізацію плану Драгоманов почав до цієї поїздки на сторінках Санкт-Петербурзьких часописів, а в цісарську столицю навідався вже з конкретним заміром. Поїздка стала вступною частиною програми русифікації Галицької Русі. Рівень національної свідомості галицьких українців тоді був досить високим і виявляв очевидні тенденції до зросту, тож своє завдання Драгоманов бачив у тому, щоби гасити полум'я сепаратизму і насаджувати в краї великодержавно-російські постулати. А кінцева мета зводилася до того, аби підготувати ідеологічне підґрунтя для входження Галичини в склад Російської імперії. Через те російське письменство й проголошувалося головним засобом її досягнення.

Давніше завдання перешкоджати утвердженню тут національної самосвідомості і нищення паростей сепаратизму покладалося на москвофільство, епіцентром розповсюдження і своєрідним пересильним пунктом якого був власне Відень. Але через застаріло-клерикальні ідеали й тактичні прорахунки воно з часом стало гальмом на шляху до здійснення задуму, спричинивши укорінення в свідомості галичан-русинів образу Росії як загальноєвропейського страхопуда й дикої азійчини і стимулюючи таким чином українсько-сепаратистський напрям. Виникла нагальна потреба модернізувати ідейний капітал прибічників культурної і політичної єдності з «братнім» державно-адміністративним організмом, за що і взявся Михайло Драгоманов.

Задля реалізації потайних намірів було мобілізовано евристичний потенціал ідеологеми «Русі», розроблено псевдонаукову концепцію існування руської, великоруської, української і галицької літератур, а також «двох Росій»: реакційно-централістичної і демократично-федералістської. Апологія останньої домінує в його переписці з галицькими кореспондентами. Розуміючи вразливість багатьох своїх положень і настанов, Драгоманов намагався приховати справжені бажання за чепурними шатами панславізму, з-поза яких випинав панрусизм. І молоді

народовці (Мелітон Бучинський, Володимир Навроцький та ін.) відразу розгадали прихований замір, чинячи рішучий спротив таким інспіраціям.

Частково здійснити задуманий план Драгоманову вдалося, але на наступному етапі акції, коли внаслідок підступу, інтриг і судового процесу 1877–78 років у Галичині вдалося сформувати радикально-соціалістичний осередок (Франко, Павлик та ін.), що надалі став його ідеологічним оплотом на тутешніх теренах. Та історична доля розпорядилася, що зустріч влітку 1871 року у Відні отримала й інший вектор розгортання: завдяки їй було налагоджено тісніші стосунки галичан із київськими патріотами, що створило передумови для перенесення центру українофільського руху в Галичину.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, Мелітон Бучинський, Володимир Навроцький, віденська «Січ», молоді народовці, українофільство, москвофіли, національна самосвідомість, федералізм, русифікація.

Постановка проблеми. Одне з багатьох досі остаточно не з'ясованих питань духовної біографії Михайла Драгоманова – його галицько-руська місія. Як і більшість її сторінок, ця теж окутана таємницями, вигадками і кривотлумаченнями. Попри численні запевняння принципала про свою відданість українській національно-народній справі, багацько фактів заставляє піддати сумніву їх правдивість і бачити в його діянні намагання повернути Галицьку Русь, як висловився він був в одному з листів шеф-редакторові «Вестника Европы» Михайлові Стасюлевичу, «под сень родного (російського. – Р. П.) орла» [18, 205]. Окреслений замір помітний буквально з перших кроків акції. А безпосереднє його розгортання почалося під час зустрічі Драгоманова з представниками українського студентського осередку в Відні. Відтак мета пропонованого дослідження полягає в виявленні різних аспектів цієї історії.

Виклад основного матеріалу. Отож, улітку 1871 року Михайло Драгоманов відвідав Відень і вперше познайомився з членами тамтешнього академічного товариства «Січ», заклавши таким чином основи тісніших стосунків. Пізніше він надавав важливого значення цьому епізодові своєї громадсько-політичної біографії. Згідно з мемуарними свідченнями, зустріч викликала подвійне враження: з одного боку, зашкарублість і консерватизм, на межі з ретроградністю, мислення молодих галицько-руських народовців, а з іншого – їх палке бажання конкретних дій і поривання до обнови, змін і прогресу. Перше Драгоманов пояснював ментальними чинниками, духовним віном всієї галицької народності й делікатно означував в «Автобіографической заметке» «недоразумениями» в її «поняттях». Конкретними проявами вказаних тенденцій він називав австро-рутенство «клерикального пошиба и в литературе, и в политике», відсталість «в идейном отношении» від Європи, причому навіть більша, ніж у росіян («несмотря на свое более западное положение»), а особливо – упередження й забобони супроти Росії [див.: 9, 1, 54–55].

Внаслідок отого знайомства й подальшого листування зі студентами-січовиками нібито й визрів план, що його Драгоманов детально розгорнув у низці публікацій на сторінках санкт-петербурзьких часописів, «Киевского телеграфа», а також львівської «Правди» й «Друга». Він тримається, умовно кажучи, на трьох китах. В «Автобіографической заметке»

експлікований виразно один із них і контурно означений інший: «распространить в Галици украинское направление посредством русской (великорусской) литературы, которая своим светским и демократическим характером подорвет в Галиции клерикализм и бюрократизм и обратит молодежь к демосу, а так как демос там украинский, то украинское национальное самосознание получится там само собою» [9, 1, 55]. Сутність третього огранена в Листах до редакції «Друга». Вона передбачала пряму залежність і потребу синхронізації «горячого народного чувства» з ходом передових європейських ідей і з «действительно серьезной европейской наукой»: «национальное возрождение пойдет всего успешнее при служении народу в духе современной цивилизации» [9, 1, 410, 427].

Насторожують, як на незаангажований розмисел, у зізнаннях принципала два моменти: 1) українофільство в галицько-руському середовищі тоді було гей-гей як «распространено», а, згідно авторитетного свідоцтва Івана Франка, це був період «найбільшого підйому народно-українофільського руху серед галицько-руської молодіжі» [32, 133]; 2) підозріло на перший погляд виглядає друга частина твердження: «посредством русской (великорусской) литературы», що би то своїм світсько-демократичним характером сама собою напевне в Галичині молодь на народну стезю. Погодьмося, що сама вже теоретична передумова здійснення процесів українізації засобами російської літератури таїть не просто логічний парадокс, а й неприхований умисел. Поки залишу відповідь на питання про їх природу й сутність, а зауважу, що програма базувалася на двох теоретичних припущеннях: 1) про існування ефемерної *руської* літератури; й 2) про нібито іманентно властивий українцям, зокрема й галицьким, потяг до єднання з материнсько-російським організмом – своєрідний модерний варіант міфологічної «ностальгії за Раєм».

Причому вона, судячи з усього, почала укладатися в свідомості задовго до означених експлікацій. У кожному разі ще в 1868 році в першій подачі «Славянского обозрения» (стаття друкувалася в трьох номерах «Санкт-Петербургских ведомостей»: 117, 145 і 168) Михайло Драгоманов чітко й недвозначно оприявнив свої ідеологічно-політичні орієнтири: «дело объединения русского племени», яке вважав «одним из весьма важных вопросов» [11, 305], – а в праці «Литературное движение в Галиции» (Вестник Европы. 1873. № 9–10) вже окреслив загальний план дій і конкретні завдання, які належалося втілити. Для близького оточення ідейна скерованість цих публікацій не викликала сумнівів. Як висловився в одному з листів до автора Іван Рудченко, більше знаний у літературі як Іван Білик, земляк і приятель, а в ідейному сенсі й учень, вона «должна бы раскрыть глаза самим невидящим». Тут-таки він указував на «потайний», внутрішній нерв тенденційної зосередженості вчителя і на своє ставлення до нього: «Поощрение народовцев, их реализация через обрусение – мысль вполне, по-моему, верная» [16, 38].

Вихідною в публіцистичних інспіраціях Михайла Драгоманова стосовно «русских галичан» була теза, буцімто ті «всегда чувствовали себя слишком слабыми для какой бы то ни было самостоятельной жизни» [11, 302–303]. Причина такого становища – у надзвичайно низькому рівні

політичної свідомості¹ й бідності тамтешньої освіченої верстви. Це й заставляє бито шукати підтримки в сильніших політичних гравців, прилаштовуючись до їхнього «тона мыслей и тона покровительства» – причому навіть таких віковичних супротивників, як польські шляхтичі чи австрійські урядові кола. «По этим причинам у всех их в прошлом немало грехов, напр[имер] перед Россией» [11, 305]. Успішніше, якщо можна так сказати, гараздують на цьому полі галицькі українофіли (народовці). Та все ж «в самых основных началах» їхніх більше такого, що схиляє в бік Росії, тож за умови «правильного» коригування дієзи їх активність може бути корисна «делу объединения русского племени» [там само]. Адже культивована народовцями у формі історичних переказів, художнього слова, місцевих звичаїв і традицій «україноманія» сприяє формуванню й зміцненню в народних масах почуття соборності, кровної єдності з усім українством, а через нього – з усім «русским» (суспільним, державним, духовним, етнічним) організмом. Зокрема (і завперше), цю функцію виконували історичні джерела, усні й писемні, які руйнували офіційні схеми, буцімто галицькі *рутени* (*рутенці*), або *руські*, не мають нічого спільного ні з великоросами, ні з малоросами, а є окремою австро-руською спільнотою. Ні, переконували вони, українська минувшина тисячами найрізноманітніших ниток, «вузлів» і «вузликів» пов'язує австрійських русинів із наддніпрянцями і навіть збагачує їх етносвідомість елементами, силами, течіями й властивостями, які не мали свого, питома галицького ґрунту, а їхня словесність оприявнює і робить «своїми» події, до яких галичани начебто не причетні, як-от: Коліївщину, Національно-визвольну війну Богдана Хмельницького, саможертву за народну віру Северина Наливайка і т. ін. Головне ж, що соціально-політичні пісні й перекази утверджували народ як творця своєї історії, підносили його як єдиний оплот своєї віри й народності, без будь-яких метропольних «домішок» – австрійських чи польських. Відтак історична пам'ять «расширяла границы галицко-русского народа», доводила його єдність з усім українським національно-народним простором, а через нього – з «остальным русским миром», своєрідно виконуючи активну суспільно-політичну функцію, дозволюючи собі озвучити сокровенну думку Михайла Драгоманова, «собирателя земель русских». «Таким образом, если откинуть мелочи, личные промахи и т. п. и обратиться к сущности дела, оказывается, что украинские предания должны производить на галицко-русское общество и народ, и действительно производили, влияние в видах именно объединения Галиции с остальным русским миром, через посредство, конечно, мира южнорусского», – резюмував автор [11, 308].

Остання репліка значуща: вона визначає ключовий компонент задуманого політичного проекту. Річ у тому, що великоруська історична канва,

¹ Воно й не дивно, адже «единственной опорой им служит бедный и малоразвитый народ» та ще зрідка «воля правительства, которое по временам поддерживает и вообще не дает русинов в решительное рабство полякам, желая иметь в них на всякий случай орудие против поляков, которых верность австрийскому орлу всегда была довольно сомнительна».

«при всем ее всеславянском государственном значении», буквально переповнена брутальністю, нахабством і розпущеною. Це має свої пояснення в історії, психології, побуті, соціально-економічних обставинах життя й особливостях державотворчих потуг. Михайло Драгоманов указував на три мотиваційні складники вказаної поведінки – переважно зі сфери історичного детермінізму. По-перше, постійні сутички з дикою азіатчиною робили росіян брутально грубими, агресивними і жорстокими; по-друге, у зміцненні тамтешньої державності було задіяно немало кочової знаті, що неминуче передбачало асиміляційні впливи, зараження російської психіки багатьма рисами й властивостями самодержавної східної деспотії; і, по-третє, горнило централізації без жалю й співчуття перетопило силу силену елементів російської народної історії [див. там само, 311, 312]. За будь-яких умов збочення російської історії й російської душі, її напівдика природа здатні хіба відштовхувати галицьких українців, вихованих на європейських ідеалах. «Крайності» в українській історії, певна річ, теж були, як, наприклад, криваві сторінки боротьби з поляками, та вони «смягчаются каким-то героическим колоритом, которой носит эта борьба». Загалом же, «как по своему климату, почве, нравам, так и по истории Южная Русь во многих отношениях может быть названа показною стороною русской земли» [11, 313]¹. Через те увага галичан до етнології й історії Південно-Західної Русі, згідно задуму, сяк чи так прилучатиме їх до цивілізаційної місії розбудови російського космосу. До того ж не варто зупинятися на названих кроках. Хай там як, а діяльність в означеному напрямку «может возбудить чрезвычайно симпатическое отношение к нашему народу в западных славянах и постепенно введет их в круг общерусских интересов», позаяк «прямо и преимущественно вводит туда предания Руси Московской было бы просто непрактично»[там сам]. Русифікацію Галичини Драгоманов розглядав, таким чином, як перший крок на шляху до колонізації Московщиною всього слов'янського світу.

Тому його так і зачепила свого часу до глибини душі доля Угорської Русі й становище тамтешніх українців [детальніше див. у ст.: 7, 200–231], оскільки добачив у них ключ до розв'язання в пропагованому ракурсі проблеми південних слов'ян. І не лише їх: геополітичне становище Закарпаття дозволяло розгортати колонізаторсько-русифікаторський вектор у різних напрямках. Тривалий час заважала цьому відсутність зручних залізничних шляхів сполучень. Але названа перешкода була тимчасовою, бо «уже и теперь Киево-Волочиска дорога работает в этом направлении сильнее многих книг. А когда кончится дорога Стрыйско-Мукачевская из Галичины в Венгрию и вообще сеть венгро-сербских дорог да прорежется Киевская и Подольская губерния еще одною дорогою на Буковину, тогда малороссы будут ездить в Италию или даже в Швейцарию и Францию через славянские земли, а уж во всяком случае даже в Вену через мало-

¹ Надалі Михайло Драгоманов не допускав таких необачних тверджень і характеристик, подаючи український топос переважно в «тьмяному» й малопривабливому світлі, а якщо й були яскраві проблиски, то вони, мовляв, канули в лету.

русские земли» [9, 2, 483], – радів Драгоманов із природних, що так скажу, підстав своєї *idée fixe*, з якою саме тоді носився і в ілюзорних проекціях якої Україні надавав особливого значення. Усе ж не забуваймо, що мало-російський панславізм (а саме на ній була заангажована ота його нав'язлива думка), побіч усієї його утопічності й ірреальності, слугував для автора «Чудацьких думок про українську національну справу» не кінцевою метою, а лише, сказати б, пересильним пунктом на шляху до втілення вищої, набагато глобальнішої цілі, про яку йшлося вище. З іншого боку, означена ідея була в нього «позбавленою реального змісту», бо «не погоджувався вкласти її в державні рамки» [7, 223].

Механізми і внутрішня структура досягнення успіху тут однакові з пропонованими для Галицької Русі. Загальний начерк програми «обрусення» слов'янства Михайло Драгоманов подав у третій, останній кореспонденції огляду (№ 168), експлікувавши її в формі головних завдань для тамтешньої еліти. Мова в ній поки про західних слов'ян, та з усього видно, що система, так би мовити, відкрита. Отож, першим кроком на обстоюваному шляху мало стати впровадження «широкої освіти» в народні маси задля накопичення певної суми знань, усвідомлення своєї сутності й збереження, зрештою, своєї народності. «[...] Пусть словак, хорват, болгарин сознает себя словаком, хорватом, болгаринном, а потом уже он сознает себя и славянином», – цей, фігурально кажучи, своєрідний жест доброї волі покликаний був зворушити «недержавні» народи й перейнятися симпатією до «старшого» брата [11, 326]. А домогтися цього можна лише, не втомлюється повторювати автор, через посилення локально-місцевих елементів (мови, літератури, народної словесності, історії, побуту, звичаїв і традицій) в школі й народній освіті загалом. На сформованому подібними заходами ґрунті можливі подальші кроки, спрямовані на зближення й тіснішу єдність. Логічно, що наступними будуть різноманітні форми співпраці, узгодження спільних дій («сначала культурное») і взаємодопомоги задля досягнення певних політичних прав. І насамкінець – «влияние на образованный мир, активность в истории, подобная той, какую имеют другие великие (курсив мій. – Р. П.) племена» [там само, 325]. В арсеналі місцевих («обласних») провідників повинні бути свої, специфічні засоби, адекватні подіям і ситуації, й широко розгалужена система різноманітних напрямів діяльності, адже різні етноси перебувають у неоднакових історичних ситуаціях і на різних ступенях розвитку.

Свої стратегічні візії в публічних об'явах Михайло Драгоманов із зрозумілих причин подав загально й дещо завуальовано, а окремі положення формулював обтічно, з численними перифразами й евфемізмами, та висновки напрошуються очевидні й однозначні, а деталі видають справжні наміри. У кожному разі цілі взорують із його нотацій «надплеменні» і, сказати б, імперсько-значущі, ба – месіанські, що в самій природі російської душі. Виокремлюючи, скажімо, чехів як народність політично найбільш свідому і внутрішньо готову до самостійного життя, він почав розмірковувати – наче й ні з сього ні з того, – що аби можна претендувати на місію активного творця історії й привілеї «вінценосного» народу, а тим паче розраховувати на успіх вобумовленій справі, замало самої лише

національної волі й політичної свідомості, – необхідна ще, умовно кажучи, загальна маса: велика чисельність населення, господарсько-економічна міць, авторитет і становище в світі, традиції державотворення, харизма, врешті-решт. Тоді (що цілком слушно й справедливо) «большому народу, как большей экономической ассоциации, доступнее и большие культурные предприятия» [11, 328]. Задумаймося на хвильку: кому це все досягне?.. А трохи нижче автор артикулює думку, що задля утвердження свого становища між народами й можливості впливати на світові процеси «славянам выгодно было иметь общий орган в представительстве какого-нибудь языка», бо ж незручно та й принизливо якомсь: доводиться послуговуватися іноземними мовами (німецькою, французькою та ін.). Нема сумніву, що «в последнее время как на такой общий язык указывают на наш литературный язык, и, конечно, ему, как органу самого многочисленного славянского племени естественнее всего стать общеславянским органом (курсив мій. – Р. П.)» [там само]. Та, на лихо, ні урядові кола, ні освічена громада (через школу, пресу, книгодрукування, письменство, наукові рефлексії) не дбають як слід про те, аби російська мова і література спромоглася на загальнослов'янське визнання. Головна причина власне та, що народний напрям не став для них живою реальністю й безумовно-аподиктичною необхідністю, а часто навіть, на жаль, він набуває вигляду «весьма гибельного обскурантизма и исключительности».

Повен кипучої енергії, чиновницьких амбіцій і месіанських поривів, Михайло Драгоманов із завзяттям і політичним запалом узявся виправляти історичну ситуацію. Зазначена траєкторія і внутрішня логіка чину проглядають, власне, з його віденських перифраз.

Ентузіастичні захоплення й могутнє піднесення викликав цей приїзд і на січовиків. Ейфорія й захоплення межували з пієтетом і якоюсь аж наче побожністю. На природу таких бурхливих реакцій і відповідну їм бомбастуку вплинуло кілька чинників. Насамперед – загальна ідеологічна й емоційно-інтелектуальна атмосфера того середовища, в якому відбувалося дійство. Віденська «Січ», як і більшість наших студентських громад, формувалася на підставі не спільних інтересів чи ідейних переконань, а опираючись цілковито на національний принцип, тобто об'єднувала людей «руської народности». Відтак на початковому етапі життєдіяльності українське академічне земляцтво не вирізнялося активністю, вишуканістю чи розмаїттям діяння: «щотижневі сходи, культурно-розвагові заняття, підтримування зв'язків з рідною й чужинецькою громадськістю – були прикметними позначками характеру товариства в його початковому періоді» [15, 28]. Через це Остап Терлецький пізніше кепкував з «академіків», називаючи їх осередок «забавним товариством». Ініціативи Мелітона Бучинського в справі видання книг популярно-практичного змісту тривалий час не мали успіху через брак коштів та інтелектуальних сил, і в 1870 році побачив світ лише «Співаник для господарських діточок» Осипа-Юрія Федьковича. Зрештою, такий «обмежений до суспільного мінімуму» товарисько-культурницький алгоритм передбачався статутом: зміцнення й поглиблення товариських відносин усередині гуртка, а також із аналогічними слов'янськими організаціями. Задля цього було започатковані щотиж-

неві зібрання «з метою культурних та розвагових занять (вечірки з рецитаціями, співанки, танки, принагідні прилюдні виступи)» [там само, 25]¹.

Окреслені життєві форми й поведження визначали сильні й слабкі контури «Січі». Буквально з перших кроків товариство «стає на шлях змагань за національну рівноправність для свого народу в багатонаціональній імперії Габсбургів» [15, 10]. Однак «тіньовий» його бік випинав не менш гостро й різюче. Настанова на розважально-звеселяючі й популяризаторські заходи чи, власне, паліативи призвела до втрати нахилів до спільної духовної праці, нівелювання ідейно-політичних відмінностей і знеохочення до співіснування різних течій, поглядів, думок. Попри деякі заслуги й «поступові барви», попри окремі спалахи ідейного огнива, піднесення й широких дискусій над загальними теоріями, українська академічна громада у Відні, згідно Франкових висновків і спостережень, не виправдала сподівань і не виконала покладеної на неї місії. Широкі ідеї, попросту кажучи, часто-густо вироджувалися в «широкі фрази», а січовики «оставалися в переважнім числі людьми зовсім неосвіченими, галичанами і рутенцями в повнім значіню того слова» [32, 134]. Воно й не дивно, адже їх спосіб буття визначали не академічні бібліотеки чи інтелектуальні клуби, а ресторації, кнайпи й кафе-шантани («по мірі грошевих засобів»). «Наші товариства, особливо у Відні, є мимовільною копією німецьких буршеншафтів, котрих головна ціль – п'янство і поєдинки; от тим-то в кнайпі й є головний “суголосний ґрунт” наших віденських товариств, а “комерс”, т. є. п'янство, переплітане промовама, на які хто хоче теми, є головним тіпом їх товарискої роботи, головним єї об'явом», – визначав у загальних рисах сутність і характерні ознаки названих організаційних форм і поведінкових модусів Іван Франко [там само, 136].

«Розважально-ігрова» традиція, на жаль, переважала й надалі, коли січовики взялися до більш «серйозної» роботи. Зенон Левицький згадував, що – побіч із відчитами, лектурою, художньою самодіяльністю, зустрічати земляків – частенько «заходили ми до кнайпи, тобто дешевого ресторану, де не так то рідко кружляв між нами великий кухоль (поємности двох

¹ Тим не менше навіть такі скромні, помірковано-«забавні» заходи виправдовували початкову програму «Січі»: «вона розворушила місцеву громаду, створила зразок успішної організованости і стала приєднувати нових членів товариства та гостей з-поміж чужинців» [15, 25]. З іншого боку, січовики всіляко сприяли поширенню «національно-культурної інформації на тему свого народу й його незавидного соціального й політичного положення», ознайомленню чужинців з «його змаганнями до рівноправности в колі народів Габсбурзької монархії й належної йому самоуправи, що опинилась у польських руках» [там само, 26, 25]. Цьому сприяли передусім т. зв. «Слов'янські комерси», що тоді регулярно відбувалися у Відні. На них кожна слов'янська спільнота презентувала, згідно жеребу, чи доповідь на суспільно-політичну тему, чи пісенний (хоровий або ж сольний) номер, чи танок. «До славних традицій поколінь основників і послідовників “Січі” належали вірні відзначування роковин Шевченка й Шашкевича концертами й хорові виступи в імпрезах міжслов'янських організацій», – підсумовує розмову на цю тему дослідник історії товариства [15, 25].

літрів) пива» [цит. за кн.: 15, 38]. Над усім владарювала «буршівська» (молодецька) традиція німецького студентства, яке не могло «жити без комерсів, кнайп та двобоїв». «Їхні звичаї переймали подекуди й січовики», – додавав делікатно¹ самовидець [там само].

Власне, домінування «кнайпового життя» над духовними спонукками Франко називав однією з головних причин «безплідности «Січи» для історії розвою галицької суспільности». Поряд із ним кололи око дві інші «щербини» чи, властиво, хиби: «затіснене духових інтересів до спеціальних фахових студій», переважно медичних, що поглинали студентам весь час, «кі переживування широких, абстрактних ідей і теорій, нахапаних з газет і підручників» [32, 136]. Накладаючись, заявлені чинники призводили до застою й стагнації в молодіжному середовищі, а відтак і до того, що віденська «Січ» не змогла стати справжнім «авангардом галицько-руської суспільности на дорозі до поступу» і – як наслідок – «не виробила тої твердості переконань, ясности поглядів і незломности характерів, без котрої ані у нас, ані нігде на світі купка людей, хоч і як теоретично освічених, не може мати доброго і тривкого впливу на оточуючі суспільність» [там само, 137].

Давніше головним посередником у взаєминах між українськими і галицькими діячами був Пантелеймон Куліш, котрий ані своєю вдачею, ні демонстративною зверхністю й безумовністю суджень, ні поглядами на національну минувшину не сприяв зближенню, а радше – навпаки. Почергово він розсварився з Омеляном Партицьким, Анатолем Вахнянином, Михайлом Подолинським, Володимиром Барвінським і тільки й лагодив сяк-так, що з Іваном Пулюєм та Олександром Барвінським. Галицько-руські патріоти, зокрема й віденські січовики, приглядалися з надією до інших заїжджих гостей з-за Збруча як до ймовірних претендентів на роль авторитетного «комісіонера»: Аркадія Йонина (відвідав Львів і Відень наприкінці 1869 року), Михайла Старицького (перебував у Львові в червні 1870 року), Олександра Русова (їхав у Відень через Львів навесні 1871 року). Тоді ще не йшлося про перенесення центру свідомого українства на терени Галичини, а лише про підмогу фінансового виживання «Правди», про інтелектуальну підтримку народовецького органу або ж про загальну оруду національного руху. Однак налагодити більш-менш міцні й певні стосунки через згаданих осіб не вдавалося, позаяк були це фігури «нижчого» рангу в українофільстві, які, до всього, не бажали брати на себе відповідальності й не виявляли особливої ініціативи в цьому напрямку.

І ось наприкінці червня 1871 року наvertsає в цісарську столицю Михайло Драгоманов. Радості студентському товариству, зокрема його проводу, не було меж. «Нарешті діждали ми спізнати у Драгомані душу-чоловіка, що за ним якнайкращого надіялись можемо. Порозумівшись доволі, ми тим часом деякі артикули і постановили, доки ви виробите програм цілковитий взаємин наших з закордоном. Яко лояльні горожами сесь і

¹ Пор. його обережне «подекуди» з більш відвертим «не так то рідко» стосовно величезного кухля пива.

тойбічні працюватимемо для свійської науки і просвіти, одні других виручаючи, єднаючись при всякім спільнім заході. Правду нашу заступатимемо, доки громадський журнал повстане, в “Основі” (львівській) і в російських ліберальних журналах за посередництвом закордонців», – захоплено сповіщав Мелітон Бучинський – а саме він тоді (від 24. XI. 1869 до 1. XII. 1871) очолював «Січ» [див.: 24, 354]¹– свого приятеля й однодумця Володимира Навроцького в листі від 8 липня 1871 року [цит. за ст.: 28, 72–73].

Драгоманов як людина і як громадсько-політичний діяч на позір являв собою духовно-психологічну антитезу «Ратая»: один шалений і несамопитий, не перебірливий у словах і звинуваченнях, а другий розважний та умірковано-спокійний; один гордий, зарозумілий і аподиктичний, а другий «в обходженю поєдинчий та уймаючий вельми»; один автократичний, вічно обтяжений підозрами в розтраті громадських грошей, а другий довірливий, би то безкорисливо добрий і схиляє до формування власної позиції. Особливо імпонували «академікам» у Драгоманову запал до праці й «бажання якнайкраще прислужитися українській справі» [див. там само, 72]. У стані зачудування й ейфорійного запаморочення тоді вони ще не розібралися, де маска, а де справжня сутність людини. Разом узяте, усе це й призвело, що Мелітон Бучинський, як зізнавався тому-таки Навроцькому в листі від 20 грудня 1872 року, «йому записав душу навіки» [цит. за тим самим джерелом, 75]. Дефінітивне визначення значуще, контрадикційне й полісемантичне – особливо ж із огляду на внутрішню динаміку їх подальших стосунків.

Як можна зрозуміти, Бучинський належав до «тих немногих спосібних і щирих людей, що в різні часи бували душею «Січи» і силувалися

¹ Під час своєї каденції головою української академічної громади Бучинський започаткував видавничу діяльність. Ініційований ним у 1870 році гурток «Товаришів просвіти» поклав своїм завданням тиражувати популярні книжечки для народу. Зокрема, власним коштом Мелітон Бучинський видав «Співаник для господарських діточок» Осипа-Юрія Федьковича (Відень, 1869). За це автор дякував йому «цілим серцем» і гостював у нього в Станіславові. «Бучинський хотів також надрукувати і його «Буквар», але Ю[рій] Федькович не погоджувався на правописні зміни» [там само, 364].

На жаль, тоді цим справа й обмежилася. Зате почин підхопили наступні очільники «Січі». Так, на загальних зборах товариства 3 травня 1873 року було прийнято рішення змінити статут – з акцентами у бік власне наукової, літературної й видавничої діяльності. Наслідком стала поява першого тому Маркевичевої «Історії» й першого загальнодоступного зібрання творів Тараса Шевченка в Галичині в чотирьох томах (інші заплановані й підготовлені до друку видавничі проекти, зокрема, другий том «Истории Малороссии» й «Популярну антологію», не вдалося зреалізувати через урядові репресії проти галицько-українського студентства 1877 року) [див.: 15, 30]. А в кінцевому результаті «з таких скромних початків розрісся в пізніших десятиріччях літературно-науковий рух, що вхопив у свій засяг усю січову спільноту в поєднанні з крайовою видавничою діяльністю Т[оварист]ва ім. Шевченка (згодом Наукового Т[оварист]ва ім. Шевченка) й науково-публіцистичною працею придніпрянських діячів» [там само, 28].

двигати єї наперед» [32, 137]. Не випадково його в 1874 році «було іменовано почесним членом «Січі», підкресливши тим заслуги перед товариством» [24, 354–355]. Тож повів нового духу, а тим паче – перспектива всеукраїнського національно-визвольного чину, викликали в енергійному спудеєві шквал райдужних емоцій і просвітлень, аж до паралічу в певному сенсі мислених центрів і втрати здатності тверезих оцінок і адекватності, що так скажу, умовних рефлексів¹. Та ейфорія й засліплення були, на щастя, поверховими, а відтак короткотривалими. Привів до тьми і, як кажуть, опустив із чарівно-феєричного піднебесся на грішну землю той, хто, власне, збурих нестримні й нерозсудливі емоційно-психічні ефекти, заповзявшись переманити нового знайомого в свою «віру» й насильно нав'язуючи свої ідеологеми, світоглядні штампи й кліше.

Самовидці з обох боків (із табору його прихильників та супротивників) в один голос стверджували, що Михайло Драгоманов досконало володів, фігурально кажучи, мистецтвом прихилити до себе співбесідників і легко зав'язувати приятельські стосунки з ними. Принаджував він насамперед простотою в поводженні й самій манері себе тримати, безпосередністю в спілкуванні, балакучістю й дотепністю, що мали б посвідчувати водночас і душевну доброту, і глибокі знання та й – загалом – широкий інтелектуальний кругозір. До того ж подавалося це природно й невимушено, наче органічно випливало з його істоти, а знаки «професорської важности» губилися – принаймні на рівні сугестій та інспірацій. «В его поведении не было ничего светского, никакой любезности, но совсем особая, спокойная простота, как бы внушенная абсолютным сознанием своего достоинства», – згадувала Олександра Баулер (Гольштейн), котра безпосередньо пережила зауважені магічні впливи [2, 101; див. також 8, 128, 131 та ін.].

Окрім атмосфери щирості й довіри, Драгоманов буквально з перших слів намагався декларувати зневагу до загальноприйнятих речей та суджень, пріоритети нестандартного й оригінального мислення, що, звісно ж, не могло не імпонувати ймовірному адептові. Уважно вислухавши гостя чи співбесідника, він усім – поставою, жестами й мімікою, мирним і добродушним тоном оповіді – схилив свого візаві до відвертої дискусії й «розсекречування» себе. Немало важив і зовнішній вигляд, зокрема приємні риси обличчя розмовника. «Красивым его нельзя было назвать, но широкий высокий лоб, наверх зачесанные каштановые волосы и особенно – большие глубоко сидевшие глаза, зоркие и насмешливые, делали это лицо значительным, необыкновенным», – передавала свої враження щойно згадувана Олександра Баулер [2, 101].

¹ Додам, що тривалий час він сприймав Драгоманова більше як символ – о свята простота! – «Великої України». Подібні метаморфози пережив, до слова, пізніше й Іван Франко. Показово, що останній виступив одверто (до того були на інтуїції, внутрішньому чутті усталені окремі антитези, художні чи наукові, його поглядам і настановам) проти ідей і позиції духовного вчителя, коли відвідав Київ і, зрозумівши реальний стан справ в українофільському таборі, позбувся полуди.

Особливого ж значення надавав Михайло Драгоманов першій зустрічі, коли власне закладалися основи враження й симпатії. Той чи той алгоритм поведінки формулювала конкретна ситуація. Евристичний потенціал «початкового» неординарно-самобутнього впливу здебільшого мав колосальний ефект і визначав характер емоційно-психічної реакції. Словом, усі душевні якості, нервово-психічні компоненти й «зовнішні» чинники були спрямовані на отримання позитивного кінцевого результату. За подібною схемою діяв він, треба гадати, і в цьому випадку.

Тим паче, що для Мелітона Бучинського і товаришів це були справді щиро соборні бажання й наміри, цілком підпорядковані українській національній справі. У співпраці з Драгомановим він побачив реальні підстави й запоруку для тіснішого єднання галичан і наддніпрянських українців. «З молодечим запалом захопившись гадкою про тісніший зв'язок галичан з киянами, як чоловік дуже енергійний й ініціативний [...], він потрапив зробити сей свій випадково зав'язаний зв'язок з Драгомановим осередком нових галицько-українських взаємин – котрих нервом служило його листування з Драгомановим, особливо протягом перших двох літ, 1871–1873 (до другого приїзду Драгоманова до Відня і Львова)», – нотував з цього приводу Михайло Грушевський [5, 6].

Зі спогадів самого Михайла Драгоманова випливає, наче й принагідно навідався він у цісарську столицю. Кирило Студинський так прямо й резюмував ці свідчення: «по дорозі з Берліну до Гейдельберга, в своїй першій заграничній подорожі», він із дружиною й п'ятилітньою донькою «заїхав до Відня» [28, 71]. Хоча зовсім воно було не «по дорозі» – принаймні з географічного погляду: це однаково, що їхати, скажімо, з Києва до Житомира через Полтаву чи Харків. Якщо виходити з того, що головною метою відрядження Драгоманова за кордон було розширення і поглиблення наукового кругозору, то Відень теж дещо «випадає» з цього контексту. Авжеж, що він «став цивілізаційною Меккою прочан з усіх кінців імперії, а то й широкого світу», був тоді в осередкові європейської «науки, технології й культури, зокрема літератури, музики й мистецтва» [15, 19]. Усе ж окрім хіба слов'язознавства (Франц Міклошіч, Ватрослав Ягіч) його досягнення мали дещо інший, скажу так, вектор, ніж науково-естетичні зосередження Михайла Драгоманова: медицина (Йоган Шніцлер), психологія (Ернст Мах), архітектура («романтично-еклектична школа Петера Нобіля в Академії мистецтв і ціла низка майстрів-архітектів, як фон Зікардсбург, Ван дер Нюль»; «будівельна бідермаєрська школа Дангавзера тоді й десятиріччя пізніше надавала свій відпечаток і мебельному віденському стилеві»), музика (Бетховен, Брамс, Брукнер, Вагнер, Моцарт, Шуберт), література (драматург-трагік Грільпарцер і «віденський Арістофан» Нестрой), а ще – «популярний виразник академічного мистецтва Ганс Макарт, професор віденської Академії Вальдмюллер та багато інших мистців академічного, прикладного й декоративного роду тієї барокової доби в Відні». Не міг мати для Михайла Драгоманова притягальної сили й «прикметний інтелектуальним колам віденський богемний дух “камерадери” (товариськості) при обміні думок в дискусіях і розвазі по віденських каварнях, яким дав почин наш земляк Юрій Кульчицький в XVII ст.,

як і зверхній настрій відпряження, питоменний віденській публіці під відомим поняттям “Gemuetlichkeit” (вигоди, невимушеного побуту) в кайзерівській столиці», що «робили її магнесом для світових туристів, зокрема адептів науки, мистецтв. політики» [там само, 20].

З листа Мелітона Бучинського до Данила Танячкевича від 22 серпня 1871 року випливає (а такий висновок автор робив, найімовірніше, зі слів самого гостя), що Драгоманов спеціально приїжджав у Відень, «щоб зав’язати взаємини з нами» [цит. за ст.: 28, 73]. Мабуть, що так воно й було, тільки ж Бучинський тоді не здогадувався, навіщо це йому потрібно і який внутрішній мотив спонукав його до такого кроку. Адже київські патріоти не давали тоді Драгоманову мандат на такі переговори¹. То інше питання, що вони були не проти зав’язування знайомства, а січовики скористалися цим епізодом для налагодження тісніших взаємин з українцями. Ба й загалом – тоді він у Громаді ще не відігравав якоїсь більш-менш помітної ролі а навіть (і на це маємо багато відомостей) слабо уявляв собі, що там відбувається. У кожному разі, коли Володимир Навроцький звернеться невдовзі з пропозицією співпрацювати в оновленій «Правді», для Михайла Драгоманова стане новиною і великою несподіванкою, що часопис виходитиме за фінансової (і не тільки!) підмоги киян². Поки ж історична фортуна лише готувала йому місце провідника одного крила українофільського руху.

Офіційно Михайло Драгоманов їхав за кордон для підготовки до професури з всесвітньої історії й написання докторської дисертації. Предметом його зацікавлень була римська історія й релігійні рухи в ній, а темою наукового дослідження обрано, зокрема, культ Мітри. Неофіційно ж він займався від часу зближення з українською київською громадою (1863–1866) народною словесністю, насамперед історичними й політич-

¹ Згідно спостережень і висновків Михайла Грушевського, не йому, а представникам поступової молоді й першим українським соціалістам Сергієві Подолинському й Миколі Зіберу («началоположнику українського марксизму») в 1871 році давали рекомендації лідери Старої громади для львівських і віденських українців з метою налагодження тісніших стосунків [див.: 5, 9].

² Та й сам він в «Автобиографической заметке» зізнавався, що коли повернувся з-за кордону, то застав на батьківщині багато для себе нового й неочікуваного: «В Киеве я застал большое оживление украинцев. Старшие (б[ольшей] ч[астью] учителя гимназий) составляли зерно новооткрытого Юго-Западного отдела Р[усско-го] географич[еского] общества, молодые, студенты, собирались в кружки и работали над словарем, подумывали и о популярных книжках. Но не понравилось мне в киевских украинофилах многое: во-первых, уступчивость официальному миру и заигрывание с консервативными кругами, а в молодежи даже вражда к “радикалам”, как тогда звали социалистов; во-вторых, большая отсталость от европейских идей, научных и политических, и претензия решать все вопросы одним национальным духом, как у моск[овских] славянофилов» [9, 1, 57–58]. Як можна зрозуміти зі змісту й тону оповіді, про все це раніше він не знав, а якщо й довідувався про дещо з епістолярного спілкування, то не передбачав, що процеси зайшли аж так далеко.

ними піснями, що їх спільно з Володимиром Антоновичем готував до видання. Обов'язком Драгоманова було написання порівняльно-фольклористичного коментаря. Відразу й поринув, як кажуть, із головою в цю роботу, збираючи відповідну літературу й тексти¹. А водночас і поряд відбувалося ближче знайомство з європейським життям, його культурними і соціальними аспектами. Найбільше ж його «займали політичні відносини, і спеціально питання, яке стало його спеціальністю – державна політика в відносинах до народностей недержавних» [5, 7]. Висловлюючи наведену думку, Грушевський брав до уваги співробітництво Михайла Драгоманова (від 1865 року) в «радикально-ліберальному» щоденнику «Санкт-Петербурзькі вестники» і «помірковано-ліберальному (чи помірковано-консервативному, коли хочете)» «Вестнике Европы», пояснюючи такий широкий спектр зацікавлень потребою його громадського темпераменту, який всюди і завжди потребував публіцистичної трибуни», з одного боку, а з іншого – «потребою [...] бюджету» [там само, 8]. Та навряд чи мотиваційні складники подібної зосередженості могли бути заміщені одним чи навіть двома «знаками».

Тож з усього видно, що в Відень Михайло Драгоманов їздив навмисно, маючи на оці свої плани і завдання, які прямо волів не освідчувати. Тут не місце детальніше зупинитися на проблемі місії Драгоманова в Галичині. На загал погоджуюсь із думкою Михайла Мухина, що в його особі «не можна не вбачати висланця російського лібералізму, все одно, чи він діяв з доручення якогось ліберального гуртка чи редакції, чи він [...] робив цю повноважну працю з власної охоти та з власного почину: все одно він діяв в інтересі московського лібералізму, а в висліді – в інтересі московської держави (“імперії”, як він сам любив висловлюватися) і московського імперіалізму» [19, 108]. Залишу відкритим і сформульоване питання, чи робив він це з власної ініціативи, чи діяв за чіткою намовою або ж указівкою, бо на нього навряд чи й можна дати сьогодні однозначну відповідь. Хай там як, а до корпусу його мемуарних зізнань варто приглянутися детальніше.

Тоді про все – своїм порядком. Почну з листа Драгоманова німецькому економістові Альфонсові Туноу, відомого в наукових колах більше як «Автобиографическая заметка». Про віденський епізод у ній згадано принагідно – у контексті розмови про свої наукові й громадсько-політичні зацікавлення й загального суспільно-історичного тла, на якому це відбувалося: «Из Лейпцига я поехал в Баутцен, Прагу, Вену и стал знакомиться с славянами и в частности с нашими соплеменниками – галичанами» [9, 1, 52].

Дещо «розширивши» географічну панораму, зауважу, що сам уже маршрут спонукає до запитань і наводить на певні роздуми: Київ, Берлін, Лейпциг, Прага, Відень, Гейдельберг, Флоренція... Утім, він лише здалека спрямовує думку в конкретне аналітичне русло. Є й більш присутні маркери.

¹ Наукові зближення з січовиками відбулися значною мірою теж унаслідок фольклорно-етнографічної активності молодих віденських ентузіастів.

Принаймні три пункти чи, радше, «позатекстові» аспекти видають у цитованому фрагменті глибинні мотиви авторських емфаз. Перше: ця поїздка мала місце після неприємних вражень від ставлення берлінців (мова про «высшие классы берлинского населения») до слов'ян, передусім до росіян: зверхність і зарозумілість, національна нетерпимість і расова ненависть. Нагадаю, що саме в ті роки (кінець 1860 – початок 1870) відбувалися складні й неоднозначні процеси об'єднання німецьких земель навколо Пруссії й формація кайзерівської імперії, що являло собою неабияку загрозу російським стратегічним інтересам у Європі, зокрема (чи, може, навіть перш за все) в слов'янському геополітичному просторі. «В Лейпциге я нашел больше мягкости», хоча на загал і там панували би то подібні тенденції¹. Другий і третій пункти виражають наслідки його поїзди: своє бачення слов'янської проблематики Драгоманов узагальнив у низці публікацій на сторінках «Вестника Европы» і львівської «Правди». Згідно цих висновків і спостережень, процеси, що відбуваються на тамтешніх землях, «можно назвать эмансипацией славян» [9, 1, 52]. Зрозуміло, що «германская раса» їм чинить спротив, намагаючись підпорядкувати своїй державній волі тамтешні народи, але й політика російського абсолютизму в зазначених питаннях ніскільки не краща. Адже у слов'янському світі на нього «смотрят как на освободителя и конкурента воинственному германизму», а діючи суголосно з ним, змагаючись із ним за панування над слов'янськими «братами» і вдаючись до аналогічних прийомів і засобів денационалізації, російський уряд «есть в сущности сознательный и бессознательный союзник последнего, особенно того, когда он, желая подражать Пруссии, пробует «обрусение» западных провинций России, подобно тому как Пруссия германизирует свои восточные провинции»[там само]. Зі сказаного напрошується однозначний висновок: «вм[есто] политики централизации и обрусения во всей западной половине России приличнее политика самоуправления областей и национальностей, основанная на демократическом принципе» [9, 1, 52–54]. «Такая политика даст России особенную силу (курсив мій. – Р. П.) и в западном славянстве и в восточном вопросе», – констатував Михайло Драгоманов. Інакше – крах російського абсолютизму, а відтак і доля самої Росії викликає тривогу, оскільки до інших форм і принципів державно-політичного життя в ній не створено передумов. Навіть із цих зізнань очевидно, що для Драгоманова на першому місці було не звільнення слов'ян від чиеїсь залежності, а становище Російської імперії в «сусідньому» світі, а властиво – її зверхність, що звично кваліфікується визволенням.

Цитовані пасажі – це, по суті кажучи, квінтесенція чи в крайньому разі стисле резюме ідей і положень, висловлених автором у написаній

¹ Заангажованість автора і підпорядкованість його свідчень «вищій» меті, себто існування в них потайних кодів, причому пізнішого походження, проглядають навіть із приміток. «Я заметил, что в Берлине только одни социал-демократы отличались вежливостью», – доповнював тут-таки свій наратив мемуарист [9, 1, 51]. Бо ж ставлення останніх до національних бажань недержавних народів добре знане.

приблизно тоді ж програмно-публіцистичній студії «Восточная политика Германии и обрусение». У ній уперше [детальніше див. у моїй ст.: 23] системно і всеосяжно, на повну, сказати б, шкалу було поставлено питання співіснування «Центру» й «окраїн», великих державно-централізованих утворень і колонізованих ними земель та народів. Її, цю проблему, Драгоманов осмислює в контексті боротьби головних імперських хижаків, насамперед Росії й Німеччини, за нові території, володіння й ресурси – передусім за слов'янство.

Поштовхом до написання праці стали зовнішні та внутрішні ризики й загрози існування Російської імперії. Перші пов'язані з утвердженням у європейському монархічному просторі Пруссії, котра внаслідок воєнної звитяги 1866 року над Габсбургами значно послабила позиції останньої¹ і почала зазіхати на сусідні землі й нав'язувати свої пріоритети «старушке» Європі. Франко-пруська війна стала наочним цьому підтвердженням. Звісно, що «германізація Європи» – «программа будущего для прусской политики», зате претензії на «Царство польське», більша частина якого після поділу Речі Посполитої потрапила під владу російського абсолютизму, були цілком реальні й помітні неозброєним оком: «действительно есть в Германии люди, которые засматриваются на него» [10, 30, 20].

Ідейно-концептуальне осердя компендіуму становить обґрунтування положення, що досвід вирішення національного питання «во всей западной половине России» демонструє повне банкрутство політики централізовано-адміністративної (тобто через заборони, репресії й переслідування) русифікації, тож заважає укоріненню російського абсолютизму в слов'янстві. І справа не в русифікації як такій (навпаки – її необхідно чимскоріше проводити й посилювати, аби протистояти напору колонізації чи германізації), а як вона здійснюється (грубо, брутально, поліцейськими методами) і наскільки ефективно. «Насильне встановлення національної єдності», викорінення націоналізму вогнем і мечем не просто дискредитує національно-державну політику і монаршу владу загалом, а загрожує існуванню цілості імперії, підриває її авторитет у світі, заважає зміцненню, росту й підсиленню впливів.

У розумінні ж Драгоманова русифікація означала розвій «місцевого» культурного пагіння – тільки не задля нього самого й не во ім'я утвердження власної нації, а задля «дела русской народности». Усе це він називав «естественным ходом истории» і закликав усі державно-урядові, громадські і наукові сили узгоджувати свої дії з його ритмами як єдино правильною й ефективною тактикою. А вона полягає, не втомлюючись повторювати, в «пресечении революционных попыток и рассечении узлов социальных, а затем, для окончательного обрусения края призовем на помощь свободу слова, науку, искусство, и дело русской народности не

¹ Габсбурги, що перед тим (1859) зазнали поразки в Італії, змушені були гамувати свої апетити щодо земель на захід (німецьких) і на південь (Італія й Балкани) від своїх кордонів, а навіть піти на радикальні політичні реформи, зокрема в державно-національній сфері

только не пропадет, но пойдет успешнее (в обох випадках курсив мій. – *Р. П.*)» [10, 78]. Кінцевий пункт такого державно-політичного поступування визначено чітко й недвозначно («окончательное обрусение края»), і українофільство завдяки своїм успіхам у сфері науки й літератури нібито теж допомагало його наближувати¹.

В «Австро-руських споминах» ретроспективна картина не набагато ясніша, зате окремі акценти і твердження увиразнюють концептуально-ідеологічне осердя авторського поступування і спонукають до історично-інтертекстуальних пошуків. Як можна зрозуміти, згадувана емансипація слов'ян таїла в собі певні загрози для російської державно-екзистенціальної парадигми, і зокрема для його світоглядних прихильностей. Передусім тому, що вона розгорталася в фарватері націоналістично-сепаратистських вимог і змагань, регенеруючи й стимулюючи відповідні емоції й рефлексії. Роздратованість і неприхована лютість за подібні імпрези пробиваються з-поза «сердито-уїдливих» слів, зворотів, евфемізмів Михайла Драгоманова. Утім, дамо слово самому «стерновому» політичному проекту. У Відень «приїхав я літом 1871 р. з Берліна через Саксонію, де я успів побути в Лужицькому Будишині, познайомитись з почтивими Смоляром і Гурником і відновити свої слов'янські симпатії, і через Чехію, де я проживав у Празі саме в часи Гогенвартовсько-Йеречкового міністерства, чеських планів про корону Вацлава і німецьких контрпланів і де я міг наглядно бачити, в який безвихід і до якого вузьколобства та безпринципності можуть дійти люди навіть великих талантів і незвичайної енергії, коли поставлять собі на перший ряд цілі формально-націоналістичні» [9, 2, 170].

Прямо чи опосередковано в цьому мемуарному фрагменті названо головних дійових осіб, протагоністів «галицького дійства», починаючи (маю на увазі не значущість, а послідовність оповіді) від «расових ненависників» німців і закінчуючи начебто несвідущою й збаламученою чужинськими впливами українською академічною молоддю. Остання мала позбутися рецидивів політичної хвороби і шкідливих «звичок». Свідомо чи ні, але вона стала жертвою чужих авторитетів і ворожих інсинуацій.

В одному з листів до Мелітона Бучинського з початку 1873 року Драгоманов обґрунтовував примат «домашньої» роботи над закордонно-емігрантською. Сподіватися з Цюриха порятунку чи змістовної програми дій не доводиться, бо ані тамтешні великороси, ні, зрештою, доморощені патріоти не здатні на національно-визвольний порив чи бодай на теоретично-ідеологічну доктрину – через їхні погляди, заангажовані у всілякі догми й пересуди, інтелектуальні можливості та й саме становище. Бо що вони, кажімо широко, можуть запропонувати? Невже хтось серйозно сподівається, що «провозгласять нам права на самостайность». Та й «на яку

¹ Українофільство (як і білорусофільство, як національний рух у Литві) тлумачилося Драгомановим, таким чином, як суто культурологічний рух і своєрідне заборолло проти польських каверз, як сепаратизм від Польщі, і якби уряд (і російська освічена суспільність) із розумінням поставилися до подібних дій, то хтозна, чи й дійшло б до повстання 1863 року.

самостайність? – ставив автор запитання і за принципом апокризи сам на нього відповідав, узагальнено-неозначено й багатозначно: – Звісно яку!» [20, 261]. Не треба бути геніальним провидцем чи віщуном, аби передбачити, що вона, по-перше, взірцем матиме чужий досвід (приміром, Угорщини або ж Чехії), який базується на дещо інших, ніж у нас, соціально-економічних та політичних реаліях і має принципово інші вихідні начала й принципи структурування, а по-друге, обґрунтовуватись вона буде винятково історичними правами, які не здатні охопити всю багатоманітність наших буттєвих форм і проявів. Якщо вже орієнтуватися на світові взірці, то найбільш придатним для нас був би, на думку Михайла Драгоманова, приклад швейцарської чи американської федеративних спілок. «Та “царство небесне іудится”, а не печетця зразу заґряничними прокламаціями», – повчально і, сказав би Шевченко, «не без моралі» провадив він. – Швидше воно спечетця для нас у земських зібраннях у Росії, ніж у типографіях у Цюриху» [там само].

Різкі апеляції й оскарження в бік Цюриха в контексті розпочатої розмови не випадкові: він був тоді центром соціально-революційної активності. А період, про який мова, – це, за атестацією Михайла Грушевського, його «дуже горний час»: «боротьби комуністів, поміркованіших соціалістів і бакунінців. До того примішувались спеціальні російсько-українські теми: питання про українську самостійність, не тільки культурну, але й державну, і великоросійський соціал-революційний якобінізм, про потребу єдиного фронту проти спільного ворога і відкладання національних справ «на другий день після революції»» [5, 22]. Оскільки цюришани часто навідувалися у Відень, то ідейні імпульси передавалися безпосередньо сюди, і «сі пляни й дебати захоплювали в свою орбіту віденських українців», з-поміж яких особливо вирізнялися активністю Мелітон Бучинський й Остап Терлецький. І треба гадати, що тамтешня ідеологічна атмосфера достатньо наснажила радикально-соціалістичними і націоналістичними струменями, бо ж не випадково Сергій Подолинський¹ запалився думкою саме в Відні організувати український чи навіть всеслов'янський соціалістичний центр, суголосний багатьма пунктами з націоналізмом. Відтак гарячих тутешніх «академіків» належалося перевиховати, посвятивши в нові сутності, й зробити adeptами нового, «демократичного» віровчення. Собі ж Михайло Драгоманов відводив, як впливає, роль патрона ініціацій.

Пильна увага й гнівно-саркастичні реляції Михайла Драгоманова про чеський патріотичний рух теж підпорядковані «задуму». Окрім того, що сам він вів перед у національно-визвольній борні², та ще й схилив до «формально-національних» збочень, заражаючи вірусом сепаратизму,

¹ Михайло Грушевський називав його, скориставшись пізнішою політичною термінологією, «свого роду українським “соц[іал]-революціонером марксистом”» [див.: 5, 26].

² Що, до слова, публічно визнавав Михайло Драгоманов (див. хоча б часті пасажі на цю тему в «Антракті з історії українофільства (1863–1862)»).

сусідні народності. Особлива приязнь і дружні взаємини панували між чесько-словацьким та українським студентськими земляцтвами у Відні. Не дивно, що співоче товариство «Slovansky Sprevacky Spolek» було задіяне в березні 1866 року в урочистостях з нагоди 5-их роковин смерті Тараса Шевченка, проведених у столиці Габсбургів народовецьким гуртком – «перше відзначення його пам'яті, що поширилося згодом на всю Галичину і стало загальнонаціональною подією в Україні». Натомість тамтешні українці прилучилися до відкриття Празького театру, брали участь у похороні Коллара і т. ін. [див.: 15, 22, 23]. Виникла нагальна як для «державника, що в різнонаціональній державі признає панування чи то духовне та політичне верховодство одної нації, а потреби і жадання інших націй мірить потребами й інтересами цілої держави» [30, 45, 428], необхідність будь-що-будь відмежувати українських національний рух від чеського, демонструючи якомога його обмеженість і безперспективність. Робити відверто це було неможливо, бо успіхи останнього стали незаперечні, тому доводилося вдаватися до всіляких викрутасів, альянсів і перифраз.

Отож, навіть із цитованого фрагменту про «політичний» маршрут Михайла Драгоманова в Відень напрошується висновок, що його завданням було забезпечити українських провідників від подібного до чеських націоналістів «вузьколобства та безпринципності» чи бодай пригасити полум'я українського рисорджименто. Для цього він обрав «просвітницький» метод втаємничення, посвячення в візії «нової», «демократичної» Росії, котра би то для галичан – terra incognita: з погляду географії, історії, літератури, соціальних наук і т. ін. Першим ділом необхідно було подолати, знівелювати оту аберацію, позбутися згаданих кривотлумачень і ймовірних відхилень від істини. Відтак і програма дій народовців мусила зазнати принципових змін і докорінних перетворень: «[...] Через те все ми мусимо виходити навіть у своєму автономізмі не від трактатів і навіть не від принципу національності (котрий панрусисти повертають проти нас), а від загальних ліберально-демократичних принципів політичних і культурних та вести роботу знизу вгору, не брикаючись проти москалів як нації, а навіть добиваючись вкупі з ними вольності індивідуальної й краєвої, в рамках котрої тільки і може поставитись серйозно і наш національний принцип» [9, 2, 172].

Реалізацію декларованих настанов Михайло Драгоманов почав буквально з першої зустрічі й перших сторінок листування з молодими народовцями. Провідні тенденції його енциклік до галицьких кореспондентів не просто синхронізують з окресленим планом, а конкретизують його, наповнюють «живим» змістом й оприявнюють шляхи розгортання задуму.

Переписку з Мелітоном Бучинським він починав у звичній для себе манері. Перш за все необхідно було ввійти якомога в довіру й зробити партнера прихильним до себе та до своїх ідейних принципів. З огляду на це волів не помічати деякі дражливі для свого духовного єства теми й мотиви, як-то, надмірну увагу адресата до церковно-релігійних атрибутів, національні константи як основоположні в діяльності молодого галицького українства і т. ін. Найбільш надійний шлях до порозуміння, взаємної довіри й формування гуртка спільників та однодумців – об'єднати клієн-

туру спільною справою, інтересом, задумом. Тому більшу частину листа-відповіді на перше послання Бучинського Михайло Драгоманов присвятив власне цим питанням. «Книжні справи», себто бібліотека рекомендованої для галицьких українців літератури, видання творів Юрія Федьковича, фольклорно-етнографічні матеріали про гуцульський край – ось далеко не повний їх перелік. А поза тим – свої поради, наче й ненав'язливі, обережні настанови й ідейні інстиляції. Їх стержневу вісь, як неважко було й передбачити, формують ті, що стосуються ставлення до російських атрибутів.

Пробний камінець кинуто на перших же сторінках. «Боюсь я тільки одного, як би «Просвіта» не подивилась знедовіром на продажу книг, писаних по-великоруськи і не говорящих спеціально об Україні. Бісові святоюрці нагнали ляку і недовіру! А в тих видах, про які ми з Вами розмовляли, потрібно б було галичанам знати, чим морально живе Росія і в її і українці, бо, – як там воно буде, – а тепер і українці на добру долю живуть письменністю, котру tant bienguemal (однаково. – *Р. П.*) можна звать і руською, і великоруською. Я так скажу: коли вже Вам святоюрці несуть на тому ж язичу гніль, то не бійтесь: ми Вам подамо смачніше посередині, хотя в тій же формі», – довірливо, у вигляді своєрідної дубітації (фігури сумніву) радив він, дозволю собі перефразувати вислів з «Австро-руських споминів», аби «не брикатися проти російства» [20, 35].

Подібна тактика застосована і в наступному листі (від 4 жовтня 1871 року). «Особливо мені хочеться знати, як Вам подобають не по-українськи писане, але про Україну, або дане для приміру, чим займається Росія по народній белетристиці і педагогії», – допитувався Драгоманов в адресата [там само, 42] і тут-таки давав, відчуваючи, судячи з усього, що його настанови можуть викликати внутрішній спротив і неприйняття, ще одну пораду, тісно пов'язану з запитанням: «Звеніть, як, може, допечу Вам совітами, але я прошу Вас дуже звернути увагу на Гоголя (і Вас, і других молодих літераторів, про котрих Ви писали)». Це викликало потребу в додатковій аргументації й поясненнях: «Хотя він писав не по-українськи, але есть у його багато і про Україну [...], а ще важніше, що він усюди зостався українцем по духу» [там само]. Такої постави вдалося домогтися би то завдяки деяким вродженим якостям письменника, його гострій вразливості й внутрішньо-інтуїтивному відчутті потреби оновлення життєвих і художніх форм («не з великою наукою прийшов цей хутірний панич у Петербург і Москву, але виніс з собою з сем'ї української чесні ідеали, а з пам'яті про старовину порив до великого – і скрізь його уразила “та страшная, потрясающая тина (болото) мелочей, опутавших нашу жизнь”, як він казав, – і подивився він на ту жизнь як українець: “сквозь видимый миру смех и неведомые, незримые ему слезы!”»). А наслідок – він загальновідомий: Гоголь «зробив велику моральну реформу не у одній Великій Русі, а по всій Росії між грамотним людом. За ним пішла уся нова великоруська спеціальна (Островський, Успенський, Решетніков) і російська література (Тургенев, Гончаров і другі, котрі малюють побит тих класів, котрі по всій Росії подібні дуже між собою)» [20, 42]. З цієї причини Михайло Драгоманов називав його одним із «найславніших (первісно в автографі листа було «найбільших»). – *Р. П.*) українців» та одним із «найдужчих

поетів всесвітніх» і щиро жалкував («це плачевне діло»), що в Україні той не нажив собі прихильників і послідовників – за винятком хіба, може, Марка Вовчка, але й вона часто «йде дорогою Квітки». Шевченко – вже не те, бо, «при своєму великому таланті, все-таки належить до романтичної більш, ніж до *натуральної* школи», а про інших (скажімо, Стороженка) і казати нічого. Словом, «Гоголевого реалізму і його «високого комізму» до малювання українського побиту ще не приложив у нас ніхто так, як би треба було: п. Нечуй хіба почина¹» [там само, 43, 42]. Залишається надіятися, що галицько-українське творче середовище породить із себе гідного «наслідника Гоголя».

Глибока пошана і сливе побожне благочестя якийсь час заважали Мелітонові Бучинському висловити свою незгоду з поглядами київського «професора», як той завжди і всюди себе називав, хоча навіть на посаду доцента університету Св. Володимира буде затверджений аж восени 1873 року, тобто через два роки. Мине, зокрема, майже пів року, перше ніж відборець наважиться подати свою експресивно-образну силуетку постаті Миколи Гоголя на національно-українському художньому й ідеологічному небосхилі. Опонуючи наведеним твердження Драгоманова, він навіть на основі попереднього знайомства з творчою палітрою автора «Мертвих душ» з'ясував для себе тверду істину: «Гоголя маю на перший взір одним с тих гермафродитів національних, що без мислі зібравши в собі таланти народний, без мислі перекрали його і продали до чужого табору. Не спізнавши свого становища серед ближнього народу, стали того ж народу досвідом багатим і поглядом первісним і свіжим реформу робити на чужім полі, в ніби – товариству ніяким і неживотному, винародовлених і спаносених півголовків» [20, 127]. Як такий, він не самотній: подібно у польській літературі стояли Малчевський, Залеський, Чайковський – «теж славні мужі і народні ізроди». А майже тотальна негачія в його художньо-творчій зосередженості, та ще й «без позитивного, бо непомислимого ідеалу», вивернули в певному сенсі передумови для появи «нинішніх безбожників» і нігілістів².

¹ Однак він скоро зіб'ється, згідно уявлень Драгоманова, з путі праведного, поставивши ідейною прерогативою своїх творів категорію національного, тому удосколюватиметься тільки образливих і зневажливо негативних дефініцій і характеристик.

² У листі з Відня від 15 червня 1872 року Бучинський продовжив, розширив і поглибив характеристику Миколи Гоголя в означеному напрямку. Конкретні способи і прийоми аналізу – зокрема, через зіставлення з Тарасом Шевченком – теж не зазнали суттєвих змін. Відштовхуючись від тези (часто пропагованої, до слова, Михайлом Драгомановим), що «літературу [...] творить жите», він резонно зауважував, що головними прикметами останнього є думка і мова. Тож вони мають слугувати ознаками національної приналежності літературних пам'яток. Гоголь же писав мовою «колонізаторів чужих», і як це не прикро й не боляче від усвідомлення його втрати для української словесності, але «не смію чуже добро чіпати» [20, 144]. Якщо ж торкнутися проблеми художніх думок, втілених у конкретно-чуттєвих символах письменника, то вони теж викликають чимало запитань:

Та сумніви, схоже, почали кільчатися від самого початку переписки. Навряд чи могли задовольнити Мелітона Бучинського, приміром, пояснення доконечності російської мови в виданні (навіть для галичан!) історичних пісень українського народу. Підсилили недовіру пакунки з книгами, що, замовлені Драгомановим, надійшли з Києва, зокрема чимала частка в них російськомовної продукції. А водночас із цими «друками» він отримав листи від Олександра Русова й Павла Житецького: перший доповнював текст політичної пісні «Гей, не дивуйте, добрії люди...», званої більше як «Пісня кївського слов'янина», нібито «зложеної і співаної киянами». І хоча про її авторство Бучинський не здогадувався, та саме вона, правдоподібно, вразила найбільше своїми творчими інтенціями, викликавши невдоволення й спротив. Отримані матеріали спровокували емоційно-психічний дискомфорт, а відтак бурю суб'єктивних рефлексій «крамольного» характеру, не зрозумілих до кінця навіть для нього самого [див.: там само, 25, 46, 48 та ін.].

Якийсь час він утримувався від прямого зіткнення й полеміки, не встрявав у суперечку, обмежуючись короткими репліками й заувагами про ідейні доміанти свого світоглядного «кола». Здебільшого ж давав адресатові «справозданя» про найважливіші події, факти, реалії «з галицької книги буття» або ж – як антитезу Драгомановому «здви́гу теорій» – живі, вправді барвисті картини народного життя, як-то наскрізь поетичну замальовку свого домашнього, станіславівського побуту [див.: 20, 80–90, 105–113]. Згодом він зізнавався, що не бажав встрявати в принципові суперечки («на остро з Вами говорити») через нехоть і природну відразу до всіляких абстрактно-теоретичних схем та умовиводів, ба – «ненависть протів теорій для теорій», воліючи залагоджувати «диференції між поглядами Вашими і моїми» конкретними відповідями і повідомленнями. «Думав я, що, прослідуючи розвій денних справ наших і генералізуючи їх до засади теорій, я і власний свій погляд за розмислом і переписною дискусією укріплю і заміткам моїм до противних поглядів Ваших дам основу тою внутрішньою правдою, тою желізною консеквенцією між причиною а наслідком, між ідейю а ділом, котору доказом істини маю», – пояснював він таку свою тактику [там само, 116]. Та обставини чи, власне, нахраписта, нахабно-пробійна постава Михайла Драгоманова заставила «стрібувати» себе й «на невивіднім міні полі змагань теорії с теорією».

відірані від життя, штучні й нековирні, позбавлені будь-якого національно-позитивного ідеалу. Це яскраво видно на прикладі хоча б «Тараса Бульби». «[...] Образи його козаків і Січи показуються так дерев'яно, як все з прорви бране, що шкода питатися: чого його Січ стояла, чого козаки кирвавили голови під Дубном? etc., словом: кукли в зрівнянню з Шевченком, про котрого треба б писати окреме», – передавав свої естетичні враження від цього твору й автора загалом Мелітон Бучинський [там само]. Вся та художньо-творча атрибутика Гоголя, на його думку, може мати, певна річ, «релятивну стійність [...] для закордонів», зокрема й для галичан-українців, та єдино як матеріал до пізнання духовної істоти «отців і дітей» сучасної авторові інтелігенції.

А головним каменем спотикання в стосунках між ними була ідеологема Росії, а властиво – тактика народовців щодо неї. Активізував свої зусилля Михайло Драгоманов у цьому напрямку, коли почув від дописувача про політичне піднесення поміж галицько-руських осередків в умовах кризової нестабільності в імперії. Зокрема, заснований віце-маршалком сейму Юліаном Лаврівським часопис «Основа» (виходив протягом 1870–1872 років двічі на тиждень під редакцією Теодора Леонтовича) мав бажання припинити «довше грати ролю безбарвну, ніяку», помінявши засадничі принципи, «і під кирунком народовців заступитись хоче органом радикальним молоді Галичини» [20, 51]¹.

Звісно, що він не міг не вітати намір молодих народовців «завести власну газету». «Тільки для успіха діла треба, щоб орган був чисто громадський» [там само, 55]. Усе ж якось дивно, якщо не сказати більше, розумів означений характер видання Драгоманов: воно повинно б, згідно його настанов, абстрагуватися від політичної активності, «а собі вибрати науку, художество і народню освіту» [20, 56]. Тож він наполягав, що «як тільки можна буде, завести свій і журнал у такому незалежному дусі». Задля подібної «незалежності» «іще б треба розкол учинити» – «як не мала чисельно руська інтелігенція у Галичині, як вона не поділена дуже на кружки і партії» [там само, 55]. Один уже відбувся: молоді русини (власне народовці) від'єдналися від старих – святоюрців. Та, на жаль, і в молодіжному таборі затрималось чимало «старого». «Між народовцями є такі, що бігають по лагерам, та більш од урядів помочи ждуть, ніж справді од народу, більш конституційними фокусами заінтересовані, ніж справою народу, піднятиєм народного багатства просвіти», – дивовижну логіку й надто вже своєрідне розуміння народно-національного інтересу демонстрував Драгоманов [20, 55–56]. Бо, погодьмося, важко збагнути, чому це народовці в державі, де конституцією гарантовано певні права й свободи, повинні цуратися легальних методів діяльності. Тим паче, що на розвиток тієї-таки науки чи освіти передбачені кошти платників податків, і їх необхідно справедливо розподіляти. То хто ж за всім цим повинен стежити, домагатися рівності й справедливості?.. Але, як кажуть, зась: це для «правдивої молоді» зайве, – вона не повинна йти на жодні компроміси й політичні поступки, не сподіватись на «ні на князі, ні на сини чоловічеські», уникати парламентських форм діяльності, а шукати своєї «правди»: власне в науці, освіті й красному письменстві. «Борони мене Боже совітовать розкол у смислі роздору», – спохватився він у якийсь момент, розуміючи, що зайшов задалеко і не маючи, вочевидь, ні найменшого сумніву, що такі рекомендації прийдуться не до смаку його адресатові. – Я од усього серця думаю, що можно б де у чому ітти і рядом. Я тільки кажу про теоретичну мету, котору собі поставити могла б правдива молодіж [...]».

¹ Принагідно зауважу, що «Основа» не виправдала сподівань і не впоралася з покладеною на неї місією [про її «падіння» очима Бучинського див.: 20, 217–218]. Народовецька радикальна молодь мала задум видавати замість неї часопис «Сторожа», однак його не вдалося реалізувати. А врешті справа завершилася поновленням «Правди».

Крок за кроком, і Михайло Драгоманов узявся експлікувати головні структуротворчі чинники, конститутиви свого громадсько-політичного кодексу. У засновку його погляд на «гайдамацький орган» нібито був близький до декларованого молодими народовцями: він повинен мати «мету і опору тільки у народі», а все решта можна вважати «тільки временним ділом і орудієм» [20, 60, 61]. Однак заявлена програма викликала в нього й насторогу, бо, мовляв, далека від реалістичних принципів. Таку ухвалу було винесено на підставі положення про бажання відстоювати перш за все народно-національну сутність і самобутність українців у їх боротьбі «з москалями». Воно викликало в автора, скажу Франковими словами, «тайну дрож» і матеріалізувалося в своєрідну екскламацією – фігуру оклику: «А скажу я: зробіть ще один ступень до реалізму!» [там само, 61]. Насправжки ця порада дивовижним чином модифікується в застереження: «Зоставили Ви австрійську державу з міністрами і Віднем, залиште позаду і російську з Москвою. Перенесите Ви усю борбу на почву Галичини, у сойм, у село і т. д. З якої ж Вам речі виступать яко боронителі малоруської народности од москалів, котрих Ви у Галичині не маєте. Як ми з москалями устроємось, – це вже наше діло, за вашим кордоном, а начнете Ви нас боронить, – коли б гірше не стало, бо усякий, хто за другого робе і говорить, помилок великих наробить» [там само]. А проте, це лише «теоретичний бік діла (про котрий скажу тільки, що воно дуже не просте і у многому не без спору)». Натомість практичний виглядав більш «мирно»; він дещо пом'якшував «войовничу» фразеологію автора, продовжуючи започатковану в попередньому листі лінію просьб та умовлянь полишити політичну діяльність і зосередитися – як нібито зробили наддніпрянські українофіли – на науково-пізнавальних студіях і на красному письменстві. Така специфіка діяння вкрай важлива й доконечна: хоча б для того, аби зрозуміти, що ми теж «Русь», «руські», щоби, врешті-решт, «виложить научно нашу народню історію, мову, розробити нашу народню пісню». І не суть важливо при цьому, «які ми руські – чи ми разновидність общего, чи окремане зовсім, – цього правду сказати гарно ніхто не знає і із тих, коім здається, що їм відомі тайни Божії», – розгортав свою теоретично-ідеологічну систему Драгоманов: таким трибом і до розгадки цієї таємниці наблизились, видавши свої давні історичні акти, уклавши словник живої розмовної мови, підносячи художнє слово до рівні кращих європейських зразків. Головне, що існує повне суголосся і взаєморозуміння між російськими урядовими колами й українськими інтелектуалами, – «принципальної розні нема, а хоть і є, то усі сходимось на научній, поетичній і соціальной почві» [20, 62].

Відтак ведмежу послугу, на думку Михайла Драгоманова, роблять ті галицько-руські видання та їх автори, котрі торкаються політичних аспектів у стосунках українців із Москвою. Через те він мав велике прохання до прогресивних народовців і до їх на новий лад закроєного офіційного часопису: «Зробіть же ще один ступень у новому органі Вашому, оставивши овсі річ о Москві, об обороні укр[аїнського] народу од московського гніту і т. п. Пишіть так, мов би Москви (політичної) і на світі не було, а слідить за ученою і літературною працею у нас, коли буде вона йти, за

поступом народу у економічній і другій побиті – а політику і боротьбу національну, наскільки вона вам потрібна, знайте свою тільки¹» [там само]. Тоді газета зможе безперешкодно потрапляти в Росію і буде знайомити тамтешнього читача з галицьким життям-буттям, сприяти глибшому порозумінню між різними вітками одного руського народу й духовному зближенню між ними. А без цього – ніяк не обійтись, позаяк «наш народ є часть великого народу руського, котрого найбільша доля живе у сусідньому государстві, то ми не можем одректись од взаємини з другими нашими соплеменниками. [...] Ми будемо слідити за поступом братів наших за кордоном і приймемо од них з радістю поміч у нашому духовному розвої, котрий у свій черед, думаєм, не останеться без користи і для їх» [20, 63]. Із цим питанням тісно пов'язане інше, якому в Галичині надають би то надто великого значення, трактуючи його переважно тенденційно й політично заангажовано, хоча таким воно не повинно бути: як ставитись галицьким русинам до мови (а відповідно – і до твореної на її основі літератури), яку називають «московською», «великоруською», «общеруською і просто руською»?.. Нема сумніву, що для тутешнього населення та його еліти «малоруська народність і мова» (незалежно, чи визнаватимемо їх «одрубними от великоруської», чи поважатимемо «урівні з великоруською різновидністю однієї абстрактної руської народности») є своїми, кровними, соборними, а отже й українська література (Квітка, Шевченко та ін.) знаходять тут повне розуміння і співпереживання. Натомість російське письменство та його мова, що опираються на зображення життя мешканців «північної Русі» («яко або спеціально великоруське, або хоть і обще великорусам з малорусами у Росії, але вироблене на підставі життя народів Російської імперії»), тут будуть чужими і зайшлими. Але це не означає, що народовці мають цуратись їх, ігнорувати чи вороже ставитись до них та їх цінностей. У жодному разі – ні: необхідно пильно приглядатись до всього, що є в тій літературі прогресивного й вартісного, «тим паче що принцип настоячої учоної і прогресивної літератури тії не знаходяться у протиріччі з ідеями нашими яко народної партії» [20, 64, 65]. Ба більше – «ми не тільки нічого не маємо протів роспространенія знанія язика найчисленнішого імени слав'янського між другими слав'янами і піднесенія його на ступень посрідствующого між слав'янами язика, – но почитаєм це для нас особливо вигодним, бо цей язик усе ж ближче до нашої народної мови, ніж н[а]пр[иклад] чеський або сербський, бо на

¹ Виходячи з такого становища, оптимальною і такою, що найбільше буде відповідати «нашим, українським інтересам і сьогочасним замірам», Михайло Драгоманову вважав редакційну програму реорганізованої «Основи» на кшталт: «Нашою підставою може бути тільки народ руський у Галичині. Нашою метою є і може бути тільки розвої народності руської у Галичині: розвої духу народного, поступ народу руського у всіх оглядах, піднесеніє цивілізації цього народу, – що може поспішно йти тільки тоді, як той поступ буде зачіплять найживіші битові струни народності нашої, як та цивілізація явиться у найблизшому до народа облику, язичним попередю. Ці наші начала опреділяють наші погляди і на краєві справи, і на закордонні стосунки [...]» [20, 63].

цьому языку писані твори, роз'яснюючі нашу історію, права нашого народа (як твори пана Костомарова і др.» [там само, 65]. При цьому пріоритетною і «робочою» мовою нашої наукової і духовно-практичної активності загальом, «роботи над поступом життя народного і морального», спрямованих на збереження національно-етнічної самобутності, самопізнання й ідентифікацію власної сутності повинна бути жива народна мова.

Уторованим путівцем Михайло Драгоманов простував і надалі. Він не відмовлявся від наведених самовизначень і дефінітивних характеристик, навіть якщо вони викликали рішучий опір і заперечення, а намагався обґрунтувати доцільність і неминучість саме такої постави конкретно-історичними обставинами і звести її до певної життєвої й громадсько-політичної максими. З погляду теоретично-дискурсивних і принципівих визначень пропонуваній шлях, погоджувався Драгоманов, може видатися «спорний», зате він практичний в основі своїй і, зрештою, перспективний. Тож відмовлятися від нього чи переходити на інші позиції Драгоманов не мав наміру. «Так діла доказують, що путь наш практичний, – а може, теорії декого з нас і спорні, особо, може, мої, бо я щирій уніоніст, т. є. федераліст, а не сепаратист, ні у політичній вгляді, ні у культурнім», – на диво щиро сповідався він Мелітонові Бучинському в листі від 17 січня 1872 року [20, 77], очікуючись, певно, знайти в ньому одностумця й соратника. У листі від 31 січня 1872 року Драгоманов пояснював, що уніа-том назвав його Павло Житецький, один із засновників Старої громади, – коли хочете, через тверезо-зважену, помірковану чи, радше, помірну позицію [див.: там само, 93]. Сам же він частіше вдавався до означень на кшталт пріоритету «практичних», «реалістичних» поглядів на соціальні й політичні екзистенції, хоча не відмовлявся й від наведеної деномінації. А якщо спробувати охопити в загальних рисах його життєве кредо, то, продовжував автор у тій-таки епістолі, «я ж себе причисляю тільки к трьом категоріям: реалізм по методу, гуманізм по ідеалам і федералізм по політиці» [там само].

У наступному листі, написаному трьома рипами (31 січня, 14 лютого і 4 березня)¹ він розгортав і поглиблював подібні директиви, наводячи нові їх застави й аргументи. По суті «зачеплених спорів» додати щось було

¹ Він неоднорідний ні, сказати б, за складом матеріалу, ні за емоційно-чуттєвими спонуками (смерть дочки Олі, яка недавно народилася в Гейдельберзі), ні, зрештою, за дидактично-настановними компонентами. Та попри все, є в ньому єдиний, фігурально кажучи, ідеологічний порив і внутрішньо-засаднича підпорядкованість. Особливо помітна ця «конструктивна серцевина» в другій і третій рипі. А лейтмотивом його чи своєрідною зовнішньо-об'єднавчою ланкою є – що трохи дивно для зашореної, як кажуть, по самі вуха в свої теоретичні схеми, політичні формули й постулати людини – «ліричні відступи», які стосуються, з одного боку, «наших» і «ваших» (себто київських і галицьких) стереотипів сприйняття й мислення, а з іншого – неймовірної радості від допевності, що всі його тривоги і страхи безпідставні: адресат не відхилив його приязні і не порвав стосунків, отож можна продовжувати роботу в розпочатому напрямку.

годі, – варто зробити хіба деякі уточнення, більш виразно формулюючи думку («Діло то наше дозволяло говорити прямо тільки про практичну сторону, дотикаючи нас, – але і теоретичної, Вашої не можна було овсі минути»). Отже, затіяв Драгоманов суперечку з двох головних причин: по-перше, «ругань на Москву», а власне – «взагалі на Росію», що нерідко траплялося в народовецьких органах, він «почитав для нас непрактичною, а з принципу безосновною» і ставив на одну дошку зі злісними нападками ультрареакціонера Михайла Каткова на українофілів, «про котрих послідніх наші москвовці так же не знають, як у Вас Росії»; і по-друге, «такого сорту москвофобію почитав я за добру долю pseudo-політичною уступкою полякам і австрійсько-німецькому уряду і, будучи, яко подобає безісправному теоретикові, ненавистником політичних викрутасів, не міг не зачепити у своїм розговорі і цього предмету» [20, 95]. Та гостре його «отвращеніє од росіофобії і росіофагії польскої і австрійскої» не означає автоматичної «лояльності государственної». Аж ніяк! Мабуть, «усякий би з нас» лише вітав розвал Російської імперії, якби бачив, що цей процес розпочався і «коли б було чим замінити лучним або хоть скільки-небудь міцним». Одначе реальність далека від вказаного бажання. А найприкріше, що «чужинці» (німці, поляки, угорці та ін., а до їх злагодженого «хору» долучають свої голоси галицькі українці), виступаючи проти Росії, прямо чи опосередковано сприяють укоріненню московського панславізму та державно-казенного централізму, зміцнюючи в такий спосіб підмурівки імперії. Критикувати її можна і треба (особливо огидні її ідеологічні рецидиви й збочення), та посутньо, зі знанням справи, як, згідно його уявлень, це робить «російська печать ліберальних органів» («Вестник Европы», «Отечественные записки», Санкт-Петербургские ведомости», «Неделя», «Дело» та ін.), а не огульно, нахрапом, протоптом і не збиваючись на другорядні речі й дрібниці. «Нам тільки досадно, що чужі лають, не знаючи, не так і не за те, як треба, і дають повід нашим консерваторам і критику прирівнювати до лайки закордонної і через те ослабляють її», – пояснював Михайло Драгоманов таку свою і своїх прибічників позицію [там само, 96]. Май більша бере досада, що «галицькі українофіли суть одне тіло з нашим».

До зауважених резонів долучається третій: постійні й безпредметні балачки про «руськість» відволікають «людей і у вас і у нас од діла знизу, т. є. настоящего діла, із-за котрого мало б і спору було і у вас, і у нас» [там само]. Разом узяті, названі чинники призводять до того, що «російські українці» неохоче долучаються до співпраці в цих друкованих органах. І це природно, бо, погодьтеся, «не дуже любезно буде бачить поряд зо своєю роботою [...] ізложеніє ідей Духінскаго або хоть і огульне окаляніє російскої політики в Западнім краю і Польші до крестьянского діла включно» [20, 97]. У політичній боротьбі компроміси з «такими елементами, котрі противуположні нашому», може, й неминучі, на словах погоджувався Михайло Драгоманов, але «теоретичне согласіє» з ними виглядає мало приємним.

Михайло Грушевський називав таку позицію культурницькою і пов'язував її з нормами загальноукраїнського руху, хоча й визнавав, що

бачення його завдань і перспектив Драгомановим де в чому розходилося з засновками київських інтелектуалів. «В своїх зносинах з галицькою молоддю [...] Драгоманов заходить відвести її від виключного захоплення місцевою національно-політичною боротьбою, звернути до суто наукової роботи, тісніше зв'язати з рухом Великої України, і вияснюючи їй його провідні ідеї, він zarazом вияснює своє становище супроти них», – писав він, відразу ж розгортаючи це положення: «Черговим завданням українського громадянства Драгоманов у сім часі вважає наукове і культурне обґрунтування українських наукових постулатів. Соціально-політичні домагання він ставить на другім плані, в тім переконанню, що ця справа буде розвиватися в загальноросійських рамках, не вимагаючи від українського громадянства спеціальних заходів чи починів. Він вважає рухову силу ліберальних починів 1860-х рр. ще не пережитою: заложені початки соціально-політичної реформи муситимуть продовжуватись силою інерції; можливості національної роботи сами собою розширятимуться: їх треба тільки наповнити реальним національним змістом – культурним і науковим, не знімаючи теоретичних суперечок» [6, 4–5]. Та якщо казати прямо, то зазначена аргументація принципово відрізняється від обстоюваної громадивцями. Мова навіть не про тактику чи методи роботи, а про засадничо-програмові начала. Спільним між ними була вимога самоствердження українства в науковій, культурній і художній сферах. Але українофіли не ставили питання про первинність і вторинність завдань у цих заходах, про хронологічну послідовність чи причинно-наслідкові залежності, – вони вели мову про синергізм зусиль задля досягнення мети, що теж, звісна річ, мала інше ідейно-політичне осердя. І якщо вони зчаста акцентували на культурно-освітній ділянці роботи, то це було зумовлено реальними умовами життя, конкретними історичними обставинами й потребами самозбереження. Зрештою, і сам Драгоманов, і його «портретист» визнавали, що задатки в українському соціумі та в його істеблішменті були далеко не культурницькі, а радше – навпаки. Обидва сходилися на думці, що саме Микола Костомаров став ідеологом революційного народництва – завдяки відповідним установкам, котрі імпліцитно пронизують студії історика, а його «Бунт Стеньки Разина» є прямим і безпосереднім виразом «стихійного народного революціонізму» («образу народної революційної потенції»). «Сим пояснюється й гравітація, нахил революційних гуртків молодіжи до української інтелігенції, де вона залюбки собі шукала народницько-настрєєвих лекторів-інструкторів з історії й інших соціальних дисциплін [...]», – висноував вчений значною мірою на основі спостережень Драгоманова [там само, 6]. Однак галицьким русинам він пропонував на початковому етапі їх стосунків протилежно іншу диспозицію.

Та схоже, що подібними мудруваннями, котрі мали виразно-неприховану тенденцію апології Росії, Мелітон Бучинський наситився по самі вуха. І врешті-решт він остаточно переконався, що акція Драгоманова має ворожий українству характер і підпорядкована «полной и окончательной» русифікації Галичини. Наслухавшись удосталь таківських нотацій і збагнувши, що й він мав стати в тому зловісному плані одним із головних

інструментів досягнення успіху, Бучинський вибухнув цілим каскадом різких і категоричних протестів. Початок гострого ідейного протистояння припадає десь на весну 1872 року. У виданій Михайлом Павликом 1910 року їх переписці надзвичайно цікавий з цього погляду, зокрема, лист від 15 червня 1872 року (його характеристику див. нижче). Та це вже тема іншої розмови.

А продовжуючи розмову про «ухили» аналізованого вище фрагменту «Австро-руських споминів», зауважу, що злісно-дратівливі конотації, упередження ба навіть агресивність Михайла Драгоманова в бік німецької культури й духовності попервах насторожують. Адже погодьмося, що дивно чути від начебто європейця, котрий на кожному кроці покликувався на прогресивно-демократичні принципи та цінності, нарікання, негативні відгуки й зневажання духової традиції Гете, Шиллера, Гейне... Та непорозуміння й парадокси зникнуть, якщо мати на оці кінцевий пункт його епістолярно-публіцистичних і суспільно-політичних зусиль. Схоже, що часті покликання автора на передову європейську думку й новітні тенденції в ній – красиві фрази, штори та обгортки, за якими приховував справжні наміри й сутнісні контури явища. І були вони, як виглядає, не вельми зичними а навіть підступними. Через те мав цілковиту рацію лідер народовецького табору о. Степан Качала, переконуючи співробітників і передплатників часопису «Друг», що всі балачки Драгоманова про народність – привабливі декорації, вигадані на ошуку, а сам він «убираєся в красне пір'я європейської цивілізації и науки, нехтуючи народность и все що для чоловіка було святим» [21, 2, 79]¹. Йдеться, таким чином, про основоположні принципи, що в корені відрізнялися від тих, які плекала німецька культура і на які опиралася в своїй діяльності габсбурзьке бюрократа.

Австрія тривалий час претендувала на домінування й особливий статус в німецькомовному (та й у європейському загалом) світі. І хоча поразка 1866 року у війні з Прусією поклала край її амбіційним заходам, німецький чинник залишився органічним і визначальним у державно-політичному й культурному житті цісарської імперії.

Безперечно, що німецькі впливи, причому не лише літературні, домінували також у Галичині, і ця, сказати б, диспозиція визначалася культурно-історичним становищем її суб'єктів, а також місією держави щодо них. «Німці» в краї (а це поняття охоплювало насамперед габсбурзьке чиновництво, що виростало в атмосфері тієї-таки культури) являли собою своєрідну антитезу й діалектичне заперечення «польського хазяйнування» (PolnischeWirtschaft) з його відсталістю, безладдям та анархією. Своє покликання вони вбачали в тому, щоб «перевиховати цих сарматських бестій у справжніх людських істот» [цит. за кн.: 4, 111]. «Бестії» – це й малоземельне, а здебільшого неграмотне селянство (однаково русько-українське і польське), і духовенство східного (греко-католицького) та західного (римо-католицького) обрядів, «бідні й тверді у своїй вірі галицькі

¹ На жаль, йому тоді не повірили й того листа в редакцію не було опубліковано.

іудеї», дрібна шляхта й польські дідичі, на яких лежала найбільша вина за сумний і безпросвітний стан провінції¹. Відтак приєднання населення краю до німецької культури було одним з інструментів «цивілізаційного перевиховання», причому кінцевим пунктом акції мала стати не мовна й етнічно-національна асиміляція, не знищення духовної сутності галичан, а власне формування на тутешніх теренах нової людини й нових, цивілізаційних порядків². «Метою урядової політики було витворення в Галичині не галицьких німців, а цивілізованих галичан», – резюмує й науково окреслює цю місію історик [4, 112]³. Звісно, що такі цілі й такий інструментарій могли переважити на терезах німецько-російських впливів, визначень і прерогатив. Тому необхідно було – поряд із нейтралізацією й знезараженням української національно-сепаратистської інфекції й убезпечення поспільства від «загроз» польської культури – не допустити чи бодай звести до мінімум симптоми австрійської лояльності й державного патріотизму.

Звідси палкі дискусії Драгоманова в зазначених питаннях із Володимиром Навроцьким. В одному з листів він енергійно й завзято диспутував проблему критики Російської імперії, а властиво – її недоцільності й неправомірності з боку «Правди», називаючи всю ту справу потребою «сурйознішого відношення до Росії».

Відправним пунктом полемічних рецитацій автора стала теза про галицьку лояльність, яку обстоював його кореспондент. Вона спонукала зачепити (ніби й принагідно, фігурою омісії, або претеріції) контроверзу, в якій державі загалом доречніша лояльність – абсолютистській чи конституційній. Драгоманов наполягав на першому, «бо монарх усе-таки для

¹ Кожен із цих «головних автохтонних акторів галицької сцени» був «втільненням цивілізаційної відсталості» [там само, 28].

² Відтак «німецький характер Львова полягав у чистоті вулиць, у почутті захищеності і зверхності закону, що мав відчувати кожен мешканець, та – не останньою чергою – в елегантності місцевих кав'ярень, які з цього погляду не поступалися кав'ярням Дрездена та інших німецьких міст» [там само, 111–112].

³ Інше питання, що цей цивілізаційний проект, «експеримент Габсбургів щодо витворення галицької ідентичності помітних результатів не досяг» [там само]. Усе ж окремі його фази і складові благотворно вплинули на духовне оздоровлення галицько-руської суспільності й не дозволили втілитися в життя іншим, зокрема й тому, над яким заходився Драгоманов – Російської Галичини. Зазнали краху й спроби прихильників полонофільської орієнтації зробити Галичину дієвим чинником іншого проекту – відбудови Польщі в історичних кордонах з-перед 1772 року (odmłodomoza). А в підсумку це призвело до перемоги українофільських тенденцій й утвердження самостійницько-державної ідеології. «Тому кінець Першої світової війни і розпад Австро-Угорської імперії став початком польсько-української війни (1918–1919). У 1920 р[оці] Галичина стала одним із головних театрів у польсько-радянській війні, в перебігу якої було утворено українську Галицьку Соціалістичну Республіку. Паризька мирна конференція 1923 р[оку] вирішила долю цього краю, віддавши його під владу відродженої Польської Держави», – коментує фахівець наслідки розв'язання сформульованої історично-політичної колізії [4, 34].

усіх, хоть у теорії, а конституційний уряд – це прямо уряд монопольний, і його місія підорвати у людей усяку віру у державу, у центр і привести їх до республіки федеральної» [27, 134]. Тим паче, що «монополістам» байдуже до лояльності, у чому переконує суспільно-поведінковий досвід русинів у Габсбурзькій імперії: при всіх своїх вірнопідданих поклонах і плазуванню, вони від держави нічого не мають, «окрім скубок». «Із-за чого ж Ви старатиметесь лояльствувать, накидаючись на Росію, котора Вас не займа», – ставив він питання, як кажуть, руба. Та й нічого апелювати до субсидій москвофільському «Слову» від «Славянського благотворительного комитета», позаяк він – не російська держава і не уряд. І, як на те, то чим відрізняється така грошова підмога слов'янофілів від надходжень коштів з боку київських українофілів на видання тієї-таки «Правди», українських книжок для «Просвіти» і т. ін.?.

Утім, ця розмова – зачіпка, яка знадобилася авторові для обґрунтування свого бачення проблеми становища народовців супроти Росії й позиції «Правди» в цьому питанні. Системою риторичних питань і заперечень передбачуваних контраргументів свого візаві він намірився змістити ідеологічний вектор народовецького часопису. «Скажете, Росія чіпа Вас, бо гнете Україну», – перший крок у цьому напрямку. Михайло Драгоманов почасти погоджувався з таким твердженням і теоретично не мав «нічого проти критики уряду у Росії». Навіть більше – конструктивну критику вважав позитивним чинником суспільного прогресу. «Критика Герцена була для Росії благо, критика великих журналів Англії, Франції іноді теж, – коли попадали у ціль», – визнавав він, але стосовно подібних інтенцій «Правди», як і допомоги збоку, від «чужого», у нього було чимало «теоретичних пострілів» (претензій). «[...] Що зможе маленька і невідуща нас «Правда»?», – ці й близькі до них, суміжні чи дотичні, питання Драгоманов навіть не вважав гідними серйозного обговорення. «Скажете, що «Правда» протестує проти національного зневаження України», – наступний подібний хід у напрямку до кінцевих цілей [там само, 134, 134–135]. На цей резон він мав заздалегідь припасений – хоч і сумнівної якості – контраргумент. «На це скажу, що Україна ще, як національність, не виступила у Росії і сама себе ще не зна». Насамперед тому «їй треба наукової і літературної праці, щоб себе пізнати, а криками, та ще з-за кордону, тільки пошкодите цій праці, которій тепер сам уряд помага, організуватись такими речами, як Географічне товариство» [27, 135]. Справді-бо, не важко здогадатися, як у такій ситуації реагуватимуть офіційні кола на критику (і перший дзвіночок уже нібито пролунав: з Києва надходять вісті, що тамтешній цензор «хоче зупенити «Правду» – і по-своєму він має резон») в свій город з боку часопису, що «зве себе органом і України» і в якому «працюють члени Товариства». Висновок очевидний: «Оставьте ж нам самим з великорусами реформувати Росію [...]. А самі займіться тим, щоб у себе фактично втвердитись, одбитись од ляхів, випхнути з позиції святоюрців. І коли для цього усього Вам потрібна наша поміч, то не затрудняйте нашої праці і не затрудняйте собі дороги до нас ненужними фразами» [там само]. Словом, народовцям до критики Росії зась, зате цісарську корону –

стьобайте до схочу, будь ласка, скільки заманеться, погамовуючи таким чином свій полемічний загар.

Австро-німецькі спонуки й стереотипи в свідомості галичан належалося поборювати ще й тому, що вони базувалися на протилежних порівняно з російськими принципах державного об'єднання. Будучи мультинаціональним утворенням, монархія Габсбургів достатньо лояльно ставилася до національних почуттів місцевих етнічних груп, уважаючи, що такий природний і культурний поліфонізм повинен «підкреслювати єдність країни» [4, 112]. Національний плюралізм увійшов у норму державно-політичного життя, й імперія не побоялася «позбутися» своєї централістичної матриці, погодившись у 1867 році на дуальну Австро-Угорщину, а згодом (1869) надати «окраїнам», які структурували державно-імперський організм, політичну автономію. Уявити собі подібний крок з боку царату важко. Але, як кажуть самі росіяни, *дурной пример заразительный*.

У багаточінному корпусі переписки Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським надзвичайно цікавий з цього погляду, зокрема, лист останнього з Відня від 15 червня 1872 року, в якому зачеплений цілий комплекс питань, пов'язаних із державно-політичними екзистенціями. Він став відповіддю на надіслану Драгомановим у квітні кореспонденцію, яка, на жаль, втрачена. Зі слів Бучинського довідуємося, що в ній між іншим було порушено проблему державного патріотизму, причому в такий спосіб, що боляче вразив адресата: «не поважаючи в Австрії тої центродержної сили, для котрої в Росії потребує респекту від нас і Запада» [20, 139]. Автор не відрікався свого австрійського патріотизму, обумовлюючи таке своє становище. У мотиваційній частині він виходив із загально-філософської засади, що людина живе, аби удосконалюватися, «щоби ідеї гуманні уводили у круги все ширші, у все нові і безконечні об'яви життя» [там само, 140]. Побіч із «діланем індивідуальним», цьому сприяють і «колективні» структури та механізми, зокрема форми державних спільнот. Людські одиниці й окремі сили об'єднуються а навіть приречені об'єктивною необхідністю «іти до контакту, до взаємин і єднання, не схотівши взаємної екстермінації». Власне «Австрія єсть даним і традицією дужим організмом, полем для сожитя її народів, щоби навздогони індивідуальним силкуванням ішли до гуманного розою» [там само]. Попри все, попри окремі надуживання, якими ущипливо допікав Драгоманов, тут уже подолано централізм культурний (у чехів), політичний (в угорців), абсолютизм державний і церковний («усі враз (крім нас)»), і, врешті-решт, самодержавство пішло на поступки федералістським принципам системи управління. «Ступаємо на нову дорогу: єднання на порівні, демократичній основі, відмітаючи централістичні, хоть і свої елементи, а доконавши сього, розіб'ємо власними силами дуалізмом роздвоєну централізацію осталу», – робив висновок автор [там само].

Натомість царська Росія дотримується іншої державницької і загалом цивілізаційної парадигми. Щодо неї в свідомості «чужаків» панує багато міфів, страшилок і фантасмагорій. Та Бучинський дивився на цю імперську почвару без фанатизму чи містичного жаху – тверезо й неупереджено. Немає в нього тим паче й краплини русофобії, симптомів якої

дошукував Драгоманов, адже та зав'язується на непоборно-нав'язливих страхах й афектах у поглядах на монстра. Будучи вихованим в австрійській політичній культурі й традиціях, він уважав, що «державна її доктрина дефінує царство однолитим, расою, вірою і зарядом, організмом. В національній неомильності ся доктрина єдино спасаєма, кожда инча згубна» [20, 141]. Будь-які децентралізаційні порядки для Російської імперії небезпечні, а зачатки федералізму (навіть у вигляді дуалізму, «malgré lui»), пропонувані, щоб «ізбичи абдикації (ймовірного зречення престолу, відмови від влади. – *Р. II.*)» «давали повищу доктрину [...] до засуду смерті» [там само]¹. Тим не менше трапляється немало прибічників і противників описаної державно-політичної стратегії – як усередині держави, так і поза її межами. З одного боку, вони довели до абсурду саму цю ідею, а з іншого – дали «позитивну програму реальної федерації». «В часі, коли сей програм піде в діло, мусить Росія, не мігши терпіти під боком негацію своїх традицій, або переобразитись, або ступити у війну з Австрією [...]», – узагальнював Мелітон Бучинський свої спостереження й попередні роздуми щодо російських емпірей [там само].

Мілітаристське зіткнення російського абсолютизму з цісарською монархією найбільш імовірно з огляду на зауважену диспозицію цивілізаційних антиподів. І лише воєнна кампанія може мати, на думку автора, реальну загрозу для галицько-українського буттєвого статусу. Такого «находу Росії» в принципі відкидати не можна; зважаючи на історичні, державно-адміністративні та геополітичні обставини й маючи віддавна на озброєнні набір трафаретно-демагогічних гасел на кшталт «природної границі по Карпати», «освобождєня слов'ян», «оскрєсєне візантійського царства» і т. ін., вона будь-коли може рушити навалюю на Габсбургів. Одначе навряд чи зважиться на такий смертельно небезпечний насамперед для неї самої крок, бо наведена фразеологія надається «до популяризованя і фанатизованя сліпих мас, але не до удару». Що б хто не казав, а це означало б нав'язувати «собі безкорисну війну на шию» [20, 142]. Та й якби Петербург справді виношував такі плани, то скористався б ослабленням Австрії військовими поразками 1866 року. Отож народовці сподіваються «по добрі поратися з елементами централістичними, котрі рушаються серед пойма австрійського державного, а по лиху з центрифугальними, котрих очи за границєю, між чехами, німцями і в себе» [там само, 141–142].

Важко припустити, щоб автор ні з того ні з сього брався обговорювати цю проблему: «програму» диспуту задавав найчастіше Михайло Драгоманов. Та й «Восточная политика Германии и обрусение» латентно передбачає привидивоєнних конфліктів. Пригадаймо її «експозицію», ба більше – вихідну заставу: польське питання для Російської імперії виходить на передній план, позаяк Німеччина й Австро-Угорщина не проти б приєднати її до себе («Действительно есть в Германии люди, которые

¹ На цій, сказати б, гносеологічній основі, тобто «з мрачних споминів расової спільности», з неї, власне, «зроблено» «страшка слав'янського, з непомислимим програмом федерації расової» [20, 141].

засматриваются на него («Царство Польське». – *Р. П.*); «“Германизация Европы”, это – программа будущего для прусской политики!» [10, 20, 30]). Росії, мовляв, не залишається нічого іншого, як захищатися, контратакувати й таким чином рятувати себе, «целость» держави і всього «русского мира» та й, як на те, всієї цивілізації. Таке її покликання, повинність і така її космічна місія!

Можна подумати, що такі ось твердження – «маленькі» хитрощі й неминучі наслідки публічної презентації «інородця» в столичному часописові. Але, по-перше, тоді Драгоманов визнавав тільки легальні форми й методи суспільних перетворень, і будь-які підтексти чи недомовки відмітав, як кажуть, з порога, а по-друге, вони органічно вписуються в систему його світоглядно-ідеологічних координат й практично-дійових ініціатив ба навіть їх визначають. І, «виїмково не розрізняючи тут принципіального питання від хвилимих практичних обмежень», Драгоманов «не відрікся виразно до своєї смерті» від поглядів, якими «дебютував [...] у перших початках своєї публіцистичної діяльності» [30, 45, 425, 426].

За всіх ідеологічних зигзагах й відхиленнях від генеральної лінії, основу «практичної» методології Михайла Драгоманова структурував ліберальний соціально-політичний дискурс. Хоча він і був очільником «лівого» крила громадівців, підвладного радикальним, наче й революційним, настроям, але цей його загар виявляв себе хіба в тому, що визначальною в боротьбі з абсолютизмом уважав суспільно-політичну сферу, а врегулювання її вузлових питань пов'язував цілком і повністю з реформаторськими заходами. Причому цій позиції він не зрадив, навіть коли опинився в еміграції – більш безпечному і «відкритому» для легальної діяльності місці, де не раз випадало полемізувати з російськими революційними народниками, соціалістами та марксистами щодо тактики і методів боротьби, мети й конкретних завдань визвольного руху. Так, він визнавав неминучість конфліктного протистояння з урядом й державно-політичним апаратом Російської імперії, але це мала бути боротьба за перебудову існуючої поліцейсько-бюрократичної форми правління, а не їхнє повалення й знищення, мирний загальноросійський рух, спрямований на здійснення соціальних перетворень й запровадження конституційного устрою, прийняття політично-правового демократичного уставу й утвердження на цій основі нових державно-громадських порядків. На цій підставі «він готовий був підтримувати все, що йому здавалося кращим в уряді й адміністрації Росії, – всіх урядових осіб і всі урядові заходи, що хоч трохи давали простір для розвитку суспільства», – огранив свого часу його світоглядні й громадсько-політичні орієнтири Кость Копержинський [13, 74]. Сяк чи так, а шлях помірковано-ліберального реформування Михайло Драгоманов уважав не просто найбільш прийнятним, а єдино можливим для Росії в конкретно-історичній обстановці й за існуючого режиму. За політичним реформуванням (і на його ґрунті) мали б піти кардинальні зміни соціально-економічного й громадсько-культурного секторів.

Торкаючись різних аспектів революційно-визвольного руху, Михайло Драгоманов завжди і в усьому на перше місце ставив «будучність» імперії. Боротьба з політичним деспотизмом, соціально-економічні

перетворення, співвідношення соціально-революційного та ліберального елементів у протистоянні з царатом, «центр і окраїни», конституційні свободи – все во ім'я Росії, задля її достатку й процвітання: нехай нової, демократичної, але все-таки Росії. І коли пильніше й без побожних поклонів приглянутися до багатьох його інтроспекцій чи публічних об'яв, зокрема до листування з російськими колегами, однодумцями чи опонентами, то не викличе сумніву, що Драгоманов був свідомим захисником не української, а російської національної ідеї. Його політологічний дискурс – це в певному сенсі волення про порятунок Росії, а вже на другий план відступає питання, якою має бути в ній форма державного правління та її внутрішнє облаштування. Яскравою ілюстрацією сказаному можуть слугувати його полемічні пристрасті в епістолярному спілкуванні з Олексієм Суворіним.

Приміром, у листі від 26 лютого 1888 року Михайло Драгоманов наполягав, що впровадження в життя декларованих ним принципів позбавить Російську імперію від внутрішньополітичної кризи, яка вилася в поразки, розруху й приниження, що їх Петербург зазнав у російсько-турецькій війні на Балканах унаслідок деградації, морального розкладу й зіпсуття, а завперше – культивування адміністративно-воєнних методів русифікації поневолених народів, й дозволить уникнути ескалації конфлікту. Постає врешті-решт з попелу, як сфінкс, нова Росія. «Но это будет не Катковская Россия (не смею сказать не Ваша), а скорее моя¹, – не без гордості декламував він. – Катковская Россия способна только еще терять» [12, 148]. Справа, як знову-таки переконаємося, не в знищенні деспотично-казармової імперської почвари, а в її огрядній хамулуватості, незграбності й упередженості до переродження; не в огидно-реакційній політиці русифікації щодо українців (однаково як й інших етнічно-національних організмів) і не в обороні їх природних прав і свобод як таких, а в тому, як її проводять: грубо, бездарно, централістично-адміністративними й колонізаторськими методами. А русифікувати, за Драгомановим, варто по-ліберальному, культурно, «здорово» й демократично. Тим паче, що придатні для цього моменти траплялися не раз. Зокрема, в жовтні 1872 року, як впливає з його листа до шеф-редактора «Вестника Европы» Михайла Стасюлевича, склалося все для «направления поднимающей опять главу свою гидры украинофильства к более рациональному поведению, чем бывшее до 1863 г. Особенно полезно было привести в гармонию галицкое украинофильство с нашим общим «порядочным людям в России либеральным направлением». Мне по временам кажется, что провидение предназначило мне положить один из камней для такой связи» [18, 203]. Додати щось до таких ось зізнань самого принципала важко.

¹ Пор. із заявами редакторів «Вестника Европы» Михайлові Стасюлевичу: «со временем, когда «Чермная Русь возвратится под сень родного орла», помянут и нас с Вами». Або в іншому місці: «Пусть он («Вестник Европы»). – *Р. П.*) делает дело здорового «обрусения» галичан, которое будет вместе и их разбурсачением» [18, 205, 212].

Розуміючи вразливість і ймовірний спротив багатьом своїм настановам і вихідним положенням, Михайло Драгоманов узявся «розбавляти» їх чи «спрягати» з ошатними ідеями панславїзму, опираючись на положення, що українство би то «і почалося як серйозний рух федерально-демократичним і гуситським панславїзмом Костомарова й Шевченка» [9, 2, 174]. Тому, мовляв, українцям нічого «віддалятися від слов'ян», а навпаки – «мусять знайти собі більшу симпатію в молодіжці слов'янській, ніж раєвщина».

Штучність і силувана прив'язка в означеній ситуації мотиву «всеслов'янського єднання» не викликає сумніву. Адже буквально кількома рядками вище Михайло Драгоманов дорікав січовикам, що ті «сходяться з поляками» (чи поляки, згідно ідеологічних схем автора, не належать до народів слов'янського кола? – *Р. П.*)¹, реагуючи таким чином на панславїстські заходи «московсько-реакційного напрямку». «Мені таке поступовання здавалось нераціональним і непрактичним» [9, 2, 174].

Хоча українське студентство у Відні ніколи не цуралося співпраці зі своїми слов'янськими побратимами. Про спільні симпатії з чехами і словаками вже була мова. Подібно виглядала справа й з іншим пагінням слов'янського древа. Чи сьак чи так берімо, а об'єктивно-історичний погляд виявить давні й зовсім інші від заявлених нахили та побажання українського земляцтва. «Оживлені зв'язки з віденськими сусідами-слов'янами датуються [початком] 1820-х років, коли сотрудник церкви св. Варвари о. Петро Паславський, відомий з виголошуваних проповідей принципово українською мовою, створив у своєму приватному місці за мешкання осередок товариського життя для парафіян церкви, земляків у проїзді з Галичини і приятелів-гостей слов'янської народности – чехів, словаків, словінців, хорватів, навіть поляків і сербів. Тоді й гостювали там такі визначні діячі слов'янського наукового світу, як Варфоломій Копітар, Ян Колляр, Людевіт Гай, Вук Караджіч і інші. Особливо словінець Копітар старався вплинути на молоде українське покоління, з яким він шукав частих зв'язків», – свідчать науково-історичні джерела [15, 22]. Згадана традиція продовжувалася й надалі, про що свідчать хоч би згадувані «Слов'янські комерси». Українські студенти не просто брали в них активну участь, а «своїми суто мистецькими виступами [...] тією мірою здобували собі признання різнонаціональної аудиторії, що, бувало, на слов'янських комерсах і вечірках з різних приводів публіка вітала їх, куди більше, як інших учасників імпрези, грімкими оплесками й окликами “живйю” (в розумінні “хай живе «Січ!»)» [там само, 26].

¹ І справа тут не в формальних описах чи «дрібницях», – йшлося про глибинні аспекти діяльності. Адже в Галичині «до останньої третини XIX століття місцеве публічне життя було позначене антагонізмом між німецькою та польською культурою» [4, 113]. Отож аби сподіватися на вкорінення російських цінностей і пріоритетів, необхідно було найперше, що так скажу, зачистити площадку для подальшого діяння: нейтралізувати «ворожі» впливи, з чийого боку вони б не виходили, тобто відмежувати січовиків від німців, поляків і від їхніх культур.

Напрошується, таким чином, пошук альтернативних інтерпретаційних ходів: Михайло Драгоманов не уявляв собі «слов'янського союзу» інакше, як під знаком двоголового російського орла чи навіть сприймав його як державно-політичний синонім «єдиного русского мира». А в Габсбурзьку столицю він навідався, судячи з усього, з уже готовою програмною «заготовкою», тобто підготував її ще до свого першого знайомства з галичанами, бо окремі деталі починав озвучувати раніше на сторінках Санкт-Петербурзьких часописів, обмірковуючи, зокрема, «дело объединения русского племени», яке вважав «одним из весьма важных вопросов» [див.: 11, 305; детальніше про це та деякі інші питання, пов'язані з галицькою місією Драгоманова, див. у моїй кн.: 22, 21–53].

Тема слов'янського союзу неодноразово обговорювалася і в його листуванні з Мелітоном Бучинським. Почувши, що молоді, радикально налаштовані народовці мають намір «завести власну газету», а зосібне, що першим пунктом її програми значиться, що «малоруський нарід боронить своєї народної індивідуальности протів москалям і полякам» («проти тим послідним тільки на легальній підставі, т. є в краю, в соймі») [20, 51], Михайло Драгоманов ревно взявся коригувати редакційну «лінію». Насамперед новий орган повинен заявити, що спроби тіснішого єднання слов'янських народів не суперечать його головним постулатам, а якби слов'янство бажало мати якусь одну мову «яко посвіднюючий між собою і для общого разговору з Європою, – без ущербу волі і достоїнства кожного племені і язика» – то підтримує такі ініціативи. Оптимальний варіант, звісно, щоб у названій ролі виступила російська літературна мова: «протів того Ви не йдете і даже вибір цей почитаєте у частности для себе вигіднішим, бо усе-таки філологічно цей язык близчий до вашого, ніж чешский або сербский а то і польский – а пишущі українці у Росії іще у вигіднішому стані, тим паче, що їх немало работало уобчї з великорусами над російською цивілізацією, хотя вона усе-таки не ісчерпала усіх чисто українських елементів» [там само, 98]. Певна річ, що й проти російської прогресивної інтелігенції та її літературних об'яв молоді народовці не повинні б виступати, а «раді брататись з нею, яко с продуктом духу ближайшого сусіда і родича по етнографії і історії». Рівночасно новий політичний часопис мав би, згідно Драгоманівських настанов, концентрувати зусилля над науковим і художнім вивченням життя свого народу, а також над розвитком народної освіти рідною мовою. Якщо ж галицько-руські провідники не погоджуються з такими програмовими постулатами чи не вважають можливим висловити їх уголос, то варто взагалі промовчати про всеслов'янські, а тим паче російські питання, зосередившись цілком і повністю на роботі «над народом *знизу*»: «заявити таковий намір і його держатись, развиваючи ідею окременности Вашого народу од поляків (і угрів, і румун) і не ідучи ні на які компроміси і політичні інтриги, пам'ятаючи тільки, що чим більш буде написано настоящего діла по ученій, поетичній і педагогічній літературі на галицько-українській народній мові, чим більш побагатіє простий люд у Галичині, тим міцніша основа буде і для політичного розвою народности» [там само].

Мелітон Бучинський відразу розгадав наміри і внутрішню логіку епістолярних реляцій свого кореспондента. До обох з означених складників (вужчого, власне галицького, і ширшого – «с слав'янським тлом») він мав значні претензії. У принципі вони не суперечні й не закреслюють один одного – «даже повинні б злучитися, та се не інакше, як поставивши перший конкретним, другий абстрактним, в границях чистої фрази» [20, 117]. Усе ж змістове наповнення їх, вважав Бучинський, не має нічого спільного ані з реальною історичною ситуацією, ані з програмовими вимогами галицько-руської «народної» партії. Перший пункт, що передбачав «розвивати окремість нарідну галицьких малоросів» і повинен би убезпечити їх «на случай напасти» від поляків, він кваліфікував як «негативний» і «случайний», позаяк процес вироблення самобутньої культури в Галичині відбувається природним трибом, а «напасть захланна, в зміслі хемічного амальгамованя (злянія) національного від ляхів ледви уже можлива». «Можлива вона у політиці, яко поверхне і механічне “прилучене”, та держить її тут рівновагу прямоване до автономії, которе вважаєм додатним, політичним нашим програмом», – зводив він нанівець одну з основоположних тез дорадчого дискурсу адресата. Зате Росія «білш, як у инчих слав'ян, у нас аєнції (агентуру. – *Р. П.*)¹ собі має, нападаючи на малоросів у хаті ж їхній, у Галичині». Тому якщо вже протистояти комусь, то лише цьому натискові, та успішно це можна робити, ніскільки не відособлюючи себе від усього українства.

Що ж до запропонованого «програму ширшого слав'янського», то він міг викликати хіба іронічну усмішку чи шаржові рефлекси. Мелітон Бучинський вважав його «непотрібним», а «коли б став він програмом нашим внутрішнім, щирим, консеквентним» – то й небезпечним. Можна б, звісно, увести цей пункт в програмові документи «в загальних фразах яко окривку зверхну, для реноме і моди, доброго яко теорія *quand tême* (франц. все-таки, незважаючи на. – *Р. П.*)», і розбалакуватись про наміри зближення слов'янських народів «посредством одної мови (Бог зна котрої)», «розмалювавши» все те «Єдністю, Взаїмністю, Братерством, Волею, Рівністю, Поступом і Правдою²» [див.: 20, 118–123]. Та чи є в цьому сенс і потреба?.. А небезпечною постановку питання в такому ключі адресант бачив через наявність у ньому багатьох підводних каменів,

¹ Михайло Драгоманов не знайшов нічого кращого, як, підкресливши це слово в оригіналі листа, написати над ним загадкову й спатажно-контроверсійну фразу «сами лізете».

² «За добрим менажом можна б такими фасерверками блискотіти в органі шокварталу, а даже щомісяця, можна б даже доводити до існих аліансів, автономічних, радикальних etc., напр[иклад], с чехами, перехрестивши сей аліанс племінно, а не по предметі, “слав'янським побратимством”, яко “страхи на ляхи” (німці etc. – упросивши їх, щоб боялися), – усе на чолі, в «огляді політичним», а обіч дописями своє вести, доказуючи без лосів ділом, як то гарно живуть слав'яни с слав'янами і яка в них (пр[иміром], у ляхів і москалів *in folio*) правда! зводячи *ad oculos* річ не до инчого, як до власного (внутрішнього) програму: нема спасення, як в своїй хаті нарідній, а звідси право у гуманности» [там само, 123–124].

контрадикційних течій і порогів. Один із них – проблема спільної мови, потрібна нібито для порозуміння між собою й зі світом. Окрім російських централістів, «до прийому спільної мови (слав'янської) яко урядової не додумавсь слав'ян ніхто» [там само, 124]. Що не кажіть, а такий крок міг би призвести «до відчуження людей від мови рідної». Тай чи варто витратити сили на вивчення мови, без якої, «певно, ми не пропадемо», – навіть зваживши, що її багато українців розуміє ба навіть сяк чи так володіє нею?

Не менше підступного заміру таїть вимога, згідно з якою «мали б єднатись ісключно слав'яни, не займивши сусідів (пр[иміром], греків, румунів, мадярів)». Мелітон Бучинський не бачив ніякого поступу в такому «расовім союзі, новім китайським царством середини, обгородженім від світа, як муром, новим, всеслав'янським сепаратистичним язиком», і замість пустопорожніх розмов на обговорювану тему пропонував справді подумати, без ідеологічних упереджень і тенденцій, про вибір мови спілкування між світовим співтовариством. На такий статус мають достатньо підстав претендувати і французька (яку «приняла дипломатія, яко уряд, і аристократія, яко верства, обі не поступові неживотні, та с природи найбільш образовані»), і німецька, і англійська мови. «Свій голос дав би я англійському, вже того одного ради, що вольний американський союз западний в моїх очах один рівновагу держить восточному, російському царству, і під того ж егідою не дай Боже слав'янському», – висловлював він свою позицію [20, 125]. А Росія може нарікати лише сама на себе, що «таким німбом сяє». Сказане не заперечує («ми находимо цілком коректними факти») праці, скажімо, етнографічної чи «ліберальної» в порозумінні чи навіть тіснішому поєднанні (як-то, через різні «благотворительні» комітети) з «братами-слов'янами» – задля користі справи, і цілком ймовірно, що «виховані оттак у взаїмности люди забажають в свій час вольного єднання і без державної ініціативи». Застереження щодо такої співпраці в Бучинського було лише одне: «щоб не посвятились методи замість посвятитись цілі, щоб не пропали у таким тумані, як панслав'янський, протегований на тее в Росії, щоб одвернути увагу своїх від себе, на сторону, тою конечностею, якою ратну силу і ім'я gloire, цивілізації, “освобождєня” ближних etc. мусять абсолютні держави обертати на забори, ізбігаючи преторіанізму з одного, саморяду підданих з другого боку» [там само, 125].

Як видно, під личиною панславізму Михайло Драгоманов намагався пропхати панрусизм – подібно до московських слов'янофілів чи протоієрея Раєвського. Але такий тактичний виверт відразу ж був виявлений і тут-таки розвінчаний, причому теж «під маскою», тобто Бучинський удав, ніби не здогадується про справжні наміри адресата, а лише покликався на елементарну логіку і здоровий глузд. Зроблено це було наскільки вдало й ефективно, що в пізнішій кореспонденції з галичанами Драгоманов намагався звинуватити вже народівців у прихильності до заявлених ідей, а сам він нібито завжди відмовляв від них як утопічних і практично нездійсненних. Та відмовившись від цієї «маски», не міг відступити цілей, які мав на оці, послуговуючись іншими, внутрішньо суміжними викрутасами, зокрема намагаючись скерувати зусилля в справі піднесення національно-

народної свідомості на російській літературі, сиріч розглядати цей шлях як головний засіб русифікації.

В епістолі Володимиру Навроцькому від 23 січня 1873 року Драгоманов теж намагався ревно коригувати й переінакшувати світоглядні орієнтири й програмно-політичні нормативи народовців. «Набір» аргументів невибагливий і на ту пору традиційний – він перекочовував із листа в лист, зі статті в статтю: не створена «бібліотека елементарних наук» для народу, не організовується народ у товариства, не видано наукової граматики української мови, словника і т. ін., ба навіть сама інтелігенція тієї мови національно-народної не знає як слід. «А яка ж це боротьба за народність, коли матеріяли для взнання її не тільки не систематизовані, але навіть і не видані і не зібрані?» – цією ескападою Драгоманов започаткував цілу вервечку риторичних питань, покликаних злутувати підмурівок свого «жерівного» політичного принципу, а радше – одну з його опор, і забезпечити логічний перехід до інших [27, 102]. Наступна стосується літератури «на народній підставі»: про яку боротьбу за неї можна серйозно вести балачку, коли «Правда» («лучший журнал») «у середині XIX в[іку] печата такі нікому не нужні переливки старого пустого у порожне», як поетичні нісенітниця Гетьманця (Старицького) чи Федьковича?.. Що б хто не казав, а після Ауербаха, Діккенса, Теккеря, котрі «малюють [...] у живих людях і картинах ту боротьбу культурну, соціальну і економічну, яка ведеться у житті усіх народів погресующих», важко, погодьмося, читати «інакше, як з позіханнем, з здвиганнем плечей» і без жалю «ті дитячі або ще хуже старечі перескази сучасних і історичних анекдотів, которі видаютьца у послідні часи у нас і у вас за повісти, драми і т. п.» [там само]. У полемічному запалі Михайло Драгоманов просто змітав прохання свого кореспондента не міряти галицькі реалії європейською міркою. «Якою ж мені мірять? Хіба ми не у Європі живемо? Хіба перед Вашою власною публікою не стоїть хоть Германія з її літературою? І Ви і ми хіба не хочемо щось власне завести коло літератури російської?», – допитувався він, аби не дати отямитися адресатові. І хіба «Ваші і наші українофіли» «не прокричали, що наш народ мусить мати таку ж самостайню літературу, як і усякий другий, як і “московська”, якою українофіли зовуть усе писане у Росії не по-малоруському, у тому числі Гоголя»?.. Але ж «московська література неуривним шагом, по-своєму, а іде тою ж дорогою, що і усі європейські великі народи, працює над общини Європі культурно-соціальними питаннями, передає найлучші твори європейських талантів і умів», а українських книг, окрім хіба Шевченкового «Кобзаря», «почти ніхто не купує». Інакше як «мертвотністю малоруської літератури» назвати таке становище важко [27, 102]. Тим паче, «було колись, що Квітка, Шевченко і перший випуск М[арка] Вовчка дечому научали і великорусів, бо для свого часу були образком реального малювання життя і зачіпання «вопросів живих»» [там само, 103]. А нині конкурувати з російською літературою на ринку друкованої продукції нам нічим. Тож перше ніж братися за вирішення таких питань, як федералізм слов'янський «чі який там», «богато ще треба зробити знизу, щоб поставити діло народне галицько-українське на живу і міцну основу» [там само].

Принагідно зауважу, що в одному з листів Мелітонові Бучинському Драгоманов проголошував саме Тараса Шевченка «батьком» цієї «нашої мертв'ячини, хом'яковщини української». Твердження наскільки дражливе й контрверсійне, що при цьому мало зм'якшують судження подальші авторські уточнення й епанортози: «Але він не винуват, що його *переходяще і не головне*, а то і слабе – другі прийняли за суть і затягли безконе чне хникане і фразеологію.. б...¹, котора довела і белетристів молодих до чистого богомазія, а не живописанія» [20, 263].

А «діло народне», за задумом, мало слугувати, властиво, піднесенню «русского сознания», як доводив він був у студії «Восточная политика Германии и обрусение» (див. вище). Та якби навіть не знав змісту публікації, в якій обстоювана думка прямо й логічно окреслена, то розгортання логічно-концептуального ядра енцикліки виводить на вказані обшири. Наступною фразою до панславізму долучено панрусизм, проти яких нібито «крику роблено більш, ніж треба, не тільки з святоюрського боку, але і з вашого». Ідеологічний вектор внаслідок зміщується в бік останнього: скарги і нарікання на той нібито безпідставний і даремний галас, який усюди вчувався Драгоманову, завперше його стосуються. Воно б, може, й нічого («чому і не покричати»), «та біда у тому, що цей крик багато людей од діла одбива, бо багато людей думають, що усе діло скінчили, коли одні восхвалили, а другі возлаяли панславизм і Москву, а ще гірше бачити, що є люде, що могли би спільне працювати над близьким ділом, коли б не сварки з-за далекого панславизму і з-за далекої Москви» [27, 103]. Ще крок – і від «федералізму слав'янського» сліду не зостається, а маску остаточно скинуто. Вона була надібна авторові для декларації свого би то українства. «Це писав я як українець. А тепер буду говорити яко українець і росіянин, що не є синонімом москвича», – наголошував він [там само]. І як протагоніст цієї другої «ролі» Михайло Драгоманов набагато, що так скажу, живіший, повніший і природніший. З усім жаром своєї полум'яно-публіцистичної душі він кинувся боронити Росію від необґрунтованих і неоковирних, на його погляд, нападів і шельмування з боку народовців: припиняйте, наказував, «лаять» російських централістів на чолі з Катковим, «бо ви не знаєте його, як треба для того, і не зможете і виляти його, як треба, як лають його у Росії не тільки українці, але найбільш сами великоруси»; «те ж саме» стосується уряду – хоча б тому, «що він вас не чіпа». «А коли Ви усю Росію будете малювати як “Москву”, та ще й “загребушу Москву”, – то тут вже треба прямо сказати Вам, що Ви не знаєте, про що говорите, – бо й справді, у Вас нема не тільки книг і журналів, но навіть і усіх газет, которі б характеризували усе духовне життя російської громади». Головна причина тенденційності, таким чином, у нестачі, бракові в Галичині достовірних відомостей (а їх подають винятково такі органи, як «Вестник Европы», «Дело», «Отечественные записки»,

¹ Так написано в оригіналі. «Яке слово мав на гадці Др[агоmano]в, годі догадатися», – коментував це місце Михайло Павлик.

«Неделя», «Санкт-Петербургские ведомости» тощо) про Росію¹ й аберації зору на тамтешні істини. Ось «якби ви мали можливість знати російську літературу, то побачили б, що вона у більшості усіого менше «загребуша», централістична, державна, – але є критична і опозиційна, ставлюча на першому плані прогрес моральний, соціальний і політичний свого народу, а не забірання чужих». Найголовніше ж, далєбі, що, «обзнакомившись фактично з Росією», можна побачити, що там про Галичину ніхто нічого не знає і не цікавиться нею, за винятком одного хіба Пипіна, якого важко запідозрити в бажанні її «загребти». Висновок з усього сказаного очевидний: «ніхто Вас не досягне, щоб загребти, а більшість громади і знать Вас не зна і не хоче, маючи і у себе роботи немало і усіого менше думаючи про націоналізм який-небудь. Значить, ні уряд, ні громада у Росії не зупеня Вам працювати над своєю свободою, просвітою, літературою: робіть на здоров'є! Значить, Ви можете і не згадувати про Росію, як вона не згадує про Вас» [27, 104]. І нічого прикриватися фразами, що ми, мовляв, «маємо свою Росію у себе, т. е. святоюрців», оскільки ті «виставляють фальшиву Росію». «Святоюрці – це Ваша домова уніятська бурса + німецька канцелярія з прибавкою польського лакейства». Ба більше – це вже навіть не локальні прояви, а окреме явище – «святоюрщина», яка є всюди своя, зокрема і в Росії, і яка, на жаль, нерідко «прихиляється і мажить[ся] по головці» на державному рівні, однак, поклавши руку на серце, «последний ретроград у Росії – ліберал у порівнянні з Вашими святоюрцями». Тому-то саме з ними й варто боротися, викриваючи фальш і облуду їхнього утвору. Причому чимскоріше треба відмовитися від безплідних і пустопорожніх сутички за правопис, а з конкретними фактами в руках демонструвати, що пропонується «старою Руссю» друкована продукція так подібна до художніх ідеалів справжньої російської літератури і російських тенденцій, «як і верзання яких-небудь дервішів турецьких» [там само]. Та щоби переконатися в цьому, варто знову-таки пізнати «Росію настоящу», перш за все її красне письменство. Це вкрай потрібно ще й тому, що, приглянувшись пильно до неї, «Ви [...] у ній швидче найшли б собі союзника, ніж ворога», «бо література ця по ідеям демократична, по манері критична і реалістична, по мові живо народня». А укладений «спільний фронт» дав би обопільну користь.

Для Михайла Драгоманова було очевидно, що реакційна партія в Росії не змогла б реалізувати, як продемонстрували хоча б недавні спроби «шкодливої реформи гімназій», жодної своєї ініціативи (та й, зрештою, існувати) без зовнішніх ін'єкцій, зокрема й без тієї «еміграції галицької, що лізе тепер у Росію, особливо на педагогічну службу разом з чехами». «Це новий елемент у ту чиновну охрону, що прозвана у Росії, після гумористичних характеристик Щєдріна *ташкентцями*, нова поміч нашої реакційної партії [...]» [27, 104]. Він зав'язується і має споживок саме в

¹ Прикметно, що Михайло Драгоманов уникає на позначення московської держави висловів на кшталт «Російська імперія», «самодержавно-деспотичний режим», «тюрма народів» і т. ін.

«мертвечині [...] святоюрській». Відтак зусилля народовців мають бути скеровані на те, аби підірвати і знищувати те отруйне коріння, всіяко і де лише випадає нагода дискредитувати москвофілів «доказом, що вони скоріш турки, абисинці і готтентоти, ніж росіяне», пропагуючи водночас, наvertsаючи галицьку молодь на «чесний, ліберальний і народний напрямок» через енергійніший заступ «на реалізм і критику позитивну у поезії і літературі, на лібералізм і демократизм у соціальних і політичних ділах» [там само]. Тому Михайло Драгоманов і наполягав, що «негарзд робить російська громада, що зовсім знати не хоче про Галичину (хоть це і дуже для нас успокоїтельно)». На подібний докір заслуговують і галицькі народовці: вони «могли б знайти у Росії союзників не тільки у “українофілах” чистих, котрих у нас не дуже багато, а просвіщенних і працьовитих, мабуть, і п'яти десятків не наберетця, але і у ліберальних “росіянах” і навіть і серед чистих великорусів “нігілистичного”, т. е. позитивно-демократичного табору», «так і ліберальна партія у Росії могла би знайти союзників у галицьких народовцях у боротьбі проти власної реакції, власному ташкентству, котре у Вас олицетворилось у святоюрщині» [27, 104–105]. Саме «така двойна мета»¹ нібито керувала його діями на російсько-галицькому напрямку і забезпечувала внутрішній примус до співпраці з львівськими діячами, а тому він мусить «критично односитись до усіх галицьких партій, міряючи їх діла реальною пользою народу і просвітним ідеям нашого віку». На жаль, «часом ці діла оказуютьця дуже маленькими перед такою міркою», та полишити її «ні я, ні ніхто не управі». При цьому Драгоманов допускав, що може помилятися («і дуже») в дрібницях, наводячи приклади зазначеної мірки, «але лучше переборщити у песимізмі, ніж у оптимізмі, бо здоров'є критики і лайки не боитця, особливо такої, що принципа не рушить, а тільки способи ганить» [там само, 105].

«І – простіть, коли помиляюсь – це не дуже то гарний ознак, що – як я не раз замітив у вас – у Галичині не дуже шанують критику, котору мій добрий приятель Б[учинск]ій зве усе “нігілізмом і негацією, з котрої нігде плодів не бува” (тоді як нова Европа тільки негацією народилась та нею і уперед соваецця)», – виголошував він тут-таки, наче й принагідно, ще одну свою сентенцію. А всі вони щільно лягали в загодя передбачені місця й с'як чи так концептуалізували структури монолітної ідеологічної споруди. Її засновком чи праобразом мала бути гетерофенія «настояної» Росії. Саме на її «маячне видіння» налаштував народовців Михайло Драгоманов, пропонуючи усталити основоположною ідеєю і головним

¹ «[...] а) дискредитувати ще на один манір Ваших ташкентців (святоюрців) і підняти у Ваших народовців кредит живої і народної Росії і Великорусі, б) дискредитувати у Росії святоюрську партію, показавши, що це ташкентці, которі лижуть за п'ятаки руку то російську, то то німецьку, та обскуранти, – або люде вовлеченні недорозвитію, хоть і талантливі, як Наумович, – і підняти у Росії інтерес до нашої народної партії» [там само, 105]. А ще перед тим Михайло Драгоманов переконував, що сформульована мета, як і вся його громадсько-політична поведінка, впливала з цілей і завдань українофільства.

системотворчим принципом своєї діяльності. Перші кроки в цьому напрямку зроблено: публікація наукових праць Олександра Пипіна й Івана Прижова, передруки з «Журнала Министерства Народного Просвещения» в перекладі філологічних статей Лавровського і Максимовича, одного оповідання Салтикова-Щедріна, огляди часописів «Вестник Европы», «Отечественные записки», «Санкт-Петербургские ведомости» і т. ін. Усе ж зробленого, на думку Драгоманова, замало, аби «узнати Росію, яка вона єсть». «Мусить, значить, “Правда”» звернути більшу увагу на російську літературу і публіцистику, заявивши принципіально, що з живою нашою російською літературою вона не тільки війни не веде, але рада йти у братстві к одній меті – свободі і просвіті народу. Тоді і у Росії можна буде говорити з більшою надією на успіх про “Правду”, бо згодьтесь, що самий космополітичний росіянин не може ж бути прихильний, коли йому розкажуть що Ви у Росії бачите Туран та й годі», – усовіщав він народовців [27, 105] і пропонував цілу програму, скеровану на поглиблення й посилення вказаного напрямку. Тим паче, що свого, оригінального ані з обсягу публіцистики, ні красного письменства катма'. То ж «лучше чуже талантливое, ніж своє бездарне і мертворожденне»: у такий спосіб не тільки запліднюється національна інтелектуальна думка новими знаннями й ідеями, а й збагачується завдяки перекладам «краєва» мова. Такими настійними пропозиціями він аж ніяк не мав наміру, як запевняв, перетворити «Правду» на «одголосок Росії»¹, – «я тільки стою на тому, що[би] потроху ясно висказанними провідними ідеями “Правда” показувала Галичині Росію живих, Росію росіян проти Росії мертвих, Росії ташкентців, котору показує “Слово”» [там само, 106].

Внаслідок подібної казуїстики й метаморфоз образів та мотивів «крива смислу» їх, скористаюся висловом Якова Голосовкера щодо логіки міфу, «замикається в круг» [...], і з-поза їх химерних контурів постає кінцева ціль – збереження й забезпечення цілості Російської імперії.

Розмова про союз слов'янських народів в оприявленому контексті була, зрештою, неминучою, оскільки для освічених галичан це був один із варіантів відповіді на питання, «і где ж отчизна єсть моя?». Хай там як, а, по-перше, «панславистські настрої [...] були досить сильними серед слов'янських народів Австро-Угорської імперії»; по-друге, на галицькому ґрунті вони вже мали свою традицію, порівняно глибоку й сталу історію, що починалася від Руської трійці; досить потужною була слов'янофільська складова, за якою зчасти намагалися приховати справжні наміри, власне – панрусизм, і в москвофільстві; не були чужими означені віяння «також певній, хоч і досить змаргіналізованій, групі польських патріотів»; і найголовніше, що саме на межі 1860–1870-х років «візія всеслов'янського об'єднання» отримує нові імпульси, що стало своєрідною захисною

¹ Пор. із запевняннями в наступному листі: «Я, звісно, не думав нав'язувати «Правді», щоб стала луною російської літератури» [27, 108]. Хоча й жаяхатися цього не варто: така її роль визначена в основі історією, адже «Україназціплетьця з усією Росією» [там само, 106].

реакцією на «об'єднання німецьких земель навколо Прусії та утворенням Німецької імперії», а також внутрішнім самозаспокоєнням «перед страхом неминучого, як здавалося, німецького *Grang nach Osten*» [див.: 4, 122]. Важливо було отождивити таким розмовам, спробам і настроям «потрібного» (власне – панрусистського) спрямування. Для Михайла Драгоманова подібні тенденції в європейській політиці, а передусім посилення німецького шовінізму, стали, попросту кажучи, приводом і підставою для розгортання дискурсу «обрусення» Галичини в його, що так скажу, приховано-модернізованому вигляді. При цьому думка сягала, як побачимо, й «поза Волгу», тобто поза територію, заселені слов'янами.

Показове також завершення всієї розмови мемуарно-політологічного сюжету на цю тему: «При тому, казав я, не слід січовикам виступати й ворогами Росії народної й культурної, а навпроти, слід показувати приязнь до неї, а тим паче треба виступати проти російської реакції й абсолютизму» [9, 2, 147]. «Крива смислу» знову-таки «замикається в круг», і в такий спосіб вичерпується зміст смислообразу. В «Автобиографической заметке» автор розпочинав розповідь про свої віденські «зустрічі й прощання» з перифрази про начебто паралаксу образу Росії в свідомості «чужаків». Логічним отождивити став і її фінальний акорд, що розпочинав нову сторінку його духовно-політичної біографії.

Відтак озвучені думки й концепти були продиктовані не палким слов'янолюбчим пафосом, як можна б погадати. І не лише тому, що Михайло Драгоманов керувався в своїх теоретичних спекуляціях й умовищах холодним розсудом і тверезим розрахунком, а не «пристрастями». У студії «Восточная политика Германии и обрусение» він докоряв слов'янофілам не так за їх «великорусофільство» і московський шовінізм, як за ідеалізацію XVII століття російської історії, де ті дошукували взірців «русского» і «славянского государства». Хоча ніякої Росії, перекопував автор, тоді ще не існувало, «а была Великая, Малая и Белая Русь» [10, 129]; найголовніше ж, що органічним для неї було й XVIII століття («петербурзький період»), коли, власне, й сформувалася «загальноруська суспільність» і Російська імперія. До того ж означений тип державно-монархічної організації був вищим порівняно з Московським царством, котре опиралося лише на названі «Русі» й знало «только великорусов и инородцев, православных и басурман». Повернення до «Петрових» ідеалів означало б «стать на такую высоту, с которой только и можно побивать на голову все сепаратизмы и с полной верой в успех звать Россию к исполнению ее призвания среди славянских и неславянских, разнонаренных, разноязычных и разноверных племен от Адриатики и до Кавказа [...]» [там само, 130]. Тобто мова не про любов чи симпатії до слов'янських «братів» і аж ніяк не про вболівання за їхню долю, а про «сповнення» Росією її імперської місії серед «славянских и неславянских [...] племен» – «от Атлантики и до Кавказа» – і про «побивання на голову всіх сепаратизмі». Причому лише в такій її, державно-імперській формі можна бути «в повній вірі в успіх».

Та процеси розбудови «русского мира», зокрема в Галичині, ускладнювалися тим, що завдяки «кацапстующим», тобто москвофілам, у свідо-

мості тамтешніх мешканців уже панували певні уявлення й стереотипи про Росію. Більше того, саме в запеклих сутичках із москвофілами, як побачимо, зміцнювалися національні основи українства. Виникла крайня необхідність замінити персоніфікований речниками «об'єднителської» ідеї образ реальної (історичної) Росії «новим» – містифіковано-демократичним. А це неминуче передбачало й боротьбу з москвофільством як таким та з його ідеологічним капіталом. Хоча подеколи та боротьба набувала в Драгоманова «цікавих» форм і виявів.

Показово вже те, що Михайло Драгоманов спершу звернув увагу не на Львів як центр українофільських тенденцій, а на Відень, представлений переважно студентською колонією. Хай там як, а Львів тоді міцно застопив за собою статус адміністративного й культурно-освітнього центру, слугував наочною ілюстрацією суспільного прогресу й мав славу «Відня Сходу». Досить сказати, що в Австро-Угорській імперії він був п'ятим (більше 100 тис. на кінець 70 – початок 80-х років XIX століття) щодо кількості населення містом – після Відня (834 тис. у 1870 році), Будапешта (320 тис.), Праги (250 тис.) і Трієсти (119 тис.), а наступний за ним у Галичині Краків мав 50–60 тис. жителів [див.: 4, 150]. І нехай процеси національного ризорджименто мали значною мірою провінційне походження (становлення гімназійних громад у Тернополі, Станіславові та ін.), усе ж і Львів у цьому списку не пас задніх. Тож якби Михайло Драгоманов справді мав намір «распространить в Галиции украинское направление», як переконував Альфонса Туна, то логічно було б зосередитися на Львові, що мав столичний статус з усіма наслідками, що з цього випливають. Натомість його увагу привернув перш за все габсбурзький Відень.

Українці розселяються в столиці Габсбургів десь із кінця XVIII – початку XIX століть, а «з другої половини XIX-го ст. вони починають свідомо організовуватись у низці товариств громадського й фахового характеру». Найпомітнішу роль з-поміж них відіграло академічне товариство «Січ». Його заснування на національних засадах на початку 1868 року спричинили активізація у Відні москвофільської агентури «і зріст російського студентства в Відні, що почало діяти у своїй організації, притягаючи туди й українських студентів» [15, 18, 26–27]. Зокрема, Іван Головацький, брат відомого діяча «Руської трійці», запрошував останніх до себе на «чайні сходи» і схилив нібито до «слов'янської взаємності», в насправді – до панмосковської «об'єднителної» ідеї. Зауважені віяння набували загрозливих для українства масштабів і характеру.

Згідно зі спогадами першого голови «Січі» Анатолія Вахнянина, у перші роки свого віденського побуту (поступив в університет у 1865 році) він зіткнувся з майже тотальною обструкцією й приниженням національної гідності. Мало того – «багато братів-слов'ян уважають нас, русинів, за один народ з москалями, називаючи нас просто «руссен»» [цит. за кн.: 15, 26]. Саме дебати в 1866–67 роках на тему «Чи русини окрема нація від москалів?» згуртували віденських студентів-українців (більше 20 осіб), котрі стали основою товариства; вони склали статут і подали його на затвердження австрійському намісництву. Тож достоту «щоб запобігти тим “общерусским” затіям, визріла необхідність гуртувати нашу молодь в

рідному середовищі власного академічного товариства, де вони плекали б свою культуру, звичаї й товариський побут» [там само, 27].

Щоправда, на початкових етапах організаційних заходів була надія побороти ідейні протиріччя між народовцями й москвофілами задля цілості українсько-руського руху. Та вже установчі збори української громади засвідчили ту глибоку прірву між головними політичними гравцями, яку подолати не було змоги: «общероси» жодним чином не бажали «працювати в користь українського народу», відмовляючи йому в праві на самостійне існування, і наполягали ввести в програмно-статутні документи організації положення про українців як «невід'ємну частину великого російського народу». Внаслідок народовці на чолі з Вахнянином покинули залу засідань і провели 6 грудня 1867 року свої окремі прелімінарні установчі сходи, на яких звернулися з проханням до «долішньо-австрійського намісництва віденського уряду» прийняти статут товариства, яке й було затверджене 2 січня 1868 року. Через тиждень (9 січня) відбулися головні установчі збори, де було прийняте історичне рішення про заснування академічного товариства «Січ»: на взірць чеської «Славії», хорватського «Велебіта», сербської «Зорі», польського «Огніска», болгарського «Балкану» та ін. Натомість москвофіли згуртувалися в «Русскую основу». Стосунки між названими суспільно-політичними угрупованнями були напруженими й супроводжувалися частими конфліктами, публічними оскарженнями й денунціаціями (доносами). Зокрема, віденська колонія москвофілів часто намагалася оббрехати своїх політичних опонентів у пресі, виставляючи їх змовниками й державними злочинцями [детальніше про це, з конкретними прикладами й перебігом полеміки, див. у кн.: 15, 22–23, 25, 26]. Відтак «заснування Академічного Т[овариств]ва «Січ» у Відні пов'язане саме з розривом галицького патріотичного громадянства з москвофільським табором, що скріпило народовецький рух в краю й закордоном» [там само, 22].

Здавалося б, радіти цьому й вести справу в започаткованому напрямку. Тим паче, що і в усьому галицько-руському просторі розгорталися подібні процеси.

Це був третій – після яскравого спалаху «Руської трійці» й революційного піднесення 1848 року, – сповнений драматизму, розчарувань і внутрішніх колізій етап ферментації етнічно-національних поривів і спонук у середовищі галицько-руської інтелігенції, спрямований на її самоідентифікацію й політичне одушевлення. Роль детонатора виконав Шевченків «Кобзар», що його в 1862 році привіз до Львова на замовлення студентів купець Михайло Димет. Усі примірники вмиг було розкуплено, а кому не вистачило, «мусили переписувати книжку» [4, 119].

Зумовила ж таку благотворну ситуацію ціла низка світоглядних, соціальних, психологічних, геополітичних, ментальних і т. ін. чинників. Насамперед сприяло їй відновлення в 1860 році (20 жовтня) в Австрії парламентського правління й «почин нового конституційного життя». Після майже десятилітнього правління «бахівських гусар», як називали брутальних чиновників Олександра Баха, міністра внутрішніх справ, цей захід «розбудив приспану свідомість посеред свічнійшої верстви руської су-

спільности, а також вплинув на зміну настрою і духа шкільної молодези» [1, 57].

Кардинальних змін зазнав зосібна національний модус буттєвої парадигми країв, котрі визначали державно-адміністративний і суспільно-політичний устрій імперії Габсбургів. А почалося все з поразок цісарських легіонів у війні з франко-італійськими (1859) й пруськими (1866) полками, що, з одного боку, звели нанівець «амбіційні плани Відня об'єднати навколо себе всі німецькі землі і домогтися гегемонії у Центральній Європі», а з іншого – «наново піднесли роль національного питання у внутрішньо-політичному житті австрійської імперії» [3, 73]. Попереджаючи ескалацію визвольних рухів, Відень пішов на зближення з національними елітами «ціною укладення взаємовигідних компромісів» [там само]. Так, у 1860 році було розширено права країв з перспективою в майбутньому на їх автономний статус. Наслідком цього став, зокрема, початок роботи Галицького сейму. Добродійні процеси дещо призупинило польське повстання 1863–1864 років, та все-таки наприкінці десятиліття вони отримали логічне завершення. Ситуацію для русинів ускладнила, щоправда, монополізація поляками політичної влади.

Попри те в 1861 році у Львові було засновано громадсько-політичну й літературну газету «Слово» на чолі з Богданом Дідицьким. Навколо неї об'єдналися провідні літературні сили («мов би якийсь руський Парнас»), видавши альманах «Зоря галицька, яко альбум на год 1860». Одна за одною вийшла низка поетичних творів Івана Гушалевича, Миколи Лисикевича, Миколи Устияновича, Юрія Федьковича, популярні книжечки для народу Івана Наумовича й Теодора Білоуса тощо. Друкована продукція розходилася поміж різних соціальних груп і прошарків, передусім священницьких родин і студентської молоді. А невдовзі дійшла справа до літературного тижневика «Вечерниці» (1862–1863) та літературно-художнього і наукового збірника «Галичанин», якого тоді ж з'явилося чотири випуски. Вінчала ці заходи організація в 1863–1864 роках перших громад, за взірцем київських, що стали школою самоусвідомлення галицько-руської громадськості й «площею» для реалізації місцевою елітою, а передусім студентською молоддю, їх гарячих патріотичних бажань і поривів. Таким чином руські патріоти заходилися переводити художній концепт Шевченкової України в площину реалістичних координат і політичних рішень [див.: 4, 119–120].

Однак така політична симптоматика не те що не входила в плани, а просто-таки жахала російські урядові кола, їх явних чи латентних прихильників. Активізувався весь державно-адміністративний та ідеологічний імперіал, розкручуючи агентурні маховики й коліщата, а зокрема заврушилися ліберально-реформаторські сили. Бо ж назріла крайня потреба бодай узяти під свою опіку чи контроль діяльність національних рухів і змагань, що розгортатися в фарватері стратегічних інтересів Росії, і передусім – українофільство. А через них можна було впливати, спекулюючи на соборницьких настроях, і на «материкові» національно-визвольні рефлексії.

Російська імперія ніколи не випускали Галичину, насамперед східні її терени, з поля зору, вважаючи її зоною своїх інтересів. Сам імператорський титул «самодержця всіх земель руських» нібито до цього зобов'язував. Гамуючи непомірні велико-імперські амбіції, розмірено й нахабно відчаювала вона з ослабленням Речі Посполитої «шматок» за «шматком» території колись могутньої Київської Русі: Лівобережжя, Правобережжя. Дійшла черга до Східної Галичини, заселеної переважно (65%) русино-українцями. Отож, навіть напередодні 1772 року була велика ймовірність анексії її «домом» Романових: «1767 р. Львів зайняли російські війська, а від 1769 р. у місті перебувала постійна російська залога» [4, 33]. Тоді історична доля, на щастя, розпорядилася інакше. Та «щоразу, коли виникала міжнародна криза, з'являвся привид російської реанексії» [там само].

Уперше криза в стосунках Петербургу й Відня закілчилася (хоч це, може, й парадоксально виглядає) після допомоги Миколи I молодому цесареві в справі придушення революційних змагань угорців у 1848 році. «Росіяни занадто глибоко зазирали в той розгартіяш та в ту безрадність і бюрократичну тіснозорість, що була верховодним принципом у Австрії; та й австрійські верховоди недобрим словом згадували своїх спасителів, відчувши в них “брутальних варварів”», – зазначав із цього приводу Іван Франко [31, 204]. А це не могло не викликати конфліктної ситуації. До того ж захмарювалося у взаєминах між Росією й Західною Європою. Усім було зрозуміло, що Габсбурги стануть на боці останньої. Саме на етапі ескалації конфлікту російський уряд активізував свою присутність на теренах, охоплених напруженням: «Се була аж надто добра нагода для російських політиків і дипломатів ужити російського впливу і російських симпатій серед австрійських слов'ян на те, щоб не допустити Австрію до діяльного виступу проти Росії, зашахувати її у власному нутрі» [там само, 205]. Внаслідок визріла ідея перетягнути на свій бік галицьких русинів, імплантувавши в їх середовище свою «п'яту колону» – агентуру в особі москвофільства¹. Благо, що суспільно-історична ситуація цьому сприяла:

¹ Щоправда, така назва (або й ще більш зневажливо-презирливе «канани») прищепилася за ним аж у 1860-х роках у народовецькому таборі [див.: 25, 1652]. Самі ж вони називали свою партію «старою» або «твердою». «До тієї партії належали переважно старші попи, виховані ще за часів панщини; вони привикли змалечку дома говорити по-польськи, хлопа і його просту мову вважали чимось підлим, поганим, негідним уваги освіченого чоловіка. Вони хотіли його піднести так, щоби він убирався і жив по-панськи; встидно їм було признатися, що панською мовою вважають польську, і для того почали шукати якоїсь іншої, котра би була хоч і на правду панська, та бодай не проста, не подібна до тої, якою хлопи говорять. Писати тією хлопською мовою люди з старої партії вважали собі за встид, хоч самі, крім польської та німецької, звичайно тільки нею балакали. Вони почали видумувати собі різні викрутаси, що нібито тією простою мовою ніяк не мож переповісти всієї тієї мудрости, яка була в їхніх головах, і для того треба конче добирати слів староцерковних, “із писанія”, домішувати до них ще московських та польських, і аж тоді вийде така мова, що вже, мовляв, не встид буде в губу взяти», – так Іван Франко намагався у загальних рисах окреслити соціальне підґрунтя

починалася «бахівська реакція» (від імені міністра внутрішніх справ Олександра Баха, який був її провідником) з неминучим послабленням австрофільських позицій у Галичині. Ведмежу послугу цісарському урядові зробило також те, що посаду намісника Галичини займав (тобто впроваджував у життя реакційну «бахівську» політику) польський граф Агенор Голуховський, котрий відзначався особливою лояльністю до монаршої влади й «зробив неоціннімі послуги справі»: «підірвав довіру австрійського трону до галицьких русинів, постійно доносячи до Відня на український рух як на “русофільський”», а «чи не найбільшим його досягненням було поступове заміщення австрійських урядовців у місцевому службовому апараті польськими», що «відкривало шлях до домінування польської еліти у політичному житті Галичини» [3, 73]. Саме за його правління припинила своє існування Головна руська рада, політична організація української інтелігенції й верхівки духовенства в Галичині, що в 1848 році проголосила галицьких русинів «частиною 15-мільйонного народу, окремого від поляків і москалів». У підсумку це призвело до того, що, «розчаровані у своїх розрахунках на підтримку центрального австрійського уряду, який передав адміністрацію Східної Галичини практично в руки польської шляхти, і зневірені у власних силах, провідні західноукраїнські діячі на чолі з частиною консервативного духовенства [...] почали орієнтуватися культурно і політично на Росію, підкреслюючи при цьому постійно свою лояльність до Австрійської монархії» [25, 1652]. Узяти ідеологічно-політичний провід у свої руки в такій ситуації було, як кажуть, справою техніки і грошей.

А розсадником москвофільського опію був саме Відень. 1906 року Іван Франко у статті «Стара Русь» спробував розгадати «темну народно-психологічну загадку» кількох фатальних літ середини XIX століття, протягом яких галицько-руську спільноту було скинуто в жакливу трясовину стагнації й якогось диявольсько-містичного отупіння. Сутність цієї духовно-психічної, а значною мірою й національно-екзистенційної кризи полягає в тому, що 1848 року «уся Галицька Русь стоїть греміяльно і солідарно на програмі українсько-національній і демократичній, хапається працювати для рідного народу його мовою на різних полях, здобуває собі своїми заходами симпатію інших слов'ян (крім поляків) і піддержку правительства, а вже 1851 з усіх тих починань, розмахів і надій нема майже ані сліду, лише де-де в газетах іде досить немудра полеміка за таку чи іншу мову, але полеміка в своїх консеквенціях неспіла і неприципіальна,

й передумови виникнення москвофільства на прикладі Івана Наумовича [29, 53, 259–260]. Поступово «об'єднителі» стали на позицію одності «галицько-руської» мови з російською, а невдовзі дійшло (не без зовнішніх, звісно, агентурних впливів) й до політичних орієнтацій на Москву. На загал же «м[осквофільство] охоплювало широкий діяпозон культурних і політичних настанов: від захоплення, симпатій і сподівань на допомогу у боротьбі з поляками й угорцями аж до самозаперечення українства і визнання цілковитої єдності з російським світом» [25, 1652]. Поступово «в таборі м[осквофілів] опинилася майже вся галицька, буковинська і закарпатська інтелігенція» [там само].

доривочна і безуспішна, і то така, що напрям, прихильний народній мові і програмі, зазначений у 1848 році, являється немов голос якоїсь малозначної опозиційної фракції і по якимось часі нарешті зовсім замовкає» [31, 192]. Трикратним покликанням у формі симплоки, себто «сплетіння» анафори й епіфори, на цю хронологічну («ще 1848 р.» – «вже в 1851») й смислову константи¹, а також внутрішнім структуруванням їх за принципом синонімічної варіації, автор не просто маркує рамку, в якій відбувався історичний дієзис, а й визначає пуант, гостро драматичне вістря, в якому сконцентрований увесь «сюжет». У змістовно-концептуальному плані дискурсивне жало націлене на «ту прірві», де «лежить ключ загадки», де «криється та катастрофа, що зламала, зістарила нашу Русь, що з гарячих молодців та борців 1848 року зробила похилих дідів або ще щось гірше в 1851 і дальших роках. Тут, у тій короткій, дволітній прірві криється проблем, один із найтяжчих і найфатальніших у історії нашого відродження» [31, 192]. А винуватцем чи головним конфідентом тієї гемонсько-мефістофельської акції стало власне москвофільство: «різномаста купа людей, у яких спільною підставою акції являється хіба спільна ненависть до свого рідного, спільна невіра в органічний зріст народу і його свідомости, погоня за особистою кар'єрою і спільна дволичність та безхарактерність» [там само, 192–193]. Франко порівнював його з найпотворнішою з Горгон, котра щойно відкрила – бодай трішки – своє огидне лице: завдяки виданню Кирилом Студинським кореспонденції Якова Головацького з 1850–1862 років. Вона зуміла не просто зайняти позицію «верховодної течії» в громадсько-політичному русі, покам'янивши все живе, а й нав'язати свою політичну волю і пріоритети галичанам, причому її отруйні щупальці так глибоко проникли в окрилений суспільний організм, аж того розбив духовний параліч.

У пошуку витоків і породжуючих патернів ідеологічної почвари дослідник шляхом індуктивно-емпіричних заглиблень доходить висновку про штучне, «зверху занесене» його походження – як «товару політичної інтриги й царського рубля». Інакше кажучи, москвофільство стало «платною політичною агітацією, зрадою краю і держави» [31, 193]. Багатий історіографічний матеріал, і передусім кореспонденція братів Го-

¹ Інші дисперсії цього смислообразу: «ще 1848 клялася («Стара Русь», себто представники партії «святоюрців», переважно «старі попи», які почали орієнтуватися культурно і політично на Росію. – *Р. П.*) на свою любов до рідного краю, до Галицької і спорідненої з нею Української Русі, заявляла прилюдно перед усім світом: «Ми, галицькі русини, частина 15-мільйонного народу, окремого від поляків і москалів», а вже в 1951 р. з інтимних писань і признань її чільних провідирів яке ж то старече, труп'яче лице виринає перед нами!»; «ще в 1848 р. всі вони одним хором ревли:

Де є в світі така сила,
Щоб русина повалила?

А вже в 1851 отак без вітру, без хвилі, ненастанно зазнаючи опіки і протекції правительства, ніким не борені, ще й навпаки, обдаровувані – і всі лежать покотом!» [там само, 191].

ловацьких, «хоч урвана від самої голови, хоч не подає нам самого початку, самого вузла подій», схиляє до такого припущення, виявляючи «виразно нитки, що ведуть до того вузла», тобто сліди «обдуманих політичних заходів» щодо організації москвофільських гуртків.

Як впливає, «центром того кружка, чи тої конспірації», був Яків Головацький. Таку версію оприявнює його листування з братом. «Серед хаосу різнорідних голосів галицької та угро-руської наївності та недогадливої балакучості вирізняються в отсих листах голоси кількох людей, що говорять, не скажу надзвичайно логічно, але на один лад, однаковим *умовним* язиком, однаковими термінами про спільне, відоме їм діло, яке вони силкуються переводити свідомо, навпаки недогадливому оточенню, з певною, несміло стилізованою метою», – вказував на коди названих потайних заходів Іван Франко [там само, 197–198]. Іван Головацький тоді перебував у Відні, «центрі політичних інтриг», і «являється нам осередком дуже розширеної сіті різнорідних відносин» [там само, 198]. Офіційно він начебто займався розповсюдженням літератури й налагодженням культурно-освітніх зв'язків між представниками різних слов'янських спільнот. Та підозру викликає сам уже характер літератури, яку він розпродує (насамперед це «Церковная история» Балудянського й навчальні «русские книги»), а також мова листів – стовідсотково російська. Це виглядає на перший погляд дивно, бо «з-перед 1847 року» Іван Головацький декларував себе «дуже гарячим прихильником народної мови і українського напряму в галицько-руській літературі» [31, 199]. Хоча вже тоді деякі його рецитції й душевні нахили («досить негарна як на демократа привичка») не могли не породити настороги: підлабузницько-льокайські («припокорні») жести й поклони, бажання «чіплятися за поли щораз нових великих панів», затиснутися «між царських блюдолизів», будь-що-будь добитися протекції того чи того можновладця. Зокрема, обидва випуски літературно-наукового збірника «Вінок русинам на обжинки» (Відень, 1846 і 1847) він «оздобив» дедикаціями впливовим вельможам, а ще раніше написав був «Пініє радостного голоса, Его Величеству Милостивійшому Великому Государю Николаю Павловичу Первому, самодержавнійшому Императору всеї Руси при височайшій в'їзді до города Відня 18 дня місяця декемврія 1845 препокорній посвященно». У цих посвятах, попри австрофільські симпатії, публічно не раз експліковані, зокрема в художньому слові, – явна колінопреклонена риторика в бік російського престолу. Доповнюють «болотяну» світоглядну поставу Івана Головацького деякі його гнівні пасажі й «реприманди», спрямовані проти недругів царської корони, як-то запозичені з арсеналу московських слов'янофілів докори австрійським німцям за надмірні, на його погляд, захоплення «гнилим та безумним Заходом». «Не можемо припустити, щоб Головацький був настільки наївний або засліплений, щоб писав ті слова *bona fide* (на віру (*латин.*) – *Р. П.*). Радше мусимо припустити, знаючи глибоку деморалізацію тодішніх часів, що він такими словами стріляв до якоїсь побічної мети, бажав приподобитися, рекомендувати себе комусь», – розгортав аналітично-пошукову панораму Іван Франко [31, 202] й логікою фактів, а завперше акцентами на ієрархію осіб, перед якими схиляв голову його герой, підводив до вис-

новку про «височайшого» протектора, котрому той «документував» своє «припокорне» льокайство.

Згодом Іван Головацький зумів вибитися на помічника редактора руської газети «Вісник», яку редагував тоді Василь Вислобоцький (Зборовський). «Мабуть, не без впливу якоїсь протекції з урядових, а може, й двірських, сфер», – здогадувався Франко [31, 209]. Газета видавалася почасти за кошти уряду, а також отримувала як винагороду додаткову фінансову допомогу – вочевидь, теж не без «височайшої» протекції. Хай там як, а становище Головацького в редакції «не було [...] підрядне» [там само, 210]. Окрім того, що випадало – часто під чужими іменами – подавати багато кореспонденцій, у яких проводилася «генерально-об'єднителна» лінія, його слово ставало не раз вирішальним, коли йшлося про допуск на шпальти «Вісника» деяких спірних публікацій, як, наприклад, статті Григорія Шашкевича в обороні народної мови; він був допущений до багатьох редакційних таємниць – «навіть таких делікатних, як одержання урядової субвенції» [там само].

Немаловажну роль у цій історії грали меркантильні мотиви: потреба особистого опікуна й патрона задля хліба щоденного. Зовсім молодою людиною Іван Головацький потрапляє в 1840 році у Відень («зразу, мабуть, служачи при війську, потім записаний на університет, хоч не дуже пильнуючи його, коли ще в 1852 р[оці] не мав ніякого екзамену»), будучи незможним, «без джерел удержання в великім місті, та зате з панськими привичками, особливо щодо дроблення довгів» (додаймо сюди неабиякий «талант вкручуватися в різні товариства і нав'язувати тисячі зносин»), – «такий чоловік був як не можна краще підготовлений на те, щоб відіграти роль політичного агента в тих бурних часах» [31, 203].

Коротше кажучи, у Відні він близько зійшовся з протоієреєм Михайлом Раєвським, духівником тамтешньої російської амбасади, а рівночасно агентом царського уряду, «якого вплив, як чорна хмара, висів над галицько-руською молодіжжю 50-их і 60-их років, якого “гостинний” салон у Відні був пристанню, де збиралися приїжджі слов'янські знаменитості і палка та жадна новин та запомог слов'янська молодіж і різні рицарі з-під темної звізди, авантюристи та промисловці, які також належали до моторів великої машини інтриг, якою кермував Раєвський, може, навіть більше на власну руку, ніж за виразним наказом правительства» [там само]. Не важко здогадатися, чим завершилися такі знайомства. В одному з листів Івана Головацького зринає згадка про якесь його «стремление вообще», задля якого «труждаюсь, мучу» не покладаючи рук: «[...] Слепал ночами дома, никто этого не видел и не хочет верить – но тут в груди моей есть чистая совесть исполненной должности. Когда бы эти дураки знали, сколько я написался до корреспондентов, и какое имею влияние на них, они бы меня в ложку воды утопили; такова зависть у тех людей!» [14, 11]¹. А трохи нижче він застерігає брата, покликаючись і на сумний власний досвід: «Разведывайся, но очень осторожно, и бережись тени твоей, бо

¹ У Галичині Іван Головацький діяв власне через брата Якова.

и между нашими не всякому духу верить! – Этого тебе довольно! На хитраго врага нужно хитрейшаго борца! – а в том я получил здесь хорошее обучение» [там само]. Зате й винагорода не забарилася. Якщо раніше він ненастанно скаржився на борги й безгрошів'я, то в один прекрасний момент усе змінилося, наче за магічним помахом чарівної палички: жодних скарг чи нарікань ні на грошову посуху, ні на давні борги. «Как Русь не любит, когда человек из русскаго хлеба дождался!», – вигукував він у захоплені від свого нового становища [там само, 79]¹.

Відень був, таким чином, епіцентром і головним пересильним пунктом москвофільства в слов'янському світі. Та з часом своїм «старовізантійство», а також «ложным[...]» учением о православном и государственном русском централизме, убивающих местное народное чувство и подрывающих местную деятельность» [9, 1, 366], «об'єднители» скомпрометували себе і стали гальмом на шляху окультурення й цивілізаційної перебудови Росії, в чому Михайло Драгоманов бачив запоруку її виживання й «великого» майбуття. Про «збій» у роботі свідчило хоча б виникнення української академічної громади «Січ». Відтак ревізію й реорганізацію москвофільського руху логічно було починати саме з Відня, тим паче, що тут існували певні організаційні структури, а при потребі можна б залучитися підтримкою того-таки Раєвського.

Напрошується здогад, що Михайло Драгоманов прилучився до галицько-руської акції, коли внутрішній потенціал москвофільства як основи п'ятої колони в краї вичерпався, ритми нової доби, позначеної емансипацією й вимогами конституційних прав, ставали йому непосильні, а ідеологічний арсенал виявляв очевидні ознаки суспільного анахронізму, і на позитивний результат від них втрачено надії. Причому лікувально-реанімаційними заходами і вливаннями «молодої» крові в німічно-трухлявий організм навряд чи можна було зарадити справі, – продовження традиції через заперечення за подібних умов виглядало найбільш оптимальним кроком. Усувати (навіть діалектично) чи, борони Боже, знищувати незграбну почвару теж не було потреби, а з практичного боку – навіть зайве, тим паче, що з нього можна було зробити громовідвід чи навіть цапа-відбувайла – за нібито крайнощі й перверзії «русского дела» в Галичині, за нібито викривлення уявлень про справжні цінності й пріоритети Росії – і таким чином гасити полум'я національно-сепаратистських огнищ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Але, але... У народі кажуть, що чоловік гадкує, а Бог лаштує. Тож хоча-нехотя Михайло Драгоманов стимулював й українофільський рух у Галичині й надавав йому нової якості. Веду до того, що важливіше для налагодження тісніших галицько-українських стосунків було, далєбі, навіть не це конкретне знайомство, а те, що Драгоманов рекомендував свого кореспондента

¹ Не секрет, що «общерусизм», побіч ідеологічного капіталу, мав і солідну матеріальну підставу, чи радше «базис», у формі щорічних таємних субсидій, які надходили з державної (царської) казни власне через протоієрея Раєвського [див., зокрема, у ст.: 7, 212–213; 26, 391–404].

безпосередньо Володимирові Антоновичу, лідерові Старої громади. Мелітон Бучинський, зі свого боку, ввів «в круг нових інтересів» своїх станиславівських друзів: Євгена Желажівського, братів Заклинських, а насамперед Володимира Навроцького й Остапа Терлецького. Водночас було започатковано і деякі практичні заходи в напрямку зближення й об'єднання зусиль киян і галичан: спільна участь у фольклорно-етнографічних проєктах, обмін науковими виданнями і т. ін. Завдяки цьому став можливим і наступний, далекоглядний ба доленосний крок. «Врешті В[олодимир] Антонович та спільники його по національно-громадській роботі приходять до думки забезпечити можливість і здобутки української національної праці на терені іншої держави, де частина українського люду все ж користувалася певним мінімумом національної свободи під охороною державної конституції бодай би й такої, як австрійська», – лаконічно експлікував цю кульмінаційно-екзистенціальну сторінку українського інтелектуального руху та її підстави Олександр Лотоцький [17, 169]. Вибір не найкращий, проте вимушений та й, мабуть, оптимальний в обставинах, що склалися. Інше питання, наскільки ефективно цей «механізм» працював, що залежало від багатьох непередбачуваних ініціаторам дійства чинників: суб'єктивно-особистісних, практично-дійових, світоглядних і т. ін. Хоча й сам собою він таїв певні ризики, пов'язані з культурно-історичними й ментальними відмінностями української «книги буття» обабіч Збруча. Хай там як, а саме віденськими «просодіями» Михайло Драгоманов поклав «початок українсько-галицьким відносинам, які мали великий вплив на дальшу еволюцію українства» [5, 4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гири. Київ : Смолоскип, 2004. Частина перша та друга.
2. Баулер (Гольштейн) О. Спогади. *Михайло Драгоманов у спогадах* / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий. Київ : Либідь, 2012. С. 100–108.
3. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 2000.
4. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота. Київ : Критика, 2006.
5. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху : Начерки і фрагменти. *З починів українського соціалістичного руху : Мих. Драгоманов і жєневський соціалістичний гурток* / зладив М. Грушевський. Вієн, 1922.
6. Грушевський М. Місія Драгоманова. *Україна: Науковий двомісячник українознавства*. Київ : Державне видавництво України, 1926. Кн. 2–3 (17). С. 3–28.
7. Дашкевич Я. Михайло Драгоманов і Закарпаття. *Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова* : збірник наукових праць / відп. ред. Р. С. Міщук. Київ : Наукова думка, 1991. С. 200–231.
8. Дейч Л. М. П. Драгоманов в изгнании. *Михайло Драгоманов у спогадах* / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий. Київ : Либідь, 2012. С. 128–136.
9. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / упорядкування і примітки І. С. Романченка. Київ : Наукова думка, 1970.
10. Драгоманов М. П. Политические сочинения / под. ред. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского. Т. 1 : Центр и окраины. Москва : Типогр. Т-ва Т. Д. Сытина, 1908.

11. Драгоманов М. Публіцистика 1860-х років: Публікації в «Санкт-Петербурзьких ведомостях» (1865–1870). *Хроніка–2000: Український культурологічний альманах*. Київ, 2009. Вип. 79 : Невідомий Драгоманов. С. 255–334.
12. З листування М. П. Драгоманова з О. С. Суворіним / Подав Д. І Абрамович. *Україна*. 1927. Кн. 4. С. 123–151.
13. Копержинський К. Громадсько-політична тактика М. Драгоманова у 60-х і в першій половині 70-х рр. *Україна*. 1930. Січень–лютий. Загальне число 39. С. 64–96.
14. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / зладив Др. Кирило Студинський. Львів : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1906.
15. Кухар Р. Віденська «Січ»: Історія Українського Академічного Т-ва «Січ» у Відні (1868–1947). *В пам'ять 125-річчя від оснування «Січі»*. Київ : УКСП «Кобза», 1994.
16. Лотоцький О. До світогляду старого українофільства: З листування І. Я. Рудченка-Білика з М. П. Драгомановим. *З минулого*. Варшава, 1938. Т. 1. С. 36–58.
17. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава, 1932. Частина перша.
18. М. М. Стасюлевим и его современники в их переписке / под редакцией М. К. Лемке. Санкт-Петербург, 1913. Т. V. С. 187–221.
19. Мухин М. Більше світла. *Визвольний шлях*. 1960. № 1. С. 107–113.
20. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським (1871–1877) / зладив М. Павлик. У Львові: Накладом Наукового Товариства імені Шевченка, 1910.
21. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом / зладив М. Павлик. Чернівці, 1910–1911.
22. Піхманець Р. Тарас Шевченко і Михайло Драгоманов: протилежні коди національно-екзистенціальних стратегій. Івано-Франківськ : НАІР, 2015.
23. Піхманець Р. Українофільські зосередження Михайла Драгоманова. *Прикарпатський вісник НТШ*. Серія : Слово. Івано-Франківськ, 2017. № 4 (40) ; 2018. № 3 (47). С. 150–162.
24. Полек В., Арсенич П. Мелітон Бучинський: Голос правди і громадянськості. *Українство: національно-духовні виміри* : збірник наукових праць і матеріалів. Івано-Франківськ : Івано-Франківський осередок НТШ, 2005. С. 354–366.
25. Ріпецький С. Москвофільство. *Енциклопедія українознавства* / Перевидання в Україні. Львів: Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1996. Т. 5. С. 1652.
26. Савченко Ф. Справа про щорічну таємну субсидію львівському «Слову» (1875–1881). *ЗНТШ*. 1929. Т. 150. С. 391–404.
27. Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким: З початків соціалістичного руху в Галичині. *За сто літ: матеріали з громадського та літературного життя України ХІХ і поч. ХХ ст.* / під ред. М. Грушевського. Харків ; Київ: Держ. видав. України, 1927. Кн. 1. С. 83–153.
28. Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами. *Україна*, 1926. Кн. 2–3 (17). С. 72–75.
29. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2008. Т. 53 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік.
30. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986.
31. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2008–2009: Показчик купюр / ред. Є. К. Нахлік, 2009.

32. Франко Іван. З приводу розв'язання тов[ариств] «Січи» і «Буковини» у Відні. *Народ.* 1893. № 15. С. 134–137.

REFERENCES

1. Barvinskyi, O. (2004). Spomyny z moho zhyttia [Reminiscence from my life] / Upor. A. Shatska, O. Fedoruk; red. L. Vynar, I. Hyry Kyiv : Smoloskyp. Chastyna persha ta druha. [in Ukrainian]
2. Bauler (Holshtein), O. (2012). Spohady. Mykhailo Drahomanov u spohadakh . [Memoirs. Mikhail Drahomanov in memoirs]/ Uklaly I. S. Hrytsenko, V. A. Korotkyi. Kyiv: Lybid. S. 100–108. [in Ukrainian]
3. Hrytsak, Ya. (2000). Narys istorii Ukrainy: Formuvannia modernoi ukrain-skoï natsii XIX–XX stolittia. [Essay on the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation of the 19th and 20th Centuries]. Kyiv : Geneza. [in Ukrainian]
4. Hrytsak, Ya. (2006). Prorok u svoii vitchyzna : Franko ta yoho spilnota. [The prophet in his own country: Franco and his community] Kyiv : Krytyka. [in Ukrainian]
5. Hrushevskiy, M. (1922). Z pochyniv ukrainskoho sotsiialistychnoho rukhu: Nacherky i frahmenty. [From the changes of the Ukrainian socialist movement: Sketches and fragments]. Z pochyniv ukrainskoho sotsiialistychnoho rukhu: Mykh. Drahomanov i zhenevskiy sotsiialistychniy hurtok / Zladyv M. Hrushevskiy. Wien.
6. Hrushevskiy, M. (1926). Misiiia Drahomanova. [Drahomanov's mission]. Ukraina: Naukovyi dvomisiachnyk ukrainoznavstva. Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Kn. 2–3 (17). S. 3–28. [in Ukrainian]
7. Dashkevych, Ya. (1991). Mykhailo Drahomanov i Zakarpattia. Shtrykhy do naukovooho portreta Mykhaila Drahomanova. [Mikhail Drahomanov and Zakarpattia. Shtrykhy do naukovooho portrait by Mikhail Drahomanova] : zbirnyk naukovykh prats / Vidp. red. R. S. Mishchuk. Kyiv : Naukova dumka. S. 200–231. [in Ukrainian]
8. Deich, L. (2012). M. P. Drahomanov v yzghnanyy. Mykhailo Drahomanov u spohadakh [M.P. Drahomanov in exile. Mikhail Drahomanov in memoirs] / Uklaly I. S. Hrytsenko, V. A. Korotkyi. Kyiv : Lybid. S. 128–136. [in Ukrainian]
9. Drahomanov, M. P. (1970). Literaturno-publitsystychni pratsi. [Literary and journalistic works]: U dvokh tomakh / Uporiadkuvannia i prymitky I. S. Romanchenka. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]
10. Drahomanov, M. P. (1908). Polytycheskye sochynenyia. [Political writings]; pod. red. Y. M. Hrevesa y B. A. Kystiakovskoho. T. 1. Tsentr y okrayny. Typohr. T-va T. D. Sytyna. [in Ukrainian]
11. Drahomanov, M. (2009). Publitsystyka 1860-kh rokiv [Publicism of the 1860's]: Publikatsii v «Sankt-Peterburhskyykh vedomostiakh» (1865–1870). Khronika–2000: Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh. Kyiv. Vyp. 79 : Nevidomyi Drahomanov. – S. 255–334. [in Ukrainian]
12. Z lystuvannia M. P. Drahomanova z O. S. Suvorinym / Podav D. I Abramovych. Ukraina. 1927. Kn. 4. S. 123–151.
13. Koperzhynskiy, K. (1930). Hromadsko-politychna taktyka M. Drahomanova u 60-kh i v pershii polovyni 70-kh rr. [Political and political tactics of M. Drahomanov in the 60's and in the first half of the 70's.]. Ukraina. Sichen–liutyi. Zahalne chyslo 39. S. 64–96. [in Ukrainian]
14. Korespondentsyia Yakova Holovatskoho v litakh 1850–62 / Zladyv Dr. Kyrylo Studynskiy. U Lvovi: Nakladom Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka, 1906. [in Ukrainian]
15. Kukhar, R. (1994). Videnska «Sich»: Istoriia Ukrainskoho Akademichnoho T-va «Sich» u Vidni (1868–1947) [Viennese Sich: History of the Ukrainian Academic

T-va Sich in Vienna (1868–1947)] / V pamiat 125-richchia vid osnuvannia «Sichi». Kyiv : UKSP «Kobza». [in Ukrainian]

16. Lototskyi, O. (1938). Do svitohliadu staroho ukrainofilstva: Z lystuvannia I. Ya. Rudchenka-Bilyka z M. P. Drahomanovym. Z mynuloho. [To the outlook of the old Ukrainophilism: From the correspondence of I. Ya. Rudchenko-Bilyk with MP Drahomanov. From the past]. Varshava. T. 1. S. 36–58. [in Ukrainian]

17. Lototskyi, O. (1932). Storinky mynuloho [Pages of the past]. Varshava. Chastyna persha. [in Ukrainian]

18. M. M. Stasiulevym y eho sovremennyky v ykh perepyske / Pod redaktsyei M. K. Lemke. SPb, 1913. T. V. S. 187–221.

19. Mukhyn, M. (1960). Bilshе svitla [More light]. Vyzvolnyi shliakh. № 1. S. 107–113. [in Ukrainian]

20. Perepyska Mykhaila Drahomanova z Melitonom Buchynskym (1871–1877) / Zladyv M. Pavlyk. U Lvovi : Nakladom Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka, 1910. [in Ukrainian]

21. Perepyska Mykhaila Drahomanova z Mykhailom Pavlykom. / Zladyv M. Pavlyk. Chernivtsi, 1910–1911. [in Ukrainian]

22. Pikhmanets, R. (2015). Taras Shevchenko i Mykhailo Drahomanov: protylezhni kody natsionalno-ekzystentsialnykh stratehii. [Taras Shevchenko and Mikhail Drahomanov: the opposite codes of national existential strategies]. Ivano-Frankivsk : NAIR. [in Ukrainian]

23. Pikhmanets, R. (2018). Ukrainofilski zoseredzhennia Mykhaila Drahomanova. [Ukrainian Philological Concentration by Mikhail Drahomanov]. Prykarpatskyi visnyk NTSh. Seriiia : Slovo. Ivano-Frankivsk. №№ 4 (40). 2017 / 3 (47). 2018. S. 150–162. [in Ukrainian]

24. Poliek, V., Arsenych, P. (2005). Meliton Buchynskyi: Holos pravdy i hromadianskosti. Ukrainstvo: natsionalno-dukhovni vymiry [Meliton Buchynsky: The Voice of Truth and Citizenship] : zbirnyk naukovykh prats i materialiv. Ivano-Frankivsk : Ivano-Frankivskyi osередok NTSh. S. 354–366. [in Ukrainian]

25. Ripetskyi, S. (1929). Moskvofilstvo [Moscowophilism]. Entsyklopediia ukrainoznavstva / Perevydannia v Ukraini. Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka u Lvovi, 1996. T. 5. S. 1652.

26. Savchenko F. Sprava pro shchorichnu taiemnu subsydiuu lvivskomu «Slovu» (1875–1881). ZNTSh. T. 150. S. 391–404. [in Ukrainian]

27. Studynskyi, K. Perepyska M. Drahomanova z V. Navrotskyim: Z pochatkiv sotsiialistychnoho rukhu v Halychyni. [M. Drahomanov's correspondence with V. Navrotsky: From the beginning of the socialist movement in Galicia]. S. 83–153. [in Ukrainian]

28. Studynskyi, K. (1926). Persha zustrich Mykhaila Drahomanova z halytskymy studentamy [Mikhail Drahomanov's first encounter with Galician students]. Ukraina. Kn. 2–3 (17). S. 72–75. [in Ukrainian]

29. Franko, I. (2008). Dodatkovi tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh / Redkol: M. H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka. T. 53 : Literaturoznavchi, folklorystychni, etnohrafichni ta publitsystychni pratsi, 1876–1895 / red. tomu Ye. K. Nakhlik. [in Ukrainian]

30. Franko, I. (1976–1986). Zibrannia tvoriv : u 50 t. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]

31. Franko, I. (2009). Zibrannia tvoriv : u 50 t. / Redkol.: M. H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 2008–2009: Pokazhchyk kupiur / red. Ye. K. Nakhlik, 2009.

32. Franko, I. (1893). Z pryvodu rozviazania tov[arystv] «Sichy» i «Bukovyny» u Vidni. Narod. № 15. S. 134–137. [in Ukrainian]

**MAN PROPOSES, GOD DISPOSES:
MYKHAILO DRAHOMANOV'S VIENNA PARAPHRASES**

Roman PIKHMANETS

*Doctor of Philology, Professor
of the Department of Ukrainian Literature,
Vasyl Stefanyk*

Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: roman.pikhmanets@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3759-6843

The article deals with the Vienna stage of Mykhailo Drahomanov's spiritual biography, when in his consciousness a plan was born «to expand the Ukrainian line in Halychyna by means of Russian literature». Meetings with members of the academic society «Sich», young narodovtsi, and the noticed conservatism of their thinking, conditioned by mental factors, as well as by superstitions and prejudices against Russia, became the basis for it.

It proves the thought that the identified version of events is not quite truthful or at least is full of many omissions and hidden intentions, because Mykhailo Drahomanov started realizing the plan on the pages of Saint Petersburg's periodicals before this trip, and a visit was paid to the Kaiser capital already with a certain purpose. The trip became an introductory part of the program of Russification of Halych Rus'. The level of national consciousness of Halych Ukrainians was high enough then and showed obvious tendencies to growth, that's why Drahomanov saw his task in extinguishing the fire of separatism and in forceful implementing greatstate-Russian postulates in the land. And the ultimate aim was to prepare the ideological foundation for Halychyna to enter the Russian Empire. Due to that Russian literature was proclaimed to be a chief means for achieving the aim.

The earlier task to hinder the establishment of national self-consciousness here and destruction of offsprings of separatism was laid on the movement of Moscowphiles, whose epicenter of distribution and peculiar transit point was, in fact, Vienna. However, because of obsolete clerical ideals and tactical miscalculations it soon became a brake on the way to the fulfillment of the plan, having caused the image of Russia taking root in the consciousness of Halychany-Ruthenians as an all-European monster as well as wild Asianism and thus stimulating a Ukrainian separatist line. There appeared a pressing need to modernize an ideological capital of the supporters of a cultural and political union with the «brotherly» state and administrative organism, and it was taken up by Mykhailo Drahomanov.

For the sake of the fulfillment of secret intentions there was mobilized a heuristic potential of the ideologeme «Rus'», developed a pseudoscientific conception of existing literatures of Rus', Great Rus', Ukraine and Halychyna, as well as of «two Russias»: reactionary-centralist and democratic-federalist. The apologia of the latter predominates in his letter writing with the correspondents of Halychyna. Understanding the vulnerability of many of his theses and guidelines, Drahomanov attempted to hide real wishes behind the smart outfit of Pan-Slavism, from behind of which there stuck out Pan-Rusism. And the young narodovtsi (Meliton Buchynskyi, Volodymyr Navrotskyi and

others) immediately saw the hidden intention, offering determined resistance to such inspirations.

Drahomanov managed to partially implement the devised plan, but at the next stage of the action, when as a result of scheming, intrigues and the court trial of 1877–78 in Halychyna there was successfully formed a radical-socialistic center (Franko, Pavlyk and others), henceforth becoming his ideological stronghold on the local territories. But the historical fate ordered that the meeting in the summer of 1871 in Vienna also receive another vector of evolution: thanks to it closer relations of inhabitants of Halychyna with Kyiv patriots were established, which created pre-conditions for the removal of the center of the Ukrainophilial movement to Halychyna.

Keywords: *Mykhailo Drahomanov, Meliton Buchynskyi, Volodymyr Navrotskyi, Vienna «Sich», young narodovtsi, Ukrainophilia, Moscowphiles, national self-consciousness, federalism, Russification.*

*Статтю подано до редколегії 5.12.2018.
Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Степан Хороб.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.163-175

УДК 82 (091): 821.161.2

**ГУЦУЛЬСЬКИЙ ТЕКСТ В СИСТЕМІ НОВОГО
УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА:
ПРИЧИНИ ПОЯВИ І ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ
(на підступах до вивчення художнього дискурсу Гуцульщини
в українській літературі XIX – поч. XX ст.)**

Микола ВАСИЛЬЧУК

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології
Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Коломия).
E-mail: mykolavasylichuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1430-936X*

У статті розглянуто обставини, які спричинили появу та впливали на розвиток гуцульського тексту в новій українській літературі. Постановня в українському красному письменстві художніх текстів на гуцульську тематику автор розглядає в контексті другого відродження української нації, через призму суспільно-політичних змін, поширення ідеології романтизму тощо. Дослідник розкриває тасмницю походження етноніму гуцул.

***Ключові слова:** текст, письменник, етнонім, гуцул, коломийка, етнографія, віця, пастух, національна самобутність, крайовий патріотизм, літературне обласництво.*

Постановка проблеми. Вивчаючи художній дискурс Гуцульщини в українській літературі XIX – початку XX ст., не обійтися без розгляду тих умов та обставин, які взагалі уможливили творення художніх текстів про Українські Карпати. Інтерес письменників до теми Гуцульщини вписується у процес формування української модерної нації, складовою якої стала нова українська література. Йдеться про період другого відродження, коли постало якісно відмінне від давнього українського письменства явище – нова українська література. Саме в її контексті, як одна з граней, і з'явилася література про Гуцульщину.

Виклад основного матеріалу. Поява літератури про Гуцульщину стала можливою лише за наявності і тісної взаємодії принаймні трьох ключових факторів. Розглянемо їх.

1. Кардинальна зміна завдань, принципів, засад художньої літератури, що дало змогу творити нове українське письменство. Давня українська література пройшла тривалий шлях розвитку, доки в ній «утвердилися право митця на художній вимисел, новаторські шукання в галузі форми, вихід за межі прямолінійного дидактизму» [9, 3]. Подивимося під цим кутом зору на літературу про Гуцульщину. Відомо, що в різноманітних середньовічних джерелах є непоодинокі згадки про землі теперішніх Українських Карпат, заселені гуцулами (але без вказівки на них

як на гуцульські). Зокрема цей регіон фігурує вже у Галицько-Волинському літописі (XIII ст.): під 1241 р. йдеться про боротьбу за один зі стратегічних ресурсів Карпат – соляні джерела [16, 399]. Але цю літописну згадку про конфлікт між галицьким князем і місцевою знаттю аж ніяк не можемо вважати гуцульським текстом. Так само ним не є латиномовна поема польсько-українського письменника XVI ст. Себастьяна Фабіана Кльоновича «Роксоланія» (1584) [13], в якій, серед іншого, змальовано побут пастухів-русів у горах (але ніде не вказано що мова про гуцулів). Гуцульським текстом у прямому значенні цього слова не можемо назвати навіть хроніку Петра Ступницького [30], що постала вже у столітті XIX як запізнілий відгомін доби середньовічної, і мова в якій іде про гуцулів; але в ній нема того, що ми називаємо літературою.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. змінилися підходи до розуміння завдань літератури, викликані суспільно-політичними чинниками. Іван Франко в статті «Южнорусская литература» (1904) наводить найважливіші риси суспільних змін, які істотно вплинули на появу нової української літератури: зникнення польської держави; об'єднання правобережжя і лівобережжя України під російською владою; перехід заходу України під владу Австрії; просвітницький рух, що йде із заходу Європи; поширення шкіл, семінарій, гімназій, університетів, заснованих на нових наукових засадах; пробудження потягу до зрівнювання прав і обов'язків громадян; знесення кріпацтва; докорінна зміна економічних стосунків, зростання індустріалізму та капіталізму [27, 118]. Цим і зумовлена (за схемою Дмитра Чижевського) поява в українській літературі періоду класицизму (кінець XVIII ст. – 1840-ві рр.) [28, 29].

Разом з паростками європейської освіченості, в Україну потрапляють ідеї романтизму (період романтики – кінець 1820-х – початок 1860-х рр.) [28, 29]. І саме романтизм можемо вважати головним чинником, який вплинув на виникнення інтересу письменників до гуцулів та Гуцульщини. «Романтика, як жоден інший літературний напрям, сприяла «пробудженню» молодих або відірваних від новішої європейської культури народів. Зокрема, визначну роль відіграла романтика в пробудженні або відродженні слов'янських народів» [28, 362]. Тобто, йдеться про звернення до всіх сторін життя простого народу, де, серед іншого, фольклорові приділялась особлива увага. Його трактували як квінтесенцію народного світогляду, джерело до відтворення історії і розуміння «характеру» народу. Важливим, з точки зору гуцульського дискурсу, тут було те, що прокинувся інтерес «до народного побуту [...], занедбаних, недооцінених сторінок минулого, до некультивованої природи» [28, 362]. Романтиками були члени «Руської трійці». Вони, говорячи про історію, духовну і матеріальну культуру народу, вперше в українській літературі звернулися до теми Гуцульщини.

2) Розвиток науки, поява етнографічного районування, запровадження в науковий обіг понять *гуцули* та *Гуцульщина*. У річищі романтизму, ідейного руху в літературі, науці, мистецтві, разом з красним письменством, розвивалося й народознавство. Серед іншого, тут маємо «звернення до народності, захоплення фольклором і народною мистецькою творчістю, шукання історичної свідомості й посилене вивчення істо-

ричного минулого (історизм)» [36]. Так через розвиток етнографії, фольклористики, історії відбувалося наукове освоєння українського етнічного простору. Цілком природно, що інтерес до карпатського регіону виявляли не харківські чи київські, а передусім галицькі романтики.

Розберемося в термінології. Науковці (Лариса Крушельницька, Володимир Грабовецький) на підставі даних археології говорять про залюднення нинішніх гуцульських територій ще у добу неоліту (VI–IV тис. до н.е.) [8, 24; 15, 6]. Однак, при цьому термінів *гуцули* і *Гуцульщина* не вживають і досить обережно говорять про етнічний склад тогочасного населення. Більше певності в цьому питанні з'являється лише щодо часів середньовічних, оскільки існують документальні свідчення, які дають підстави вести мову про особливості заселення території Гуцульщини.

За сучасним визначенням, «гуцули – субетнос українців, нащадки найстародавнього племені літописних уличів, що живуть у Карпатах» [33]. Ім'я чи прізвище Гуцул вперше згадано 11 березня 1494 р. у підтвердній грамоті молдовського воєводи Штефана (м. Сучава, Румунія) [23, 5]. Заселення Гуцульщини відбувалося у XIV–XVII ст., однак, уважний «перегляд актового матеріалу переконує, що назви *гуцул*, *Гуцульщина* ще тоді не існували, або не були у широкому вжитку» [33]. Поява терміну *гуцул* на позначення субетносу українців припала аж на кінець першої чверті XIX ст. Причому, запровадили його не українці, а поляки. У журналі «Biblioteka Polska» [31] з'явилася друком стаття Кароля Мілевського «O Husiactach» (1825). Таким чином, про літературу на тему Гуцульщини можемо говорити лише, починаючи з першої третини XIX ст., оскільки до того часу ні самої літератури, ні відповідного терміну на позначення гуцулів як збірного поняття не існувало.

Це при тому, що об'єктом пильнішої наукової уваги Гуцульщина (під іменами *Сарматія* і *Карпати*) стала вже з кінця XVIII ст. – у праці австрійського мандрівника, вченого-енциклопедиста, піонера в галузі дослідження природи Карпат Бальтазара Гакета [3]. Його мандрівницька проза «Найновіші природничі подорожі в роках 1787, 1792, 1794 по Дакії та Сарматії, або Північних Карпатах» (видруковано німецькою мовою в м. Нюрнберзі протягом 1790–1796 рр.) [1] привернула увагу наукового світу до регіону, який згодом отримав назву Гуцульщина. Професор природничого відділу Львівського університету Бальтазар Гекет у ході своєї першої мандрівки 1788–1789 рр. пройшов через населені пункти Гуцульщини (м. Путила, м. Кути, с. Яблунів, м. Делятин, м. Надвірна) й описав подорож у першому томі праці. В третьому томі він подає матеріали про подорож 1791–1793 рр., яка вела через гуцульські та бойківські території (м. Кути, долину р. Черемошу, м. Путилу, озеро Чуреп, витоки р. Пруту, витоки р. Бистриці Надвірнянської, м. Надвірну, долину р. Бистриці Соловнинської, с. Мізунь, м. Болехів, с. Тисів, с. Бубнище).

Пізніші дослідники цього регіону використовували різну термінологію, аж доки назви *гуцул* та *Гуцульщина* не набули більш-менш стійкого використання. Так, Яків Головацький вів мову про *Галицьку Русь* та *Угорську Русь*, про *Велику Хорватію*, хоча з середини XIX ст. не оминав слова *гуцул*, зокрема, у виданому ним у м. Москві чотиритомнику «Народные

песни Галицкой и Угорской Руси» фігурують такі форми слова гуцул як *хуцул, хуцулы* (1863–1877) [19]. Микола Устиянович вживав термін *верховинці* (повість «Месьть верховинця» [26]). Існує думка, що «первісно гуцули не називали себе гуцулами, а їм нав'язали цю назву [...]». Отож, коли вкінці XVIII ст. професор Б. Гакет мандрував Гуцульщиною, він не чув про гуцулів. Для нього це були «руські» люди. Та й гуцули ще в часи Шухевича, століттям пізніше, називали себе «ирценими» або «руськими», себто християнами, охрещеними і, по-сучасному, українцями» [23, 5]. Поряд з цими термінами в побуті на позначення Гуцульщини у XIX і на початку XX ст. широко використовувались позбавлені етнографічного забарвлення поняття *Покуття, Підгір'я, Верховина*.

Наукове обґрунтування меж Гуцульщини (1837) та Бойківщини (1839) здійснив один із чільних діячів «Руської трійці» – романтик Іван Вагилевич. Однак, минуло декілька десятиліть, доки терміни *гуцули, Гуцульщина* набули належного устійнення і загального поширення.

Тобто, до початку XIX ст. Гуцульщини ніби й не було. Гуцульщина – це продукт нових часів, який був витворений в умовах романтизму і отримав свій розвиток завдяки потужній інформаційній хвилі. Складається враження, що, як це буває в подібних випадках, Гуцульщина пізнавала «себе не стільки з описів реального життя, побуту, [...] скільки [...] з художньої літератури» (В. Н. Топоров) [24, 5]. Тобто, в певний час група вчених і письменників домовилася якусь частину гірської території Карпат, а також її мешканців, діалект тощо іменувати гуцулами і Гуцульщиною. Загалом педалювання ідеї етнографічного районування мешканців Карпат можна розглядати двояко: з одного боку – як науковий поступ, спричинений поширенням просвітництва і романтизму, з іншого – як спробу певних кіл через підміну понять завуалювати, приспати національну пам'ять українців карпатського регіону, назвавши їх гуцулами, бойками.

Проблема походження етноніму гуцули цікавила дослідників впродовж останніх двох століть. Існує низка версій [8, 36–40], які, однак, не мають переконливої наукової аргументації. *Запропоноване нами розв'язання цієї проблеми* базується на фольклорному матеріалі, в якому відображено діалектологічні особливості окремих регіонів Українських Карпат [4; 5; 6]. Ми звернули увагу на записи коломиїок, зроблені на Закарпатті. У збірці «Коломиїки» (Київ: Наукова думка, 1969; упорядник Наталія Шумада), серед іншого багатого матеріалу, подано й коломиїки у записах лексикографа Миколи Грицака та письменника і фольклориста Івана Чендея. Обидва дослідники зберегли в записах особливості вимови діалектних слів. У записі Миколи Грицака: «Ой гай, через гай та через долину, / Поганяє учар уці, жене в полонину» (сміт Буштино); «Та учарю, покинь чару, давай сиру їсти, / Я ті буду помагати за вівцями бісти» (с. Вонігово); «Ой учарю-молочарю, дай молока пити, / Та буду ті помагати уцьки сокотити. / Ой учарю-молочарю, дай молока пити, / Як ті уці виздыхають, поможу лупити» (с. Теремля). У записі Івана Чендея: «Ідуть вуцьки з полонини самі букулаї, / А за ними вівчарики – самі Миколаї» (сміт Дубове) [14, 60–61]. Села Вонігово і Теремля, селища Буштино і Дубове, в яких записано коломиїки, – населені пункти Тячівського району Закарпатської області, який

є межівним з Румунією (колись – територія Волощини). З контексту наведених коломийок бачимо, що уці, уцьки, вуцьки – це те ж саме що й овці, а в сучасному варіанті – вівці. А слово учар – це овчар, або вівчар.

Територія Українських Карпат була зоною, в якій, поряд з українцями, худобу на полонинах випасали волохи. Це – наслідок політики королів Людовіка Угорського (XIV ст.) та Казимира IV Ягеллончика (XV ст.). Історія цих контактів – окрема тема, розроблена науковцями. Тут лише варто сказати, що від того часу збереглися деякі волоські назви полонин і гірських вершин. Наші контакти з волохами не були простими: траплялося, що відбувалася боротьба за право володіння полонинами: бійки, викрадення овець тощо [17, 230].

Гуцул – це перекручене на волоський манер українське діалектне слово уці (овці, вівці) з характерним для романських мов суфіксом на *-ул*. Волохи, контактуючи з українцями-пастухами, найчастіше чули від них слово уці (вівці). Тому вони пішли найпростішим шляхом і, за назвою тварин, які були головним змістом їхньої діяльності й достатку, створили нове слово. Воно давало змогу відрізнити волоських пастухів (*ciobanul*) від пастухів українських (*ucul*). Згодом з'явилося протетичне «г» (мовноісторичне явище протези добре відоме лінгвістам, які досліджують фонетичні явища) [25, 560].

Можемо припустити, що етнонім *гуцули* виник саме в тій місцевості, де збереглася діалектна форма слів на позначення вівці і вівчаря (уца, учар): теперішня Тячівщина на Закарпатті. Українці в Карпатах не квапилися приймати цю назву щодо себе. З одного боку, вона спершу видавалася чужою через волоське мовне оформлення, а з іншого – не всі українці були вівчарями.

З тим, що поняття *гуцули* і *Гуцульщина* – не самоназва, очевидно й пов'язано «пошук» гуцулів, відображений в українській художній літературі. Це яскраво засвідчує творчість Степана Пушика і Василя Герасим'юка, які є одними з найкращих сучасних знавців гуцульського регіону. Степан Пушик ще 1968 р. описав, як в Українських Карпатах шукав гуцулів. Починаючи від Коломийщини, всі постійно вказували на гори: гуцули там, попереду. «А з Буркута (село Верховинського району Івано-Франківської обл. – М. В.) показували назад, мовляв, я вже минув гуцулів, бо далі Румунія» [22, 314]. Свою художню інтерпретацію цього у поетичній формі на початку 2000-х рр. дав Василь Герасим'юк: «Криворіваня українські Атени, / Рахів гуцульський Париж, / Космач – бандерівська столиця, / а гуцули – далі» [7, 76].

На наш погляд, гуцули – не що інше, як дещо модернізований у XIX ст. варіант архаїчного українського етносу; в силу певних обставин (ізоляція в умовах гір, брак комунікації тощо) тут збереглися ознаки середньовічних традицій. Ми цілком підтримуємо думку неперевершеного знавця й одного з перших дослідників цього регіону Володимира Шухевича: «живуть галицькі гуцули, щеп українсько-руського народу, котрі по нині задержали найбільше знамен оригінальності, а то завдяки недоступності гір, а з сим і цивілізаційних впливів. Наслідком того виявляють гуцули не тільки в своїй зверхній подобі, але і в подробицях життя ще

много таких властивостей і прикмет, які у інших щепів українсько-руського народу вже затерлися, а надто вирізняються ще й оригінальними, гуцульськими властивостями, що були викликані природою, посеред якої вони живуть» [29, 51].

Володимир Шухевич вказує на дві складові особливості гуцулів. Перша – це спадщина, загальна для всього українського народу (найкраще збережена в гірських умовах внаслідок відірваності від цивілізаційних впливів). І друга – це регіональні особливості, які, як свідчать дослідження, особливо розвинулися головним чином вже у нові часи (починаючи з XIX ст.). Регіональні особливості гуцулів близькі до побуту інших гірських народів: гірський спосіб життя продиктований схожими умовами і підходами. Тому й маємо цілу низку спільних рис у горян, яких польська наука виділяє в групу чи анклав гуралів – народів, споріднених умовами і способом життя в Карпатських горах [32].

Гуцули і Гуцульщина – етнокультурний феномен, створений передусім на рівні літературно-мистецькому. І цей феномен, під дією продуктивного засобами інформації позитивного іміджу Гуцульщини, має схильність до розростання. Сучасний дослідник Онуфрій Обушак відзначає, що колишнє Запрутянське Підгір'я тепер отримало назву Коломийська Гуцульщина [20, 1]. Тобто, зі зміною термінології розширено етнографічні території Гуцульського регіону. У XXI ст. це дало підставу віднести межівні гуцульсько-покутські припрутські території Івано-Франківської області, перехідні з етнографічного погляду, до Гуцульщини [10, 72–81]. Щось подібне маємо й на Закарпатті. Дослідник Володимир Піпаш звертає увагу на мешканців низки сіл Рахівського і Тячівського районів Закарпатської області, «колишніх долинян, котрі «погуцулилися» здебільшого впродовж останнього століття» [21, 12]. За його спостереженнями, протягом XX та початку XXI ст. гуцульський «ареал виявляє тенденцію до розширення» [21, 11]. Здається, явище «погуцулення» було характерне й для XIX ст., що відобразилося в тексті фольклорної коломийки, наведеної Володимиром Гнатюком у фундаментальному зібранні «Коломийки» (1905–1907): «Та не тото гуцул, гуцул, що погуцулився, / Але тото гуцул, гуцул, що в горах зродився» [14, 49].

Все це чітко вписується у концепцію модерного інформаційного суспільства, де поляризовані ідеї боротьби добра зі злом, акцентовано увагу на пошуку втрачених пракоренів, намаганні людини стати кращою через прилучення себе до певної культури чи групи людей тощо. Отже, Гуцульщина не лише явище етнографічно окреслене, точно визначене, а й таке, що має тенденції до розвитку. Цей етнокультурний феномен захоплює увагу щораз більшої кількості людей. При цьому, в умовах глобалізації світу етнографічні реалії перетворюються в декор, а головну роль відіграє налаштованість на сприйняття, певна ідеологія.

Ведучи мову про художній дискурс Гуцульщини в українській літературі, слід звернутися до того специфічного, що складає поняття Гуцульщина. І цим специфічним є етнографічна складова, без якої нам аж ніяк не обійтися при визначенні що таке гуцульський текст чи при розгляді особливостей художніх творів на тему Гуцульщини. Отож художні

тексти на тему Гуцульщини, написані тим чи іншим автором, варто відчитувати (поряд з фольклором, міфологією, демонологією тощо) і через призму етнографії.

Визначниками/маркерами, які засвідчують існування Гуцульщини як етнографічного регіону України, є певні риси, відображені в побуті, архітектурі, народному вжитковому мистецтві. При цьому всі артефакти, на які опирається наука, за рідкісними винятками, не сягають часу, давнішого за ХІХ ст. Це простежується на рівні народного мистецтва Гуцульщини (зазвичай науковці розглядають такі галузі народного мистецтва регіону, як художня обробка дерева, металу, шкіри, кераміка, вироби з сиру, розпис на склі, писанкарство, вишивка, ткацтво та одяг).

При пильному погляді побачимо, що всі ці галузі мають давні загальноукраїнські традиції, які на Гуцульщині збереглися донині, набувши нового, регіонального забарвлення. Розвиток цих галузей відбувся значною мірою під впливом стороннього інтересу до регіону.

Таким чином, Гуцульщина з погляду народного декоративно-вжиткового мистецтва – це розвинуті в період нових часів (починаючи з ХІХ ст.) традиції українців, позначені регіональними особливостями. І саме на цьому ґрунті за сприятливих умов (австрійське панування, капіталістичні відносини, знесення панщини тощо, а також зовнішній інтерес до Гуцульщини) вдалося створити таке явище, як самотутнє гуцульське народне мистецтво.

Народне декоративно-вжиткове мистецтво Гуцульщини розвивалося паралельно з художньою літературою. А в основі його лежать українські національні традиції, вірування, міфологія.

3) Зародження та поширення місцевого (крайового) патріотизму.

Українці, які не мали власної національної держави, а входили до складу Російської імперії та Австрії (згодом – Австро-Угорщини), розвивали т. зв. *крайовий патріотизм*, оскільки відчували етнічну відмінність і від росіян, і від народів австрійської держави. Цим певною мірою можна пояснити зацікавлення на Великій Україні історією козащини, в контексті якого постав зразок «автономічно-шляхетського памфлету кінця ХVІІІ в.» – «Історія Русів» [11, 65]. Та й поява останньої пам'ятки доби старого письменства і водночас першої пам'ятки письменства нового – «Енеїди» (1798) Івана Котляревського теж сприймається як одна з рефлексій на знищення Запорозької Січі, а якщо глибше – то втраченої козацької держави, відмінної за своєю суттю від Російської імперії. Все це, за спостереженням Миколи Зерова, було виявом «автономічних змагань середини ХVІІІ ст.» [11, 104].

З крайовим патріотизмом пов'язано і поняття *національної самотутності*. Тому навіть радянські історики літератури, говорячи про період становлення нової української літератури, констатували: «Національну самотутність не вигадують, а виявляють у самому об'єкті художнього відтворення. І чим глибше митець проникне в сутність об'єкта, відкриє якісь нові грані, дійсні властивості зображуваного, тим оригінальніші, а отже, й самотутніші будуть його твори» [12, 165].

Друге відродження української нації відбувалося в умовах, коли українців сприймали як «другосортний» бездержавний народ. І саме худож-

ня література, яка відображала прагнення і тенденції нової доби, була не лише мистецьким фактором, а й важливим чинником ідеологічного характеру. В цьому контексті «першою формою національної свідомості став місцевий, крайовий патріотизм, який передбачав наголошування на мовній, культурній, етнографічній тощо своєрідності українців. За таких умов література мусила виконувати ряд не властивих мистецтву слова функцій. Фактично вона стала одним із важливих чинників вираження й водночас формування національної свідомості» [34]. Саме тоді, певно, в нас і виробився підхід до художньої літератури як засобу виховання, згуртування тощо.

Ознаки крайового патріотизму спостерігаються не тільки на Великій Україні, яка входила до складу Російської імперії, а й на території піддавстрійської України. Ба, навіть більше: окреслюючи зацікавлення письменників XIX ст. Гуцульщиною, літературознавці говорять про т. зв. *літературне обласництво*. Літературна творчість низки письменників «стала підтвердженням існування на терені Гуцульщини явища «літературного обласництва» [...]. «Обласний (регіональний, локальний тощо)» гуцульський текст українських авторів став специфічним варіантом австрійської та німецької літератури, у якому культивувалися місцеві автентичні риси національної культури краю» (Тетяна Бикова) [2, 5–6].

Про обласництво в літературі заговорили ще у 1920-х рр. Це питання тоді ж ґрунтовно розкрив російський літературознавець Ніколай Піксанов. На прикладі світової літератури (Індія, Німеччина, Росія, Франція) він показав потяг у літературі до культивування рис місцевої своєрідності. Автор зазначає, що навіть «політична централізація Німеччини довкола Пруссії і Берліна в XIX столітті не знищила обласних особливостей в німецькій літературі» [35]. Подібні моменти, як випливає з роботи вченого, виникають передусім там, де є великі території, що в свою чергу сприяє наявності певних відмінностей у межах одного етносу; у випадках, де є національна різноманітність, з часом постають свої літератури. Разом з тим, він підмічає, що «в межах однієї нації і мови обласні літератури можуть досягати відносно більшого чи меншого розвитку в залежності від соціально-політичної і культурної сили краю чи міста [...]. Подеколи доводиться говорити не про обласну літературу, а про обласне «літературне гніздо», тобто вужчу групу місцевих письменників, які зв'язані спільністю поглядів і культивують той чи інший вид творчості, що має локальне забарвлення» [35]. Отож, вивчаючи причини, які послужили тому, що в українській літературі постала тема Гуцульщини, слід врахувати й фактор обласної літератури, увага якої сконцентрована на певному українському регіоні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Важливо зазначити, що говорячи про національну самобутність, регіональні особливості, обласництво, ми розглядаємо художній дискурс Гуцульщини в українській літературі означеного періоду з позицій художніх, естетичних, але аж ніяк не політичних. Тому ведемо мову про особливу форму обласництва, при якому субетнос українців, який живе в Карпатах, витворив свій варіант української національної культури. Однак вона не претендувала і не

претендує на звання окремого народу чи на якусь окремішню літературу. Навпаки: Українські Карпати, гуцули, Гуцульщина – це своєрідний «об’єкт замилювання», художнє відтворення якого здійснювало велике коло письменників, приналежних не лише до західного регіону України, а й вихідці з інших українських етнічних земель. Водночас, інтерес до цього регіону живить також літературу інших народів. Таким чином, можемо говорити про *особливу форму обласництва в контексті української і загалом європейської літератури*, тобто про певний *наднаціональний культурний феномен*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальтазар Гакет – дослідник Південно-Східної і Центральної Європи: дослідження і матеріали / упоряд. та наукова ред. М. Вальо, М. Кріль. Львів, 2000. 318 с.
2. Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2015. 424 с.
3. Вальо М. Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали. Львів, 1997. 152 с.
4. Васильчук М. Гуцули: таємницю розкрито. *Вільний голос*. 2017. 9 березня.
5. Васильчук М. Передумови появи гуцульського тексту в системі нового українського письменства. *Матеріали XII звітної наукової конференції викладачів Коломийського інституту* / за ред. О. Поясик, М. Ковальчука. Івано-Франківськ : НАІР, 2017. С. 58–67.
6. Васильчук М. Таємниця назви стосується овець. *Галичина*. 2017. 14 березня.
7. Герасим'юк В. Кров і легіт: вибрані вірші і поеми; вст. ст. Віктора Неборака. Чернівці : Букрек, 2014. 320 с.
8. Грабовецький В. Гуцульщина ХІІІ–ХІХ ст.: історичний нарис. Львів : Вища школа, 1982. 152 с.
9. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література / за ред. проф. М. Грицай. Вид. 2-ге, переробл. і доп. Київ : Вища школа, 1989. 414 с.
10. Гуцульщина : короткий довідник / гол. ред. кол. Петро Лосюк. Снятин : ПрутПринт, 2002. 124 с.
11. Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима ; післям. М. Москаленка. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 1301 с.
12. Історія української літератури : у 8 т. Київ : Наук. думка, 1967. Т. 2. 484 с.
13. Кльонович С.-Ф. Роксоланія: поема / перекл. з латин. М. Білика. Київ : Дніпро, 1987. 94 с.
14. Коломийки / упоряд., передм. і приміт. Н. С. Шумади. Київ : Наук. думка, 1969. 604 с.
15. Крушельницька Л. Археологічні дослідження в селі Спас. Коломия, 2010. 20 с.
16. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. ХVІ+591 с.
17. Ломацький М. Заворожений світ. Мюнхен ; Нью-Йорк, 1965. Ч. 1 : По цей бік Чорногори. 231 с.
18. Наєнко М. Художня література України: від міфів до модерної реальності. Вид. 3-є з доп. й уточн. Київ : ВЦ «Просвіта», 2012. 1088 с.

19. Народные песни Галицкой и Угорской Руси собранные Я. Ф. Головацким. Москва : Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском ун-те, 1863. Ч. 1. Кн. 3, 4. С. 1–388.
20. Обушак О. Прислів'я і приказки одного села. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.
21. Піпаш В. Закарпатська Гуцульщина: історико-етнографічний нарис. Вид. 2-ге, переробл. та доп. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2012. 68 с.
22. Пушик С. Твори в шести томах. Івано-Франківськ : Гостинець, 2005. Т. 2 : Поєми, пісні, вірші для дітей, переклади, повісті. 596 с.
23. Савчук М. На здибанку з Гуцульщиною. *Гуцульщина перлина Українських Карпат* / автори текстів та коментарів: В. Ковтун, М. Савчук, Я. Ткачук, І. Монолатій. Коломия : Вік, 2009. С. 5 – 8.
24. Топоров В. Н. Петербургский текст русской литературы: Избранные труды. Санкт-Петербург : Искусство СПб, 2003. 616 с.
25. Українська мова. Енциклопедія. Вид. третє, зі змінами і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
26. [Устиянович М., Могильницький А.]. Твори Николая Устияновича і Антона Могильницького. Друге вид. Львів : Накладом т-ва «Просвіта», 1913. 512 с.
27. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 41. Київ : Наук. думка, 1984. 684 с.
28. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. 480 с.
29. Шухевич В. Гуцульщина / перед. слово Д. Ватаманюка, вст. ст. П. Арсенича. *Верховина*. 1997. [Част. перша, друга]. 352 с. [Репринтне відтворення видання 1899 р.].
30. [Ступницький П.]. Памятникъ списаний іереєм Петромъ Ступницкимъ Парохомя в Брустурахъ [Автограф, 1 с.]. *Архів Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського*. Реєстр. № 2967а.
31. M.[ilewski] K. O Husulach. *Biblioteka Polska*. 1825. T. 1. S. 187–193.
32. Гуралі. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Гуралі>.
33. Гуцули. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуцули>.
34. Нова українська література [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Нова_українська_література.
35. Пиксанов Н. Областные литературы и литературное областничество. URL: <http://www.vevivi.ru/best/Oblastnye-literatury-i-literaturnoe-oblastnichestvo-ref40158.html>.
36. Український романтизм. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Український_романтизм.

REFERENCES

1. Valo, M., Kril, M. (Eds.) (2000). Baltazar Haket – doslidnyk Pivdenno-Skhidnoi i Tsentralnoi Yevropy: doslidzhennia i materialy [Balthazar Gacket – Researcher of Southeast and Central Europe: research and materials]. Lviv. [in Ukrainian]
2. Vykova, T. (2015). «Verkhovyno, svitku ty nash...»: hutsulskyi tekst ukraïnskoi literatury pershoi tretyny XX stolittia [«Verkhovno, the world you are ours ...»: Hutsul text of Ukrainian literature of the first third of the twentieth century]: monohrafiia. Kyiv : Chetverta khvyliia. [in Ukrainian]
3. Valo, M. (1997). Baltazar Haket i Ukraina: statti i materialy [Balthazar Gacket and Ukraine: articles and materials]. Lviv. [in Ukrainian]
4. Vasylichuk, M. (2017). Hutsuly: taiemnytsiu rozkryto [Hutsuls: The secret is revealed]. Vilnyi holos. 9 bereznia. [in Ukrainian]

5. Vasylichuk, M. (2017). Peredumovy poiavy hutsulskoho tekstu v systemi novoho ukrainskoho pysmenstva [Prerequisites for the appearance of Hutsul text in the system of new Ukrainian writing]. *Materialy XII zvitnoi naukovoï konferentsii vykladachiv Kolomyiskoho instytutu / za red. O. Poiasyk, M. Kovalchuka*. Ivano-Frankivsk : NAIR. S. 58–67. [in Ukrainian]
6. Vasylichuk, M. (2017). Taiemnytsia nazvy stosuietsia ovets [The mystery of the name refers to the sheep]. *Halychyna*. 14 bereznia. [in Ukrainian]
7. Herasymiuk, V. (2014). Krov i lehit: vybrani virshi i poemy [Blood and Legit: Selected Poems and Poems]; vst. st. Viktora Neboraka. Chernivtsi : Bukrek. [in Ukrainian]
8. Hrabovetskyi, V. (1982). Hutsulshchyna XIII–XIX st. [Hutsulshchyna of the XII–XIX centuries]: istorychni narys. Lviv : Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
9. Hrytsai, M. (Eds.) (1989). Davnia ukrainska literatura [Ancient Ukrainian literature]. Kyiv : Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
10. Losiuk, P. (Eds.) (2002). Hutsulshchyna [Hutsulshchyna]: korotkyi dovidnyk. Sniatyn : PrutPrynt. [in Ukrainian]
11. Zerov, M. (2002). Ukrainske pysmenstvo [Ukrainian writing] / uporiad. M. Sulyma; pisliam. M. Moskalenka. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». [in Ukrainian]
12. Istorii ukrainskoi literatury. U vosmy tomakh. Kyiv : Nauk. dumka, 1967. T. 2.
13. Klonovych, S.-F. (1987). Roksolaniia [Roxolania] : poema / perekl. z latyn. M. Bilyka. Kyiv : Dnipro. [in Ukrainian]
14. Shumada, N.S. (Eds.) (1969). Kolomyiky / upor., peredmova i prymitky. Kyiv : Nauk. dumka. [in Ukrainian]
15. Krushelnytska, L. (2010). Arkheolohichni doslidzhennia v seli Spas [Archaeological research in the village of Spas]. Kolomyia. [in Ukrainian]
16. Myshanych, O. V. (1989). Litopys ruskyi [Chronicle of the Rus]. Kyiv : Dnipro. [in Ukrainian]
17. Lomatskyi, M. (1965). Zavorozhenyi svit [Enchanted World]. Miunkhen ; Niu-York. Ch. 1 : Po tsei bik Chornohory. [in American]
18. Naienko, M. (2012). Khudozhnia literatura Ukrainy: vid mifiv do modernoi realnosti [Fiction of Ukraine: from myths to modern reality]. Vyd. 3-e z dop. y utochn. Kyiv : VTs «Prosvita». [in Ukrainian]
19. Narodnye pesny Halyskoi y Uhorskoï Rusy sobrannye Ya. F. Holovatskym. Moskva : Chteniya v ymperatorskom Ob-ve ystoriy y drevnostei rossyiskykh pry Moskovskom un-te, 1863. Ch. 1. Kn. 3, 4.
20. Obushak, O. (2016). Pryslivlia i prykazky odnogo sela [Proverbs and sayings of one village]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]
21. Pipash, V. (2012). Zakarpatska Hutsulshchyna [Transcarpathian Hutsulshchyna] : istoryko-etnohrafichni narys. Vyd. 2-he, pererobl. ta dop. Uzhhorod : Vyd-vo Oleksandry Harkushi. [in Ukrainian]
22. Pushyk, S. (2005). Tvory v shesty tomakh. Ivano-Frankivsk : Hostynets, T. 2 : Poemy, pisni, virshi dlia ditei, pereklady, povisti. [in Ukrainian]
23. Savchuk, M. (2009). Na zdybanku z Hutsulshchynoiu [To meet with Hutsulshchyna] . Hutsulshchyna perlyna Ukrainskykh Karpat. Kolomyia : Vik, S. 5–8. [in Ukrainian]
24. Toporov, V. N. (2003). Peterburhskyi tekst russkoi lyteratury [St. Petersburg text of Russian literature] : Yzbrannye trudy. Sankt-Peterburh : Yskusstvo SPB. [in Russian]
25. Ukrainska mova. Entsyklopediia. Vyd. tretie, zi zminamy i dop. Kyiv : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 2007. 856 s. [in Ukrainian]

26. [Ustyianovych M., Mohylnytskyi A.]. *Tvory Nykolaia Ustyianovycha i Antona Mohylnytskoho* [Works by Nikolai Ustijanovich and Anton Mohylnitsky]. Druhe vyd. Lviv : Nakladom t-va «Prosvita», 1913. 512 s. [in Ukrainian]
27. Franko, I. (1984). *Zibrannia tvoriv : u 50 t. T. 41*. Kyiv : Nauk. dumka. [in Ukrainian]
28. Chyzhevskyi D. *Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu)* [History of Ukrainian literature (from the beginning to the time of realism)]. Ternopil : MPP «Prezent», za uchastiu TOV «Femina», 1994. 480 s. [in Ukrainian]
29. Shukhevych V. *Hutsulshchyna* [Hutsulshchyna]: pered. slovo D. Vatamaniuka, vst. st. P. Arsenycha. Verkhovyna, 1997. [Chast. persha, druga]. 352 s. [Reprintne vidtvorennia vydannia 1899 r.]. [in Ukrainian]
30. [Stupnytskyi, P.]. *Pamiatnyk spysanii iereem Petrom Stupnytskym Parokhom v Brusturakh* [Monument written by Jeremiah Peter Stupnitskiy Paroch in Brestraki] [Avtoraf, 1 s.]. *Arkhiv Natsionalnoho muzeiu narodnoho mystetstva Hutsulshchyny ta Pokuttia imeni Y. Kobrynskoho*. Reistr. № 2967a. [in Ukrainian]
31. M.[ilewski] K. *O Hucułach*. *Biblioteka Polska*. 1825. T. 1. S. 187–193. [in Polish]
32. Hurali. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Hurali>.
33. Hutsuly. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Hutsuly>.
34. Nova ukrainska literatura. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Nova_ukrainska_literatura.
35. Pyksanov N. *Oblastnye lyteratury y lyteraturnoe oblastnychestvo*. URL: <http://www.vevivi.ru/best/Oblastnye-literatury-i-literaturnoe-oblastnichestvo-ref40158.html>.
36. *Ukrainskyi romantyzm* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ukrainskyi_romantyzm.

HUTSUL TEXT IN THE SYSTEM OF THE NEW UKRAINIAN WRITING: CAUSES AND WAYS OF DEVELOPMENT

(studies on the XIX th and early XX th centuries Ukrainian literature)

Mykola VASYLCHUK

candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Philology at Kolomyia Institute,
Vasyl Stefanyk Precarpathian State University (Ukraine, Kolomyia).*

E-mail: mykolavasylichuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1430-936X

The circumstances that caused the appearance and influenced the development of Hutsul text in new Ukrainian literature are considered in the article. The author views beginning in the Ukrainian bright writing of artistic texts on Hutsul subject in the context of the second revival of the Ukrainian nation, through the prism of socio-political changes, the spread of the ideology of romanticism, etc. The researcher reveals the mystery of the origin of the ethnonim Hutsul.

The conditions and circumstances that made it possible to create artistic texts about the Ukrainian Carpathians were analyzed. It is noted that the emergence of literature about Hutsulshchyna became possible only in presence and close interaction of at least three key factors, the consideration of which the article is devoted: 1) The fundamental change of tasks, principles, basis of fiction, that enabled to create new Ukrainian writing; 2) The development of science, the emergence of ethnographic

regioning, the introduction of the concepts of Hutsuls and Hutsulshchyna in the scientific circulation; 3) Origination and extension of local (regional) patriotism.

Various medieval sources contain references to the lands of the present Ukrainian Carpathians inhabited by Hutsuls (but without reference to them as Hutsul). However, these works are not subjected under the definition of Hutsul text.

At the end of the XVIII century – at the beginning of the XIX century the approaches to understanding the tasks of literature have changed. Ideas of romanticism reach Ukraine. It was romanticism that became the main factor that influenced the emergence of writers' interest in Hutsuls and Hutsulshchyna. About the literature concerning the theme of Hutsulshchyna we can speak only from the first third part of the XIX century, because by that time neither the literature itself nor the corresponding term for the designation of Hutsuls as a collective concept have existed.

The article solves the problem of origin of Hutsulethnonim. The author's observation over the dialectal vocabulary of kolomyika recorded in Tyachiv district of the Transcarpathian region, in which the word «sheep» is pronounced as «utsa», is taken as the basis. Hutsul is a Ukrainian dialectal word utsi (sheep), distorted in the volokh* manner, with suffix ending ul which is typical for Romanesque languages. Volokhs being in contact with Ukrainian shepherds, created a new word. It made it possible to distinguish volokh shepherds (ciobanul) from Ukrainian shepherds (ucul).

Hutsuls are modernized in the XIX century version of the archaic Ukrainian ethnic group; due to certain circumstances (isolation in the mountains, lack of communication, etc.), there are signs of medieval traditions. Hutsuls and Hutsulshchyna are an ethnocultural phenomenon, created first of all on literary and artistic level.

Ukrainians who did not have their own national state, but were part of the Russian Empire and Austria (later Austria-Hungary), developed the so-called territorial patriotism. Literature became one of the important factors of expression and at the same time the formation of national consciousness.

Keywords: text, writer, ethnonim, hutsul, kolomyika, ethnography, sheep, shepherd, national identity, regional patriotism, literary regions.

Статтю подано до редколегії 5.10.2018.

Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Роман Піхманець.

* Volokh – the general name of the medieval population of the Danube Principalities and Transylvania, from which in the second half of the XIX century the Romanian and Moldovan nations were formed (*Translator's note*).

ПОЕТИЧНА ЗБІРКА ЯК ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ: ДОСВІД ВАСИЛЯ ХМЕЛЮКА

Наталія МОЧЕРНЮК

методист інформаційно-методичного центру
управління освіти міста Коломиї (Україна, Коломия).

E-mail: mocher.n@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2737-8690

У статті розглянуто поетичну збірку Василя Хмелюка «1926, 1928, 1923». У центрі уваги – питання, пов'язані з дизайном книги, співвідношенням між словом і зображенням. Оформлення до збірки виконав художник-графік Юрій Вовк. Відзначено урбаністичні мотиви книжки. Особливу увагу звернуто на останню частину збірки «1923», у яку увійшли найекстравагантніші твори. Помітні бурлескні тенденції, що спрямовані на контакт-конфлікт з читачем. Технології представлення тексту у Хмелюка дуже цікаві й багатозначні. В окремих рядках збірки проявляються властиві футуристам шрифтові пошуки, увага до графічних еквівалентів тексту, введення математичних знаків і цифр у текстову тканину. Поет руйнує традиційний синтаксис і порушує правила пунктуації. Найоригінальнішим щодо проникнення зображального ряду у словесний може вважатися вірш «Купуйте овочі», в якому автор експериментує із побудовою і розміщенням рядків, шрифтом, ілюстративним матеріалом. Хмелюк реагує і на новації дадаїзму («Статичний момент сили», «Рибацька хвала», «Гімні високій валюті»). Окремі вірші можна інтерпретувати у світлі практики сюрреалізму («Моя історія», «Парад»). Несподівана асоціативність, алогічні поєднання візуальних образів, тотальна іронія – ознаки сюрреалістичних експериментів поета. Усі авторські прийоми працюють на ефект приголомшеності та епатаж читача. Юрій Вовк підхоплює ініціативи поета, його ілюстрації є адекватними до поезики циклів. Підсумовано, що засоби візуального вираження в цій книзі, виготовленій за допомогою гектографа, вказують на причетність автора до футуризму. Помітні у творчій практиці Хмелюка дадаїстські та сюрреалістичні експерименти.

Ключові слова: інтермедіальність, малюнок, поезія, візуалізація, стиль, футуризм, дадаїзм, сюрреалізм.

Обґрунтування й формулювання проблеми дослідження. Проблематика візуальності в поезії, зокрема ролі графіки в оформленні поетичного видання, безпосередньо пов'язана з теорією інтемедіальності. Поєднання словесного і візуального складників у структурі книжки, інтеграція мови зображень у поетичний текст складають одну з форм інтермедіальності – медіа-комбінації (за класифікацією І. Раєвскі) [15]. Лише цей тип певною мірою можна зіставити з поняттям «синтез мистецтв». Синтез ґрунтується на взаємодії двох мистецтв, у результаті якої утворюється якісно нове явище. Книга сама по собі вже наділена синтетичністю, маючи різні рівні впливу на читача (текстовий, візуальний, тактильний тощо). У складі книг значимими є і написання букв, і орнаменти, й ілюстрації.

Візуальний складник підсилює авторитет тексту. Цікавим явищем у контексті обраної тематики є так звана «книга художника», яка є і твором мистецтва, практикованим з кінця XX – початку XXI століть, і окремим жанром, і своєрідним творчим методом, у якому автор використовує книжну форму в якості основоположного інструменту для самовираження [1]. У ключі мистецького взаємостимулювання можна розглянути окремі поетичні книжки українських авторів, які з'явилися в міжвоєнний період. Привертає увагу в такому аспекті творчість митців, які були і поетами, і художниками, тож їхні збірки віршів стали свідченнями естетичного універсалізму високого рівня. Певна річ, що для художників, які самі писали вірші, підготовка власної поетичної збірки супроводжувалася особливими інтенціями щодо культури книговидавання, а передусім йшлося про всебічну продуманість візуального плану книжки. Книжкове оформлення (титульні сторінки, віньетки, ілюстрації) часом здійснювали самі поети. Це вкладалося в концепції творення книг, постульовані авангардом. Так, Світлана Руссова пише: «Найбільші ж зміни відбулися в автора-«ремісника» в царині книги як такої. Вважаючи, що «все в мистецтві повинно належати усьому народові», авангард знищив традиційне уявлення про побутування літературного тексту у формі книги, пропонуючи взамін «парканну літературу» і «живопис площі», тобто графіті. Автор-«ремісник» послідовно відмовлявся від усіх конвенційних норм книги: тиражу, самого способу книжкового виготовлення на користь «авторської», «рукописної», «кустарної», гектографічної книги, від однорідності матеріалу (шпалери, папір різного кольору), від постійного формату книги, її прямокутної форми. Повставши, як луддити, проти книги, яка ототожнювалася з усією цивілізацією взагалі і з безпосередніми попередниками, зокрема, авангардисти заперечували ієрархічність композиції книги (взаємодію і взаємозумовленість складових частин – обкладинки, титульного листка, ілюстрацій), прямолінійності рядка, рівномірності барвного устрою у відтиску, константу типографічного шрифту» [7, 146]. Саме в авангардному річищі варто розглядати книжку Василя Хмелюка «1926, 1928, 1923», оформлення до якої виконав художник-графік Юрій Вовк. Йому належить кілька ілюстрованих сторінок без тексту. Окремі малюнки самого Хмелюка маркують криптоніми В. Х. Творчість цього митця добре znana й поцінована в царині образотворчого мистецтва. У літературі він не досягнув таких успіхів, як у малярстві, тож належить до кола авторів маловідомих і забутих.

Мета статті. У цій статті ставимо за мету висвітлити текстуально-графічну специфіку книжки Василя Хмелюка «1926, 1928, 1923», її синтетичну природу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доречно нагадати, що Василь Хмелюк (1903–1986) навчався в Краківській академії мистецтв (1921–1923), студіював філологію у Карловому університеті (1926–1927), а також відвідував Українську студію пластичного мистецтва (Прага). Він належав до «Паризької групи» українських митців. Хмелюк був членом АНУМ, експонентом її виставок. В образотворчому мистецтві митець здобув визнання як маляр-колорист. Василь Хмелюк є автором трьох збірок («Гін», «Осіннє сонце», «1926, 1928, 1923»), виданих у Празі протягом

1926–1928 років. Літературознавство зафіксувало його як учасника угруповання так званого «Жовтневого кола». Саме третя книга «1926, 1928, 1923» відображає апогей експериментів поета. У стильовій палітрі митця особливо потужною є футуристична складова, а разом з тим, помітні й інші стильові струмені. У цьому зв'язку прикметні вже назви публікацій про В.Хмелюка його дослідників в літературознавстві – «На перехресті стилів» Миколи Ільницького й «Шукання стилю» Тараса Салиги. На думку М. Ільницького, «у поетичній творчості В. Хмелюка поряд із «мішаниною» стилів можна простежити й доволі виразну еволюцію від експресіонізму з фіксацією і поетизацією потворного через футуризм з його іронією і епатажним сарказмом аж до занурення в моторошно-підсвідомі глибини психіки», а збірка «1926, 1928, 1923» найближче стоїть до сюрреалізму» [4, 374]. Ця збірка справді витримана передусім в естетиці футуризму. Йдеться і про поезику його віршів, і про графічне виконання як допоміжний засіб тексту, що в футуристів відіграв важливу роль.

Книжка Хмелюка «1926, 1928, 1923» видана гектографічним способом. Вірші надруковані рукописним шрифтом. Уже такий «спрощений» спосіб видання відсилає до досвіду футуристів. Свого часу серію гектографічних книг випустив у світ російський поет Алексей Кручоних. Однак не футуристи були першими в експериментах з книжковою графікою. Вважається, що пошуки у сфері візуального заповнення сторінки започаткували французькі поети Стефан Малларме, Блез Сандрар, Гійом Аполлінер. Так, ще у 1887 році Стефан Малларме видав збірку віршів «Poesies completes», сфотографованих з рукописних оригіналів.

Твори у книжці групуються за роками в порядку, вказаному химерною назвою збірки. 1923–1928 – роки перебування Хмелюка у Празі, особливо плідні для нього в літературному плані. Однак захоплення футуризмом митець привіз вже з Кракова. Цікаві щодо цього спогади Хмелюка, записані Фернандом Замароном. «Молоді дівчата мали мене за професора футуризму. Я добре влаштував своє життя і організовував галасливі вечоринки зі студентськими співами», – фіксує такі реалії краківського життя Хмелюка французький мемуарист [9, 221]. О. Федорук обумовлює орієнтації Хмелюка на «досвід Семенка, польських формістів, насамперед екстравагантного Віткевича, а разом з ним Чижевського, Хвістека та інших з генерації краківської авангарди» [11, 43]. Отож є сенс у майбутньому дослідженні впливів краківського авангардного середовища на творче самоусвідомлення українського автора.

Урбаністика у цій збірці стає справді «безкомпромісною» («Координати») [2, 200]: зникають мотиви туги за батьківщиною, рідним селом, притаманні двом попереднім збіркам, а в саме місто входить природа і навіть злітаються голуби, тобто поет відчуває місто як органічний для себе простір, доволі успішно його опановує. Уже перший вірш першого циклу «1926, 1928, 1923» «А коли день...» щедро сповнений урбаністичними образами: «темні пасма фабричної куряви», «широка вітрина», «роздратовані мотори», «роса рекля» увечері, бетон, горожане тощо. Візуальний план посилює художню оригінальність книжки-«метелика». Так, урбаністичні начерки Вовка передають суєтність міського буття (нагромаджен-

ня будівель, ліхтарі, машини, тролейбуси, велосипеди, перехожі у русі). Особливо варто наголосити на другій ілюстрації до циклу «1926», на якому довкола кількоповерхової будівлі зосереджується метушливий вуличний рух.

Не бракує на сторінках книги еротики, часом брутальності. Збірка в частинах «1926», «1928» активно експлуатує тілесність. Автор не байдужий до жіночих принад. Передаючи екстаз кохання, поет анатомує і себе. Концепт тіла оприявлено у Василя Хмелюка в численних партонімах, що свідчить на користь його експресіоністичних і сюрреалістичних захоплень. Посилує авторитет поета-еротомана й ілюстратор, який вже з першого малюнка циклу, а отже й книжки, акцентує на пишних жіночих формах, надміру заокруглених, серед яких зображено чоловіка (голова й торс). Художник гротескно порушує розміри зображень: звабліві частини жіночого тіла не співмірні з образом самого героя-коханця, який прагне цілувати груди жінки. Прикметно, що Юрій Вовк уникає зображень жіночого обличчя. Хмелюк по-футуристичному не толерує моралізму і фемінізму, що візуально й відартикулював ілюстратор.

Цікаво, що в передостанньому вірші циклу «1926» поет увіковічнив ім'я свого художника-графіка: «Треба накреслити мирне око старого мака. Вовче! покладаюся на вашу співпрацю» [12]. При уважному читанні можна дефініювати і «старого мака»: очевидно, йдеться про Сергія Мако, в майстерні якого в Українській студії пластичного мистецтва вчився Хмелюк. «Тепер це просте видання сприймається як справжнє свідчення солідарності серед українських художників, що жили і працювали в складні роки, сповнені туги і сподівань», – зазначила авторитетна дослідниця української графіки того періоду Мирослава Мудрак [6, 31].

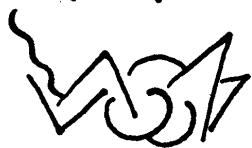
Другий цикл «1928» відкривається малюнком, на якому зображено чоловічу постать на лаві, а на віддаленому тлі – хмари, будівлі, пароплав, дим з фабричної труби тощо. Піднятий комір пальто, капелюх лежить збоку на лавці, очі (навіть не очі, а брови) опущені вниз – так передав художник-графік втому і задуму (можливо, і стан напідпитку) ліричного героя. Місто, рух з такої перспективи постають позаду героя, а на першому плані – сама людина. «Я все сиджу і думою – в глибокім небі», – такі рядки з віршів годилися б для підпису зображення. Дійсно, в цьому циклі підсилено рефлексійний струмінь, що не можна не зауважити, не зважаючи на незмінну іронічність автора. У цей цикл увійшов вірш-присяга загадковій Г. Я., почуття до якої вряди-годи примушують героя уникати блазнювання, а часом бути незвично піднесеним. Скажімо, епіграф з твору Євгена Маланюка – «...єдина на світі лілеє білая на зламаним стеблї» – у контексті поезики Хмелюка сприймається як винятковий ліричний раритет.

Важливе значення має і малюнок, який завершує цикл «1928» і передує наступному циклу – «1923». Малюнок Юрія Вовка передає міський пейзаж, схоплений поглядом зверху. Так перед очима чоловіка в капелюсі відкривається широка урбаністична панорама: будівлі, дахи будівель, куполи церкви, дерева на пагорбі, обриси мосту тощо. У композиції збірки це зображення має амбівалентний характер. З одного боку, малюнок може

передавати погляд прощання з містом, яке невдовзі доведеться покинути героєві (1928 – останній рік перебування Хмелюка у Празі), а з іншого, наступний цикл «1923» маніфестує зустріч з новим містом, адже саме з 1923 року тут почалося життя Хмелюка. Приєднання нового циклу здійснено за принципом контрасту: на противагу задумі «1928» з циклом «1923» в збірку вривається потужний струмінь динамізму й асоціативності. Справді, найекстравагантніші твори входять в останню частину «1923», про яку варто сказати зокрема. У поетиці Хмелюка задіяні численні винаходи футуристів, задекларовані їхніми маніфестами, а передусім – перетворення поетичного твору на синтетичний об'єкт мистецтва, розрахований на зорове (й слухове) сприйняття.

Хоча більшість поезій мають назви, однак зв'язок між заголовком і твором неадекватний, а подекуди невідповідність є зумисно твореною. Помітні бурлескні тенденції, що спрямовані на контакт-конфлікт з читачем. Іntenція автора полягає і в тому, щоб читач не сприймав його твори надміру серйозно. Тому *Шарлатан* у поезії «Парад» заслуговує у Василя Хмелюка написання з великої літери на противагу назвам країн:

і германія і англія оранція іспанія
були телеграфами по цілому світі
в америку албанію китаї і на гренландію.

на гренландії ледом
блищали ведмежі
на гренландії холод
і ступінь в градуссах.

Клекотали телеграфами:

дайте
дайте нам Шарлатана!

і германія англія оранція іспанці
перестрілювали неахом.

Як відомо, першорядні вимоги для звільнення «слова з клітки», які висунули футуристи, полягали у руйнації традиційного синтаксису і порушенні правил пунктуації. Джеральд Янчек слушно наголошує на важливості візуальних й виконавчих функцій пунктуації в тексті [14]. Так, коми, слугуючи для відокремлення слів, словосполучень, простих речень, сигналізують певні паузи у тексті, викликані різними синтаксичними причинами. Можна переконатися вже з наведеного вище уривку, що коми є найбільш небажаними знаками в текстах Василя Хмелюка. Футуристична телеграфність стилю, що уникає вживання прикметників, які можуть гальмувати швидкість повідомлення, посилюється у вірші автора і нехтуванням цими розділовими знаками. Хмелюк демонстративно байдужий до

ком не лише в цьому циклі чи збірці загалом. Привернули увагу архівні матеріали редакції журналу «Нові шляхи», серед яких зберігаються оригінальні тексти віршів автора («Товаришам», «Радіоконцерти», «Enpassant», «Банк», «Крамар». «Коти»). Помітно, що редактор намагався спорадично коригувати його тексти, доставляючи у них вряди-годи розділові знаки, передусім коми і зрідка тире. Однак таке редагування виявилось доволі недолугим. В окремих випадках добре помітно, що це невиправдані знаки як з погляду авторської логіки, так і щодо синтаксичних норм, дотримуючись яких слід було б повністю відредагувати той чи інший текст [13].

Звернімо увагу й на графічне виділення слова *Шарлатан* у тексті. Технології представлення тексту навіть у рукописному варіанті у Хмелюка дуже цікаві і багатозначні. В окремих рядках збірки проявляються властиві футуристам шрифтові пошуки, увага до графічних еквівалентів тексту.

Разом з тим, у творчій практиці Хмелюка помітні й дадаїстські екзерсиси. Невипадково Олександр Федорук, вирізвивши збірку «1926, 1928, 1923», зазначив, що митець «навдивовижу точно реагував на новації дадаїстів»: «Хмелюк подарував Україні коди дадаїзму, і в цьому зв'язку його можна поставити поруч з М. Семенком» [10, 131]. Ось приклад одного з справді дадаїстичних творів фактично з нульовою семантикою, проте з послідовним наголошуванням кожного слова:

статичний момент сили

лімпонкління цилірбмбо калінь
 гблстал крэто протампнто
 сукби нат орестрїда
 катрі бео
 биконня анцилір надоном
 уегі калікашр бполін
 стопокання ржєтї
 утом свїтосало укалям
 рокоцірод пестан ярноанольд
 копр умр пуг хор ұста.

Таким зухвальством, що сугерує екзотичний настрій, вирізняється і вірш «Рибацька хвала». Наведене конструювання псевдомови від Хмелюка дещо нагадує фонетичні досліди німецького дадаїста Хуго Балля.

Вірші «Моя історія», «Парад» та інші можна інтерпретувати у світлі практики сюрреалізму. Несподівана асоціативність, алогічні поєднання візуальних образів, тотальна іронія – ознаки сюрреалістичних експериментів поета. Додають експресії заголовки-вигуки: «Годі!», «Га?». Невипадково свого часу Б. Бойчук і Б. Рубчак однозначно заявили: «Якщо говорити про сюрреалізм в українській літературі.., то перш за все треба говорити про творчість Василя Хмелюка» [2, 198]. Власне, всі авторські прийоми працюють на ефект приголомшеності та епатаж читача.

До речі, сюрреалістичну ноту вносить і зображення, яке запропонував Юрій Вовк для сторінки, що відкриває цикл «1923». У його графічний коловорот образів потрапив видовжений капот Rolls-Royce, рупор грамофона, корпус саксофона, три 100-значні купюри, грушки, жіночі груди і трохи zdeформовані ноги. Помітне накладання образів, що віддалено нагадує колаж. Прикметно, що для попередніх зображень зовсім не властива така хаотична композиція. Не можна не визнати адекватність ілюстрації до поезики аналізованого циклу, яка адсорбувала багатий набір стильових складових авангарду. Однак домінантним залишається футуризм, у поезиці якого він, за слушним спостереженням Тараса Салиги, «чи не найпоплідніше устатковувався» [8, 118].

Текст й своєрідне його графічне виконання у «Гімні високій валюті» творять разом оригінальну футуристичну варіацію. Можна виокремити різноманітні засоби графічного увиразнення цього вірша. Це так звана «драбинка», яка своєрідно обрамлює увесь вірш, графічні еквіваленти тексту: цифри, стрілочки, ряд крапок, що вказує на недовомленість, неясність. На думку Тараса Салиги, «будівельним матеріалом» для його вірша слугували «художня «геометричність» образу, числова наповненість рядків, прийоми кубізму» [8, 119]. Олександр Федорук щодо «Гімну» акцентує відгомін концепції дада: «Він (Василь Хмелюк. – Н.М.) будує свої рядки в шеренги, немов військо, що шикуються до атаки. Рядок за рядком не суцільно – а в певній каліграфічній позиції під оглядом графічного ефекту. В цьому теж виявляється поклін дадаїстичним правилам, які молодик безоглядно сприймає і приймає на віру» [11, 46]. Доречно в цьому контексті згадати й про алеаторику (від лат. *aleatorius* – гральний) – експериментальну арт-техніку, засновану на вибудовуванні випадкової послідовності складових елементів твору. Фактор алеаторики є одним із визначальних в естетиці дадаїзму.

Уведення математичних знаків і цифр у текстову тканину, запропоноване ще теоретиком футуризму Ф. Т. Марінетті, на думку Костянтина Дудакова-Кашуро, важливе «не як функціональний стилістичний прийом, а як символічний прийом, що передає в самому накресленні знаків естетичні критерії футуризму» [3, 31]. Тож цифри ілюструють український текст Хмелюка як символи футуристичних винаходів.

Найоригінальнішим щодо проникнення зображального ряду у словесний може вважатися вірш «Купуйте овочі», в якому автор експериментує із побудовою і розміщенням рядків, шрифтом, ілюстративним матеріалом. Поет-художник прагне підкреслити індивідуальність окремих слів, виділяючи їх написання великими літерами. Це не лише текст як картина, а й текст як партитура (за Дж. Янечеком), адже можна відповідно озвучити елементи композиції з увагою до графічного окреслення словесних «партій». «Купуйте овочі рано і вечером» Хмелюка – яскравий приклад стилістичної розробки формальної проблеми. Він потішається комбінаціями літер, слів, ліній, ілюстрованих композицій», – вважає Олександр Федорук, вписуючи Хмелюка цією поезією в поважний ряд «поезю-малярів»: «Каліграми» Аполлінера, Сандрар, Делоне, український футу-

рист Семенко [11, 44]. Прикметно, що Хмелюк супроводив цей текст власним малюнком і засвідчив це підписом:

Як партитура, цей текст нагадує поліфонію базару, де звучить безліч голосів, що рекламують-закликають до свого краму. Як картина, на мій погляд, це своєрідна записка, у якій за допомогою ліній і знаків пояснено, як пройти до потрібного місця (своєрідною вказівкою може вважатися і палець, який впізнається на загадковому малюнку Хмелюка).

У цьому циклі загалом наростає «виробничо-товарна» тема, яка приносить багато відповідної лексики: виробництво, підприємства, майстерні, ремісничі цехи, фірми, банки, виплати, склепи, крамниці, ярмарок, торгівля, «всякий крам до вибору» – усе продається й купується, усе є товаром (навіть любов). Хмелюк прагне вловити ритми життя капіталістичного світу, дух сучасної йому цивілізації, а це теж данина футуристичній естетиці.

До кінця збірки Хмелюк переходить на ритмізовану або й аритмічну прозу, не полишаючи надії приголомшити читача химерним потоком образів. Автор імітує системні записи, використовуючи підкреслення, відступи, відповідні розділові знаки (наприклад, дужки, тире, двокрапку). Він не намагається справити враження вірцевим виглядом цих «записок». Так, повинні б додати запису звичності й простоти, а отже й більшої

довіри до тексту, непоодинокі переноси слів, що нагадує ведення концептів. Іntenція – розповісти якусь карколомну історію з багатьма героями і подіями – доповнюється відповідним останнім малюнком Юрія Вовка, що також багатий на образи, однак їхнє поєднання не настільки емблематичне, як на попередньому, а більше тяжіє до сюжетності: на передньому плані старий жебрак з милицею в полатаній одежі, як контраст до нього – респектабельне товариство (два чоловіки і усміхнена жінка), звіддалік постать з песиком біля дерева, вежа, будівля з вивіскою «ВІО», лотарєя на 1.000.000. Отож художник алюзивно висловився у графіці про випадок, фортуна і життєве фіаско на цьому урбаністичному малюнку. Очевидно, ідеї Хмелюка про успіх, висловлені в деструктивній футуристичній формі, знайшли своє графічне втілення в образах, які запропонував Вовк.

Хмелюк не полишав поетичної творчості і пізніше, емігрувавши до Франції, хоча вже нічого більше не видавав. Цікава інформація зустрічається про це в спогадах про художника українського дипломата Юрія Кочубея, який відвідував його у паризькій лікарні. Дозволю собі громіздку цитату, оскільки вона красномовно свідчить про митця-універсаліста: «Я на той час вже знав, що Василь Хмелюк мав також поетичний хист, писав вірші і навіть випустив кілька книжок (всього три). А тут я побачив одну надзвичайно цікаву і цінну річ, що її показав Хмелюк. Це був альбом, досить грубий, у якому каліграфічно були переписані вірші Хмелюка, причому кожна сторінка мала прикраси у вигляді малюнків і орнаментів, зроблених самим мистцем. Відзначу, що це художнє оформлення сторінок альбома було виконане у яскравих, свіжих, я сказав би, мажорних кольорах, мабуть, майстер вжив у цьому випадку фломастери. Інакше як шедевр в одному примірнику цього не можна було назвати. (Де він тепер? Яка його доля?)» [5, 357–358]. Отже, мемуарист залишив нам свідчення про інтермедіальну маркованість художнього мислення Василя Хмелюка. Залишається лише пошкодувати, що поет покинув видавничі проекти, а згадані його експерименти чи не назавжди втрачені для співвітчизників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож творчість Василя Хмелюка ілюструє авангардні пошуки української еміграційної поезії. Його збірка «1926, 1928, 1923» стала прикладом синтетичного твору мистецтва. Хмелюк акцентує на графічному аспекті вираження, що має важливе значення в його концепції поетичного видання. Запропоновані автором прийоми візуального увиразнення поетичної книжки вписуються в естетику футуризму, який був яскравим періодом в історії розвитку інтермедійних практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобилевич Г. «Книга художника» как интермедіальний дискурс. *Poznańskie Studia Slawistyczne*. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012. № 2. S. 41–69.
2. Бойчук Б., Рубчак Б. Василь Хмелюк. Координати. Антологія сучасної української поезії на заході : у 2 т. Мюнхен : Сучасність, 1969. Т. 1. С. 197–200.

3. Дудаков-Кашуро К. В. Экспериментальная поэзия в западноевропейских авангардных течениях начала XX века. Футуризм и дадаизм. Одесса : Астропринт, 2003. 128 с.
4. Ільницький М. На перехресті стилів (Василь Хмелюк). *Ільницький М. На перехрестях віку* : у 3 кн. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. 1. С. 371–376.
5. Кочубей Ю. Зустрічі з Василем Хмелюком. *Мистецтво української діаспори: Повернуті імена* / редкол.: О. Федорук та ін. Київ : Тріумф, 1998. С. 353–358.
6. Мудрак М. Понад кордонами. *Понад кордонами. Модерна українська книжкова графіка 1914–1945*. Київ : Критика, 2008. 175 с.
7. Руссова С. Автор и лирический текст. Москва : Знак, 2005. 312 с.
8. Салига Т. Поет Василь Хмелюк: шукання стилю. *Салига Т. Воздвиження храму*. Львів : Світ, 2008. С. 115–125.
9. Сусак В. Петро Омельченко та Василь Хмелюк: нові матеріали до творчих біографій. *Ukrajinské výtvarné umění v meziválečném Československu. K 80.výročí založení Ukrajinského Studia výtvarných umění v Praze*. Praha, 2005. С. 215–234.
10. Федорук О. Василь Хмелюк – видатний майстер колористики. *Мистецтво української діаспори: Повернуті імена* / редкол. О. Федорук та ін. Київ : Тріумф, 1998. С. 130–147.
11. Федорук О. Василь Хмелюк. Київ : РВА «Тріумф», 1996. 264 с.
12. Хмелюк В. «1926, 1928, 1923». Прага, 1928.
13. ЦДІА АН України у Львові, фонд № 311, оп.1, од. зб. № 354
14. Янечек Дж. Текст как партитура и текст как картина. URL: litfest.ru/news/dzherald_janecek_tekst_kak_partitura_i_tekst_kak_kartina_18/2011_06-15-1210.
15. Rajewsky I. Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialités. Québec*, 2005. № 6. (Autumne). P. 43–64.

REFERENCES

1. Bobilevich, G. (2012) «Kniga hudojnika» kak intermedialnyiy diskurs [«Book of the artist» as intermedial discourse]. *Poznańskie Studia Slawistyczne*. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012. Nr.2. S.41–69. [in Polish]
2. Boichuk, B., Rubchak, B. (1969). Vasyl Khmeliuk. Koordynaty. [Vasyl Khmelyuk. Coordinates]. *Antolohiia suchasnoi ukrainskoi poezii na zakhodi: u 2 t. Miunkhen, Suchasnist*, 1969. T. 1. S. 197–200. [in German]
3. Dudakov-Kashuro, K. V. (2003). Eksperimentalnaya poeziya v zapadnoevropeyskikh avangardnyih techeniyah nachala HH veka. Futurizm i dadaizm [Experimental poetry in the West European avant-garde movements of the early twentieth century. Futurism and Dadaism]. Odessa : «Astroprint». [in Ukrainian]
4. Ilytskyi, M. (2008). Na perekhresti styliv (Vasyl Khmeliuk) [At the crossroads of styles (Vasily Khmelyuk)]. *Ilytskyi M. Na perekhrestiakh viku : u 3 kn. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademii»*. Kn. 1. S. 371–376. [in Ukrainian]
5. Kochubei, Yu. (1998). Zustrichi z Vasylem Khmeliukom [Meetings with Vasyl Khmelyuk]. *Mystetstvo ukrainskoi diaspory: Povernuti imena*. Kyiv : Triumf. S. 353–358. [in Ukrainian]
6. Mudrak, M. (2008). Ponad kordonamy. *Ponad kordonamy. [Beyond the borders. Beyond the borders]. Moderna ukrainska knyzhkova hrafika 1914–1945*. Kyiv : Krytyka. [in Ukrainian]
7. Russova, S. (2005). Avtor i liricheskiy tekst [The author and lyrical text]. Moskva : Znak. [in Russian]

8. Salyha, T. (2008). Poet Vasyl Khmeliuk: shukannia styliu [Basil Khmelyuk's poet: the search for style]. *Vozdvyzhennia khramu*. Lviv : Svit. S. 115–125. [in Ukrainian]
9. Susak, V. (2005). Petro Omelchenko ta Vasyl Khmeliuk: novi materialy do tvorchykh biohrafii [Petro Omelchenko and Vasyl Khmelyuk: new materials for creative biographies]. *Ukrajinské výtvarné umění v meziválečném Československu. K 80.výročí založení Ukrajinského Studia výtvarných umění v Praze*. Praha. C.215–234. [in Czech]
10. Fedoruk, O. (1998). Vasyl Khmeliuk – vydatnyi maister kolorystyky [Vasyl Khmelyuk is an outstanding master of coloring]. *Mystetstvo ukraïnskoi diaspory: Povernuti imena*. Vasyl Khmelyuk is an outstanding master of coloring. The Art of the Ukrainian Diaspora: Returned Names. Kyiv : Triumph. S.130–147. [in Ukrainian]
11. Fedoruk, O. (1996). Vasyl Khmeliuk [Vasyl Khmelyuk]. Kyiv : RVA «Triumpf». [in Ukrainian]
12. Khmeliuk V. «1926, 1928, 1923». Praha, 1928.
13. TsDIA AN Ukrainy u Lvovi, fond № 311, op.1, od. zb. № 354
14. Yanechek Dj. Tekst kak partitura i tekst kak kartina. URL: litfest.ru/news/dzherald_janechek_tekst_kak_partitura_i_tekst_kak_kartina_18/2011_06-15-1210
15. Rajewsky, I. (2005). Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialités*. Québec. № 6. (Autumne). P. 43–64. [in English]

**A BOOK OF VERSE AS AN INTERMEDIAL PROJECT:
THE EXPERIENCE OF VASYL KHMELIUK**

Nataliya MOCHERNIUK

*specialist in teaching methods, reference and tutorial centre
of Kolomyia local council education authority (Ukraine, Kolomyia).*

E-mail: mocher.n@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2737-8690

The collection of verses 1926, 1928, 1923 by Vasyl Khmeliuk has been analyzed in the article. The book's design issues and correlation between a word and image have been in the focus of the study. The design was created by Yurii Vovk, a graphic artist. Urban motifs of the book have been underscored. Special attention has been given to the last part of the collection 1923 which contains the most eccentric poems of the writing. The burlesque tendencies aiming at the contact-conflict with a reader have been pointed out. The text presentation methods in Khmeliuk's book are very interesting and polysemantic. Futurism pursuits of different kinds of lettering have been observed (prints, attention to the graphic equivalents of text, mathematical signs and numbers). A poet has destroyed a traditional syntax and infringed the punctuation regulations. An outstanding example of graphic, pictorial account penetration into verbal discourse is Buy Vegetables, a verse in which the author experiments with a construction and placing of lines, fonts, artwork and illustrations. Khmeliuk was sensitive to Dadaism innovations too (Static Moment of Force, Fisherman's Praise, Hymn to High Currency). Some verses can be interpreted through the prism of surrealism (My History, My Story, Parade). The unexpected associations, alogical combinations of visual characters, ultimate irony are signs of surrealism experiments conducted by the poet. All the methods and practices applied by the author were calculated to produce an effect of stupefaction and shock a reader. Yurii Vovk seizes the poet's initiative; his pictures adequately fit the poetics of cycles. The means of visual presentations employed in this hectograph book attest to the

author's affiliation with futurism. Concurrently, one may make notice of Dadaism and surrealism experiments in Khmeliuk's creative output.

Keywords: *intermedia, picture, poetry, visualization, style, futurism, Dadaism, surrealism.*

*Статтю подано до редколегії 9.11.2018.
Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Тарас Салига.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.188-200
УДК 821.161.2:003.628:7.034.7:81'22

ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕМБЛЕМАТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Олександр СОЛЕЦЬКИЙ

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Коломия).
E-mail: soletskij12@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6709-0253*

У статті зосереджено увагу на зв'язках української барокової літератури з європейським емблематичним контекстом. Метою наукового дослідження є визначення функціональності, структурно-семіотичної своєрідності, інтерпретаційної поліморфності та методологічної придатності емблематичної форми для характеристики художніх явищ XVI–XVIII століть.

***Ключові слова:** емблематична форма, бароко, структура, семіозис, традиція, вплив, сенсотворення.*

Постановка проблеми. Емблематичні механізми, що відіграли вагому роль у організації міфологічного досвіду, з шістнадцятого століття «легалізуються» літературою, модифікуються в популярну форму, яка означає конкретний тип художнього іконічно-конвенційного моделювання з визначеною структурою, її окремими модифікаціями, реєстром тем, символів, образів, що, загалом, має прикмети конкретного жанру та, водночас, позначає особливий спосіб метафізичного констатування. Дмитро Чижевський на основі спостережень за функціонуванням емблематики в загальноєвропейському контексті доречно наголошував, що у XVI–XVIII столітті вона належить до «масової літератури» [17, 331], себто є загальнознаною та широковідомою мистецькою формою, що актуальна як для вишуканого інтелектуального інсталювання, так і для побутового вжитку.

Виклад основного матеріалу. Емблема формувала різні рівні власної смислової осяжності, глибину проникнення для конкретного читача, підлаштовуючись під його культурно-освітні та інтерпретаційні горизонти. Незалежно від того, чи був реципієнт емблематичного тексту знайомий з образами, ремінісценціями, іконічними та конвенційними алюзіями зображення і вербального підпису, структура та форма, їхня взаємодопов-

нювальна та взаємокоординувальна зумовленість конструювали певний герменевтичний рівень саморозуміння.

Серед доміантних ознак культури бароко О. Михайлов виділяє «безперервність алегоричного тлумачення будь-яких речей і явищ, традицію «сигніфікативного мовлення»» [9, 358]. Емблема демонструвала, як один образ міг стати поліфункціональним засобом для позначення різних, часом протилежних явищ та процесів, що увиразнює вагомість саме структурально-координаційних відношень, зосередженість на комплексному взаємокоригувальному сенсосповненні. «Алегорична образність, – наголошує дослідник про особливості барокової поетики, – водночас підходить до якоїсь упорядкованості енциклопедичного характеру» [9, 358].

Дмитро Чижевський теж помічав таку зосередженість і підкреслював, що перші емблематичні збірки мали «вчений», науковий характер [17, 330], який з часом трансформувався в «літературний гатунок, що може бути присвячений і серйозній цілі, але також легкому повчанню, і бути суто літературною вправою або навіть легким жартом» [17, 331]. Дослідники прив'язують своєрідність емблематичної форми до поетикальних властивостей барокового стилю (О. Михайлов) та до тенденцій художньої «моди» (Д. Чижевський), хоча тут, на нашу думку, насамперед треба враховувати гносеологічний та культурологічний аспекти, і пов'язувати її з алгоритмами «масової свідомості», особливим типом когнітивної та культурної рефлексії, що ефективно вкладалася у формат іконічно-конвенційних механізмів сприймання та «аналітики». Доречним видається формулювання О. Григор'євої: «... емблема загалом, як і її складові можуть розглядатись в якості різноманітних регулюючих механізмів смислоутворення і збереження культурних сенсів» [1, 13]

У бароковий період цей «механізм» отримав категоріальне номінування, сфокусувався в межах визначеного поняття «емблема», що досі лише спорадично використовувалось для фіксації схожих явищ. Підтвердженень цьому доволі багато, достатньо згадати обов'язкові акценти, що в унісон зринають у працях вітчизняних та закордонних дослідників, про зв'язок емблеми з ренесансними традиціями, творенням геральдичних знаків, популярними в наукових колах дослідженнями піктографічного письма, тлумаченням єгипетських ієрогліфів, пов'язаність з міфом, імпрезою, епіграмою, геральдиком, символізмом, біблійною екзегетикою [22, 9] тощо. Джон Меннінг слушно відзначив, що на початку шістнадцятого століття «було віднайдено і заново відкрито декілька принципово нових символічних форм» [26, 16], маючи на увазі емблему. Тож і повсякчасні спроби пов'язувань емблеми та інших типів художньої виразовості варто трактувати як латентні виявлення особливої універсальної перехідності та придатності цього типу творчості для оригінального відтворення мисленевих процесів.

Популярність емблематики характерна для усього загальноєвропейського контексту [5, 385]. Емблематичні книги мандрували через національні кордони, часом суттєво впливаючи на місцеві літературні та мистецькі традиції. Зокрема, про впливи німецьких релігійних емблем на візуальну культуру Голландії пишуть Ф. Діетз та Е. Стронкс [24]. Обмеже-

ність оригінальних емблематичних комбінацій, змодифікованих з власних іконічних тенденцій, вагомість зовнішніх запозичень в угорській літературі констатують Е. Кнап і Г. Тускес [25, 246]. Впливи емблематичних структур на французьку літературу та культуру Ренесансу досліджує Д. Рассел [27].

В Україні теж була добре відома емблематична література Заходу. Дмитро Чижевський першим звернув увагу на ці явища, відзначивши компілятивні та оригінальні адаптування цієї художньої практики в національну художню та культурну традицію. «Дещо з неї перекладали (відомі збірки: латинську німця Гуго, іспанську Сааведри). Емблематичний оригінальний збірник «Иθика ієрополітика» часто передруковувався» [16, 257]. У праці «Український літературний барок» дослідник детально відстежує присутність у приватних бібліотеках П. Могили, А. Радивиловського, Є. Славинецького, С. Яворського, Т. Прокоповича, Г. Сковороди різноманітних емблематичних видань і підкреслює, що ці книги «були джерелами, напр., символіки в проповідях українських проповідників або містичної символіки творів Сковороди» [17, 338].

Попри цілком обґрунтовані спроби визначення конкретних текстів, що слугували за взірці для вітчизняних барокових авторів, Д. Чижевський неодноразово констатує неможливість детального і повного визначення усіх джерел, адже в окремих випадках відомі лише назви книг, або лише ім'я автора, без вказівки на місце і час видання, а тут це доволі важливо. Європейські емблематичні збірники часто перевидавались і навіть різні видання одного автора мали суттєві відмінності як у проекції зображальних презентацій, так і у форматі тексту, який при перекладі з однієї мови на іншу віднаходив нові національні «значеннєві» еквіваленти. Численні перевидання книги А. Алціато вагомий тому доказ [Дет. про це у книзі: 21]. Окрім того, між емблематичними книгами існували щільні інтертекстуальні (інтерзображальні) зв'язки. Достатньо згадати, як емблемата «Нарцис», що вперше зринула у збірнику А. Алціато, через цілу низку компілятивних репродукувань зринає у амстердамському виданні «*Symbola et emblemata selecta*», з якого потрапляє до діалогу Г. Сковороди «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира». Схожі тенденції описує Д. Чижевський, зокрема, історію популярності книги О. Венуса «*Symbola amoris*», (в інших варіантах – «*Symbola amoris divini*», «*Amorum emblemata*»), що сполучала християнські та міфологічні образи і теми [17, 334], чи «*Symbola politica Savedrae*» Ф. Сааведри, що була перекладена багатьма мовами, а на церковнослов'янську її перекладав Ф. Прокопович [17, 338].

Варто врахувати, що й на сьогодні важко встановити загальну кількість емблематичних збірників, тим паче пов'язаних з ними «структурально» та ідеологічно книг, що популяризували емблематичний семіозис. Пітер Дейлі та Мері Сілкок, відстежуючи перехідність емблематичних тем, мотивів, іконічних та вербальних редукцій, послідовно стверджують, що в європейських мовах існує більш як дві тисячі емблематичних заголовків та назв книг [23].

Цілком природно, що емблематизм став однією з вагомих ознак українського літературного бароко. З емблематичною традицією пов'язана

поезія К. Транквіліона-Ставровецького, І. Величковського, Т. Прокоповича, дидактичні притчі С. Полоцького, велика кількість анонімних творів, а Григорій Сковорода «подав у своїх творах цілу теорію емблематики» [16, 257]. Зрештою, серед українських письменників цієї доби важко знайти творчість тих, де принаймні дотично не проявлялась емблематична формальна зорієнтованість.

Про глибинні зв'язки українських емблематичних видань з європейськими свідчить ціла низка зауваг, зроблених українськими вченими. Через те можна констатувати чітку тенденцію наслідувальної, компілятивної зорієнтованості, що простежується навіть у Г. Сковороди. Тут мова насамперед про класичну форму емблеми. До оригінальних українських емблематичних збірок Д. Чижевський зараховує «Иѳіку ієрополітику», що вперше була надрукована в Києво-Печерській лаврі в 1712 році, а далі кількарізно перевидавалась у Петербурзі, Москві, Львові та Відні. Пильний огляд цієї збірки спонукає дослідника до висновку, що її зміст «буває іноді досить примітивним і тривіальним: зміст сентенцій «Иѳіки», дійсно, не відрізняється глибиною» [17, 349], а «емблеми «Иѳіки» здебільша не оригінальні; та оригінальні, нові емблеми в історію емблематичної літератури з'являються лише зрідка» [17, 351].

Досконалішими в художньому плані вважає Д. Чижевський емблематичні вірші Т. Прокоповича, що присвячені пам'яті Варлама Ясинського. Проте символи цього циклу теж доволі традиційні, у численних європейських «збірках ми могли б знову знайти немало подібних, а то й таких самих, як у Прокоповича, емблем» [17, 363]. Далі український учений відзначає походження конкретних символів, зокрема, «дзеркало зустрічаємо в різноманітних збірках Енгельграве, Давіда, Silvestr'a Petrasancta, Philotheusa, у Коменського («Centrum Securitatis»), у Сковороди» [17, 362] тощо. Помітно, як у своєму огляді української емблематичної літератури, Д. Чижевський зосереджується насамперед на поезії («емблематична поезія»), часом ігноруючи зображальні елементи, а насамперед – іконічно-текстуальний синкретизм. Він більше концентрується на образах та символах, наводячи їхні значеннєві аналоги в європейських варіантах.

Така оцінка поступово утворює думку про те, що класичний (повний) варіант емблеми в українській традиції розвинувся слабо, був модифікованим та асимільованим прототипом своїх західних попередників. Відтак, більшої вагомості набуває визначення функціональної присутності емблематичної форми всередині текстових структур, спостереження за її внутрішньо-організаційними, смисло координуючими механізмами, при тім такими, що не обмежені параметрами роду чи жанру. Власне про це свідчить використання сполучень «емблематичні елементи» [17, 367], «емблематичний стиль» [18, 114] щодо творчості Г. Сковороди, який, на думку Д. Чижевського, належить до «найяскравіших представників емблематичного стилю в містичній літературі нового часу» [18, 114]. Або ж виявлення «наочного значення емблематики для інших літературних гатунків» [17, 367], зокрема, для проповіді або драми. Рясне емблематичне моделювання бачить дослідник у «Розмишлянні о муці Христа» Іоанікія Вовковича [17, 368], різдвяній драмі, «Комедії на Успеніє Богородиці»

Дмитра Туптала [17, 369], у «Воскресенні мертвих» Г. Кониського, де «емблематичні елементи стали навіть центральним образом цілої драми» [17, 373].

У своїх пильних відстеженнях емблематичних механізмів у творах українських барокових авторів Д. Чижевський констатує, що емблематика може використовуватись як метод для інтерпретацій та пояснень незрозумілих чи затертих часом «темних» місць давніх текстів. «При допомозі емблематики ми іноді можемо навіть розшифрувати деякі незрозумілі місця драм» [17, 374]. Використовуючи таку «методологію», дослідник за допомогою емблемати, що зустрічається у діалозі «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира» Г. Сковороди, на якому зображено слона, що віддає шану сонцю і символізує благочесного, «побожного» чоловіка¹, розкодує «темні плями» рукопису драми «Ростовське дійство» [17, 374]. Шляхом порівняльних аналогій він окреслює присутність емблематичної конструкції всередині драматичної дії, що координує її внутрішні сенси. Значно пізніше про ці явища писатиме канадський учений П. Дейлі, виділяючи в драматичних творах XVI-XVII століття «емблематичне слово», «емблематичний характер», «емблематичну сцену», загалом, трактуючи «драму як розширену емблему» [22, 153–187].

Зрештою, і тут дослідники визначають певну традицію, що дозволяє «говорити про протоемблематику чи «емблематику до емблематики» [7, 5]. Опираючись на студію Д. Рассела «Емблематичні структури в культурі французького Ренесансу», О. Махов переповідає, що прототипи емблем присутні «у придворному побуті – і у живих картинах (tableaux vivants), які розігрувались при дворі Франциска I» [7, 7], а емблематичні структури «бувають не лише в книжній культурі, але у театралізованих формах придворного побуту, облаштунках будинків і т. д.» [7, 7].

Загалом стверджуючи, література українського бароко витворила мало оригінальних класичних емблем, тож в межах національної традиції варто констатувати домінування емблематичної стратегії у процесах текстотворення, яка була чільним способом поетикального семіозису, засадничим художньо-світоглядним принципом й інтерпретаційним методом. Вона формує «нутро», світоглядно-виражальну стихію, є структурально-герменевтичним «згустком» літератури тієї доби. Власне, похідні словотвірні сполучення від слова «емблема» стають найчастіше вживаними у дослідницьких працях, повсякчас підкреслюючи «врослість» цієї струк-

¹ Вперше така іконічно-вербальна синкретичність, де ототожнено людину зі слоном, на думку Д. Чижевського, зринає у оповіданні з циклу «Фізіолога», в якому образи Адама, Єви, Мойсея та Христа спроектовано на образ цієї величної тварини [15, 475–476]. Проте, на наш погляд, ця конструкція має більш давнє походження і зустрічається уже в єгипетській іконографічній традиції, що підтверджує книга Н. Горопулло, де слон з хоботом доверху символізує сильну людину [20, 137]. Цілком очевидно, що ця єгипетська конотація була модифікована християнськими герменевтами і уже позначала духовно сильну, незламну у своїй вірі людину. Природно вона ввійшла в емблематичні каталоги, зустрічається у книзі А. Алціато, амстердамських «Символах і емблемах», з якої її перейняв Г. Сковорода.

тури в текстуальну канву. Окрім уже згаданих формулювань Д. Чижевського – «емблематична поезія», «емблематичний стиль Сковороди» [18, 114], «емблематичні елементи», «емблематика», Л. Ушкалов вживає сполучення «емблематичні вірші» [14, 37], «емблематичні образи» [14, 39], Р. Радишевський – «емблематична композиція» [13, 57], Ю. Миненко, визначаючи своєрідність геральдичної поезії, класифікує її як «емблематичну за формою і панегіричну за змістом» [8, 6]. На «емблематичних зображеннях» та «емблематичних малюнках» [2, 216] фокусує свою увагу А. Делюга, про схильність бароко до «емблематичного мислення» пише О. Щербатюк [19, 133], А. Макаров пише про народження в XVII ст. «грандіозної ідеї емблематичного осягнення світу» [6, 92], що спровокувало появу «емблематичної мови» [6, 92] в архітектурі, живописі, графіці, емблематичних віршах, філософії, проповідницькій літературі, драматургії [6, 92] та навіть у музиці [10]. Схожих формулювань можна віднайти безліч. Ця «тотальна» емблематичність вказує на те, що в українській літературі XVII–XVIII століть домінує проявлення не так конкретного жанру – емблеми, а радше семіотичного принципу, прагматичної моделі, смислотворчого та мнемонічного механізму, що може трактуватись як вияв емблематичної форми, а її різногатункові типи номінуватись емблематизмом. Водночас, він виявляє тісну спорідненість з усіма схожими попередніми формами іконічно-конвенційної конвергенції, що формували міфологічний досвід і трансформувались у художні репрезентативні моделі.

Доречним видається обґрунтування популярності емблематики у зв'язку з когнітивними процесами та потягом до метафізичних узагальнень. Саме на цьому наголошує Д. Наливайко: «посилений інтерес літератури бароко до емблематики витікає із властивого їй прагнення до наочності, причому не тільки до наочності візуальної, а й тієї, що призначалася для внутрішнього, «духовного зору»» [11, 11] Довготривала традиція взаємодії іконічно-конвенційних репрезентацій по-своєму розкривалась у літературній сфері. Попри те, що у XVI–XVII столітті цей смисловиражальний принцип редукувався у популярний жанр «емблеми», все ж і до його появи, та й після резонансного апогею він мав і має широку модифіковану ужитковість. За винятком європейських емблематичних збірників, де власне розкрито конфігурацію емблеми як жанру у класичній формі (*pictura, inscriptio, subscriptio*), в художній літературі вона, як правило, більше не з'являється. Навіть в часи свого «барокового» розквіту зазнає різноманітних модифікацій, ректифікацій та трансформацій. Так, німецький письменник та ерудит, автор фігурних віршів «Харсдерффер вважає нормальним двокомпонентну будову емблеми, а епіграматиний підпис розглядає як зовсім не обов'язковий додаток» [9, 368]. Зрештою, зображення не обов'язково повинно зринати у формі гравюри, візуальність слова дозволяє замінити малюнок коротким вербальним описом [9, 369]. У висновках багатьох дослідників бачимо намір акцентування, що для української та світової емблематики визначальним було орієнтування не на класичну форму (формат жанру), а на екзегетичну цілісність смислотворчого принципу, де переплітається та взаємодіє візуально-вербальна, іконічно-конвенційна сигніфікаційна конструктивність.

Жиль Дельоз у своїх дуалістичних спробах поєднання інтерпретації філософії Ляйбніца і окреслення через неї власної філософської системи, мабуть, найвиразніше демонструє ефект емблематичних механізмів у метафізичних концепціях. Тут якраз доречно використати його поняття «складка» (згортка, згин, зморшка, словникова калька) для характеристики його ж методу, що акцентує на ролі візуальних ефектів у інтерпретаційних дублюваннях та розмислових констатуваннях як у часи бароко, так і пост-модерну. Характеризуючи процеси світового руху та логіки його осмислення, Дельоз виділяє лінію «inflexion» – «ідеальна Складка (складка Бога), яка дозволяє існувати безперервному процесу згинання та складання» [12, 249]. Для того, щоб описати механізми функціонування Всесвіту та їх осмислення Дельоз потребує увиразнених візуалізацій, якими для нього стають «бароковий будинок» та неперервність складкових ліній, їхніх згинів та площинних перетинів. Усе це графічно унаочнюється в малюнках, що вкладені до його праці. Ці малюнки є центрами його системного викладу, з яких він висновує свої пояснювальні ряди. Загалом він постійно змішує унаочнені констатації неперервності дотиків та згинів матерії з мисленневими узагальненнями про долання різних типів смислового спротиву. Його стиль та метод обґрунтування перманентно зосереджений на переходах від візуальної смислової констатації до вербальної. Він має особливу виражальну емблематичну метафізичність, насамперед у розумінні барокового світу, який він розкриває за посередності філософії Ляйбніца. Зокрема, схема «барокового будинку» ним тлумачиться так: «Два поверхи, зрозуміло, між собою з'єднуються (тому безперервність виникає в душі). Існують душі, що знаходяться внизу (чуттєві і тваринні), – в душах теж є нижній поверх, – і їх оточують і огортають складки матерії. З'ясувавши, що душі не можуть мати вікон у зовнішній світ, ми маємо уявити собі це (принаймні, для початку), у відношенні «верхніх» душ, мудрих, що піднялися до другого поверху («підвищення»). На верхньому поверсі вікон немає: там є кімната чи темний кабінет, драпований полотном, «яке приймає різноманітні форми за посередності складок» і нагадує оголену шкіру. Ці складки, струни і пружини відображають на непрозорому полотні вроджені знання, завдяки чому вони можуть бути активізовані під впливом матерії» [3, 7]. Дельоз, як і Ляйбніц, свою філософську транспозицію окреслює у переходах візуальних сигніфікативів у смислові концепти, свою логіку вибудовує у паритетності до уявної логіки світобудови, тож уся візуально сприйнятлива світова конгруентність трансформується у особливу іконічну метафізичність, що є стильовою ознакою мислення та письма.

Згадка про Ж. Дельоза дозволяє констатувати метафізичну, стильову та світоглядну актуальність емблематичних форм, їхню смислокоординативну функціональність у інтерпретаційних розбудовах. Можна стверджувати універсальну всепроникливість емблематичних стягнень, що ефективно діють не лише у межах конкретної жанрової структури, а й у формі розмислового механізму, логічного способу судження, який висновується з іконічно-конвенційної визначеності та встановленості.

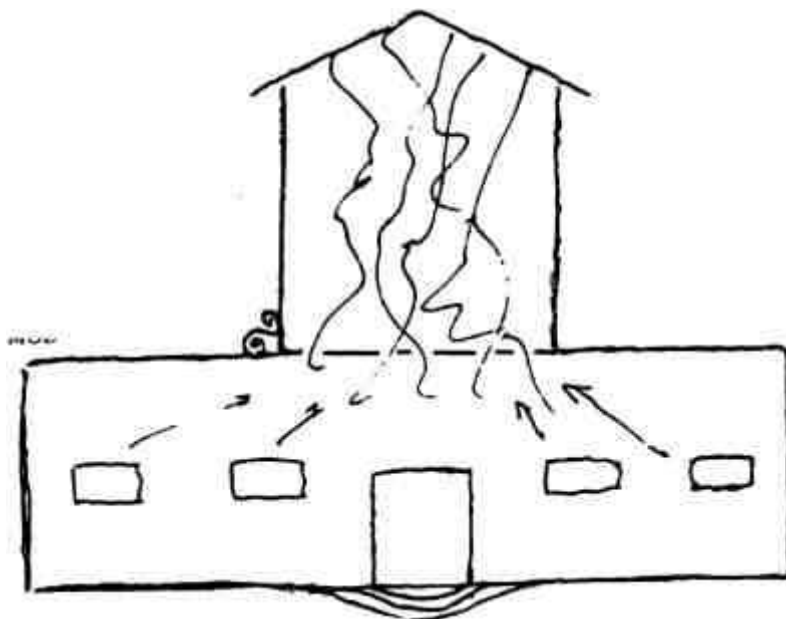

Схема «барокового будинку». З книги Ж. Дельоз «Складка. Ляйбніц і бароко»

Українське літературне бароко теж виявляє схильність саме до такого типу. Якщо в європейській літературі маємо численну кількість класично сформатованих емблематичних збірників, то в українській – їх доволі мало, окрім того дуже рідко вони мають оригінальний, опертий на національну візуально-символічну традицію характер. За винятком «Иѳіки ієрополітики», зокрема, перших її видань, бо московське видання 1796 року з'явилося без малюнків, очевидно, з метою припинення пов'язувань пояснень етичних та політичних норм за допомогою римської («католицької») іконології; книги «Царський путь Креста Господня», яку Д. Чижевський вважає перекладом або переробкою «збірки Гефтена під тією самою назвою (Антверпен, 1635)» [17, 353]; «Гербів і тренів при гробі... Сильвестра Косова», можливим автором якої Валерій Шевчук називає Л. Барановича; «Віршів на Євангеліє для іконописців» Івана Величковського, класична емблематична форма зі збереженням усіх трьох структурних компонентів зринає лише у модифікація, де умовною піктурою до тексту є фронтиспис, малюнок на титулі, або вербалізований опис конкретного зображення. Зрештою, саме на текстуальних інтерпретаціях, а не на синкретичній єдності зображення і словесного коментування, зосереджують свою увагу українські дослідники. Очевидно, це пов'язано зі складністю дешифрування давніх іконічних символізацій, врахуванням їхньої епохальної релевантності та символічної полісемії, що ускладнювало об'єктивне та доконечне констатування якихось однотипних призначень. Окрім того, самі тексти, поетичні епіграми дуже часто обігрували окремі образи з піктури, відповідно творили свій інтерпретаційний варіант їхнього семантичного увиразнення.

Дмитро Чижевський у праці «Український літературний барок» розглядає емблематичну збірку «Иѳіка ієрополітика» у «відписі (перед. 1745 р.)

з книгозбірні сирітського дому в Галле» [17, 339–340], в якому не було малюнків. Їхню композицію він реконструює з поетичних епіграм, неодноразово відзначаючи, що вони тут не особливо потрібні. Зокрема, про одну з останніх поетичних сентенцій (кріпка есть любовь, но крѣпка і віра / та сильна есть, но и сей равна міра / аки на землі, путь творит на мори, / словом єдиним прѣставляєт горы [цит. за: 17, 347]) він зазначає: «це просто звичайна моральна епіграма, що не потребує ніякого малюнку: коли автор додає до цього емблеми любови (серце) та віри (хрест), то це власне не змінює віршу, як літературного твору» [17, 347]. В іншому місці він знову-таки відтворює зображення на основі тексту: «Очевидно, малюнок мав зображати мильний пухир, дитячу іграшку. Вказівку на цю емблему людського життя уміщено в останньому рядку» [17, 341]. Таким чином, інтерпретації Д. Чижевського мають «обернений» вектор, вони зосереджені не на осмисленні синкретичної цілісності емблематичних комбінацій, а на відтворенні символічних зображень через текст. Зрештою, це загальна тенденція дослідницького дискурсу, де текстуальні компоненти беруться за домінанту, і часто саме в них конкретизуються певні візійні смислоакценти.

Архієпископ Ігор Ісіченко в «Історії української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.)» розділ, присвячений емблематичній поезії, розпочинає з огляду геральдичних текстів, зокрема, з «Похвали на герб князів Острозьких» Герасима Смотрицького з Острозької Біблії 1581 року, далі згадує вірші на герби князів Огинських, Воловичів і Соломирецьких Мелетія Смотрицького, також твори Тарасія Земки, «Зегар з полузегарком», «Млеко» І. Величковського, твори Климентія Зіновієва [4, 367–386]. Уже сам підбір художніх творів, що внесено до розділу «Емблематична поезія», відрізняється від того, який у однойменному розділі використовує Д. Чижевський. Учений теж зосереджується на текстуальному аналізі і центральні смислотворчі візуальні презентації висновує, насамперед, з епіграм та поезій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, для українських дослідників, як правило, власне текст є самодостатнім джерелом, з якого висновуються іконічні координатори художніх змислів. Структура емблеми розглядається як внутрішньо регулювальний механізм, що спрямовує взаємодію візуальних та вербальних маркерів у межах текстової системи. Зрештою, тут варто наголосити, що саме в межах тексту зосереджувались ті символічні образні візуалізації, які виходили з національної іконічної традиції, тоді як усі наочні декоративні зображення і елементи (на фронтисписах, титулах, емблематичних піктурах) були ближчими до західних джерел і відображали західноєвропейську тенденційність. Найбільш показовою у цьому плані є творчість Г. Сковороди. Будучи, з одного боку, елементом «декоративної» естетики бароко (вишукані друкарські шрифти, де текст сприймався як зображення, орнаментально-формалістична поезія, пишні розписи соборів та церков) емблематичні моделі стали виразниками інтелектуальної метамови та металогіки, універсальним сигніфікатом ідіостилу доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорьева Е. Эмблема: Очерки по теории и прагматике регулярных механизмов культуры. Москва : Водолей Publishers, 2005. 232 с.
2. Делюга В. Біля джерел української емблематики 17 ст. *Українська біографістика*. 1999. Вип. 2. С. 212–221.
3. Делёз Ж. Складка. Лейбниц и барокко / общая редакция и послесл. В. А. Подороги ; пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва : Логос, 1997. 264 с.
4. Ісіченко І. Історія української літератури: епоха Бароко XVII–XVIII ст. : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів : Свято-горець, 2011. 568 с.
5. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя / пер. з нім. Анатолій Онишко. Львів : Літопис, 2007. 752 с.
6. Макаров А. Світло українського бароко. Київ : Мистецтво, 1994. 288 с.
7. Махов А. Феномен книжної емблеми (подступы к пониманию). *Махов А. Эмблематика. Макрокосм*. Москва : Intrada, 2014. С. 5–127.
8. Миненко Ю. «Зри сія знаменія княжате славного». Геральдична поезія в українському бароко. Острог : Вид-во НаУОА, 2013. 160 с.
9. Михайлов А. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи. *Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания*. Москва : Наследие, 1994. С. 326–391.
10. Морозов А., Софронова Л. Эмблематика и ее место в искусстве барокко. Славянское барокко. Историко-культурные проблемы эпохи. Москва : Наука, 1979. С.13–38.
11. Наливайко Д. Українські поетики й риторики епохи бароко: типологія літературно-критичного мислення та художня практика. *Наук. зап. НаУКМА: Філологічні науки*. 2001. Т. 48. С. 3–18.
12. Подороги В. А. Послесловие. Ж. Делёз и линия Внешнего. *Делёз Ж. Складка. Лейбниц и барокко*. Москва : Логос, 1997. С.246–261.
13. Радишевський Р. «Mnemosyne sławy» – емблематична композиція, присвячена Петру Могилі. *Київські полоністичні студії*. 2016. Т. 28. С. 57–68.
14. Ушкалов Л. Ідеї та форми української барокової поезії. *Ушкалов Л. Есеї про українське бароко*. Київ : Факт-Наш час, 2006. С.20–80.
15. Физиолог. Слово и сказание о зверях и птицах. *Памятники литературы Древней Руси. XIII век / вступительная статья Д. С. Лихачова*. Москва : Художественная литература, 1981. С. 474–486.
16. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. 480 с.
17. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / підготовка тексту та мовна редакція Леоніда Ушкалова ; вступна стаття Олекси Мишанича. Харків : Акта, 2003. 460 с.
18. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / підготовка тексту та мовна редакція Леоніда Ушкалова. Харків : Акта, 2003. 432 с.
19. Щербатюк О. Українське бароко в європейському контексті: особливості механізмів культурної комунікації. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 8. С.130–133.
20. Cory A. T. The Hieroglyphics of Horapollo Nilous. London : William Pickering, MDCCCXL (1840). 174 p. URL: <http://warburg.sas.ac.uk/pdf/noh%2050b2331470.pdf> (дата звернення: 12.02.2017).
21. Daly Peter M. Andreas Alciatus: Volume I : The Latin Emblems; Volume II : Emblems in Translation (Index Emblematicus). Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1985. 832 p.

22. Daly Peter M. Literature in the light of the emblem: structural parallels between the emblem and literature in the sixteenth and seventeenth centuries. University of Toronto Press, 1998. 283 p.
23. Daly P., Silcox M. The English emblem: bibliography of secondary literature. Munchen ; New York : K.G. Saur, 1990. 179 p.
24. Dietz F., Stronks E. German Religious Emblems As Stimuli of Visual Culture in the Dutch Republic. Church History and Religious Culture. 2011. № 91. 3–4. P. 349–375.
25. Knapp E., Tüskés G. Emblematics in Hungary. A study of the history of symbolic representation in Renaissance and Baroque literature Max Niemeyer Verlag Tübingen, 2003. 322 p.
26. Manning J. The Emblem. London : Reaktion Books, 2002. 400 p.
27. Russell D. Emblematic Structure in Renaissance French Culture. Toronto : Univ. of Toronto press, 1995. 336 p.

REFERENCES

1. Hryhoreva, E. (2005). Emblema: Ocherky po teoryy y prahmatyke rehuliar-nykh mekhanyzmov kultury [The emblem: Essays on the theory and pragmatics of regular mechanisms of culture]. Moskva : Vodolei Publishers. [in Russian]
2. Deliuha, V. (1999). Bilia dzherel ukrainskoi emblematyky 17 st. [Near the sources of the Ukrainian emblem of the 17th century]. *Ukrainska biohrafistyka*. Vyp. 2. S. 212–221. [in Ukrainian]
3. Delëz, Zh. (1997). Skladka. Leibnyts y barokko [Fold. Leibniz and Baroque] obshchaia redaktsyia y poslesl. V. A. Podorohy. Per. s frants. B. M. Skuratova. Moskva : Lohos. [in Russian]
4. Isichenko, I. (2011). Istoriia ukrainskoi literatury: epokha Baroko XVII–XVIII st. [The history of Ukrainian literature: the Baroque period of the XVII–XVIII centuries]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Lviv : Sviatohorets. [in Ukrainian]
5. Kurtsius, E.R. (2007). Yevropeiska literatura i latynske serednovichchia [European Literature and Latin Middle Ages] per. z nim. Anatolii Onyshko. Lviv : Litopys. [in Ukrainian]
6. Makarov, A. (1994). Svitlo ukrainskoho baroko [The Light of the Ukrainian Baroque]. Kyiv : Mystetstvo. [in Ukrainian]
7. Makhov, A. (2014). Fenomen knyzhnoi emblem (podstupy k ponymaniyu) [The phenomenon of the book emblem (approaches to understanding)]. *Makhov A. Emblematyka. Makrokosm*. Moskva : Intrada. S. 5–127. [in Russian]
8. Mynenko, Yu. (2013). «Zry siia znamenii kniazhate slavnoho». Heraldychna poeziia v ukrainskomu baroko [«See the sign of the glorious prince» Heraldic poetry in the Ukrainian Baroque]. Ostroh : Vyd-vo NaUOA. [in Ukrainian]
9. Mykhailov, A. (1994). Poetyka barokko: zavershenye rytorycheskoi epokhy. *Ystorycheskaia poetyka. Lyteraturnye epokhy y typu khudozhestvennoho soznanyia*. Moskva : Nasledye, 1994. S. 326–391. [in Russian]
10. Morozov, A., Sofronova, L. (1979) Emblematyka y ee mesto v yskusstve barokko [Ukrainian poetics and rhetoric of the Baroque era: the typology of literary-critical thinking and artistic practice]. *Slavianskoe barokko. Ystoryko-kulturnye problemy epokhy*. Moskva : Nauka. S.13–38. [in Russian]
11. Nalyvaiko, D. (2001). Ukrainski poetyky y rytoryky epokhy baroko: typolohiia literaturno-krytychnoho myslennia ta khudozhnia praktyka [Ukrainian poetics and rhetoric of the Baroque era: the typology of literary-critical thinking and artistic practice]. *Nauk. zap. NaUKMA : Filolohichni nauky*. T. 48. S. 3–18. [in Ukrainian]

12. Podorohy, V.A. (1997). Posleslovye. Zh. Delëz y lynyia Vneshneho. Delëz Zh. Skladka. Leibnys y barokko. Moskva : Lohos. S. 246–261. [in Russian]
13. Radshevskiy, R. (2016). «Mnemosyne slawy» – emblematychna kompozitsiia, prysviachena Petru Mohyli [«Mnemosyne slawy» – emblematic composition dedicated to Peter the Grave]. *Kyivski polonistychni studii*. T. 28. S. 57–68. [in Ukrainian]
14. Ushkalov, L. (2006). Idei ta formy ukrainskoi barokovoi poezii [Ideas and forms of Ukrainian Baroque poetry]. Ushkalov L. Esei pro ukrainske baroko. Kyiv : Fakt-Nash chas. S. 20–80. [in Ukrainian]
15. Fyzyoloh. Slovo y skazanye o zveriah y pytsiakh. *Pamiatnyky lyteratury Drevnei Rusy. XIII vek / Vstupytelnaia statia* D.S. Lykhachova. Moskva : Khudozhestvennaia lyteratura, 1981. S. 474–486. [in Russian]
16. Chyzhevskiy, D. (1994). Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu) [History of Ukrainian literature (from the beginning to the time of realism)]. Ternopil : MPP «Prezent», za uchastiu TOV «Femina». [in Ukrainian]
17. Chyzhevskiy, D. (2003). Ukrainskyi literaturnyi barok [Ukrainian literary baroque] : narysy / pidhotovka tekstu ta movna redaktsiia Leonida Ushkalova; vstupna stattia Oleksy Myshanycha. Kharkiv : Akta. [in Ukrainian]
18. Chyzhevskiy, D. (2003). Filosofiia H.S.Skovorody [Philosophy H. S. Skovorody] / pidhotovka tekstu ta movna redaktsiia Leonida Ushkalova. Kharkiv : Akta. [in Ukrainian]
19. Shcherbatiuk, O. (2012). Ukrainske baroko v yevropeiskomu konteksti: osoblyvosti mekhanizmiv kulturnoi komunikatsii [Ukrainian Baroque in the European Context: Features of the Mechanisms of Cultural Communication]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 8. S.130–133. [in Ukrainian]
20. Cory, A.T. The Hieroglyphics of Horapollo Nilous. London : William Pickering, MDCCCXL (1840). 174 p. URL: <http://warburg.sas.ac.uk/pdf/noh%2050b2331470.pdf> (data zvernennia: 12.02.2017)
21. Daly Peter M. (1985). Andreas Alciatus: Volume I: The Latin Emblems; Volume II: Emblems in Translation (Index Emblematicus). Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press. [in Canadian]
22. Daly, Peter M. (1998) Literature in the light of the emblem: structural parallels between the emblem and literature in the sixteenth and seventeenth centuries. University of Toronto Press. [in Canadian]
23. Daly, P., Silcox, M. The English emblem: bibliography of secondary literature. Munchen ; New York : K.G. Saur, 1990. [in English]
24. Dietz, F., Stronks, E. German Religious Emblems As Stimuli of Visual Culture in the Dutch Republic. *Church History and Religious Culture*. 2011. № 91. 3–4. R. 349–375. [in English]
25. Knapp, E., Tüskés, G. (2003). Emblematics in Hungary. A study of the history of symbolic representation in Renaissance and Baroque literature Max Niemeyer Verlag Tübingen. [in English]
26. Manning, J. (2002). The Emblem. London : Reaktion Books [in English]
27. Russell, D. (1995). Emblematic Structure in Renaissance French Culture. Toronto : Univ. of Toronto press. [in Canadian]

UKRAINIAN BAROQUE LITERATURE FROM THE PERSPECTIVE OF THE EUROPEAN EMBLEMATIC TRADITION**Oleksandr SOLETSKYI***candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Department of Philology at Kolomyia Institute,
Vasyl Stefanyk Precarpathian State University (Ukraine, Kolomyia).**E-mail: soletskij12@ukr.net.**ORCID ID: 0000-0002-6709-0253.*

In the paper there has attention been confined to the relation of the Ukrainian baroque literature to the European emblematic context. The purpose of the conducted study was to define the functionality, structural and semiotic particularity, interpretation polymorphy and methodological aptness of an emblematic form at rating the artistic phenomena of the 16–18 cent.

The emblematic mechanisms that served a particular purpose in structural arrangement of mythological experience, have obtained 'legal status' owing to literature since the beginning of the 16th century; they have also been modified in a popular form, which denotes a specific type of artistic iconic-conventional modelling with a definite structure, its individual modifications, the catalogue of themes, symbols, images that, in general, has signs of a specific genre and, at the same time, indicates a particular method of metaphysical ascertaining. In the Baroque literature an emblem was presented as a form with different levels of sense attainment. Regardless of whether the recipient of the emblematic text was acquainted with images, reminiscences, iconic and conventional allusions of pictura and verbal endorsement, structure and form, their complementary and interconnected dependence were constructing a certain hermeneutic level of self-understanding. Emblematicity became one of the most important features of the Ukrainian literary baroque. The poetry of Kyrylo Tranquillion-Stavrovetsky, Ivan Velychkovsky, Theophan Prokopovych (Prokopovich), didactic parables of Symeon Polotsky, a large number of anonymous works and the ones written by Hryhorii Skovoroda, who «expounded an entire theory of emblematics in his works» (Dmytro Chyzhevsky), are associated with the emblematic tradition. In general, in the Ukrainian literature of the 17th – 18th centuries there manifests not so much a specific genre of an emblem as a semiotic principle, a pragmatic model, an intellectual and mnemonic mechanism that one may treat as the emblematic form expression, and its diversity of forms may be called as emblematicity.

Keywords: *emblematic form, baroque, structure, semiosis, tradition, influence, meaning-making.*

Статтю подано до редколегії 9.11.2018.

*Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Степан Хороб.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.201-212
 УДК 81'373.6:811.161.2+811.111

**СЛОВОТВІРНА КАТЕГОРІЯ
 'НЕПОВНИЙ ВИЯВ ОЗНАКИ' В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
 В ЗІСТАВЛЕННІ З АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ**

Богдан ГРЕЩУК

*кандидат філологічних наук, провідний фахівець Інститут українознавства
 ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
 імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).
 E-mail: akellapostal2@gmail.com
 ORCID ID: 0000-0002-8764-0398
 Researcher ID: Q-8169-2018*

У статті в зіставному аспекті проаналізовано словотвірну категорію «неповний вияв ознаки» в українській та англійській мовах. В українській мові зазначена словотвірна категорія репрезентована похідними деад'єктивними прикметниками з суфіксами -увам-, -еньк-, -ав- (-яв-), -аст- (-яст-) та з префіксами небез-, пів-, напів-, по-, при-. В англійській мові аналогічну словотвірну категорію формують відприкметникові утворення з суфіксами -ish, -у та з префіксами semi-, sub-, under-. Типовими семантико-функційними відповідниками українських деад'єтивів із суфіксом -увам словотвірної категорії «неповний вияв ознаки» в англійській мові переважно є деад'єктиви з суфіксом -ish. Низка українських деад'єтивів не мають в англійській мові словотвірних аналогів, їм відповідають номінативні структури, що містять прикметник певної семантики із модифікувальним прислівником (виразом) зі значенням 'трохи', 'дещо', 'досить' тощо. Англійські деад'єктиви в багатьох випадках виступають аналогами інших структурних різновидів українських прикметникових утворень словотвірної категорії «неповний вияв ознаки», однак для більшості з них відповідниками є складені номінативні структури із модифікаторами з семантикою 'трохи', 'дещо', 'досить'. Українськими деад'єктивом із семантикою неповного вияву ознаки з префіксами пів-, напів- в англійській мові переважно відповідають утворення з префіксом semi- та композити з першим компонентом half-. Англійські похідні прикметники із запозиченим префіксом sub- не мають аналогів із вказаним формантом в українській мові, оскільки в ній префікс суб- задіяний не в градуальних, а в локативних модифікаціях ознаки.

***Ключові слова:** словотвірна категорія, деад'єктив, градуальна модифікація, суфікс, префікс, відприкметниковий словотвір, неповний вияв ознаки.*

Постановка проблеми. Деад'єктивним прикметникам властиві модифікаційні словотвірні значення [6, 51; 2, 53–54]. Вони встановлюються, як і для інших деад'єктивів, на основі семантичних дескрипцій похідних прикметників, які фіксують глибинні семантичні відношення, що відображають передномінаційне логічне препарування об'єкта номінації. «Опис СЗ прикметників передбачає попередній аналіз словникових дефініцій похідних ад'єктивних слів, що є розгорнутою формою відображення глибинних семантичних відношень, які лежать в основі словотворчого акту при утворенні слова» [6, 45]. Для деад'єктивних прикметників словниковими

дефініціями є зазвичай словосполучення твірного прикметника із відповідними модифікаторами – прислівниками, частками чи прийменниками.

Виклад основного матеріалу. В українській мові модифікаційні типи деад'єктивних прикметників групують у градуальні, конотативні, заперечні, просторові й часові [1, 199–120]. Прикметники просторової й часової семантики самими авторами потрактовано як такі, які, за винятком утворень із запозиченими префіксами **пост-**, **суб-**, **анти-**, **інтер-** тощо, допускають також мотивацію не лише прикметниками, а й відповідними прийменниково-іменниковими комплексами. Ми вважаємо, що такі похідні є дериватами, утвореними на базі прийменниково-відмінкових форм, а деад'єктивних прикметників із префіксами **пост-**, **суб-**, **анти-**, **інтер-** і т. д. в українській мові мало і появились вони в українській мові як запозичення з інших мов. Отже, більшість подібних утворень перебуває поза сферою відприкметникової деривації і розглядати типи дериватів просторової і часової модифікації необхідно у рамках десубстантивної деривації прикметників.

Градуальні модифікації

Градуальні словотвірні категорії фіксують інтенсифікацію ознаки, яку виражають прикметники. Модифікація ознаки, що виражається твірним прикметником, може стосуватися або ослаблення вияву ознаки твірного прикметника або його підсилення. На основі семантичних дескрипцій похідних деад'єктивних прикметників градуальної семантики виділяємо три словотвірні категорії: «неповний вияв ознаки», «сильний вияв ознаки» та «надмірний вияв ознаки».

Словотвірна категорія «неповний вияв ознаки» охоплює похідні деад'єктивні прикметники, семантична дескрипція яких виражена словосполученням твірного прикметника і прислівника-модифікатора *трохи*: *трохи вогкий – вогкуватий, трохи зелений – зеленавий, трохи білий – білястий* і т. д. У низці випадків словникова дескрипція похідного градуального прикметника має інший вигляд, однак вона імпліцитно виражає поняття «трохи», пор.: *небезкорисний – 'який має деяку користь', багрянистий 'який має багрянний відтінок', напівдостиглий 'не зовсім достиглий; напівстиглий'* і т. д.

Деад'єктиви з суфіксом **-уват-**

У сучасній українській мові функціонує понад 150 відприкметникових дериватів із суфіксом **-уват-**. Ці утворення становлять ядро аналізованої словотвірної категорії. Категоризування вияву ознаки в бік її послаблення, неповного вияву ознаки за допомогою дериваційного форманта **-уват-** здійснюється передовсім на базі твірних прикметників, які позначають:

1) внутрішні якості когось або чогось – *слабуватий, черствуватий, вологуватий, твердуватий, хижуватий, тугуватий, глухуватий, гордуватий, глевкуватий, рідкуватий, їдкуватий, солодкуватий, важкуватий, в'язкуватий, дикуватий, клейкуватий, гіркуватий, жосткуватий, крихкуватий, ледачкуватий, м'якуватий, лінкуватий, мерзлуватий, теплуватий, хриплуватий, силпуватий, кислуватий, тухлуватий, холоднуватий, нуднуватий, солонуватий, густуватий, глухуватий, пріснуватий* та ін.;

2) зовнішні ознаки когось або чогось – *блїдуватий, білуватий, тонкуватий, бруднуватий, тіснуватий, горбуватий, жовтуватий, зеленуватий, темнуватий, широкуватий, каламутнуватий, смаглюватий, короткуватий, кривуватий, сіруватий, сивуватий, сизуватий, синюватий, світлуватий, лисуватий, лілуватий, малуватий, мутнуватий, низькуватий, рожеуватий, рябуватий* і т. д.

В окремих випадках категоризування відбувається на базі інших семантичних типів твірних прикметників, зокрема тих, які виражають ознаки осіб за їх віковими особливостями (*старуватий*), за соціальним статусом (*біднуватий*).

Деад'ективи з суфіксом **-еньк-**

Семантика деад'ективних прикметників із суфіксом **-еньк-** засвідчує його поліфункційність. Як зазначають дослідники прикметникової деривації, аналіз словотвірної семантики вказаних деад'ективів «показує складну взаємодію семантичних і власне дериваційних чинників у процесі творення деад'ективних якісних прикметників, у значеннєвому плані яких поєднуються суб'єктивно-оцінні й власне словотвірні моменти» [5, 142]. Цю обставину варто брати до уваги, визначаючи лексичне наповнення словотвірної категорії «неповний вияв ознаки». В. Грещук вважає, що в деад'ективах із суфіксом **-еньк-** виділяється два типи дериватів, одні з яких мають словотвірнокатегорійне значення 'неповний вияв ознаки', а інші – 'гіпокористичність'. «Розмежування їх здійснено на основі семантизації аналізованих деад'ективів у тлумачному Словнику української мови. Якщо словникова стаття деад'ектива з суфіксом **-еньк-** побудована за формулою «пестл. до ...», то такі похідні розглядаються як деривати, що реалізували словотвірне значення «гіпокористичність». Коли ж стаття містить вказівку на градацію ознаки (трохи..., досить..., зм.-пестл. до ...), то деривати мають модифікаційне значення «неповний вияв ознаки» [2, 178]. За такою методикою учений до словотвірної категорії «неповний вияв ознаки» відніс понад 100 деад'ективів з суфіксом **-еньк-**, утворених від основ прикметників, які позначають:

1) внутрішні якості когось чи чогось – *важкенький, веселенький, вогкенький, гниленький, кисленький, крутенький, ледаченький, мокренький, м'якенький, нудненький, п'янькенький, сильненький, скупенький, скучненький, тверденький, трудненький, тугенький* і т. д.;

2) зовнішні ознаки когось чи чогось – *величенький, височенький, довгенький, кремезненький, кругленький, огрядненький, поганенький, риженький, рум'янькенький, темненький* і т. д.;

З інших поодиноких твірних прикметників деад'ективів із семантикою 'неповного вияву ознаки' на **-енький** відзначено ті, які позначають ознаки осіб за їх соціальним статусом (*багатенький, заможненький, убогенький*), локативні та темпоральні ознаки (*далеченький, давненький*) [2, 84].

Деад'ективи з суфіксами **-ав-** (**-яв-**), **-аст-** (**-яст-**)

Ще однією формально структурованою групою дериватів, які репрезентують словотвірну категорію «неповний вияв ознаки» в українській мові, є деад'ективи, утворені за допомогою суфікса **-ав-** (**-яв-**). Їх в українській мові є 35. Зазвичай категоризація послабленого вияву ознаки

здійснюється на базі прикметників на позначення кольору, тому ця група дериватів кількісно невелика. «Неповнота ознаки у похідних з зазначеними формантами супроводжується спеціальним семантичним компонентом – вказівкою на відтінок кольору за значенням твірної основи» [5, 141].

Як впливає із вищевказаного, аналізовані деад'єктиви утворені за допомогою суфікса **-ав-** (**-яв-**) від основ прикметників, які позначають зовнішні ознаки когось або чогось: *сивавий, блідавий, рудакий, зеленавий, синавий, темнавий, червонавий, лисавий, жовтавий, золотакий; рудякий, сріблякий, смаглякий, зеленакий, синякий, червонакий, чорнакий, сіракий, русякий, жовтакий, круглякий, цуплякий, рослякий, повнакий*.

Поодинокі деад'єктиви із суфіксом **-ав-** (**-яв-**) утворено від тих прикметників, які виражають внутрішні якості чогось (*тужавий, солодкавий, холоднавий, трухлякий*) та вікові особливості осіб (*моложавий, молодякий*).

Близькими за структурно-семантичними ознаками до аналізованої групи деад'єктивів є нечисленні відприкметникові деривати (18), утворені за допомогою суфікса **-аст-** (**-яст-**). Категоризування неповного вияву ознаки в цій частині дериватів здійснено на базі прикметників на позначення зовнішніх ознак когось або чогось: *сивастий, довгастий, срібнастий, зеленастий, червонастий, жовтастий, золотакий, стрімчастий, сріблястий, смуглястий, круглястий, білястий, зеленастий, синястий*.

Деад'єктиви з префіксом **небез-**

З семантико-функціонального погляду привертають увагу деад'єктиви із складеним префіксом **небез-** (14 дериватів), компоненти якого прості префікси **не-** і **без-** в українському прикметниковому словотворенні є основними словотвірними формантами для вираження заперечення ознаки, хоч сам він передає певний помірний, тобто неповний ступінь вияву ознаки. «Поєднання двох заперечних префіксів мало б спричинити їх взаємну нейтралізацію. Якщо цього не трапилось, то причину слід убачати в тому, що один із префіксів виражає заперечення більшою мірою, ніж інший. У даному разі категоричне заперечення, втілене в префіксі **без-**, частково знімається повторним запереченням, що його несе в собі префікс **не-**: *небезгрішний* – «не зовсім грішний, такий, що має грішки», *небезінтересний* – «не зовсім позбавлений інтересу, здатний зацікавити» і под.» [5, 246].

Категоризування неповного вияву ознаки за допомогою складеного префікса **небез-** здійснюється на базі небагатьох прикметників, які виражають внутрішні якості когось або чогось: *небезвигідний, небезгрішний, небезінтересний, небезкорисливий, небезкорисний, небезрозсудний, небезспірний, небезсуперечний, небезуспішний*. Поодинокі деад'єктиви утворено від прикметників, які виражають ознаки за відношенням до їх призначення (*небеззахисний*) та за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують (*небеззбройний*).

Деад'єктиви з префіксом **пів-, напів-**

Словотвірні моделі відприкметникових похідних із **пів-, напів-** категоризують неповний вияв ознаки, чітко фіксуючи ступінь цього неповного вияву – половину, при цьому утворень із префіксом **пів-** засвідчено 22, а з

напів- – 147. Категоризування неповного вияву ознаки за допомогою префіксів **пів-**, **напів-** здійснюється на базі твірних основ прикметників, які виражають:

1) внутрішні якості когось або чогось – *півгнилий, півавтоматичний, півмертвий, півсвідомий, півсонний, півсохлий; напівбожевільний, напівгнилий, напівголодний, напівдикий, напівдостиглий, напівзотлілий, напівп'яний, напівпорожній, напівпритомний, напіврідкий, напіврозквітлий, напівсерйозний, напівстиглий, напівсухий, напівтвердий, напівтрухлий, напівхворий;*

2) зовнішні ознаки когось або чогось – *піваришинний, піввідчинений, півголий, півголений, півзаплющений, півзатоплений, півзігнутий, півзруйнований, півкруглий, півметровий, півпрозорий; напівбосий, напіввідкритий, напіввідтулений, напівголий, напівзаплющений, напівзасипаний, напівзатоплений, напівкруглий, напіводягнений, напівпрозорий, напіврозвалений, напіврозібраний, напівсивий, напівстертий, напівтемний, напівтонкий.*

Окремі деад'єктиви з префіксами **пів-**, **напів-** зафіксовано від основ прикметників, які виражають ознаки осіб за їх соціальним станом та віковими особливостями (*напівбезробітний, напіввійськовий, напівкріпосний, напівпролетарський, напівфеодалний, напівдитячий*); ознаки предметів за відношенням до місця (*півсередній, напівпідвальний*), часу (*піввіковий, напівпатріархальний*).

Крім проаналізованих відприкметникових дериватів, словотвірна категорія «неповний вияв ознаки» охоплює ще окремі деад'єктиви з префіксами **по-** (8), **при-** (3), більшість з яких є діалектними утвореннями, пор. *поблизький, подовгуватий, помалий, посолодкий, постарий, потовстий, потемний* та *приглухий, пристарий, притухлий*.

Словотвірна категорія «неповний вияв ознаки» в англійській мові репрезентована п'ятьма словотвірними моделями, дві з яких суфіксальні, а три – префіксальні [6, 61]

Деад'єктиви з суфіксом **-ish**

Поява перших відприкметникових ад'єктивів на позначення неповного вияву ознаки в англійській мові датується ще другою половиною XIV ст., коли суфікс **-ish** починає поєднуватися з основами прикметників колірної семантики на зразок *greenish* 'зеленуватий', *reddish* 'червонуватий'. За аналогією до них згодом, починаючи з XVI ст., суфікс **-ish** поєднується з іншими твірними прикметниками [11, 243].

Зазначений тип деад'єктивів є живим і продуктивним у сучасній англійській мові [12, 440; 3, 84] – близько 200 дериватів. Категоризування неповного вияву ознаки за допомогою суфікса **-ish** здійснюється на базі твірних прикметників, які виражають зовнішні ознаки когось або чогось: *acutish* 'гоструватий', *baldish* 'лисуватий', *biggish* 'великуватий', *blackish* 'чорнуватий', *bluish* 'синюватий, голубуватий', *brownish* 'коричнюватий', *buffish* 'світло-жовто-коричнюватий', *darkish* 'темнуватий', *deepish* 'глибокуватий', *dirtyish* 'бруднуватий', *dowdyish* 'досить неохайний', *drabbish* 'дещо сірий у кольорі; сіруватий', *dunnish* 'сірувато-коричневий', *faintish* 'невизначний', *fattish* 'товстуватий', *flattish* 'плоскуватий', *greenish* 'зеленуватий', *greyish* 'сіруватий, сивуватий', *grizzlish* 'сірий, сіруватий',

largish ‘досить великий; великуватий’, *leanish* ‘худорлявий, сухорлявий’, *littlish* ‘маленький’, *longish* ‘довгуватий’, *palish* ‘блідуватий’, *reddish* ‘червонуватий’, *sallowish* ‘блідий, жовтуватий’, *sandyish* ‘піщаний, рудуватий’, *sharpish* ‘гоструватий’, *shortish* ‘короткуватий’, *sleekish* ‘дещо гладенький’, *tallish* ‘досить високий’, *thickish* ‘товстуватий’, *whitish* ‘білуватий’, *widish* ‘широкуватий’, *yellowish* ‘жовтуватий’.

Іншу значну групу твірних прикметників, на базі яких здійснюється категоризування неповного вияву ознаки за допомогою суфікса **-ish**, становлять ад’єктиви, що позначають внутрішні якості когось чи чогось: *brackish* ‘солонуватий (про ґрунт)’, *coldish* ‘холоднуватий’, *coolish* ‘холоднуватий’, *deafish* ‘глухуватий’, *dryish* ‘сухуватий’, *dullish* ‘тупуватий, нуднуватий’, *fallalish* ‘манірний, чепурний’, *falsish* ‘неправдивий’, *fastish* ‘досить швидкий’, *fullish* ‘дурнуватий’, *gruffish* ‘грубуватий; різкуватий’, ‘хриплуватий’, *hardish* ‘твердуватий, жорсткуватий’, *heavyish* ‘важкуватий’, *hottish* ‘досить гарячий’, *huskish* ‘шорсткуватий’, *loudish* ‘досить голосний’, *proudish* ‘гордовитий’, *sillyish* ‘дурненький’, *sleekish* ‘дещо гладенький’, *sourish* ‘кислуватий’, *sublimish* ‘гордовитий’, *sweetish* ‘солодкуватий’, *tartish* ‘кислуватий’, *toughish* ‘досить жорсткий’, *wettish* ‘вогкуватий’, *wildish* ‘дикуватий’.

Окремі деад’єктиви з семантикою неповного вияву ознаки утворено від основ прикметників, які позначають ознаки когось або чогось за відношенням до місця (*farish* ‘досить далекий’), часу (*latish* ‘запізнілий, який трохи спізнився’), за віковими особливостями (*oldish* ‘старуватий, підстаркуватий’).

Деад’єктиви з суфіксом -у

Категоризування неповного вияву ознаки за допомогою суфікса **-у** на базі прикметників в англійській мові засвідчено невеликою кількістю деад’єктивів – у межах двох десятків. Абсолютну більшість із них утворено від прикметників, які позначають зовнішні ознаки предметів, зокрема кольористичні ознаки: *blacky* ‘трохи чорний, чорнуватий’, *bluey* ‘голубуватий, синюватий’, *browny* ‘коричнувато-зелений’, *buffy* ‘жовтувато-брунатний (колір шкіри буйвола)’, *crimsony* ‘трохи малиновий’, *dimmy* ‘більше чи менше тьмяний’, *drabby* ‘бруднуватий жовто-коричневий’, *dunny* ‘трохи сірувато-коричневий; мишастий (про масть)’, *greeny* ‘трохи зелений, зеленуватий’, *grizzly* ‘сіруватий’, *paly* ‘трохи блідий’, *russety* ‘близький до червонувато-коричневого’, *salmony* ‘дещо оранжево-рожевий’, *yellowy* ‘який має жовтуватий відтінок; жовтуватий’. Лише окремі з таких деад’єктивів утворено від прикметників, що виражають внутрішні якості осіб: *grossy* ‘дещо грубий, вульгарний’, *maddy* ‘дещо божевільний’, *numby* ‘оніміль, заціпеніль’.

Деякі з наведених слів в сучасній англійській мові вийшли з ужитку або належать до архаїзмів, рідковживаних, напр.: *brittly*, *browny*, *grossy*, *maddy*, *numby*, *thicky*.

Більшість із тих аналізованих деад’єктивів на **-у**, які функціонують у сучасній англійській мові, утворюють синонімічні пари із спільнокореневими деад’єктивами з суфіксом **-ish**, поп.: *blackish* – *blacky*, *bluish* – *bluey*, *buffish* – *buffy*, *drabbish* – *drabby*, *dunnish* – *dunny*, *greenish* – *greeny*,

palish – paly, yellowish – yellowy. Наявність тотожних за семантико-функціональними особливостями спільнокореневих деад'єктивів на **-ish**, які спеціалізуються на вираженні неповного вияву ознаки від ад'єктивних основ трохи раніше, ніж утворення на **-y** [11, 243, 288], стало стримувальним чинником у зростанні продуктивності останніх. Тут мало місце явище, яке в дериватології потрактовано як «блокування» [7, 43], або як «правило заповненого слова» [8, 43], чи як «захоплення синонімією» [9, 798]. Брак утворень від інших типів прикметників деад'єктивів із семантикою неповного вияву ознаки за допомогою суфікса **-y** зумовлений існуванням дериватів із суфіксом **-ish**.

Деад'єктиви з префіксом **semi-**

Словотвірна категорія «неповний вияв ознаки» в англійській мові репрезентована й низкою деад'єктивів, утворених за допомогою префікса **semi-**, який бере свій початок ще від латинського **semi-** 'половина, частково'. **Semi-** префіксує в основному латинські основи, питомі корені у поєднанні з ним трапляються рідко і з'являються в XIX ст. Часто використовується в терміноутворенні [11, 141–142]. Деад'єктиви з префіксом **semi-** виражають значення 'половинний, незавершений, частковий' [Там само, 142], підпадаючи під семантичні дескрипції з прислівниковим модифікатором 'трохи, дещо'. В сучасній англійській мові засвідчено близько півсотні таких утворень.

Категоризування неповного вияву ознаки за допомогою префікса **semi-** в англійській мові відбувається на базі прикметників, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *semi-animate* 'напівживий', пор. також застаріле *semianimous* 'напівживий', *semi-arid* 'напівпосушливий, який має трохи більше опадів, ніж сухий клімат', *semiautomatic* 'напівавтоматичний (про механізми, зброю)', *semi-divine* 'напівбожественний', *semi-nomadic* 'частково кочівний і частково сталий', *semi-official* 'частково офіційний', *semi-opaque* 'частково прозорий', *semi-open* 'частково відкритий (мед. про анестезію)', *semi-professional* 'напівпрофесійний; позначає людей, які отримують платню за певну діяльність, але яка не є основним засобом існування', *semi-rigid* 'напівжорсткий', *semi-rotary* 'напівобертальний', *semi-skimmed* 'напівзнежирений', *semi-solid* 'напівтвердий, надзвичайно в'язкий', *semi-sterile* 'напівстерильний'.

Невелика частина деад'єктивів із префіксом **semi-** постала внаслідок приєднання його до основ прикметників, які позначають зовнішні ознаки когось або чогось: *semi-attached* 'який частково чи вільно прикріплений', *semicircularly* 'півкруглий', *semi-cubical* 'напівкубічний', *semilunar* 'напівмісяцевий, серпоподібний', *semi-nude* 'напівголий', *semi-oval* 'напівовальний', *semi-parabolic(al)* 'частково параболічний'. Деякі деад'єктиви з префіксом **semi-** утворено від прикметників темпоральної семантики (*semi-diurnal* 'півдобовий', 'частково добовий, який літає у сутінках', *semi-nocturnal* 'який завершується за половину ночі', *semi-occasional* 'який відбувається час від часу'), від прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до того, з чого вони 'складаються' (*semi-metallc* 'частково металевий' (про природу напівметалів)).

Деад'єктиви з префіксом **sub-**

В англійську мову відприкметникові утворення з префіксом **sub-** увійшли як запозичення з латинської мови на позначення кольору *sub-pale* 'блідуватий', *sub-red* 'червонуватий' та ін. ще в XVI ст. Згодом деривація таких префіксальних похідних розширюється твірними ад'єктивами іншої семантики. Характерно, що більшість таких слів, а їх є понад 50, належать до термінів у сфері біології, медицини, геометрії, історії і т. д. [11, 143–144].

Категоризування неповного вияву ознаки за допомогою префікса **sub-** в англійській мові здійснюється передовсім на базі двох типів прикметників, зокрема тих,

1) які виражають внутрішні (фізичні) якості речей – *subacid* 'слабокислотний, дещо кислотний', *subastringent* 'дещо терпкий, в'язкий', *subaudible* 'недостатньо гучний, щоб бути почутим; інфразвуковий', *subcritical* 'який має менш ніж критичну масу', *subdominant* 'не зовсім домінувальний, менш ніж домінувальний', *sub-elementary* 'менш ніж елементарний, не зовсім елементарний', *subfossil* 'частково скам'янілий', *subhuman* 'який не досяг людського рівня (про свідомість); нерозумний (про живу істоту)', *sub-lethal* 'який має ефект менш ніж летальний', *sub-linguistic* 'не повністю мовний; виражений на рівні нижчому, ніж мова', *subnasal* 'не повністю чи дещо назальний у тоні', *subnuclear* 'менший за або який появляється в атомному ядрі', *subrational* 'менш ніж раціональний', *subtropical* 'майже тропічний (про клімат, звички, характер тощо)', *subtypical* 'який є між типовими і аберантними форматами';

2) які позначають зовнішні ознаки предметів: *subacute* 'дещо гострий (про кут)', *subangular* 'дещо кутовий; який має тупий кут', *subarcuate* 'дещо дугоподібний', *subdichotomous* 'дещо поділений або розгалужений', *subdistich* 'який складається майже з двох рядків', *suequal* 'майже однаковий, рівний', *suberose* 'дещо нерівний, виїмчастий', *subglobose*, *subglobular* 'дещо чи майже кулястий', *subliner* 'майже лінійний', *subminiature* 'менш ніж мініатюрний', *subnormal* 'менший ніж нормальний, нижчий від нормального', *subnotochordal* 'дещо подібний до спинної струни, хорди', *suborbicular* 'майже округлий, майже круговий', *suboval* 'дещо чи майже овальний', *subovate* 'дещо чи майже яйцеподібний, овальний', *subramose* 'трохи гіллястий', *subrotund* 'дещо чи майже круглий, округлий', *subtriangular* 'дещо трикутний, трикутної форми'.

Від прикметників іншої семантики деад'єктиви з префіксом **sub-**, які виражають неповний вияв ознаки, засвідчено лише поодинокими деад'єктивами, зокрема від прикметників на позначення вікових особливостей особи (*subadult* 'майже дорослий'), темпоральних ознак (*subregular* 'майже регулярний').

Деад'єктиви з префіксом **under-**

Деад'єктиви з префіксом **under-** словотвірної категорії «неповний вияв ознаки» становлять периферію. Не всі дериватологи навіть розглядають такі утворення як відприкметникові, [див. 11], однак спеціальні дослідження їх лексико-граматичної природи вказують на те, що ряд відприкметникових дериватів із суфіксом **under-** (близько 30) репрезентують словотвірну категорію «неповний вияв ознаки» [6, 50, 61; 4, 113]. ОЕД

фіксує невелику кількість зазначених деад'єктивів. Більшість із них категоризують неповний вияв ознаки на базі прикметників, які виражають внутрішні, фізичні якості осіб, предметів, речей тощо: *underborn* 'народжений із недостатнім розвитком', *under-capitalled* 'який не володіє достатнім капіталом', *underdamped* 'не зовсім згаслий', *under-degreed* 'нижчого рівня; нижчого рангу', *under-developed* 'не зовсім розвинутий', *under-done* 'про м'ясо – недоварене, недосмажене', *underfed* 'недогодований', *under-fired* 'недопечений', *underloaded* 'який відчуває нестачу робочої сили; неукмплектований (про штат)', *under-nourished* 'недогодований', *under-officered* 'неукмплектований офіцерами', *underprivileged* 'менш привілейований, ніж інші', *undersaturated* 'ненасичений', *under-sexed* 'який має менше сексуального бажання, ніж інші', *undershaped* 'недостатньо чи недосконало сформований', *underslept* 'який мав недостатньо сну; який страждає від нестачі сну', *underweight* 'який має недостатню вагу'.

Від прикметників на позначення зовнішніх ознак предметів за допомогою префікса **under-** утворено окремі деад'єктиви словотвірної категорії «неповний вияв ознаки»: *underclad*, *underclothed* 'недостатньо одягнений', *under-limbed* 'який має затонкі ноги відносно тіла', *undershized* 'про гіршу, нижчу яскравість'. Поодинокі такі деад'єктиви засвідчено від прикметників на позначення вікових особливостей особи: *under-age* 'неповнолітній, який не досяг повноліття; молодий'.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За даними ВУАС, семантико-функціональними типовими відповідниками до українських деад'єктивів з суфіксами **-уват-** словотвірної категорії 'неповний вияв ознаки' в англійській мові зазвичай є деад'єктиви з суфіксом **-ish**: білуватий – *whitish*, блакитнуватий, голубуватий, синюватий – *bluish*, важкуватий – *heavyish*, гіркуватий – *bitterish*, грубуватий – *loutish*, зеленуватий – *greenish*, кислуватий – *sourish*, мокруватий – *wettish*, рудуватий – *reddish*, сируватий – *dampish*, сіруватий – *greyish*, скучнуватий – *dullish*, солодкуватий – *sweetish*, солонуватий – *saltish* (про воду), *brackish*, сухуватий – *dryish*, твердуватий – *hardish*, темнуватий – *darkish*, теплуватий – *warmish*, товстуватий – *stoutish*, тупуватий – *bluntish*, чорнуватий – *blackish*.

Низка аналізованих українських деад'єктивів не мають в англійській мові словотвірних аналогів, їм відповідають номінативні структури, що містять прикметник певної семантики із модифікувальним прислівником (виразом) зі значенням 'трохи', 'дещо', 'досить' тощо: легкуватий – *somewhat light*, пестуватий – (про людину) *somewhat shallow*, скупуватий – *somewhat stingy*, тьмянуватий – *somewhat dim*, глухуватий – *rather (somewhat) deaf*, рідкуватий – *rather rare*, тіснуватий – *rather narrow*, сунлуватий – *a little bit husky*.

В англійській мові градація ознаки може виражатися і в простих ад'єктивних словах [10; 6], що може блокувати утворення від окремих прикметників похідних слів для вираження неповного вияву ознаки, пор. *холоднуватий* – *chilly*, довгастий – *oblong*, гордовитий – *proud*, худорлявий – *lean, thin*.

Англійські деад'єктиви з суфіксом **-ish** є в ряді випадків аналогами й до інших структурних різновидів українських прикметникових утворень словотвірної категорії 'неповний вияв ознаки', напр. *білястий* – *whitish*, *круглястий* – *roundish*, *червонястий* – *reddish*, *жовтявий* – *yellowish* і т. д., однак для більшості з них відповідниками є складені номінативні структури із модифікаторами з семантикою 'трохи', 'дещо', 'досить': *смуглястий* – *a little (somewhat) swarthy*, *величенький* – *rather too large*, *п'янений* – *rather drunk*, *скупенький* – *near with one's money, somewhat stingy*, *височенький* – *rather high* і т. д.

Українським деад'єктивам з семантикою неповного вияву ознаки, що утворені за допомогою префіксів **пів-**, **напів-** в англійській мові зазвичай відповідають деривати з префіксом **semi-**: *напівдикий* – *semi-barbarian*, *напівдостиглий* – *semi-ripe, semi-mature*, *напівжорсткий* – *semi-rigid*, *напівколоніальний* – *semi-colonial*, *напівкоштовний* – *semi-precious*, *напівкримінальний* – *semi-criminal*, *напівкруглий* – *semicircular*, *напівлегальний* – *semilegal*, *напівнепритомний* – *semi-conscious*, *напівофіційний* – *semiofficial*, *напівписьменний* – *semiliterate*, *напівпідвальний* – *semibasement*, *напівпрозорий* – *semitransparent*, *напівсвідомий* – *semiconscious*, *напівфеодалний* – *semifeudal*, *півголосний* – *semivowel*, *півдобовий* – *semidiurnal*, *півкруглий* – *semicircular*, *півметалевий* – *semimetal*, *півфінальний* – *semifinal*.

До низки таких українських деад'єктивів семантико-функціональними відповідниками виступають композитні утворення з першим компонентом **half-**: *напівдикий* – *half-savage*, *напівживий* – *half-dead*, *напівзабутий* – *half-forgotten*, *напівголодний* – *half-starved*, *напівголий* – *half-naked*, *напівгнилий* – *half-rotten*, *напівзруйнований* – *half-ruined*, *напівмертвий* – *half-dead*, *напіводягнений* – *half-dressed, half-clothed*, *напівопущений (про прапор)* – *half-mast*, *напівп'яний* – *half-drunk*, *напівсерйозний* – *half-serious*, *напівшерстяний* – *half-woolen*, *напівшкіряний* – *half-binding*, *напівшовковий* – *half-silk*, *півдюймовий* – *half-inch*, *піврічний* – *half-yearly*, *півсонний* – *half-asleep*.

Англійські деад'єктиви словотвірної категорії «неповний вияв ознаки» з запозиченим формантом **sub-** в українській мові не мають словотвірних одноструктурних відповідників із запозиченим префіксом **суб-**, оскільки в українській мові префікс **суб-** використовується не в градуальних, а в локативних модифікаціях ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології / за заг. ред. В. Грещука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 348 с.
2. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпат. ун-ту ім. В. Стефаника, 1995. 208 с.
3. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. Москва: Наука, 1976. 246 с.
4. Мешков О. Д. Словосложение в современном английском языке: учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва: Высш. шк., 1985. 187 с.

5. Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.
6. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка. Минск : Выш. шк., 1986. 96 с.
7. Aronoff M. Word Formation in Generative Grammar, Linguistic. Inquiry Monographs. Cambridge, Mass : MIT Press, 1976. 134 p.
8. Burschmidt E. Strukturierung, Norm und Produktivität in der Wortbildung / E. Burschmidt. *Perspektiven der Wortbildungsforschung* / Brekle & Kastovsky (eds.). Bonn : Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1977. P. 39–47.
9. Clark E. V. When nouns surface as verbs. / E. V. Clark, H. H. Clark. *Language*. 1979. № 55. P. 767–811.
10. Givon T. Notes on the Semantic Structure of English Adjectives. *Language*. 1970. V. 4. № 4. P. 816–837.
11. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1960. 379 p.
12. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. Comprehensive Grammar of the English Language. New York : Longman Inc., 1985. 1779 p.

REFERENCES

1. Greshchuk, V., Bachkur, R., Dzhochka, I., Poslavska, N. (2007). *Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii* [Essays on fundamentally derived derivatology]. Ivano-Frankivsk : Misto NV. [in Ukrainian]
2. Greshchuk, V. V. (1995). *Ukrainskyi vidpryketnykovyi slovtvir* [Ukrainian adjectival word formation]. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo «Plai» Prykarpat. un-tu im. V. Stefanyka. [in Ukrainian]
3. Meshkov, O. D. (1976). *Slovoobrazovanye sovremennoho anhlyiskoho yazyka* [Word formation of modern English language]. Moskva : Nauka. [in Russian]
4. Meshkov, O. D. (1985). *Slovoslozhenye v sovremennom anhlyiskom yazyke* [Contemplation in contemporary English] : ucheb. posobyе dlia yn-tov y fak. ynostr. Yaz. Moskva : Vyssh. shk. [in Russian]
5. Zhovtobriukh, M. A. (Eds.) (1979). *Slovtvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [The textbook of contemporary Ukrainian literary language]. Kyiv : Nauk. dumka. [in Ukrainian]
6. Kharytonchyk, Z. A. (1986). *Ymena prylahatelnye v leksyko-hrammatycheskoi systeme sovremennoho anhlyiskoho yazyka* [The adjectives are in the lexical-grammatical system of the modern English language]. Minsk : Vysh. shk. [in Belarusian]
7. Aronoff, M. (1976). *Word Formation in Generative Grammar, Linguistic. Inquiry Monographs*. Cambridge, Mass : MIT Press. [in Canadian]
8. Burschmidt, E. (1977). *Strukturierung, Norm und Produktivität in der Wortbildung* / E. Burschmidt. *Perspektiven der Wortbildungsforschung* / Brekle & Kastovsky (eds.). Bonn : Bouvier Verlag Herbert Grundmann. P. 39–47. [in Belarusian]
9. Clark, E. V. (1979). When nouns surface as verbs. H. H. Clark. *Language*. №55. P. 767–811. [in English]
10. Givon, T. (1970). Notes on the Semantic Structure of English Adjectives. *Language*. v.4. № 4. P. 816–837. [in English]
11. Marchand, H. (1960). *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz. [in English]
12. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. (1985). *Comprehensive Grammar of the English Language*. New York : Longman Inc. [in American]

**THE WORD-FORMING CATEGORY 'INCOMPLETE FEATURE
MANIFESTATION' IN UKRAINIAN AND ENGLISH**

Bogdan GRESHCHUK

Candidate of Philology,

*Associate Professor of the Ukrainian Language Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: akellapostal2@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8764-0398

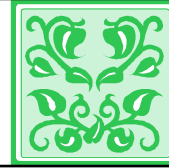
ResearcherID: Q-8169-2018

*The article, in the comparative aspect, analyzes the word-forming category 'incomplete feature manifestation' in Ukrainian and English. In the Ukrainian language, this word-forming category is represented by derivatives with deadjectival adjectives with suffixes **-уват-** (-uvat-), **-еньк-** (-enk-), **-ав-** (-яв-) (-av- (-iav-)), **-аст-** (-аст-) (-ast- (-iast-)) and with prefixes **небез-** (nebez-), **нів-** (niv-), **нанів-** (napiv-), **по-** (po-), **пру-** (pry-). In English, the suffixes **-ish**, **-y** and prefixes **semi-**, **sub-**, **under-** of the deadjectival derivatives creates the same word-forming category. The typical semantic-functional correspondences of the Ukrainian deadjectives with the suffix **-уват-** (-uvat-) of the word-building category 'incomplete feature manifestation' in English are predominantly deadjectives with the suffix **-ish**. A number of Ukrainian deadjectives do not have word-formation analogues in English, nominating structures that contain the adjective of a certain semantics with a modifying adverb (expression) with the meaning of 'a bit', 'somewhat', 'enough', etc., correspond to them. English deadjectives in many cases act as analogues of other structural varieties of Ukrainian adjective formations of the word-formation category 'incomplete feature manifestation', however, the nominative structures with modifiers with semantics 'slightly', 'somewhat', 'sufficient' correspond to most of them. Ukrainian deadjectives with semantics of incomplete manifestation of feature with prefixes **нів-** (niv-), **нанів-** (napiv-) in English generally correspond to the formation with prefix **semi-** and composites with the first component of **half-**. English derivative adjectives with borrowed prefix **sub-** do not have analogues with the given formant in the Ukrainian language, since in it the prefix **sub-** is involved not in the gradual, but in the local modifications of the feature.*

Keywords: *word-formation category, deadjective, gradual modification, suffix, prefix, adjectival word formation, incomplete feature manifestation.*

Статтю подано до редколегії 21.09.2018.

*Статтю рекомендував до друку доктор філологічних наук,
професор Яків Бистров.*

**ЗЛОЧИНИ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ В м. КАЛУШІ
(1941–1944 рр.)**

Сергій АДАМОВИЧ

*доктор історичних наук, професор
кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).
E-mail: s.adamovych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4236-741X*

У статті детально проаналізовано злочинну діяльність нацистського режиму проти єврейського та українського населення на території міста Калуша та Калуського району в роки Другої світової війни, яка кваліфікована міжнародними правовими організаціями як злочини проти людства. Автор на основі матеріалів Галузевого державного архіву Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області, Державного архіву Івано-Франківської області, спогадів жертв нацистських репресій та досліджень краєзнавців відстежує хронологію, форми та методи, за допомогою яких гітлерівці винищували єврейське населення міста та району. У статті на конкретних прикладах знищення євреїв Калуша та регіону продемонстровано нелюдськість нацистського тоталітарного режиму.

Окрім опису знищення єврейського населення, у дослідженні детально проаналізовано боротьбу проти нацистів молодих українських націоналістів, які навчалися в Калуській торговельній школі, арешти їх гестапівцями, перебіг слідства та розстрілів юнаків. Участь у підпіллі учнів торговельної школи стала ще одним прикладом самовідданої боротьби Організації українських націоналістів проти гітлерівської Німеччини.

Автор у статті з'ясовує роль і значення колабораціоністів з нацистської кримінальної поліції в знищенні мирного населення, а також пошуків їх в післявоєнний період радянськими спецслужбами та понесеної злочинцями кримінальної відповідальності. Окрему увагу в науковій статті присвячено розшукам місць злочинів нацистів та їх прислужників, які сьогодні мали б працювати як місця пам'яті для відвернення в майбутньому приходу до влади антилюдських тоталітарних режимів.

Ключові слова: *нацисти, колабораціоністи, кримінальна поліція, кримінальна справа, розстріл, гетто, Юденрат, євреї, українські націоналісти, гестапо, Організація українських націоналістів.*

Обґрунтування й формулювання проблеми дослідження. Зда-легідь зауважмо, що історія стосується знищення людей нацистами різними способами в м. Калуші під час Другої світової війни. Мимоволі в ході опрацювання архівних матеріалів, де описані страхітливі злочини нацистів та їх поплічників, виникали аналогії з відомим фільмом про Голокост режисера Стівена Спілберга «Список Шиндлера». Але це і наша окрема історія, бо, як влучно написав патріарх українського письменства Юрій Андрухович, в цей період в Україні «розстріл перетворився на щось буденне, рутинне і, даруйте на слові, нормальне» [2, 199]. В умовах сучасного перегляду трактувань перебігу Другої світової війни важливим є показати нацистський політичний режим через призму особистих трагедій людей, продемонструвати як приклади відчайдушного героїзму, так і глибину людської нищості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор. Серед наукових праць українських дослідників з проблем Другої світової війни, що з'явилися в останній час і вирізняються новими методологічними підходами відзначимо дослідження Ігора Андрухіва, Володимира В'ятровича, Павла Брицького, Михайла Ковалю, Віктора Короля, Володимира Косика, Івана Патриляка, Олександра Лисенка та інших.

Мета статті. В науковій публікації автор на основі архівних матеріалів досліджує нацистський терор в м. Калуші, намагається змалювати цілісні соціально-психологічні портрети виконавців наказів Третього Рейху і картини жахливої людської трагедії, що розгорталася в Україні під час Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Частина 1. «Машини вбивств». Перш за все зупинимося на виконавцях нацистської злочинної доктрини. Так, згідно з даними В.Яшана, що працював у час війни заступником голови Обласної управи в Станиславові, головним господарем гестапо в Калуші була «хитра і підступна потвора» – Вільгельм Ассман [12, 197]. Він наказував єврейській поліції приводити на цвинтар у Калуші по сто осіб. Там їх ставили в ряд перед викопаною ямою і звільняли від розстрілу тих, хто міг заплатити за своє життя півфунта золота (0, 22 кг). Під час перемовин єврейки готували гестапівцям їжу і навіть чистили зброю. Однак у підсумку й відкуплені євреї пізніше арештовувалися кримінальною поліцією і пропадали.

Ассман проводив розстріли також на подвір'ї кам'яниці в м. Калуші. Стріляли по 100 людей, «вантажили на машини, везли на кладовище, а кров скапувала і значила останню путь помордованих». За вистріляну амуніцію Юденрат змушений був платити гроші золотом. Коли ж золота не стало, Ассман покарав євреїв тим, що 100 з них були знищені в Станиславові в процесі гашення вапна.

У квітні 1942 р. в підвалі будинку кріпо (кримінальна поліція (нім. Kripo, Kriminalpolizei) входила до Головного управління імперської безпеки Третього рейху і здійснювала боротьбу з карною злочинністю) помістили єврейських дітей з навколишніх сіл. На тих нещасних Ассман спускав тренуваних собак і втішався кров'ю дітей. Крім того, тривалий час єврейська

поліція посилала в гестапо для прибирання декілька гарних дівчат. Над дівчатами збиткувався, хто хотів, а ранком дівчат розстрілювали на цвинтарі, і їх ховали ще живі євреї.

Світло на діяльність решти злочинців нам привідкривають матеріали архіву СБУ. У 1968 р. Комітет державної безпеки порушив кримінальну справу проти підозрюваного Жовніра Володимира Петровича (на той час проживав під прізвищем Дмитришин Йосип Йосипович), завдяки матеріалам якої перед нами постає страхітлива картина тотального знищення єврейського населення м. Калуша в роки Другої світової війни [1].

Арештованому Жовніру інкримінували, що він у 1941 р. поступив на службу в Кримінальну поліцію і у званні капрала брав особисту участь у масових вбивствах громадян у м. Калуш. Після поразки нацистів він поменяв прізвище і перебрався на Сахалін.

Напередодні арешту Володимир Жовнір, 1921 р.н., уродженець м. Львова працював старшим механіком на суднах допоміжного флоту в місті Невельське Сахалінської області. З місця роботи на нього була направлена позитивна характеристика, що характеризувала Жовніра як «знаючого спеціаліста... голову корабельного комітету, який проводив роботу по зміцненню дисципліни на кораблі, до себе був вимогливим і до підлеглих, тверезий, грамотний товариш... неодноразово подавався на заохочення, активно брав участь в народній добровільній дружині» [1, т. 1. 29].

Насправді арештований присвоїв собі нове прізвище після переходу лінії фронту в 1944 р. До 1939 р. він жив у Львові, встиг закінчити 1 курс торгової школи, а в 1939–1941 рр. працював робітником по заготівлі торфу, рахівником по прийому квартплати, штукатуром у домоуправі. Імовірно, у хлопця був зразу потяг до репресивних органів, бо він ще встиг після приходу Червоної армії деякий час бути в складі бригади сприяння міліції.

З приходом німців, щоб не потрапити до Німеччини на примусові роботи, Жовнір за порадою брата Василя спочатку потрапляє в поліцію, а потім записується в кріпо, проходить навчальні курси в с. Рибка біля м. Кракова, працює у Львові, Станиславові, Калуші, а в кінці 1943 р. навіть потрапляє у в'язницю через донос у гестапо.

У кінці 1943 р. завдяки впливу брата Жовніра звільняють з в'язниці і він записується в СС «Галичину» (через військове татування групи крові в області лівого плеча Жовніра і запідозрять у співпраці з німцями), звідки влітку 1944 р. як рядовий 14-го артполку здається в полон червоноармійцям. Далі у житті Жовніра був перевірочний пункт в м. Харкові, 4 місяці робіт на відновленні тракторного заводу і військова служба в радянській армії. У складі 50-го важкого мінометного полку кріповець служив шофером у складі I Білоруського і Прибалтійського фронтів, далі бере участь у війні проти японців, дослужився до ефрейтора, а в червні 1946 р. аж у корейському м. Пхеньяні демобілізується і опиняється на Далекому Сході у м. Ворошилов-Уссурійський. Там Жовнір заводить дружину Тихоненко Єфросинію, яка померла у 1949 р. Після смерті дружини прислужник нацистів перебирається у Владивосток, оформляється на роботу вантажником і кочегаром на пароплаві, в 1950 р. він уже моторист китобійного

комбінату «Скалистий». В 1951 р. Жовнір одружується з Клімовою Анастасією, якій розказував, що зразу воював проти німців і японців, і в 1965 р. переїжджає аж на о. Сахалін. За словами кріповця, він навіть добре виховував дітей, вони були комсомольцями і піонерами.

Колишній кріповець був на доброму рахунку в радянської влади. У 1951 р. Жовнір за участь у війні й отриманні поранення отримав медаль «За бойові заслуги», а у 1963 р. вбивця отримав грамоту «За активну участь в охороні державного кордону СРСР» за те, що брав участь в затриманні японських шпигунів. А за хорошу роботу на кораблях Жовнір був нагороджений наручним золотим годинником.

Одразу після арешту Жовнір заперечував вбивства ним євреїв і визнавав за собою лише розстріл весною 1942 р. у Львові при спробі нападу злодія єврея Кирілейзона. Про станіславівський період служби він згадував: «я неодноразово 1–2 рази в тиждень бачив, як з двору гестапо конвоювали на розстріл колону євреїв по 500–600 осіб, в тому числі стариків і дітей. Через деякий час зі сторони єврейського кладовища була чутна стрілянина». Про один з перших розстрілів у листопаді 1942 р. він розказав слідчим сухо і цинічно: «начальник Драгінда сказав мені розстріляти затриманих трьох жінок-єврейок... підійшов до них, наказав повернутися до стіни, потім вбив ці три жінки вистрілом в потилицю кожній» [1, т. 1. 48].

Восени 1942 р. в 80 метрах від будівлі кріпо в м. Калуші вистрілом з гвинтівки Жовнір важко поранив втікаючого з будівлі Розман Еріха, а потім добив його прикладом зброї. Потім була участь у розстрілах у кінці вересня 1942 р. 46 євреїв на кладовищі, розстріл трьох єврейок, весною 1943 р. знищення сім'ї Ратнера, в липні цього ж року кріповець охороняв розстріли в Угерсталі, а потім вбив трьох осіб під час розстрілів 14 євреїв.

У підсумку 7 жовтня 1968 р. за рішенням суду Жовніра за його злочини було покарано на 12 років позбавлення волі у виправно-трудовах колоніях суворого режиму з конфіскацією майна.

Поряд з Жовніром служили Іван Сидорович Драгінда – начальник кріпо, Петро Михайлович Цепко, Петро Герасимович Епик, Едвард-Іван Граф, Іван Олександрович Герєга, Володимир Бандуровський, Кравчук, Кароль Краєвський, Фрідріх Крицина, Омелян Ошудляк, Владислав Терчук, Петро Якубовський.

Найстрашнішим з цих злочинців був Іван Сидорович Драгінда, 1900 р.н., уродженець с. Іванківці Кіцманського району Чернівецької області, що пізніше прийняв німецьке громадянство. Краєвський його характеризував як людину «нещадну, жорстоку, яка була дуже сувора до співробітників». До прикладу поляка Крицину Драгінда під час однієї з п'янок отруїв, щоб позбутися невігідної йому людини [1, т. 2. 180].

Починав свою криваву кар'єру Драгінда з посади телефоніста Станіславівського гестапо, а вибився аж в керівники калузького кріпо. Працював професійно, мав лише агентів від 8 до 15, через яких виявляв осіб, що були ворожо налаштовані проти нацистів.

Драгінда грабував єврейське майно, яке його коханка Людвіка Томашевська потім вивозила в Краків, де була її родина. Та і сама коханка в Драгінди з'явилася в результаті насильницьких дій. Справа в тому, що у

Мечислава Гайдоша була молода красива жінка, яку мешканці Калуша вважали найбільшою красунею. Драгінда звернув на неї увагу, а чоловіка, щоб не путався під ногами, відправив на роботи в Німеччину, жінку піддав терору і заставив стати коханкою, а потім дружиною.

З наближенням Радянської армії Драгінда втік в Угорщину, де покинув дружину з дітьми¹ і почав видавати себе за колишнього чоловіка дружини Мечислава Гайдоша. 19 травня 1946 р. він був заарештований в м. Заліщики Тернопільської області, а 29 листопада 1946 р. за свої злочини ув'язнений на 20 років виправно-трудова робіт [1, т. 3. 2].

У жовтні 1959 р. через заяви від мешканців Калуша про розстріли і репресії було призначено додаткове розслідування щодо Драгінди. Проте 13 лютого 1960 р. Драгінду було звільнено від кримінальної відповідальності через те, що додаткових даних про розстріли не було здобуто, злочинець чистосердечно покався, відбув 10 років ув'язнення у виправно-трудова таборів і мав позитивні характеристики з роботи. У 1962 р. він помер в м. Красноярську.

У свою чергу Цепко Петро Михайлович, 1915 р.н., уродженець с. Красна Ряшівського воєводства, ще до війни готувався німцями для каральної діяльності та закінчив школу криміналістики в Кракові у 1941 р. Про нього Драгінда в 1960 р. сказав: «Цепко виконував свої обов'язки сумлінно, проявляв ініціативу, був великим деспотом, робив, що хотів» [1, т. 3. 87].

Під час слідства стало відомо, що він полюбляв розстрілювати євреїв, які попадали йому на очі в місті після 21.00, міг собі дозволити вбити затриману єврейку, викинувши її через вікно будинку на тротуар, або застрілити півторарічну дитину, яку хтось залишив біля магістрату. Цепко цинічно пояснював, що не міг визначити за рисами обличчя, чи дитина є єврейською і, «щоб дитина не мучилася, вийняв пістолет з кишені і здійснив в неї вистріл...» [1, т. 3. 13].

Для збагачення кріповець практикував пошуки в євреїв золота, вилучав у них костюми, пальта, білизну, взуття, а також хороші простирадла і наволочки (лише нижньої білизни награвував сорок пар). Коли Цепко вбив безневинного кравця Мундзьо, що шив обмундирування для нацистів, то прибиральниця кріпо Станіслава Драган назвала його «останнім катом». На що той наказав мовчати п. Станіславі, бо «підє вслід за Мундзьом» [1, т. 3. 54].

Як не дивно, а арештували Цепка вперше гестапівці, бо він дав грабіжникам табельного револьвера, щоб ті напали на мешканців села Тужилів. Після того Цепко сидів у в'язниці м. Катовіце, звідки незабаром втік і назвав себе Павлом Даниловичем Яблонським. Радянську владу Цепко умудрився переконати, що втік з німецького полону і втратив документи.

З легально виробленими документами на Яблонського Цепко виїхав в СРСР і в с. Струсів Тербовлянського району навіть став головою артілі

¹ Людвіка Томашевська в 1946 р. офіційно розвелася і відбула п'ятирічний термін ув'язнення в польській в'язниці.

«Прогрес». Однак у липні 1948 р. Цепко був арештований органами КДБ. Звідти він втік уже на другий день, одразу поїхав у Львів, де його знайомий п. Стожко за 3000 карбованців виробив документи і військовий білет на прізвище Михальчишина Петра Васильовича.

Після цього почалося третє життя негідника Цепка. Він переїхав в с. Жнів Глинянського району (пізніше район став складовою частиною Золочівського району) Львівської області, де працював продавцем у сільському магазині та навіть зекономив на сплаті позики за куплений будинок, бо брав її на прізвище Яблонського.

В 1959 р. Цепко, як він сам казав, через те, що «весь час гризла совість, страх, я боявся своєї тіні, на цьому ґрунті виникали сімейні негаразди», з'явився з повинною в правоохоронні органи і 8 березня 1960 р. був засуджений до 15 років позбавлення волі [1, т. 94].

Натомість Краєвський Кароль 2 серпня 1955 р. був засуджений воеводським судом м. Сталінограда (нині – м. Катовіце) до вищої міри покарання, що пізніше була замінена пожиттєвим ув'язненням. Іван Герєга в 1962 р. отримав десять років в'язниці. Проте Едвард-Іван Граф втік разом з німцями, і місцезнаходження його так і не стало відомим.

Людовбивці Цепко, Краєвський, Драгінда, Жовнір... після війни були віднайдені і за свої злочини засуджені на тривалі строки ув'язнення.

Частина 2. «Вбивства та інші злочиння». Уже з приходом угорців після відступу Червоної армії у 1941 р. стало зрозуміло, що очікує євреїв. У липні 1941 р. влада опинилася у руках німців, які в серпні зібрали більше 300 євреїв міста, катували їх у школі, а потім голих замордували у лісі «Березина» біля с. Пійло.

Їм сказали одягти найкращий одяг і зібратися в приміщенні єврейської громади на нараду, бо прийдуть зі Станиславова великі керівники. Свідок Боднар Василь Іванович згадував, що серед перших жертв були юристи, лікарі, інженери, учителі, інтелігенти.

Акт складений комісією від 14 травня 1945 р. на основі свідчень очевидців підтверджує факт страти 380 євреїв впродовж 23–25 серпня 1941 р., серед них доктори Немлих, Гефель, Васерман. Айвенбрух, адвокати Фінкельштейн, Сокаль, Надель, інженер Фінкел, вчитель гімназії Штраусова. Одночасно німецькі солдати почали знущатися над єврейським кладовищем. Вони розбивали надгробки і використовували їх для брукування доріг [5].

З приходом нацистів у місті було організовано гетто, сформовано Юденрат, значну роль у знищенні євреїв відіграв австрійський єврей Меммеліс. У Калуші юденрат очолює раввин Мильман Борух. На 1941 р. чисельність єврейської громади становила 4000 осіб [9]. А разом з євреями Войнилова, Брошнева, Рожнятова, Перегінська й довколишніх сіл чисельність гетто складала до 7 тисяч.

Гетто розміщувалося на території сучасної Сівецької вулиці. Територія була відгороджена з однієї сторони дерев'яним парканом, з іншої – сіткою. Була організована єврейська поліція, яка озброєна дубчачками сама стежила за виконанням вимог нацистів. У гетто не годували, не було медичної допомоги, на євреїв накладалися контрибуції, а тому і без роз-

стрілів їх чисельність постійно зменшувалася. Нацисти збиткувалися навіть над релігійними почуттями євреїв. Так, їх заставляли працювати в одязі, в якому вони молилися, що в євреїв вважалося гріхом.

У березні-квітні 1942 р. перші групи євреїв відправили у Белжецький табір смерті, де вони всі загинули. Одночасно євреїв продовжували знищувати і в Калуші.

Влітку 1942 р. гестапівці дали розпорядження ліквідувати всі гетто в районах, хворих і виснажених євреїв застрелити, решту зігнати в Станіславів для знищення. Ця ліквідація проходила планово, спочатку звозили євреїв з гірських районів, а потім ліквідація поширилася на придністровські райони.

Так, з літа 1942 р. 5 чи 6 разів 50–100 осіб доставляли в Станіславівське гетто. Одного разу в камеру кріпо в підвалі напхали так багато людей, що вони стояли притиснувшись один до одного, знемагали і багато хто вмирав через відсутність повітря. Слуга Краєвських Хана Мандельбан, у якої в камері був батько, мати і брат, вночі вилила на голови людей два відра води, щоб хоч дихати було легше. Ранком, тих, хто задихнувся, викинули в двір.

Протягом всього літа 1942 р. і на початку осені у двір кріпо зганяли партії євреїв і розстрілювали. Так, влітку 1942 р. поступила вказівка кріпо самостійно розстріляти 200 перестарілих і хворих євреїв. Євреї викопали яму і їх поліція двічі доставляла жертв. Акцію охороняли кілька десятків поліцаїв, а Цепко, Драгінда, Крицина, Краєвський розстрілювали людей.

Свідок Павло Іванович Мірчук описав, як відбувалося вбивство перестарілих: «Їх чоловік 50 рухалися колоною до самого єврейського цвинтаря, і все це робилося вдень на очах тисяч переляканих людей. Коли цих людей пригнали до воріт кладовища, піднявся неймовірний крик; люди плакали, кричали, молили і проклинали бога, просили пощади, а поліцаї заганяли їх на цвинтар до великої ями. Мимовільні свідки позалазили на дерева, щоб краще бачити. Кріповці обступили яму з усіх боків і стали стріляти в тих євреїв... єврейські поліцаї закидали яму» [1, т. 2. 14].

Натомість свідок Сімків Василь Купріянович залишив спогад самого вбивства: «Єврейські поліцаї підганяли їх палицями все ближче і ближче до ями. Окремі з них самі стрибали в яму, але в більшості з жахом і криком чинили спротив. Поліцаї брали їх за руки, штовхали в яму, звідки вилізти було неможливо. Деякий час з ями все ще доносилися крики, потім хтось з поліцаїв крикнув, що їдуть кріповці і все стихло. Поліцаї розбіглися і поховалися за брустверами пам'ятників і гробів. Кріповці обступили з чотирьох боків яму і впритул стали розстрілювати євреїв у ямі. Розстріл продовжувався декілька хвилин, потім кріповці сіли на бричку і поїхали в місто» [1, т. 2. 7].

Ще більш жахливим був розстріл влітку 1942 р. кріповцями більше 30 жінок з грудними дітьми на руках. Краєвський і Крицина посадили цих жінок у ряд лицем до паркана і заставили тримати дітей на руках. Самі вони підходили почергово до кожної жінки і розстрілювали їх з пістолета вистрілом в потилицю, а потім вбивали дитину на руках мертвої матері. Цікаво, що після розстрілу жінка Краєвського страшно сварила свого

чоловіка, проклінала і звинувачувала, що через його злочинства вона не може мати дітей [1, т. 1. 292].

Відзначимо, що до «своїх євреїв» кріповці і їх родини інколи ставилися краще, могли і пожаліти. Зокрема в приміщенні самого кріпо працювали дві єрейки – Гільда Візельберг, 1910 р.н., яка була доброю кравчиною і жила на кухні Краєвських, а також уже згадувана Хана Мандельбан, що жила в підвалі. Під час великої акції дружина Краєвського сховала єрейок на кухні і врятувала життя (Г.Візельберг виїшла заміж за червоноармійця і виїхала в США, а Х.Мандельбан вбили пізніше в одному з сіл).

Вже 15–17 вересня 1942 р. гетто було зруйноване, до Белжеця депортували 4 тис. євреїв, а місто оголосили «вільним від євреїв» [6]. Перед відправкою на вокзал євреїв тримали по кілька діб у дворі кріпо під відкритим небом, по черзі викликали до столика, де вирішувалася їх подальша доля. Ті, хто вважався не корисним для рейху, були розстріляні зразу за парканом кріпо, а дехто був вбитий шефом німецького гестапо Гансом Крігером¹ вже за те, що повернув голову під час руху в колоні.

Не жаліли і ті сім'ї, які були мішаними за національним складом. Так, поляк Еустахович Олександр Михайлович в 1933 р. взяв шлюб з єрейкою Лерер Марією. В 1943 р. чоловік їхав з дружиною в поїзді в Станиславівське гетто. Там він просив гестапівців врахувати, що Марія Лерер була матір'ю двох дітей, хрещена і таким чином в шлюбі стала арійкою. Однак у відповідь Еустаховичу запропонували, що його репресують разом з дружиною.

Деякі євреї ще якийсь час переховувалися. Так, свідок Марія Гут згадує про дві сім'ї єврей-кравців, які виживали завдяки пошиттю одягу для калушан, а їхня дочка непомітно заходила до родини п. Марії за милоком.

Однак знищення продовжувалися. У червні 1943 р. кріповці брали участь у розстрілах 14 євреїв на кладовищі. Акцію охороняли 5 поліцаїв. Євреїв поставили лицем до цвинтарної стіни, а 4 кріповця протягом декількох хвилин розстрілювали їх.

Калуські кріповці і поліцаї залучалися також до знищення єврейського населення і в інших місцевостях. Так, 26 вересня 1942 р. вони брали участь у погромах євреїв під керівництвом Ганса Крігера в Станиславові, а тих, що втікали, ловили і знищували.

Під час служби в кріпо Драгінда і його поплічники розслідували і кримінальні злочини, але кримінальні справи за участю євреїв зразу закривалися внаслідок фізичного знищення підсудних. Так, влітку 1943 р. Цепко розстріляв єврея прямо під час допиту в кабінеті кріпо.

Кріповці за власними ж свідченнями сильно наживалися на статках євреїв. Жовнір у своїх свідченнях ще жалівся, що придбав собі лише хромові чоботи, бо все пропивав. Не встидалися кріповці оббирати й українців. Так, якийсь Іван Олійник спочатку написав донос на власну маму, її

¹ Засуджений в 1967 р. в ФРН до пожиттєвого ув'язнення, за два роки до смерті його в 1986 р. звільнили з-під варти за зразкову поведінку.

забрали в кріпо, де нещадно били. А потім хлопець спам'ятався і викупив матір за 2 пуди м'яса і 5 кілограм масла.

Злочинці не лише здійснювали розстріли, а й широко практикували застосування тортур (застосовували гумові палиці, нагайки тощо). В 1960 р. Драгінда під час допиту спокійно скаже: «Биття в поліції було звичаєм, били всіх» [1, т. 3. 87].

Відзначимо, що самочинні розправи кріпівці чинили не лише щодо євреїв. Так, в травні 1943 р. вони вбили хлопця Михайла Барана в с. Тужилів Калуського району тільки через те, що він почав від них втікати.

А як вже старалися кріповці вислужитися в питаннях захисту засад нацистської ідеології. Так, Марія Петрівна Камінська була арештована восени 1943 р., бо розірвала портрет Гітлера в квартирі. Її жорстоко побили, так що вона позбулася чотирьох передніх зубів.

Вбивали кріповці і своїх, які приховували гроші. Так, Дзундза Афтанас був арештований за те, що як негласний інформатор кріпо ходив до євреїв, говорив їм про співпрацю, а за те вимагав у них гроші і цінності. Дивним чином при спробі втечі з-під варти цей чоловік був убитий. Крім того, заради постачання оstarбайтерів нацисти за участі кримінальної поліції практикували зупинки поїздів і прямо звідти забирали людей спочатку у в'язницю, а потім на примусові роботи в Німеччину.

Частина 3. «Закопати їх було нікому». Зауважимо, що коло східної стіни цвинтаря був будиночок, в якому проживали гробарі Фроїм, Берко, Мошко і ще хтось четвертий [1, т. 2. 4]. Вони були розстріляні в останню чергу, і хто їх закопав, невідомо.

Іваницька Ольга Костянтинівна, яка мешкала через дорогу від цвинтаря, згадувала, що «коли ранком єврейські гробарі починали копати велику яму, ми знали, що після обіду буде акція, тому сідали з чоловіком на підводу, закривали будинок і їхали в поле. Інакше падали на підлогу і перечікували». Якось Берко зайшов до родини, попросив попиту молока та сказав, що несила вже копати, але і їх час вже надходить [1, т. 2, 7].

Весною 1943 р. на цвинтарі розстріляли євреїв з Брошнева. Але їм навіть яму не копали, бо гробокопачів на той час вже вбили.

Частина 4. «Закриття «єврейського питання в поселенні Угерсталь». Як згадував Жовнір, у кінці літа 1943 р. гестапівець Мауер Віллі (брати Вільгельм і Ганс Мауери були засуджені в 1966 р. Верховним судом Австрії до 13 і 8 років в'язниці відповідно) сказав кріповцю, що той має поїхати з ним і подивитися «цікавий концерт». Далі всі карателі заїхали у німецьку протестанську колонію у с. Угартсталь, яка була перетворена за совітів в радгосп Угерсталь (нині с. Сівка-Калуська), де ще залишалися 40–60 євреїв, бо не вистачало робітників. Жертви німецького терору працювали на копальнях і бурових. Серед них було 3–4 зубних лікарі, яких час від часу возили в Калуш вставляти німцям золоті зуби, та 4 єрейки, що працювали в підсобному господарстві.

В липні 1943 р. мешканців Угерстали не випустили на роботу, бо «мали приїхати ревізори перевіряти документи». Всі євреї очікували в садочку біля будинку, були чисто одягнуті і чекали перевірки... Далі євреїв гестапівці заставили роздягнутися наголо і заскакувати до помийної ями,

де їх стріляли. Сам Мауер стояв з автоматом біля великої ями, а до нього солдати підводили по 4 особи, а гестапівець розстрілював їх одиничними пострілами з автомата.

Більше 30 осіб убили на подвір'ї і в житі на полі, куди люди намагалися втекти. Один голий єврей – заготівник худоби Цвейбер, схопився і втікав аж до околиць села Сівка, де він заплутався в житі і його догнав поліцай та вбив. Є ще дані, що три молоді хлопці таки втекли, а один старший чоловік заліз в димохід і залишився непоміченим.

Після того всі поїхали в Калуш, де Драгінда «після роботи» частував Мауера всілякими наїдками і питвом. Оскільки злочин був скоєний літом, а яму засипали лише зверху, то з неї через кілька днів стало страшно смердіти. Тоді німці облили місце вбивства гасом і підпалили [1, т. 1. 102–105; т. 2. 47–68].

Частина 5. «Вбивство юнаків-оунівців». Згідно з кримінальної справи Жовніра, 1 листопада 1943 р. гестапо арештувало чотирнадцятьох 15–20-річних хлопців з українського націоналістичного підпілля, що вчилися в Калуській торгівельній школі. Як стверджують сучасники подій, підставою початків репресій могло стати вбивство фольксдойча у Вістовій [3]. Спочатку в Калуш привезли двох хлопців (Коломійця і Країнського (у кримінальній справі Жовніра йде мова про Українського)), у яких вилучили 2 пістолети та антифашистську літературу і після допиту один з затриманих зразу назвав 10 осіб співучасників [1, т. 2. 33].

Дещо іншу версію подій подає Василь Яшан. Він написав у своїх спогадах, що причиною арешту учнів став член ОУН, який працював у відділі харчового і сільського господарства ляндскомісаріату в м. Калуші [12, 99]. За його даними, він переховував в урядовій канцелярії список учнів, які, на його думку, були лише зв'язковими. Ці папери були викрадені і передані німцям полькою, з якою оунівець мав стосунки.

Кримінальна справа Жовніра містить спогади родичів арештованих. Так, як згадувала сестра арештованого Юрія Петровича Мандрика Шутяк Розалія Петрівна, її брат закінчив 8 класів школи і два роки пропрацював робітником Брошнівського лісокомбінату. Восени 1943 р. він оформився на роботу писарем у міську праву.

Після арешту сина батькові обіцяли випустити сина через українські установи, тато поїхав у Станіславів домовлятися, а сина в той день розстріляли. Сестра з мамою теж не знали про розстріл. Подібна ситуація була з родиною Коломійця, яку обдурили, що за великі гроші дитину можна буде викупити.

Мечислав Країнський, у якого загинув батько та брат згадував, що брата попередили про небезпеку і він сів на поїзд у бік Львова, але доїхав лише до Брошнева, а там з поїзда був знятий німцями і заарештований. До того ж коли німці прийшли арештовувати брата Йосипа і не застали його дома, вони зі злості арештували домробітницю, а потім взяли під варту батька на роботі.

Натомість брата Дарини Іванівни Гонської Сагайдака Мирослава, що був бухгалтером в Перегінському лісництві, розбудили гестапівці ранком 1 листопада, спитали його ім'я і наказали йти за ними. Найжахли-

вішим було те, що його потім розстріляють під стіною магазину, в якому дівчина працювала.

Син Марії Келебай Богдан працював робітником на Брошнівському лісокомбінаті. Коли за ним прийшли, то поруч з ним спав старший син Тарас, якого за кампанію теж забрали гестапівці (лише через два дні Тараса вдалося визволити). А для Келебея Петра мама в день розстрілу ще возила в Станиславів передачу. Її там прийняли і пообіцяли сина незабаром випустити [1, т. 33–45].

Всіх хлопців утримували в приміщенні кріпо в Калуші, потім в Станиславові, де був проведений прилюдний суд. На суді, за даними В. Яшана, було 11 осіб, а один хлопець з переляку не міг навіть сказати свого прізвища. Усіх їх було засуджено до кари смерті. Після того по вулицях Калуша оголосили про розстріли, які відбулися 4 листопада о 16.00 у торговий день на ринковій площі.

Спочатку на площу «для зачитування наказу» зігнали 100–150 місцевих людей. Як згадує В. Яшан, «збитих до крові і скатованих тільки в білизні» засуджених привезли вантажним авто. Десять гестапівців скинули їх з автомашини «брутально, так, як це вони вміли, і поставили до розстрілу під муром»¹.

Бідні діти були вже спокійні. Їхні вимучені і знеможені тіла вже не мали сили протестувати проти насильницької смерті. Вільгельм Ассман прочитав вирок смерті за виступи проти Німеччини, перекладач переклав по-українськи, засуджені перехрестилися. Поступила команда, за нею постріли, і дванадцять трупів упало на змелю та обагрило її своєю кров'ю. Хто ще виявляв ознаки життя, діставав додатковий постріл з пістолета в серце від Ассмана. Під час добивання гестапівець ще й погрожував, що всіх, хто хоче України, чекає така сама доля. Трупи забрали на ту саму автомашину й вивезли у невідомому напрямку і родини навіть не дізналися місця вічного спочинку замордованих [12, 99].

З підлітками загинув батько одного з засуджених. У кримінальній справі Жовніра згадується, що серед розстріляних був і той хлопець, який видав їх німцям. Він ще сильно кричав і просив зберегти йому життя. Як згадувала сестра Мирослава Сагайдака: «коли я туди вже прибігла, то машина якраз поїхала. Кров спливала з тротуару на дорогу. Люди брали – хто стаканчик, хто баночку – і збирали ту кров» [8].

Частина 6. «Українці, що рятували життя». У підсумку Голокосту в Калуші в місті залишилося в живих 14 євреїв, які всі згодом виїхали за кордон [1, т. 3. 353]. За іншими даними вижило 17 (за даними Бернарда

¹ Перелік розстріляних: Вагіль Євген, 1924 р.н., Глушко Ярослав, 1924 р.н., Келебай Петро, 1923 р.н., Келебай Богдан, 1924 р.н., Когут Іван, 1923 р.н., Коломиєць Євген, 1927 р.н., Країнський Йосип, 1927 р.н., Країнський Михайло, 1898 р.н., Мандрик Юрій, 1922 р.н., Мельник Микола, 1925 р.н., Полатайко Ігор, 1927 р.н., Сагайдак Мирослав, 1924 р.н.; розстріляні в інших місцях: Василів Михайло, 1926 р.н., Косар Дмитро, 1927 р.н., Лис Петро, 1928 р.н., Марійчин Петро, 1926 р.н.

Дічека – 12) [7] калуських євреїв. Очільник єврейської громади міста Ігор Айзікович Кернер називав чотири єврейські родини Калуша, які пережили Голокост: Гайзлери, Лербауми, Бермани, Кульберги. Вижив і батько І. Кернера, якому «пощастило» – він у 1940 р. був призваний до радянської армії [11].

Врятувалася і Печінкіна Роза Йосифівна, яка була до війни завідувачою РАГСу і евакуювалася з радянською владою. Зберіг життя також Адам Румельт, 1914 р.н., який був членом КПЗУ, п'ять років відсидів у в'язниці за Польщі і в 1941 р. вступив в Червону армію. Під час війни він був 13 разів поранений, але втратив всю сім'ю – 4 брати, 3 сестри і мати були вбиті нацистами, а батько загинув у перший день війни в результаті бомбардувань [1, т. 3, 24–25. 196].

Зазначимо, що допомога євреям зі сторони українців могла закінчитися для останніх карою смерті. Так, батька родини Костецьких заледве не розстріляли, бо в них у стайні сховалися дві єврейські дівчинки 1–11 років. Євдокія Марцінковська в 1943 р., коли люди подушилися в підвалі і їх витягали та добивали, приховала собі на виховання єврейську дівчинку. Однак потім Цепко прийшов до неї, забрав дівчинку і розстріляв її прямо за будинком [1, т. 3. 89].

Однак українці все одно допомагали. Врятовані євреї й досі пам'ятають родини Паньковичів та Захарія Плаксія, які врятували кількох людей. Так, ризикуючи власним життям, Плаксії врятували всю родину Шапіро, Давида Гальперіна, Нусю Файнтіхль [10]. Натомість Паньковичі переховували на горищі сараю Регіну та Йозефа Дічеків. За те що, незважаючи на ризик втратити власне життя та життя всієї родини, вони врятували євреїв, на основі наданих свідоцтв Панькович Микола, Євдокія і їх син Андрій були удостоєні звання Праведників світу і нагороджені медаллю Праведник народів світу. Їхній син Берnard неодноразово відвідував Калуш і навіть зняв в 2013 р. фільм про місто – «Калуш, який я думав, що знаю».

Паньковичі мали хату в Хотині за вокзалом і там в stodолі переховували маму і батька. Сховок був влаштований на підвищенні, де зберігали сіно. Було дуже страшно, переживали, щоб ніхто не здогадався і не доніс. У Паньковичів було троє дітей – дві доньки і син. У хаті готували їжу, клали її на дно у відро і хтось із дітей Паньковичів ніс його у stodолу, вдаючи, що йде годувати худобу. Відро ставили внизу. Паролем була кличка собаки, яка жила на подвір'ї. Діти її промовляли і виходили. Це означало, що все спокійно і безпечно.

Як згадує з жахом Б. Дічек, «якось ввечері до дверей будинку батьків матері прийшов її однокласник. Його послали сказати, що саме мама, яка тоді була зовсім юною, має обрати, кого заберуть наступним: тата чи маму. Її запитали: кого готова віддати? Дідусь почув це і сам пішов до своїх мучителів, думав, що врятує рідних. Його теж більше ніхто не бачив [7].

Частина 7. «Могили». Одразу після закінчення Другої світової війни у 1946 р. радянська влада замість того, щоб подбати про увічнення пам'яті убієнних, вирішила знищити єврейський цвинтар і цинічно використати надмогильні пам'ятники і плити для будівельних цілей. На заводі тоді стали тільки існуючі санітарні норми використання закритих цвинтарів [4].

Пізніше неодноразово здійснювалися спроби ідентифікувати місця поховань вбитих. Так, 23 січня 1960 р. у зв'язку з розслідуваннями злочинів нацистів проводилися розкопки чотирьох єврейських братських могил, які були розташовані на єврейському цвинтарі в одну лінію з півночі на південь в п'яти метрах одна від другої. Тоді місце поховання показали Драгінда і Цепко. Страх від цих нелюдів так глибоко сидів у душах калушан, що коли Драгінда зайшов у 1960 р. в хату Сімківа попити води, то його дружина від жаху втратила свідомість. Саме на цих місцях і постав пам'ятник жертвам фашизму.

4–5 червня 1968 р. відбулася ексгумація трупів вбитих євреїв в Угер-сталь. На той час могили, які показав Жовнір, опинилися на людських по-двір'ях (в одній могилі було ідентифіковано 33 трупи, в іншій – 8).

Зі здобуттям Україною незалежності активізувалися пошуки поховань підлітків-оунівців, розстріляних 4 листопада 1943 р. Зокрема в Боднарівському яру, біля річки Лімниця у Вістовій та в Пійлівському лісі намагався розшукати могили розстріляних голова калуського «Меморіалу» Богдан Яневич [8].

На сьогодні Калузькій громаді та єврейській діаспорі варто подумати про впорядкування і догляд за єврейським цвинтарем, а науковцям необхідно виявити не ідентифіковані поховання жертв нацизму та назвати винних за злочини гітлеризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галузевий державний архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Ф 4. Спр. 69 (Т. 1–3).
2. Андрухович Ю. Коханці юстиції. Чернівці : Меридіан Чернівці, 2018. 304 с.
3. Витвицька О. Розстріл учнів у Калуші 4 листопада 1943 року. URL: <http://www.ura-pereginsk.if.ua/?p.864> (дата звернення 24.03.2018).
4. О ліквідації єврейського каладбища в г Калуш. URL: https://kalusz.io.ua/s114119/o_likvidacii_evreyskogo_kaladbishcha_v_g_kalush (дата звернення 24.03.2018).
5. Ониськів М. З семи тисяч євреїв Калузького гетто врятувалось сімнадцятеро. URL: <http://kalushnews.city/read/events/2115/z-semi-tisyach-evreiv-kaluskogo-getto-vryatuvalos-simnadcyatero> 26.03.2018 (дата звернення 26.03.2018).
6. Пагіря О. Місця терору на території Івано-Франківщини, 1941–1944 рр. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=389> (дата звернення 24.03.2018).
7. Тимчишин Богдана. Бернард Дічек: «Не було жодного дня, щоб батько не згадував про Калуш». URL: <http://vikna.if.ua/news/category/history/2018/01/27/80728/view> (дата звернення 24.03.2018).
8. Федунішин Ю. Таємниця калузьких школярів: розстріл у 1943 році. URL: <http://report.if.ua/socium/tayemnytsya-kaluskyh-shkolyariv-rozstril-u-1943-roci/> (дата звернення 24.03.2018).
9. Хонігсман Я. Юденраты в Западной Украине. URL: http://kalusz.io.ua/s412950/yakov_honigsman_yudenraty_v_zapadnoy_ukraine (дата звернення 07.07.2018).
10. Чарнецький Я. Єврейський Калуш. URL: <http://vikna.if.ua/blog/author/10/74543/view> (дата звернення 24.03.2018).

11. Шинкар Ю. С., Дороніна О. Р. Історія єврейської громади Калуша на тлі етнічної толерантності: Робота Малої академії наук. Калуш, 2014.
 12. Яшан В. Під брунатним чоботом. Торонто, 1989. 284 с.

REFERENCES

1. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Ivano-Frankivskii oblasti. F 4. Spr. 69 (T. 1–3). [in Ukrainian]
2. Andrukhovych, Yu. (2018). Kokhantsi yustytsii [Lovers of justice]. Chernivtsi: Merydian Chernovits, 2018. [in Ukrainian]
3. Vytvytska, O. Rozstril uchniv u Kalushi 4 lystopada 1943 roku. URL: <http://www.upa-pereginsk.if.ua/?p864> (data zvernennia 24.03.2018).
4. O lykvydatsyy evreiskoho kaladbyshcha v h Kalush. URL: https://kalusz.io.ua/s114119/o_likvidacii_evreyskogo_kaladbishcha_v_g_kalush (data zvernennia 24.03.2018).
5. Onyskiv, M. Z semy tysiach yevreiv Kaluskoho hetto vriatuvalos simnadt-siatero. URL: <http://kalushnews.city/read/events/2115/z-semi-tisyach-evreiv-kaluskogo-getto-vryatuvalos-simnadcysteru> 26.03.2018 (data zvernennia 26.03.2018).
6. Pahiria, O. Mistsia teroru na terytorii Ivano-Frankivshchyny, 1941–1944 rr. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=389> (data zvernennia 24.03.2018).
7. Tymchyshyn, B. Bernard Dichek: «Ne bulo zhodnoho dnia, shchob batko ne zghaduvav pro Kalush». URL: <http://vikna.if.ua/news/category/history/2018/01/27/80728/view> data zvernennia 24.03.2018).
8. Fedunyshyn, Yu. Taiemnytsia kaluskykh shkolyariv: rozstril u 1943 rotsi. URL: <http://report.if.ua/socium/tayemnytsya-kaluskykh-shkolyariv-rozstril-u-1943-roci/> (data zvernennia 24.03.2018).
9. Khonyhsman, Ya. Yudenraty v Zapadnoi Ukrainy. URL: http://kalusz.io.ua/s412950/yakov_honigsman_yudenraty_v_zapadnoy_ukraine (data zvernennia 07.07.2018).
10. Charnetskyi, Ya. Yevreyskyi Kalush. URL: <http://vikna.if.ua/blog/author/10/74543/view> (data zvernennia 24.03.2018).
11. Shynkar, Yu.S., Doronina, O.R. (2014). Istoriia yevreiskoi hromady Kalusha na tli etnichnoi tolerantnosti [The history of the Jewish community of Kalush against the background of ethnic tolerance]. Robota Maloi akademii nauk, Kalush. [in Ukrainian]
12. Iashan, V. (1989). Pid brunatnym chobotom [Under a brown boot] . Toronto. [in Canadian]

CRIMES OF THE NAZI GERMANY IN KALUSH (1941–1944)

Sergiy ADAMOBYCH

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Department of Theory and History of State and Law,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: s.adamovych@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4236-741X

The article analyses in detail the malfeasant activity of the Nazi regime against the Jewish and Ukrainian populations on the territory of the town of Kalush and Kalush District during the Second World War, which is qualified by international legal

organizations as crimes against humanity. The author, based on the materials of the archive of the Security Service of Ukraine in Ivano-Frankivsk Region, the State Archive of Ivano-Frankivsk Region, reminiscences of victims of the Nazi repressions and studies of ethnographers, monitors the chronology, forms and methods by which the Nazis exterminated the Jewish population of the town and the region. On the concrete examples of the destruction of Kalush and Kalush District Jews, the inhumanity of the Nazi totalitarian regime was demonstrated in the article.

In addition to a description of the destruction of the Jewish population, the study analysed in detail the struggle against the Nazis of young Ukrainian nationalists who were studying at the Kalush Trade School, their arrest by the Gestapo, the course of the investigation and execution of boys. The participation of the trade school students in the underground was another example of the selfless struggle of the Organization of Ukrainian Nationalists against Hitler's Germany.

The author explains the role and significance of degraded collaborationists from the Nazi criminal police in the destruction of the civilian population, as well as the search for them in the post-war period by the Soviet secret services and the criminal responsibility of the perpetrators. A special attention in the scientific article is devoted to the search for places of crimes of the Nazis and their servants, which today would have to work as places of memory to prevent future coming to power of anti-human totalitarian regimes.

Keywords: *Nazis, collaborationist, criminal police, criminal file, shooting, ghetto, Judenrat, Jews, Ukrainian nationalists, Gestapo, Organization of Ukrainian nationalists.*

*Статтю подано до редколегії 30.11.2018.
Статтю рекомендував до друку доктор історичних наук,
професор Микола Кузутяк.*

**СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНА ПАРАДИГМА
БІОЕКОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ГІРСЬКОГО ЛІСІВНИЦТВА
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ**

Микола ЧЕРНЯВСЬКИЙ

кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри екології,
Національний лісотехнічний університет України
(Україна, Львів).
E-mail: mt41251@gmail.com

Тарас ПАРПАН

кандидат біологічних наук,
завідуючий лабораторії екології та захисту лісу
Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва
ім. П.С. Пастернака (Україна, Івано-Франківськ).
E-mail: tarasparpan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8459-0479

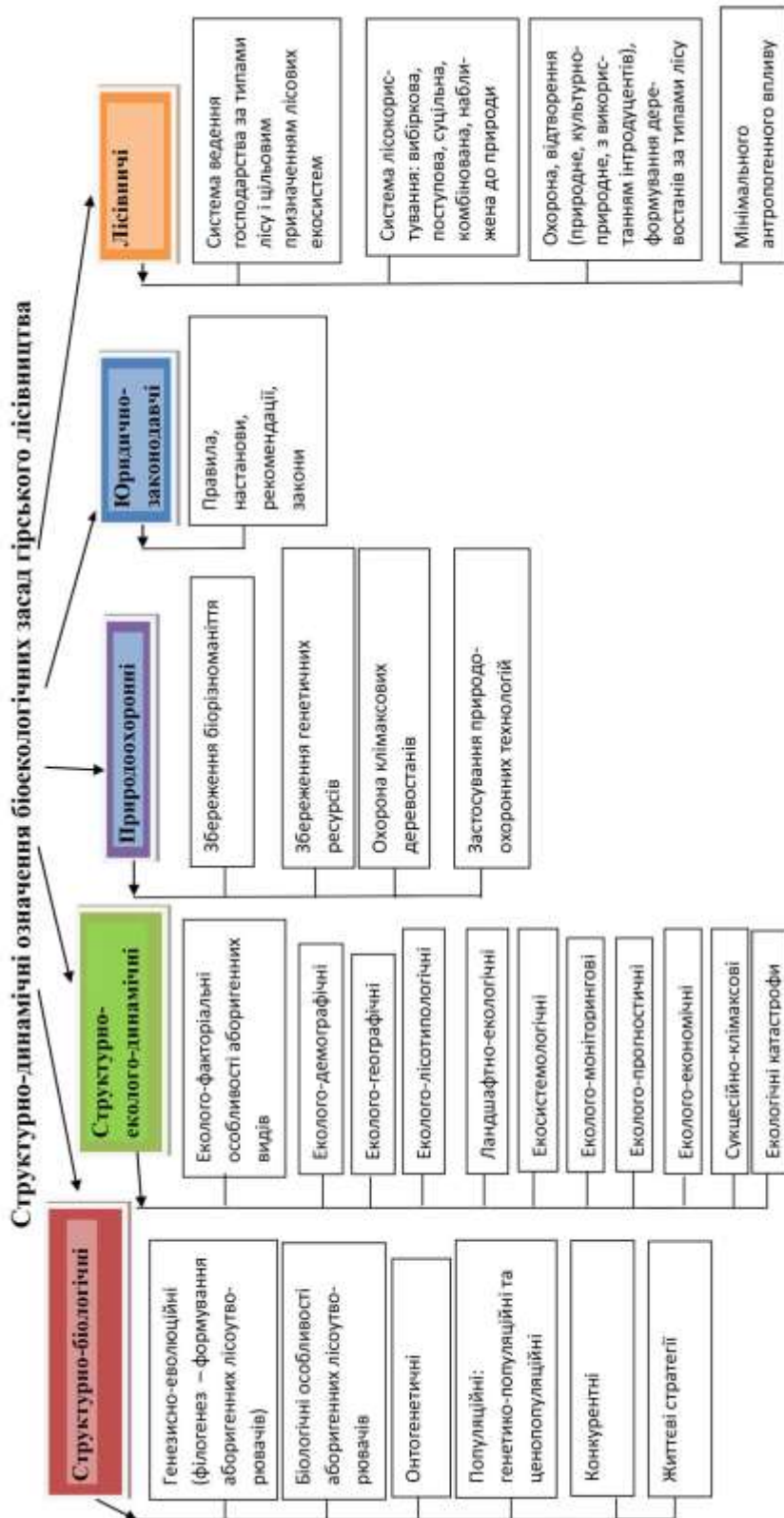
В статті викладені структурно-динамічні складові біоекологічних засад гірського лісівництва та їх алгоритм-схема. Вони націлюють на зміну стратегічного значення лісових екосистем щодо переходу від ресурсного (передовсім споживацького) до природоохоронного.

***Ключові слова:** парадигма, біоекологічні засади, структура, динаміка, гірське лісівництво, Українські Карпати.*

Постановка проблеми. Структурно-динамічна парадигма впливає із означення лісівництва як науки [1], основних форм динаміки рослинності [2], вчення Комарова про означення виду [3] та запропонованої концептуальної алгоритм-схеми (див. рис.).

Довготермінове споживацьке використання лісів Карпат шляхом проведення суцільних рубок привело до зміни їх вікової, видової та просторової структури, зміни природних корінних деревостанів на похідні смеречники, які за останні два десятиріччя всихають на значних за площею територіях. Такі антропогенно-природні зміни спричинили порушення і виникнення екологічних катаклізмів (повеней, вітровалів та масштабних всихань смерекових деревостанів). Тому актуальною проблемою сьогодення є відновлення стабільності лісових екосистем, їх охорони та раціонального використання на популяційних та екологічних засадах [4, 5].

Виклад основного матеріалу. Парадигма структурно-динамічних біоекологічних засад лісівництва обумовлює необхідність переходу від сучасного сировинно-ресурсного до природоохоронного лісівництва. Парадигма включає структурно-біологічні, структурно-екологічні, природоохоронні, юридично-законодавчі і практичні лісівничі підходи (див. рис.).

Концептуальна структурно-динамічна алгоритм-схема біоекологічних засад гірського лісівництва Українських Карпат

Висновки та перспективи подальших досліджень. Пропоновану парадигму і алгоритм-схему пропонуємо врахувати при проведенні наукових досліджень в гірських лісах Українських Карпат, при розробці нормативних документів, змін у лісовому законодавстві та в практичному використанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубець М.А. Основи відновлення функціональної суті Карпатських лісів. Львів : Компанія «Манускрипт», 2016. 144 с.
2. Миркин Б. М., Наумова Л. Г., Соломещ А. И. Современная наука о растительности : учебник. Москва : Логос, 2001. 264 с.
3. Заячук В. Я. Дендрологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Національний лісотехнічний університет України. Львів : Априорі, 2008. 656 с.
4. Парпан Т. В. Популяційні принципи дослідження лісів Українських Карпат і прогноз їх вікової динаміки за умови зміни клімату. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Основні проблеми й тенденції подальшого розвитку лісового господарства в Українських Карпатах»*. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. С. 166–172.
5. Парпан В. І., Чернявський М. В., Ільчук В. М. Екологічні засади класифікації лісів України з врахуванням їх цільового призначення. *Екологія та ноосферологія*. К. 1997. Т. 3, № 1–2. С.16–25.

REFERENCES

1. Holubets, M. A. (2016). *Osnovy vidnovlennia funktsionalnoi suti Karpatskykh lisiv* [Fundamentals of Restoring the Functional Nature of the Carpathian Forests]. Lviv : Vyd-vo «Manuskrypt». [in Ukrainian]
2. Myrkyn, B. M., Naumova, L. H., Solomeshch, A. Y. (2001). *Sovremennaya nauka o rastytel'nosti* [Modern science of vegetation]: Uchebnyk. Moskva : Lohos. [in Russian]
3. Zaiachuk, V. Ia. (2008). *Dendrolohiia* [Dendrology] : pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Natsionalnyi lisotekhnichnyi universytet Ukrainy. Lviv: Apriori. [in Ukrainian]
4. Parpan, T.V. (2018). *Populiatsiini pryntsyipy doslidzhennia lisiv Ukrainykh Karpat i prohnozyikh vikovoi dynamiky zaumovy zminy klimatu* [Population principles of Ukrainian Carpathians forests research and forecast of their age dynamics under climate change conditions]. *Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Osnovni problemy y tendentsii podalshoho rozvytku lisovoho hospodarstva v Ukrainykh Karpatakh»*. Ivano-Frankivsk: NAIR. S. 166–172. [in Ukrainian]
5. Parpan, V. I., Cherniavskiy, M. V., Ilchuk, V. M. (1997). *Ekolohichni zasady klasyfikatsii lisiv Ukrainy z vrakhuvanniamy ikh tsilovoho pryznachennia* [Ecological principles of forest classification of Ukraine taking into account their intended purpose]. *Eklohiia ta noosferolohiia*, T. 3, № 1–2. Kyiv. S.16–25. [in Ukrainian]

**STRUCTURAL AND DYNAMIC PARADIGM OF BIOECOLOGICAL BASES
OF MOUNTAIN FORESTRY IN UKRAINIAN CARPATHIES**

Mukola CHERNIAVSKYI

*Candidate of agricultural sciences, Assistant Professor, Senior researcher
Department of ecology, National Forestry University of Ukraine
(Ukraine, Lviv).
E-mail: mt41251@gmail.com*

Taras PAPAN

*Candidate of biological sciences, Senior researcher
Department of ecology and forest protection
of Ukrainian Mountain Forestry Research Institute after P.S. Pasternak
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).
E-mail: tarasparpan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8459-0479*

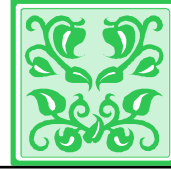
The structural and dynamic paradigm follows from the definition of forestry as a science, the main forms of vegetation dynamics, the study of the identification of species and the proposed conceptual algorithm scheme. It includes structural/biological, structural/ecological/dynamic, nature-oriented, legal/legislative and practical forestry approaches.

Structural and biological principles are based on genesis and evolutionary components, biological features of aboriginal forest-forming species, ontogenetic, population and competitive characteristics. Structural/ecological/dynamic principles are based on factorial, ecological and geographical, ecological and forest typological, landscape and ecological, ecological monitoring, ecological prognostic, succession and climax and components of environmental disasters. Nature-oriented principles are based on the biodiversity conservation, the protection of climax forest stands and the application of nature conservation technologies. Legal/legislative principles should be based on relevant rules, guidelines, recommendations and laws. Forestry approaches should be based on an adequate management system based on forest types and intended purpose of forest ecosystems, protection and reproduction (natural, using introduced tree species), formation of forest stands according to forest types and mandatory consideration of the minimum anthropogenic impact on forest ecosystems.

Long-term consumptive use of the Carpathian forests by conducting of clear fellings led to a change in their age, species and spatial structure, substituting of natural indigenous forest stands to spruce forest derivatives, which over the past two decades have been drying up over large areas. Such anthropogenic and natural changes resulted in disturbance and appearance of environmental disasters (floods, windbreaks and large-scale drying up of fir forest stands). Therefore, the current issue of the present is the restoration of the stability of forest ecosystems, their protection and rational use according to population and ecological principles. The presented paradigm and algorithm scheme is proposed to take into account when conducting scientific researches in the mountain forests of the Ukrainian Carpathians, when formulating regulatory documents, in case of changes in forest legislation and in practical use.

Keywords: *paradigm, bioecological principles, structure, dynamics, mountain forestry, Ukrainian Carpathians.*

*Статтю подано до редколегії 7.12.2018.
Статтю рекомендував до друку доктор економічних наук,
професор Михайло Романюк.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.232-246

УДК 7.071: 351.854

**ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ БАНДУРИСТІВ
У МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (20–30 рр. ХХ ст.)
ЯК ПРООБРАЗ НАЦІОНАЛЬНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
ІНСТИТУЦІЙ**

Віолетта ДУТЧАК

*доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри музичної україністики та
народно-інструментального мистецтва
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).
E-mail: violetta.dutchak@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6050-4698*

У статті розглядаються засади і напрями культурно-мистецької праці бандуристів-емігрантів міжвоєнних десятиліть у Чехословаччині. Відзначено мотивацію, історію заснування, членство, структурування, територіальну дислокацію, ідейну та естетичну платформу, перебіг та динаміку функціонування товариства «Кобзар» у Празі і Подєбрадах. На архівних матеріалах проаналізовано статут, культурно-організаційну, навчальну, публіцистичну, нотно-видавничу і концертну діяльність товариства. Окремо розглядається зміст документації організації, спрямований на національне музичне виховання. Підкреслено формування сольного та ансамблевого напрямів у бандурному мистецтві зарубіжжя. Напрями праці і творчі здобутки товариства «Кобзар» розглядаються у контексті загальної культурно-мистецької діяльності української еміграції в Європі.

Представлено характеристики організації в історичній динаміці. Статут, структура та функції товариства визначені як первинна форма, прообраз сучасних національних соціокультурних інституцій та музично-мистецьких навчальних форм.

Підкреслено значення першого нотного видання для бандури «Наша пісня» (Прага, 1926 р.). Окремо визначено характер і зміст мистецької практики (організаційної, концертної, навчально-методичної, видавничої) Михайла Теліги, Василя Ємця, Модеста Левицького та ін. у справі популяризації бандурного мистецтва в зарубіжжі та пропаганди національної музичної культури.

Ключові слова: бандурне мистецтво; еміграція; міжвоєнна Чехословаччина; товариство «Кобзар»; соціокультурні інституції; М. Теліга; В. Ємець; М. Левицький.

Актуальність та мета статті. Масові еміграційні процеси з України почалися ще з кінця XIX ст. У контексті чотирьох еміграційних хвиль відбувалося творення компактних діаспорних поселень українців у багатьох країнах світу. Вони різнилися за соціальним статусом, ступенем організованості, пріоритетними напрямками діяльності. Проте незмінною завжди була культурно-мистецька складова праці українських осередків за кордоном, що своєю метою ставила збереження надбань національної спадщини.

Бандурне мистецтво української діаспори – складна й багатоаспектна система з численними компонентами, що формувалися упродовж XX – початку XXI ст. Вони зумовлювалися як суспільно-політичними, ідеологічними, так і культурно-мистецькими чинниками. Відмінності у територіальних осередках і часових періодах розвитку спостерігалися упродовж всієї історії розвитку бандурного мистецтва за кордоном. Одним з перших яскравих проявів діяльності бандуристів у зарубіжжі стали міжвоєнні десятиліття у Західній Європі, зокрема у Чехословаччині (20–30 рр. XX ст.). Їх праця стала виразним прикладом не лише збереження, але й примноження здобутків національного мистецтва. Цьому сприяли загальний високий соціальний статус еміграції, їх організованість та сприятливі умови, надані урядом Чехословаччини, і, зокрема, тодішнього президента Т. Масарика.

Здобутки українців у Чехословаччині міжвоєнних десятиліть більшою мірою проаналізовані стосовно національно-виховних напрямів – роботи С. Наріжного [9; 10], візуально-пластичних мистецтв (роботи О. Пеленської [11], загального музичного характеру – у дослідженнях О. Мартиненко [7]. Бандурне мистецтво означеного періоду частково висвітлене у статтях В. Мішалова [8], Н. Чернецької [15], дисертаціях Г. Карась [6], О. Мартиненко [7], статтях і монографії автора публікації [2–4]. Проте актуальною й доцільною залишається потреба комплексного аналізу діяльності бандуристів у Чехословаччині міжвоєнного періоду, об'єднаних під егідою товариства «Кобзар», в контексті динаміки українських соціокультурних інституцій діаспори, що й становить **мету статті**.

Методологічним підґрунтям роботи стали дослідження С. Волкова [1], Г. Романенко та В. Шейка [12] стосовно еволюції розвитку творчих та культурно-мистецьких організацій.

Новизну статті визначає введення до наукового обігу аналізу історичної динаміки організацій бандуристів в Україні та українському зарубіжжі – від кобзарських цехів (братств) до створення світських бандурних товариств як соціо-культурних інституцій, використання матеріалів України та Чехії.

Виклад основного тексту. У 20-их рр. XX ст. у Чехословаччині активізується українське культурне життя, зокрема, і в галузі бандурного мистецтва. Головним його пропагандистом стає новостворене «Товариство «Кобзар» в Празі», що ставило своєю метою «плекання українських пісень, дум та гру на бандурі» [13]. Воно було засноване влітку 1923 р. при

Українській академічній громаді. Очолив товариство «Кобзар» професор Григорій Омельченко, до нього також входили активісти – письменник Іван Паливода, лікар Модест Левицький, а також Микола Павлічук, Іван Форостенко, Кость Могила, Пилип Терпило (усього засновниками виступили 12 учасників) [18].

Товариство «Кобзар» стало першим в історії академічної бандури соціо-культурним об'єднанням в українському середовищі країн Західної Європи, фактично прототипом сучасних творчих спілок і, зокрема, Національної спілки кобзарів України, яка була заснована в 1996 р.

Ймовірно, що в основі ідеї створення офіційного товариства був зразок регіональних кобзарських братств-цехів ХІХ ст., що діяли на території Полтавщини, Чернігівщини та Харківщини, мали визначену територію функціонування, статут, офіційну верхівку, регламент внутрішнього ієрархічного підпорядкування, затверджені репертуарні норми тощо.

Початок ХХ ст. в Україні був позначений виразними тенденціями надання національного характеру більшості як громадських, так і мистецьких інституцій. Проте, створення кобзарських (бандурних) організацій чи мистецьких шкіл мало лише одиничні непрямої випадки, більшість навчальних центрів бандури переважно завжди були орієнтованими на початкове навчання: Музично-драматична школа М. Лисенка в Києві (1906–1908), Кобзарська школа гри на бандурі М. Богуславського та В. Ємця в Катеринодарі (1913–1915, Росія); школа товариства «Кобзар» під керівництвом В. Шевченка в Москві (1911–1914, Росія).

Відповідно лише починають видаватися підручники і самовчителі гри на бандурі з нотним музичним матеріалом: «Підручник гри на бандурі» Гната Хоткевича (Львів, 1909), «Школа гри на бандурі на 27 струн» Василя Шевченка (Москва, 1913), «Самонавчитель гри на кобзі (бандурі) Василя Овчинникова» (Москва, 1913), «Школа гри на бандурі» Михайла Домонтовича (Одеса, 1914). Звісно, ці навчально-освітні тенденції були зафіксовані й перенесені в еміграційне середовище.

Слід зауважити також, що більшість організацій української еміграції в Чехословаччині мали національну українську орієнтацію, проте відображали регіональну і соціальну розмежованість її представників, ставили перед собою політичні, ідеологічні, культурно-мистецькі, ціннісно-виховні завдання.

Передувало створенню товариства «Кобзар» зібрання представників декількох провідних українських організацій у Празі: Українського Вільного Університету, Українського Громадського Комітету, Громади Кубанців, Громади студентів-емігрантів з Великої України, Союзу студентів з північно-західних земель України, Українського Академічного Хору, Союзу Відродження українського студентства, Кубанської Академічної спілки, «Черемоша», Товариства «Рілля», Драгоманівської громади, Товариства «Громада», Української Академічної Громади і Української скаутської організації, які 15 червня 1923 р. постановили заснувати «Гурток поширення гри на бандурі серед українського громадянства». Тимчасова управа

гуртка звернулася із закликом до «Громадян Земель українських», в якому зауважувала:

«Із всієї Української еміграції ми, котрі попали в Чехословаччину, є в найбільше сприятливих умовах; нашого існування не можна навіть порівнювати з тим, як бідують наші брати в других державах Європи. (...)»

Національна вихованість мусить бути ОДНИМ ІЗ ГОЛОВНИХ НАШИХ ЗАВДАНЬ, бо історія учить, що самостійне існування може добути тільки той нарід, котрий з'ясував собі свої окремі прикмети від других націй.

Таким чином, все те, що являється відмінними рисами нашого народу, ми повинні плекати й культивувати.

Не будемо тут перелічувати, які взагалі духовні скарби має український народ – укажемо лише на один, який примушені признати навіть наші вороги – це наша пісня, наша дума.

Цей духовний скарб наша нація змогла зберегти ПЕРЕВАЖНО завдяки українському національному музичному інструментові – БАНДУРИ¹ [19].

Члени товариства вважали бандуру інструментом, яка в складних історичних умовах як у кожної особи зокрема, так і в громадськості загалом «викликала чисті сльози лицарського зворушення, що підносить людину над миттєвою марністю», а її поширення охоплювало як поважні («гетьманські») верстви, так і загал населення [19]. Бандура розглядалася правлінням Товариства як інструмент з репертуаром близьким і зрозумілим кожному українцю: «Ніщо так не підвищує чоловіка, як поезія, пісня, музика, і коли Ви хочете служити своєму народові – Ви повинні це робити з найбільш зрозумілого для народа боку» [19]. Саме освоєння бандури, за задумом управи товариства, повинно було стати місією кожного свідомого українського громадянина в еміграції: «Коли Ви думаєте (а ВИ ПОВИННІ про це думати) працювати на полі своєї рідної культури, то Ви повинні вчитись грати на бандурі» [19].

За планами ініціаторів товариства, кожен міг долучитися до здійснення мети гуртка різними шляхами:

1. Хто бажає вчитись грати – той мусить зголоситись;
2. Хто з різних причин не може вчитись грати – хай допоможе своєю копійкою;
3. Хто не може допомогти грошми – хай словом популяризує мету нашого гуртка» [19].

Управа розробила план, згідно з яким передбачалося відкрити школу гри на бандурі і запросити інструктора, придбати декілька бандур, здійснити видання нот для навчання.

Члени гуртка згідно зі статутом поділялися на дійсних, почесних і співчуваючих. «Управа не закриває очей на те, що здійснення мети з гро-

¹ Правопис оригіналу збережено.

шового боку дуже тяжке, але вона твердо вірить, що при напруженні сил всіх співчуваючих, вона поборе цю перепону» [19].

Проблему фінансування управа розглядала оптимістично, покладаючи надію на «СТАРШЕ ГРОМАДЯНСТВО: до сього часу воно відкрило Український Університет, Господарську Академію, Вищий Педагогічний Інститут, закладає Український Видавничий Фонд і т. д. ... Це праця нашого старого громадянства для нас, і через це ми твердо віримо, що і в цій справі воно відгукнеться на наш голос і допоможе нам своїм авторитетом і енергією» [19].

Як засвідчують документи Листа Управі Українського Громадського комітету в Празі від Українського Товариства «Кобзар» від 18 липня 1923 р., був складений чіткий фінансовий і організаційно-технічний план діяльності. За рахунок добровільних пожертв учасників (650 крон) планувалося розробити, надрукувати й юридично затвердити Статут, логотип для документації і печатку Товариства.

Стосовно обладнання майстерні для виробництва бандур, яка б могла забезпечити інструментами бажаючих, то Товариство «Кобзар» звернулося до управи Українського Громадського комітету з проханням позичити 3000 крон на термін 10–12 місяців. Кошторис на купівлю матеріалів для шести бандур, що складав 1800 крон, свідчить, що інструмент мав 25 металевих кілків та 40 дерев'яних, 10 басів, решта – приструнки [20].

У зверненні до Міністерства Закордонних справ Чехословацької Республіки Товариство було представлено текст Статуту, пояснюючу записку і протокол зборів Товариства.

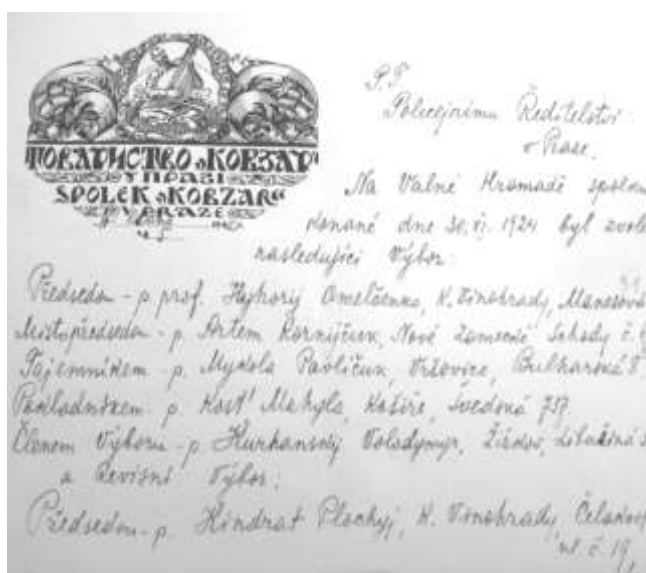
У пояснюючій записці, зокрема, було зауважена коротка історія походження бандури, значення кобзарства і кобзарського репертуару для минулого і сучасності: «Кобзарі були будителями національного почуття пригнобленого українського народу, спопуляризували козацькі думи і заховали їх від забуття навіть після упадку козацтва, через пильну панщинної неволі і тисків рідного слова перенесли до наших часів цей культурний скарб, з якого і нинішні покоління можуть черпати духовну силу для відбудови Української Держави (...). Про велике значення української пісні, думи, бандури та кобзарів присвятили свої праці біля 200 авторів. Все вищесказане спонукає нас почасти свій час присвятити праці в напрямку поширення гри на бандурі серед українського громадянства» [19].

У листі до Міністерства Закордонних справ Чехословацької Республіки, ініціатори зауважували, що твердо вірять, що затвердження статуту «Товариство «Кобзар» в Празі» дасть нам формальну можливість для більшого розвинення сил в напрямку здійснення мети Товариства» [19].

Правління Товариства запросило до викладання гри на бандурі й організації ансамблю Василя Ємця (1890–1962) – відомого слобожанського бандуриста, соліста-віртуоза, засновника і керівника першої капели бандуристів (Київ, 1918 р.), автора першої надрукованої в Західній Європі тематичної книги про народних співців «Кобза і кобзарі» (Берлін, 1922) [5].

Управа товариства «Кобзар» (Прага):
І. Паливода, М. Павлічук, І. Хворостенко, П. Терпило, Г. Омельченко (голова)

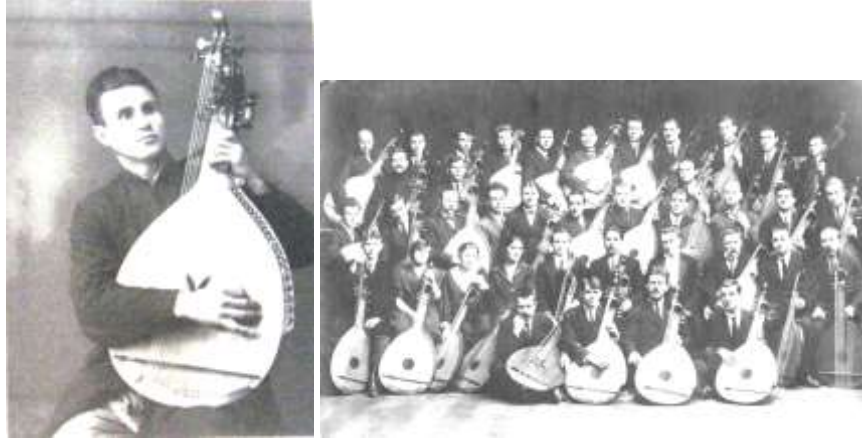

Документи з логотипом Товариства «Кобзар» в Празі»

Вивчали в Чехословаччині гру на бандурі понад 60 бандуристів із різних соціальних верств, серед яких викладачі та студенти українських навчальних закладів, зокрема Українського Вільного університету, Українського Вищого педагогічного інституту (Прага), Української господарської академії (Подебради) та ін. [14]. Численні архівні світлини цього періоду засвідчують популярність бандури серед української еміграції Чехословаччини [14].

У Відомостях про членів товариства була інформація про дійсних членів, які походили з різних регіонів України (Київщини – 8, Кубані – 6, Полтавщини – 5, Чернігівщини – 4, Волині – 4, Галичини – 3, Буковини – 3, Поділля, Харківщини, Херсонщини, Катеринославщини – по 2). Більшість членів – 31, знали теорію музики і нотну грамоту, вміли співати, грати на

музичних інструментах – 34, з них на бандурі – 4, решта – на гітарі, мандоліні, роялі, скрипці, лірі, духових інструментах. У товаристві було 3 власники бандур, 30 виявили бажання отримати інструменти в особисте користування. Вокальні дані учасників свідчили про наявність у товаристві двох жінок (сопрано і контральто), решта – чоловіків [14].

Василь Ємець Капела бандуристів у Празі, 1923 р.

Опитування учасників зафіксувало їх кобзарський слухацький досвід: більшість учасників чули гру В. Ємця, решта – бандуристів Д. Щербину, Г. Омельченка, Т. Пархоменка, Г. Хоткевича, Ф. Діброву, М. Домонтовича, М. Кравченка, О. Корнієвського, І. Кучугуру-Кучеренка, К. Безщасного та ін. Ці факти засвідчують практичний інтерес виконавців до інструмента.

13 вересня 1924 р. у Празі, в студентському будинку, відбувся концерт учасників Української кобзарської капели під керуванням В. Ємця. Після вступного слова керівника були виконані твори солістами І. Хворостенком, М. Жирковим, М. Телігою, Р. Заворським, самим В. Ємцем та зведеною Капелою.

Ансамблевий репертуар охоплював різнохарактерні твори духовні («Нема в світі правди»), історичні («Ой, Морозе, Морозенку»), жартівливі («Кину кужіль на полицю», «Ой, що ж то за шум учинився», «Ой, за гаєм, гаєм»), інструментальний гопак [8, 101].

Паралельно В. Ємець веде й клас бандури при товаристві «Кобзар» в Українській господарській академії м. Подєбради, де також організовує ансамблеві колективи. До подєбрадського товариства «Кобзар» у 1925–1926 рр., яке очолював Модест Левицький, пізніше долучається і його колега по Київській капелі, кубанець Михайло Теліга. Проте за браком коштів товариство й капела проіснували недовго, стверджує С. Наріжний [9, 54].

До празького періоду належать публікації В. Ємця в чеських часописах, де він пропагує бандуру та виконавців на ній. Статті «Кобза-бандура», надруковані в празькому виданні «Hudební vuchova» («Музичне

виховання»), становлять вибрані уривки з його раніше виданої книги «Кобза і кобзарі». В інших він описує бандуру, здійснює аналіз діяльності найвідомішого кобзаря Остапа Вересая, його репертуар. У статті «Кобза-бандура – український народний інструмент» автор, зокрема, коротко описуючи історію інструмента, акцентує на його національному характері, поширенні в різних соціальних верствах. Важливо, що він порівнює бандуру з народними інструментами інших етносів, підкреслюючи її місійну роль в історичній пам'яті українців, висловленні патріотичних почуттів. Ємець зауважує новітні риси бандурного мистецтва у ХХ ст., що проявилися у виконавстві – поширенні в зрячому, інтелігентному середовищі й ансамблевій формі. Особливо автор підкреслює роль Г. Хоткевича в популяризації новацій бандури, зауважує й досягнення празьких бандуристів [2, 82–83].

Перебуваючи в Чехословаччині, В. Ємець паралельно провів більше 40 гастрольних виступів по містах Закарпаття (Пряшів, Хуст, Мукачеве, Ясіня, Тячів та ін.).

Модест Левицький (1866–1932) – перший очільник товариства «Кобзар» у Подєбрадах, філолог за освітою, викладач української мови й літератури та практикуючий лікар в Українській господарській академії також сприяв активній популяризації бандури серед емігрантів.

Бандуристи товариства «Кобзар» у Подєбрадах
(М. Левицький – у нижньому ряду третій зліва, В. Ємець – четвертий)

Василь Ємець у спогадах про М. Левицького згадував: «...особливо було приємно бачити серед моїх учнів такого заслуженого українського діяча як д-р Модест Левицький, що, не зважаючи на свій вік (йому було тоді під шістьдесят років), одним з перших зголосився до науки і молодших потягнув за собою» [16]. До навчання гри на бандурі М. Левицький ставився досить відповідально. При його надмірній зайнятості (лікар, професор, письменник, журналіст, член різноманітних комісій та товариств) він

знаходив час вправлятися на інструменті. Він був одним з найуважніших та найдопитливіших учнів, часто першим приходив на заняття і вболівав, що на лекції було мало присутніх. За кількомісячний курс навчання сповна оволодіти інструментом було неможливо, отже і М. Левицький не міг стати віртуозом за короткий час та ще й у свій поважний вік, але він постійно удосконалював гру на інструменті [16]. Пізніше М. Левицький сприяв активізації і розвитку бандурного мистецтва на Волині, написав декілька вокально-інструментальних композицій в супроводі бандури, створив перший в регіоні ансамбль бандуристів, зніціював виготовлення інструментів [16].

Важливу роль в діяльності товариства «Кобзар» відіграв і заступник Василя Ємця з 1924 р. Михайло Теліга (1900–1942). М. Теліга – кубанський козак, бандурист, ад'ютант Симона Петлюри, старшина армії Української народної республіки. Його виконавський стиль формувался на перетині кобзарських традицій Кубані, стилевих ознак харківської школи бандуристів та власної концертної практики. Він стає автором багатьох композицій для навчання учнів на бандурі, що пізніше були упорядковані в окреме видання [2, с. 87–88].

У Подєбрадах Теліга брав активну участь в ансамблі бандуристів, про квінтет з його участю та про бандуру як національний інструмент українців опублікувала матеріали англійською мовою Студентська громада Чехословаччини у «Короткому довіднику про Україну та українських студентів» [17].

Михайло Теліга

Бандуристи Товариства «Кобзар» (м. Подєбради)

У лютому 1926 р. виходить друком збірник нот для бандури під назвою «Наша Пісня – збірник українських народніх дум і пісень з проводом бандури – Збірник перший – Видання Товариства Кобзар – Прага». Це був перший в історії бандурного мистецтва друкований нотний збірник для бандури. (Зауважимо, що в той час Україні були надруковані окремими нотними випусками лише кілька творів Г. Хоткевича, а репертуарні збір-

ники для бандури були видані аж у повоєнні 50-ті рр., що було зумовлено поступовим введенням бандури до державної системи мистецьких закладів освіти).

Видання «Наша пісня» було спричинене величезним зацікавленням і популярністю інструмента серед українських емігрантів. У збірнику на 24 сторінках було вміщено 12 творів. Передмова містила звернення упорядників – членів товариства «Кобзар» у Празі¹:

«Випускаємо в світ цю збірку й надіємося, що певна, хоч може й невелика частина нашого громадянства радо її увітає, як першу збірку п'єс для бандури. Недохват, майже повна відсутність грошових засобів заборонила нам видати цю збірку ширшою й краще опрацьованою. Напевно

¹ Правопис оригіналу збережено.

знайдуться хиби, як технічного, так і естетичного характеру, але шановні читачі вибачать нам це пам'ятаючи, що ця праця, хоч і дуже невелика – була для нас дуже тяжка й за недохватом працівників не можна було всіх хиб передбачити й уникнути. Надіємось, що прийде змога видати другий збірник і на підставі дотеперішнього досвіду і зауважень шановних читачів, котрі приймемо з подякою – віримо, що той другий збірник нам вдасться зробити більш відповідаючим потребам наших бандуристів і всіх, кохаючих нашу пісню» [11, 2].

Збірник містив вокально-інструментальні й інструментальні твори. Композиції побудовані на українському фольклорному матеріалі, всі обробки підтверджувалися авторством учасників товариства «Кобзар» (М. Теліги, К. Могили, П. Заворицького). Слід зауважити, що пісні подавалися лише з підтекстовкою до інструментального варіанта (один-два куплети), а подальший перелік слів не додавався, вочевидь, як для економії друкованого місця, так і в надії, що вміщені у виданні пісні відомі широкому загалу.

Видання за змістом охоплювало вокально-інструментальні («Ой на горі там жінці жнуть», «Гей, видно село», «Про Максима Залізняка», «Тарасова ніч», «Про смерть козака», «Вийди, Грицю, на улицю») й інструментальні обробки М. Теліги («Виклик», «Запорозький марш», «Кужель», «Козак»), а також П. Заворицького «Ой на горі вогонь горить» (вокально-інструментальний твір) і К. Могили («І шумить, і гуде» – інструментальна п'еса).

Учасники товариства «Кобзар» використовували інструментарій аналогічний бандурі Василя Ємця зразка моделі Антона Паплинського: діатонічний звукоряд з 12-ма басами (4 – контрабаси та 8 басів, з двома головками на грифі) і 22 приструнками (на металевих кілках). Бандури виготовлялися майстрами в Чехословаччині Франтішеком Ганнавальдом (Шенбах), Григорієм Довженком (Прага), студентом Української Господарської академії І. Романченком (Подебради), Олександром Дуткою та Петром Непокіпним (Братислава).

Михайло Теліга виступав не лише як соліст, а і як учасник кількох ансамблів, зокрема квінтету, а також Другої празької капели під керівництвом В. Ємця.

Після від'їзду В. Ємця в 1927 р. із сольними концертами у Бельгію та Францію, а з 1929 р. у Північну Америку (США), де він пізніше і залишається, М. Теліга залишається в Празі й Подебрадах найавторитетнішим виконавцем і далі викладає гру на бандурі (до 1929 р.).

Програмки того часу засвідчують не тільки концертну активність Теліги, а і його популярність (свята Злуки, шевченківські концерти, вечори української пісні, мистецькі акції кубанської громади, вечірки-вечорниці, жалібні академії на вшанування С. Петлюри, Є. Чикаленка та ін.).

1929 року Михайло Теліга завершує вищі студії, отримує фах інженера-лісівника і переїздить з дружиною до Польщі, де продовжує концертувати з бандурою.

Висновки. Таким чином, бандурні навчальні студії і виконавство в Чехословаччині охоплюють період 20-тих рр. ХХ ст. Їх активізація пов'я-

зана із створенням та діяльністю соціокультурних інституцій – організацій «Кобзар» в Празі й Подєбрадах. Члени товариств ініціювали створення майстерень з виготовлення бандур, організували періодичні навчальні курси (на платній основі), видали перший в історії бандурного мистецтва друкований збірник «Наша пісня» (1926 р.), сприяли виконавській діяльності бандуристів на концертах перед українськими емігрантами та місцевою громадськістю.

Товариства «Кобзар» у Празі й Подєбрадах були офіційно зареєстрованими Міністерством юстиції Чехословаччини, діяли в межах затвердженого статуту, розробили свій логотип, вели документальне діловодство (протоколи засідань правління, зборів, фінансові розрахунки), співпрацювали з іншими громадськими і суспільними українськими організаціями в еміграції.

Діяльність бандурних товариств у Чехословаччині щільно пов'язана з яскравими постатями митців – Василем Ємцем, Михайлом Телігою, Модестом Левицьким та ін. З кінця 20-тих і упродовж 30-тих рр. представники товариств «Кобзар» у Празі й Подєбрадах продовжили свою індивідуальну, зокрема й мистецьку, діяльність у Франції, Латвії, Литві, Польщі, Канаді й США.

Завдання, які ставилися організаціями бандуристів в еміграції, були суголосними культурно-мистецьким тенденціям національного характеру періоду визвольних змагань початку ХХ ст. в Україні, стали прообразом сучасних соціокультурних об'єднань і національних творчих спілок.

Нотний збірник «Наша пісня», виданий у Празі став не лише першим репертуарним виданням бандуристів академічного спрямування, але й відобразив нові тенденції творення бандурного репертуару в ХХ ст., розвиток виконавської техніки, опору на фольклорні першоджерела.

Освітні тенденції навчання бандуристів Чехословаччини були збережені та використані представниками галицької бандурної школи Юрія Сінгалевича та волинськими бандуристами в 30–40-ві рр. ХХ ст., а також в повоєнні роки – бандуристами української діаспори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков С. Інституалізовані соціокультурні системи: регіональна специфіка та динаміка : монографія. Київ : Інститут культурології Академії мистецтв України, 2010. 248 с.
2. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ ст. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 488 с. + 72 іл.
3. Дутчак В. Василь Ємець: синтез бандурного мистецтва українських етнічних спільнот. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. № 17–18. Івано-Франківськ : Плай, 2009–2010. С. 3–15.
4. Дутчак В. Михайло Теліга: постать митця в контексті епохи. *Науковий вісник національної музичної академії України імені П. І. Чайковського : Виконавське музикознавство: методологія, теорія майстерності, інтерпретаційні аспекти*. В. 91 Київ : НМАУ, 2010. С. 250–262.
5. Ємець В. Кобза та Кобзарі. Берлін : Українське слово, 1923. 111 с. (Репринтне видання. Київ : Музична Україна, 1993. 111 с.).
6. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.

7. Мартиненко О. Музична діяльність української еміграції у міжвоєнне десятиліття в Чехословаччині (джерелознавчий аспект дослідження) : дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2001. 320 с.
8. Мішалов В. Бандура в еміграційних центрах у міжвоєнний період. *Karpacki Collage Artystyczny (Biuletyn)*. Przemyśl : Mytusa, 2005. С. 95–103.
9. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами (відп. ред. О. Купчинський). Львів ; Кент ; Острого, 2008. Ч. I. (2-ге вид., репринтне). 378 с.
10. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. Ч. II. 272 с.
11. Наша пісня – Збірник українських народних дум і пісень з проводом бандури. Збірник перший. Прага : Вид. т-ва «Кобзар», 1926. 24 с.
12. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині. Нью-Йорк-Прага, 2005. 222 с.
13. Романенко Г., Шейко В. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір : монографія. Київ : Інститут культурології Академії мистецтв України, 2008. 208 с.
14. Статут товариства «Кобзар» при Українській господарській академії в Подєбрадах / ЦДАВОВУ України. Ф. 3795. Оп. 5. Спр. 500. 4 арк.
15. Товариство «Кобзар» при Українській господарській академії в Подєбрадах / ЦДАВОВУ України. Ф. 3795. Оп. 5. Спр. 511. 7 арк.
16. Чернецька Н. Внесок Модеста Левицького у зародження бандурного мистецтва на Волині. *Минуле і сучасне Волині і Полісся. Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти* : науковий збірник. Вип. 60 : Матеріали волинської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження відомого українського письменника, педагога, державного і громадського діяча Модеста Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 грудня 2016 р. / упорядник А. Силюк. Луцьк, 2016. С. 61–64.
17. Handbook of concise informations on Ukrainia and ukrainian students. Praha ; Vrovice : Legiografia, 1926. 32 s. / Statni Usredni Archiv v Praze. Fond «Ukrajinski muzeum v Praze (1925–1948)». Karton 83.
18. Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918–1945 : bibliografie s biografickými údaji o autorech Trudy ruské, ukrajinské i beloruské emigrace, izdannyje v Československu v 1918–1945 : bibliografija s biografickými údaji o avtorach / bibliografii zpracovaly Zdeňka Rachůnková a Michaela Řeháková, biografická hesla zpracoval Jiří Vacek za spolupráce a redakce Z. Rachůnkové Vydání 1–3. Praha : Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna, 1996. Svazek 1. 424 s.; svazek 2. S. 425–850; svazek 3. S. 851–1472.
19. Statni Usredni Archiv v Praze. Fond Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace 1918–1945 (RUESO). Karton 6.
20. Statni Usredni Archiv v Praze. Fond «Ukrajinski muzeum v Praze (1925–1948)». Karton 90, 91, 97.

REFERENCES

1. Volkov, S. (2010). Instyualizovani sotsiokulturni systemy: rehionalna spetsyfica ta dynamika [Institutionalized socio-cultural systems: regional specificity and dynamics]: monohrafiia. Kyiv : Instytut kulturolohii Akademii mystetstv Ukrainy. 248 p. [In Ukrainian]
2. Dutchak, V. (2013). Bandurne mystetstvo ukrainskoho zarubizhzhia XX – pochatku XXI st. [Bandura art of Ukrainian foreign history XX – early XXI century]. Ivano-Frankivsk : Foliant. 488 p + 72 il. [In Ukrainian]
3. Dutchak, V. (2009–2010) Vasyl Yemets: syntez bandurnoho mystetstva ukrainskykh etnichnykh spilnot [Vasyl Yemets: synthesis of bandura art of Ukrainian

ethnic communities]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Mystetstvoznavstvo*. № 17–18. Ivano-Frankivsk : Play. P. 3–15. [In Ukrainian]

4. Dutchak, V. (2010). Mykhailo Teliha: postat myttsia v konteksti epokhy [Michael Teligha: The figure of the artist in the context of the era]. *Naukovyi visnyk natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P.I. Chaikovskoho : Vykonavske muzykoznavstvo: metodolohiia, teoriia maisternosti, interpretatsiini aspekty*. V. 91. Kyiv : NMAU. P. 250–262. [In Ukrainian].

5. Yemets, V. (1923). *Kobza ta Kobzari* [Kobza and kobzari]. Berlin : Ukrainske slovo. 111 s. (Reprintne vydannia (1993). Kyiv : Muzychna Ukraina. 111 s.). [In Ukrainian]

6. Karas, H. (2012). Muzychna kultura ukrainskoi diaspory u svitovomu chasoprostori XX stolittia [Musical culture of the Ukrainian diaspora in the world time space of the twentieth century]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Tipovit. 1164 p. [In Ukrainian]

7. Martynenko, O. Muzychna diialnist ukrainskoi emihratsii u mizhvoienne desiatylittia v Chekhoslovachchyni (dzhereloznavchyi aspekt doslidzhennia) [Musical activity of Ukrainian emigration in the interwar decade in Czechoslovakia (source study aspect of the research)]: dys. ... kand. mystetstvovnav. : 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». Kyiv, 2001. 320 s. [In Ukrainian].

8. Mishalow, V. (2005). Bandura v emihratsiinykh tsentrakh u mizhvoiennyi period [Bandura in emigration centers in the interwar period]. *Karpacki Collage Artystyczny (Biuletyn)*. Przemyśl : Mytusa. P. 95–103. [In Ukrainian].

9. Narizhnyi, S. (2008). Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymi viinamy (vidp. red. O. Kupchynskiyi). Lviv ; Kent ; Ostroh. Ch. I. (2-he vyd., reprintne). 378 s. [In Ukrainian].

10. Narizhnyi, S. (1999). Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii. 1919–1939. [Ukrainian emigration. Cultural Work of Ukrainian Emigration. 1919–1939]. Kyiv : Vyd-vo im. O. Telihi. Ch. II. 272 s. [In Ukrainian].

11. Nasha pisnia – Zbirnyk ukrainskykh narodnykh dum i pisen z provodom bandury (1926). Zbirnyk pershyi. Praha : Vyd. t-va «Kobzar». 24 s. [In Ukrainian]

12. Pelenska, O. (2005). Ukrainskyi portret na tli Prahy [Ukrainian portrait on the background of Prague]. *Ukrainske mystetske seredovyshe v mizhvoienii Chekhoslovachchyni*. Niu-York ; Praha. 222 s. [In Ukrainian]

13. Romanenko, H., Sheiko, V. (2008). Evoliutsiia khudozhnikh i literaturnykh obiednan Ukrainy: istoryko-kulturolohichni vymir [Evolution of the artistic and literary associations of Ukraine: historical and cultural dimensions] : monohrafiia. Kyiv : Instytut kulturolohii Akademii mystetstv Ukrainy. 208 p. [In Ukrainian]

14. Statut tovarystva «Kobzar» pry Ukrainskii hospodarskii akademii v Podiebradakh / TsDAVOVU Ukrainy. F. 3795. Op. 5. Spr. 500. 4 ark. [In Ukrainian].

15. Tovarystvo «Kobzar» pry Ukrainskii hospodarskii akademii v Podiebradakh / TsDAVOVU Ukrainy. F. 3795. Op. 5. Spr. 511. 7 ark. [In Ukrainian]

16. Chernetska, N. (2016). Vnesok Modesta Levytskoho u zarozhennia bandurnoho mystetstva na Volyni [The contribution of Modest Levytsky to the birth of bandura art in Volyn] / *Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Modest Levytskyi v istorii Ukrainy i Volyni ta problemy formuvannia intelektualnoi elity*. Naukovyi zbirnyk. Vypusk 60 : Materialy volynskoi naukovoï istoryko-kraieznavchoï konferentsii, pry sviachenoi 150-richchiu vid dnia narodzhennia vidomoho ukrainskoho pysmennyka, pedahoha, derzhavnogo i hromadskoho diiacha Modesta Levytskoho (1866–1932), m. Lutsk, 15–16 hrudnia 2016 r. Uporiadnyk A. Syliuk. Lutsk, 2016. P. 61–64. [In Ukrainian]

17. Handbook of concise informations on Ukraine and ukrainian students. – Praha ; Vrovice : Legiografia, 1926. 32 s. / Statni Usredni Archiv v Praze. Fond «Ukrainski muzeum v Praze (1925–1948)». Karton 83.

18. Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918–1945 : bibliografie s biografickými údaji o autorech Trudy russkoj, ukrainskoj i be-

lorusskoj emigracii, izdannyje v Českoslovakii v 1918–1945 : bibliografija s biografičeskimi dannymi ob avtorach / bibliografii zpracovaly Zdeňka Rachůnková a Michaela Řeháková, biografická hesla zpracoval Jiří Vacek za spolupráce a redakce Z. Rachůnkové Vydání 1–3. Praha : Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna, 1996. Svazek 1. 424 s.; svazek 2. S. 425–850; svazek 3. S. 851–1472.\

19. Statni Usredni Archiv v Praze. Fond Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace 1918–1945 (RUESO). Karton 6.

20. Statni Usredni Archiv v Praze. Fond «Ukrajinski muzeum v Praze (1925–1948)». Karton 90, 91, 97.

ACTIVITY OF UKRAINIAN BANDURA PLAYERS IN INTERWAR CZECHOSLOVAKIA (1920-1930) AS THE PROTOTYPE OF NATIONAL SOCIAL AND CULTURAL INSTITUTIONS

Violetta DUTCHAK

Doctor of Arts, professor,

*Head of the music ukrainistics
and folk instrumental art department,*

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

E-mail: violetta.dutchak@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6050-4698

This article deals with foundations and directions of cultural and artistic work of immigrant bandura players during the Chechoslovakia interwar period. The motivation, history of establishment, participation, structure, territorial dislocation, ideal and esthetic platforms, passing and dynamics of the functioning of «Kobzar» companionship in Prague and Podebrada are being pointed out. From the archives the status, cultural and organizing, educational, journalistic, music publishing, concerto activities are being analyzed. Separately, the contents of organization documents that are addressed on national and musical education are being reviewed. The formation of solo and ensemble directions in bandura art of overseas are being emphasized. The directions of work and artistic achievements of «Kobzar» companionship are being reviewed in the context of general cultural and artistic activities of Ukrainian immigration in Europe.

Comparative characteristics of organization in the historical dynamics are being defined. Regulations, structure and functions of the companionship are being defined as primary form, prototype of the modern national social and cultural institutions and artistic educational forms.

The importance of the first music publishing issue for bandura «Nasha Pijnja» (Prague, 1926). Separately, character and contents of artistic practice (organizational, concert, educational, publishing) of Mykhailo Teliga, Vasyl Yemets, Modest Levytskyi etc. in the case of bandura art popularization overseas and national musical culture propaganda are being defined.

Keywords: *bandura art, immigration, interwar Chechoslovakia, «Kobzar» companionship, social and cultural institutions, M. Teliga, V. Yemets, M. Levytsky.*

Статтю подано до редколегії 3.12.2018.

*Статтю рекомендував до друку доктор історичних наук,
професор Степан Борчук.*

DOI: 10.15330/ukrst.19.247-259

УДК 630.187

**РІЗЬБЯР МИКОЛА ГРЕПИНЯК І НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО
ГУЦУЛЬЩИНИ****Михайло ГНАТЮК***кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти
педагогічного факультету**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)**E-mail: mykhailo.hnatiuk@pu.if.ua**ORCID ID: 0000-0002-1468-6344*

Стаття висвітлює творчий шлях відомого майстра і художника Миколи Івановича Грепіняка. Нині він патріарх сухої різьби та інкрустації, найбільш досвідчений різьбяр на дереві і одночасно знавець народних промислів і ремесел на Гуцульщині. Його твори зберігаються в багатьох музеях України, приватних колекціях і за кордоном. Микола Іванович відомий численними публікаціями про творчість своїх земляків митців, успіхам яких щиро радіє. Член Національних спілок художників і майстрів народного мистецтва, автор нарисів і книг з народного мистецтва. Уродженець села Брустури на Гуцульщині – осередку народних художніх промислів: різьбярства, бондарства, художнього металу (мосяжництва), вишивки, писанкарства, виробів із сиру, з юних років став їх дослідником і популяризатором.

Значне місце в творчості М. Грепіняка посідають графічні твори, зокрема екслібриси. Це оригінальне мініатюрне мистецтво, а також живопис, як і скульптуру, майстер опановував самотужки, під впливом професійних художників Є. Сагайдачного, В. Гуза, Г. Масика. Особливо ефективними ставали поради мистецтвознавців Ірини Матасяк, О. Соломченка, фотографа Я. Дацюка та інших.

Значний доробок М. Грепіняка в оформленні місцевих храмів: виготовляв свічники, тетраподи, хрести на престольні, ручні і процесійні, патериці, скарбнички, рамки оздоблені сухою різьбою та інкрустацією.

Окремо відзначимо педагогічну діяльність майстра. Чимало його учнів обрали творчі професії, стали художниками, різьбярками, вчителями і загалом успішними людьми.

Ключові слова: *різьба на дереві, народні художні промисли, традиції, виставки, вироби, Гуцульщина, декоративно-прикладне мистецтво, край, майстри..*

Постановка проблеми. Гуцульський край здавна привертає увагу численних туристів мальовничою природою й своєрідністю народного мистецтва та архітектури. Традиційні художні промисли місцевих жителів відзначаються особливими формами, оздобленням й колоритом і для багатьох стали предметом зайнятості й джерелом заробітку. Одні проявили себе новаторськими рішеннями в ремеслах, інші здобувши професійну освіту стали художниками, дизайнерами, архітекторами. Але є серед них і ті, що займають особливе, почесне місце, як наприклад Микола Іванович Грепіняк з Верхнього Березова, що на Косівщині, якому 19 березня випов-

нилося 86 років. Член Національних спілок майстрів народного мистецтва і художників, ще недавно виготовляв високохудожні вироби з дерева, навчав власних дітей та учнів у школі і більше як пів століття висвітлював творчість своїх колег. Серед численної кількості нарисів привертають увагу дослідження творчості бондаря Івана Грималюка, різьбярів: Миколи Кіщука з Річки, подружжя Катерини і Василя Гасюків, родини Миклащуків, Петра Ткачука, Олекси Ванджурака, Миколи Габорака, прославлених мосяжників Дручківих, Дутчаків, Шмадюків, кераміка Василя Аронця, графіка Івана Пантелюка з Косова, художника Володимира Масика з Києва та багатьох інших.

Виклад основного матеріалу. Оцінку його багаторічним надбанням, правдиво і влучно дав свого часу визначний громадський і культурний діяч Косівщини, педагог Ігор Пелипейко. Рецензуючи нариси він

М. Грепін'як у власній майстерні. 1972.

зауважив, що Микола Іванович зосереджує основну увагу на мало-відомих фактах з життя та творчої індивідуальності наших горян і підкреслює їх унікальність масову обдарованість, а не лишень витворений вченими-мистецтвознавцями невеликий «іконостас» майстрів, радіє їхнім успіхам і відчуває щирю симпатію [2, 7].

Доктор мистецтвознавства Михайло Селівачов зараховує Миколу Грепін'яка до нового типу майстрів, які водночас є й активними дослідниками. Прагнення до новачії, експерименту виявилось у його зверненні до круглої скульптури, дрібної пластики на літературні сюжети, до інкрустованих портретів, а в 1960-ті рр. – до розробки оригінальної біжутерії – брошок, браслетів, намиста, нагрудних знаків [9, 107].

Його життєвий і творчий шлях висвітлювали: М. Аронець, В. Бабій, М. Бабій, В. Барвінок, О. Бондаренко, В. Білий, В. Венделовський, М. Гнатюк, А. Григорук, Я. Дацюк, Р. Зорич, О. Кратюк, І. Матасяк, І. Мисюк, О. Оленич, М. Петренко, Г. Поліщук, О. Соломченко, В. Стефюк, О. Хованець, Р. Чубатий, М. Яновський та інші. О. Соломченко опублікував одну із кращих статей «Життя прожито не марно» [13], де помістив його портрет і фотографію тарілки «Шевченко над Дніпром».

Здобутки М. Грепін'яка неодноразово висвітлювалися на сторінках

М. Грепін'як. Тарілка Пастух.
Точіння, суха різьба, інкрустація.
70-ті XX ст.

часопису березівських теренів «Голос краю», який редагував вчитель і краєзнавець, нажалі нині покійний Василь Ігнатюк. Микола Іванович ділився з ним творчими задумами, висвітлював актуальні проблеми розвитку промислів в регіоні. Окремий номер часопису присвячений 70-ти річчю майстра, де вміщена розширена автобіографія і світлини творчих робіт [1].

Микола Грепінняк народився в селі Брустури – одному із традиційних центрів народного мистецтва Гуцульщини, краю самобутньої художньої культури: різьбярства, вишивки, писанкарства, виробів зі шкіри, сиру. Батько, як і більшість родин в цьому регіоні, займався столярством і різьбярством, мати переважно вишивкою та писанкарством. А діти, яких

М. Грепінняк. Таріль «Мила розмова». Точіння, інкрустація. 1965.

було четверо, змалку привчалися до художніх ремесел: писали писанки, різьбили тарелі, шкатулки, допомагали в господарстві. Визначальне значення для майбутнього художника мала природа гуцульського краю, збережені самобутні традиції, звичаї та обряди, які й нині є об'єктом вивчення дослідників.

Навчатися у Брустурській школі, водночас і майструвати М. Грепінняк почав ще з 1941 року, а в повоєнні роки закінчив вісім класів вечірньої школи. Тяга до творчих професій, малювання, привела здібного юнака до Художньо-промислового училища в

Косові, але через брак здоров'я і складне матеріальне становище навчання прийшлося залишити і тільки 1968 року заочно здобути середню освіту. Проте життєві випробування не завадили працювати над різьбою, вивчати творчість інших – часто бути їхнім біографом і одночасно зростати самому. На життєвому і творчому шляху М. Грепінняка зустрічалися як досвідчені місцеві майстри, які ділилися секретами майстерності, так і визнані художники-педагоги: Є. Сагайдачний, В. Гуз, О. Соломченко та інші, які прихильно ставилися до його захоплення, підігрівали інтерес і навчали основ образотворчої грамоти, що на початках творчої праці є особливо необхідними. Спраглий до знань юнак крок за кроком опановував ази високого мистецтва і зростав у майстерності.

М. Грепінняк. Трійця. Точіння, інкрустація. 1964.

Село Брустури здавна відоме різьбярми і мосяжниками, де віками розвивалися й інші традиційні гуцульські промисли. В кінці XIX – першій половині XX століття тут проживали родини мосяжників: Іван Дручків, Дутчаки, Шмадюки, працювали столярні і різьбярські майстерні. Від І. Дручківа М. Гrepиняк записав цікаві факти з їх життя і творчості Луки Дутчака і його синів, вивчав технологію виготовлення виробів з металу різьбяр Федора Дручківа, котрий організував власну різьбярську майстерню. Наслідуючи О. Соломченка вивчав творчість визначного гуцульського інкрустатора, викладача Вишницької школи різьби на дереві і металевої орнаментики М. Мегединюка з с. Річки. Нині у М. Гrepиняка зберігається ручний хрест, свічник-трійця, тарілка цього визначного майстра. Ці та інші унікальні зразки на початках служили йому своєрідним посібником самостійного опанування технікою інкрустації.

Значно підтримував його у творчих пошуках і професійному рості місцевий різьбяр Петро Ткачук, який радив звернутися до художника і колекціонера Євгена Сагайдачного в Косові. В подальшому відвідини квартири митця стали приносити взаємну користь: Микола Іванович захопився малюнком і скульптурою, а той у свою чергу мав змогу вивчати народне мистецтво безпосередньо з першоджерел і формувати колекцію, яка і сьогодні зберігається в місцевому музеї. У його квартирі М. Гrepиняк не одноразово був свідком розмов про мистецтво, збереження культурної спадщини гуцулів, зустрічався з різьбярем Юрієм Корпанюком з Яворова, якого знімкував тощо. За порадами Є. Сагайдачного М. Гrepиняк опановував акварельний та олійний живопис, графіку, скульптуру малих форм та інше.

М. Гrepиняк. Шкатулка до ювілею М. Черемшини. Суха різьба, 1974

Тривалий час М. Гrepиняк підтримував творчі контакти із науковими працівниками Коломийського музею народного мистецтва, зокрема Іриною Матасяк та художником Мар'яном Гловою. Там 1956 р. вперше взяв участь у виставці присвяченій 100-річчю від дня народження Івана Франка, на яку представив інкрустовану тарілку «Великий Каменярь».

Працюючи надомником (1959–1975) часто відвідує Косів і живе мистецьким життям краю. Чимало майстрів з сіл також тяжіли до райцентру, підтримували зв'язки з викладачами училища, де працювали: В. Гуз, Т. Дзюбей, І. Павлик, В. Кішук, М. Варення, В. Гавриш та інші. У місті працювали ряд підприємств і творчих організацій: художньо-виробниче об'єднання «Гуцульщина», майстерні від Художнього фонду, де об'єдналися майстри з цілого регіону і випускники різьбярської школи В. Девдюка, пізніше училища (М. Тимків, В. Кабин, М. Федірко та інші). За пропозицією організатора майстерні Володимира Гуза М. Гrepиняка не

Гуцульські митці – В. Ігнатюк, О. Ванджурак, М. Грепінняк, В. Тонюк, Ю. Миклашук, П. Ткачук, Л. Вардзарук. 1969.

тільки оформили на роботу, але й прийняли до Спілки художників. Відтоді він постійний учасник районних, обласних, республіканських і міжнародних виставок. У його творчому доробку численні орнаментальні, суто декоративні сюжетно-тематичні твори з дерева: тарелі, рахви, шкатулки, скрині, обкладинки до альбомів, чимало виробів побутово-вжиткового призначення. Наділений відчуттям композиції, вмінням стилізувати та іншими творчими навиками М. Грепінняк успішно справлявся зі своїми завданнями. Він створив галерею портретів українських письменників-класиків: Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Черемшини, В. Стефаника, Ю. Федьковича, що зберігаються в музеях Косова, Коломиї, Івано-Франківська, Львова, Києва, Канева, а також наших сучасників: поетеси Л. Костенко, історика М. Кугутяка та багатьох інших. Його твори є в музеях Росії, Румунії, Болгарії, Чехословаччини, США і Канади. Каталоги виставок підготували в Івано-Франківську Р. Дреботюк, а в Коломиї К. Каркадим (1984). Як пригадує мистецтвознавець Мирослав Аронець, Микола Іванович не тільки сам виконував замовлення, але й давав роботу і ділився з ним заробітком, коли той навчався ще в Косівському училищі. Але не тільки декоративно-прикладне мистецтво стало сферою його творчої діяльності. З 1971 року майстер працює в техніці екслібриса, гравюри на дереві та лінолеумі, експонує свої твори на кількох десятках виставок в Україні, Росії, Прибалтиці, Білорусії, Чехословаччині, Польщі, дарує добірку екслібрисів із серії «Шевченкіана» для музею Тараса Шевченка у м. Палермо (Канада). У цьому є значна заслуга його

Таріль з портретом професора М. Кугутяка. Точіння, суха різьба, інкрустація. 2012.

приятеля і натхненника – Володимира Масика, відомого українського художника-графіка з Києва. Завдяки йому Микола Грепінняк опанував основи графічного мистецтва, зокрема екслібрису. Інтер'єр його хати у Верхньому Березові нагадує музей графіки В. Масика.

Учасники презентації бондарних виробів на ювілейній виставці бондара Івана Грималюка. Сидять (зліва направо) Микола Тимків, дружина Івана Грималюка, ювіляр, Ольга Кратюк, Василь Кабин. Другий ряд (стоять) Микола Грепінняк, Олександр Хованець, Любомир Кречковський, Михайлина Сабадаш, Катерина Каркадим, Галина П'ятничук, Василь Боринський, невідома, Володимир Гуз, Володимир Миколайський, Петро Сахро, Олекса Ванджурак. Коломия. 1984.

Окремо варта відзначити педагогічну працю М. І. Грепінняка. Ще з 1975 року майстер вів уроки трудового навчання і гурток різьби на дереві в Брустурській школі. З переїздом 1989 року до Верхнього Березова почався новий період його життя і творчості. Микола Іванович організовує

М. Грепінняк. Гуцул і гуцулка. Дрібна пластика. 60-ті ХХ ст.

гурток різьби на дереві у Середньоберезівській ЗОШ I–II ступенів, згодом продовжив навчати дітей у власній майстерні. Про його успіхи повідомляв фотокореспондент Ярослав Дацюк «Дядечко Микола з Брустур» та в газеті «Освіта» (1990) [4]. Щороку до його власної майстерні приходили вчитися різьби декілька учнів. Це Василь Дручків, Василь Майданюк, брати Василь та Іван Хім'яки, Іван Дутчак, Петро Коропецький та багато інших. І дарма, що не всі стали майстрами та вчителями, але найголовніше, що вони здобули вміння і радість від творчої праці потрібні в багатьох професіях. Серед учнів, котрі навчалися у М. Грепінняка і продовжують справу майстра: Василь Климюк,

Михайло Васкул – члени НСХ; Любов Урбанович, Микола Мединський, Іван Скільський, Славко Токарчук, Юрко Перцович, Іван Геник, Василь Пукас, Михайло Скільський закінчили Косівський інститут прикладного мистецтва. Дорогою батька пішли доньки і внуки – стали вчителями художніх дисциплін.

Чимало старань М. Грепінняк доклав до оздоблення місцевих храмів. Так для церкви Вознесіння Христового у Верхньому Березові виготовив семисвічник, тетрапод, свічники, дві патериці, два процесійні хрести, дві трійці, ручний хрест. Разом з М. Васкулом змайстрували крилос і оформили його накладними елементами з різнокольорових порід дерева. Для церкви Святого Іллі виготовив дві патериці, тетрапод, семисвічник, настільний хрест, рамки для образів з різьбою та інкрустацією.

Незважаючи на зайнятість виготовленням художніх виробів значний доробок М.І. Грепінняка у сфері публіцистики і краєзнавства. Свого часу він закінчив однорічні курси сільських кореспондентів при Косівській районній газеті, тож писати для нього, як і різьбити, стало звичною справою. Особливо звертають увагу на себе численні дослідження гуцульських художніх промислів, які він публікував після піших мандрівок горами і долами рідного краю у пошуках неоцінених скарбів. Першу свою розвідку підготував ще 1958 року і до недавнього висвітлював життя і творчість місцевих умільців. Підготував понад 70 нарисів, які опубліковані в «Літературній газеті», журналах «Жовтень», «Україна», «Народна творчість та етнографія», регіональних часописах і книгах: «Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець XIX – початок XXI ст.). Майстри, школи, музеї» (Івано-Франківськ, 2010) та «Красою гір натхненні» (Косів, 2013) [2–3]. Завдяки нарисам М. Грепінняка творчі надбання багатьох майстрів і художників здобули загальне визнання. Його фотоматеріали і нині використовують у багатьох мистецьких виданнях. За сумлінну працю майстер отримував похвальні листи, почесні грамоти, премії та інші відзнаки. Тож вітаючи М. І. Грепінняка з солідним ювілеєм і значними здобутками у розвитку і популяризації різьбярства та народних промислів в регіоні, звертаємо увагу, що він водночас скромна людина, яка заслуговує належного пошанування і найвищих нагород.

М. Грепінняк. Плакетка Танок. Інкрустація, 2009

ЛІТЕРАТУРА

1. Автобіографія Миколи Грепінняка. Голос краю. Часопис березівських теренів. 2003. Ч. 1. 25 червня.
2. Гнатюк М. В., Грепінняк М. І. Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець XIX – початок XXI ст.): Майстри, школи, музеї. Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ імені Василя Стефаника, 2010. 322 с.

3. Гнатюк М. Микола Грепінняк і народне мистецтво Косівщини. *Грепінняк М. І. Красою гір натхненні* / за наук. ред. М. Гнатюка. Косів : Писаний Камінь, 2013. С. 159-172.
4. Дацюк Я. Дядечко Микола з Брустур. *Малюк*. 1974. № 4, (квітень).
5. Кратюк О. Виставка творів народного майстра Миколи Грепінняка. *Радянська Гуцульщина*. Косів, 1965. 16 грудня.
6. Масик В. Майстер з Гуцульщини. *Друг читача*. 1975. № 14. 3 квітня.
7. Матасяк І. Микола Грепінняк – народний майстер. *Україна*. 1958. № 24. грудень.
8. Мисюк І. Різьбяр творить для вічності. *Гірська веселка* : у 2 т. Снятин : Прут-Прінт, 2000. Ч. 1. С. 234–238.
9. Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / передмова акад. М. В. Поповича. 2-ге вид. Київ : Ред. вісника «Ант», 2009. ХVІ, 408 с.; іл.
10. Соломченко О. Г., Стефюк В. І. Різьбяр Микола Грепінняк. *НТЕ*. Київ, 1961. Січень-березень.
11. Соломченко О. Чарівник з Брустур. *Україна*. 1963. № 32. 24 листопада.
12. Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття. Альбом. Київ : Мистецтво, 1969. С. 14–16.
13. Соломченко О. Життя прожито не марно. *Гуцульський край*. 1998.

REFERENCES

1. Avtobiohrafiiia Mykoly Hrepyniaka. Holos kraiu. Chasopys berezivskykh tereniv. Ch.1. 2003. 25 chervnia. [in Ukrainian]
2. Hnatiuk M. V., Hrepyniak M. I. Narodne mystetstvo Hutsulshchyny i Pokuttia (kinets XIX – pochatok XXI st.) [Folk art of Hutsulshchyna and Pokuttia (the end of the XIX – the beginning of the XXI century)] : Maistry, shkoly, muzei. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo PNU imeni Vasylia Stefanyka, 2010. 322 c. [in Ukrainian]
3. Hnatiuk, M. (2013) Mykola Hrepyniak i narodne mystetstvo Kosivshchyny [Mykola Grepinyak and folk art of Kosivshchyna]. *Hrepyniak M. I. Krasoiu hir natkhnenni* / za nauk. red. M. Hnatiuka. Kosiv : Pysanyi Kamin. S. 159-172. [in Ukrainian]
4. Datsiuk, Ya. (1974) Diadechko Mykola z Brustur. [Uncle Nicholas from Brustur]. *Maliatko*. № 4, (kviten). [in Ukrainian]
5. Kratiuk, O. (1965) Vystavka tvoriv narodnoho maistra Mykoly Hrepyniaka. [Exhibition of works of folk artist Mykola Grepinyak]. *Radianska Hutsulshchyna*. Kosiv. 16 hrudnia. [in Ukrainian]
6. Masyk, V. (1975). Maister z Hutsulshchyny [Master of Hutsulshchyna] Druh chytacha. 1975. № 14. 3 kvitnia. [in Ukrainian]
7. Matasiak, I. (1958) Mykola Hrepyniak – narodnyi maister [Mykola Grepinyak is a folk artist]. *Ukraina*. № 24. Hruden. [in Ukrainian]
8. Mysiuk, I. (2000) Rizbiar tvoryt dlia vichnosti. *Hirska veselka* [Carvers works for eternity]; u 2-kh tom. Sniatyn : Prut-Print. Ch.1. S. 234–238. [in Ukrainian]
9. Selivachov, M. (2009) Leksykon ukrainskoi ornamentiiky (ikonohrafiia, nominatsiia, stylistyka, typolohiia) [Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, stylistics, typology)] / Peredmovva akad. M. V. Popovycha. 2-he vyd. Kyiv : Red. visnyka «Ant». KhVI, 408 s., il. [in Ukrainian]
10. Solomchenko, O., Stefiuk V., Rizbiar Mykola Hrepyniak [Carvers Nikolai Grepinyak]. *NTE*. Kyiv, 1961. Sichen-berezen. [in Ukrainian]
11. Solomchenko, O. (1963) Charivnyk z Brustur [Wizard of Brustur]. *Ukraina*. № 32. 24 lystopada. [in Ukrainian]

12. Solomchenko, O. (1969) Narodni talanty Prykarpattia. [People's talent of Prykarpattia]. Albom. Kyiv : Mystetstvo. S. 14–16. [in Ukrainian]

13. Solomchenko, O. (1998) Zhyttia prozhyto ne marno. [Life is not spent in vain]. *Hutsulskyi krai*. [in Ukrainian]

CARVER MYKOLA HREPYNIAK AND FOLK ART OF HUTSULSHCHYNA

Mihaylo HNATYUK

*candidate of Fine art, Associate professor of the department
of professional methods and technologies of elementary education,
Vasyl Stefanyk Precsrpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: mykhailo.hnatiuk@pu.if.ua

ORCID ID: 0000-0002-1468-6344

The article highlights the creative path of the famous master and artist from Kosiv Mykola Ivanovych Grepyniak. His achievements in the field of wood carving are valuable and enlightening. He is the most honored and experienced sculptor of this region nowadays. As the Patriarch of the modern hutsul carving (dry carving and inlays) whose works are exhibited in many museums and private collections in Ukraine and abroad, he is also famous for numerous publications about his fellow artists, whose success he is genuinely happy for. Member of the National Union of artists and masters of folk art, the author of essays and books on folk art was born in a hutsul village Brustury – the centre of folk crafts: carving, wood crafts, art metal, embroidery, pysankacraft, cheese production and since the young age he became their researcher and popularizer.

Graphic work took a significant place in the creative work of M. Grepyniak, such as miniature. The artist mastered this original thumbnail art and painting by himself, as well as sculpture, under the influence of renowned professional artists Yev. Sagaidachnyj, V. Guz, G. Masyk. Particularly effective were qualified pieces of advice of art critics I. Matasiak, O. Solomchenko, the photographer I. Datsiuk, and others.

M. Grepyniak did significant work in the design of local churches: produced candlesticks, dolosse, altar crosses, crosiers, frames with dry carvings and inlaid.

Besides, his pedagogical activity should be mentioned. Many of his students have chosen creative professions, became artists, carvers, teachers, and successful people.

Keywords: *carving, crafts, traditions, exhibitions, products, Hutsulshchyna, decorative-applied arts, parts, masters.*

Статтю подано до редколегії 13.11.2018.

*Статтю рекомендував до друку доктор мистецтвознавства,
професор Віолетта Дутчак.*

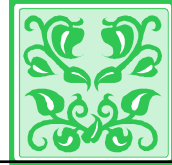
Микола Грепиняк. Книжкові знаки (exlibris)

Василь Грещук
Vasyl Greshchuk

**ТЕХНОЛОГІЧНО-МАНІПУЛЯЦІЙНА ПРИРОДА
НЕОРУСІНСЬКОГО РУХУ**

(Любомир Белей. «Русинський» сепаратизм: націєтворення *in vitro*. Київ :
Tempora, 2017. 392 с.)

**TECHNOLOGICAL AND MANIPULATIVE NATURE OF THE
NEORUSSIAN MOVE**

(Lyubomir Belei, «Rusynsky» separatism: nation-building *in vitro*, Kyiv :
Tempora, 2017. 392 pp.)

Русинство – політична проблема, яка з новою силою агресивно-наступально відновилася в останні три десятиліття – після розвалу СРСР із здобуттям Україною незалежності. Русинство в нашій державі як політична доктрина, згідно з якою українське населення Закарпаття, а у зв'язку з складними історичними й суспільно-політичними обставинами, ще й сучасних Словаччини, Румунії й Польщі, є не українцями, а русинами чи руснаками і творять окрему від української націю зі своєю окремішньою мовою й культурою. Розвінчуванню концепції русинського сепаратизму, детальному аналізу генези й особливостей функціонування та механізмів русинства присвячена глибокозмистовна, з відповідною науковою аргументацією монографія світлої пам'яті професора Любомира Белей «Русинський сепаратизм: націєтворення *in vitro*».

Вже в передмові до монографії автор цілком справедливо зазначив, що русинський сепаратизм, як і буйно розквітлі нині і підтримувані ззовні кримський, донецький чи й галицький (!), – «це лише різні личини основної загрози українській державності та цілісності українського етнокультурного простору, тому поблажливо-ліберальне ставлення до русинської проблеми в Україні можна розглядати як результат детальної, продуманої технології штучного націєтворення, що ставить собі за мету дезінтегрувати найзахідніші українські етнічні терени» (9–10).

У розділі «Історичні передумови» учений на основі скрупульозного аналізу процесів, характерних для української людності Закарпаття, переконливо обґрунтовує думку про те, що русинство постає в ХІХ ст. як реакція на українське національне відродження, яке далеко не всім було зрозумілим, а в Росії та в суміжних із Закарпаттям державах викликало відверте неприйняття і відповідну реакцію. В надрах офіційних угорських кіл та місцевої закарпатської інтелігенції визріває план радикальної зміни

дотеперішньої внутрішньої політики. Як пише автор рецензованої книги, «в основу нової політики, як показує аналіз наступних подій, було покладено курс на перегляд статусу автохтонного населення історичного Закарпаття як частини русько-рутенського, або малоросійського етносу на окремий слов'янський етнос – угро-руський» (28). Своєрідним запобіжником від поширення ідей українського національного відродження мало стати визнання самостійного статусу автохтонної людності історичного Закарпаття та окремішності її мови і культури, передовсім церковно-конфесійної традиції.

Період кінця XIX – середини XX ст. для українців у Закарпатті з погляду їх національного самоусвідомлення характеризується складними історичними, суспільно-політичними та науково-культурницькими умовами. Детально проаналізувавши складні обставини розвитку українства Закарпаття окресленого періоду, автор монографії доходить висновку: «Яскраві особистості – Євменій Сабов, Гіядор Стрипський та Августин Волошин – репрезентують три магістральні напрями розвитку свідомості закарпатців: русофільсько-тутешняцький, тутешняцько-мадярофільський та проукраїнський» (73). Водночас попри поразку спроб витворення самостійного етносу та окремої мови угоросів за часів угорської окупації безпрецедентна пропаганда сепаратистської русинської доктрини «посягла її спори у свідомості та родовій пам'яті частини закарпатської інтелігенції, зокрема греко-католицького духовенства» (73).

Органічним продовженням аналізу зародження й розвитку русинства на Закарпатті як політичної доктрини в рецензованій праці став другий розділ «Сучасне неорусинство: сепаратизм, міноритарна політика та бізнес». У ньому детально розглянуто різноаспектні проблеми реанімації та втілення в життя ідей русинського сепаратизму в умовах становлення самостійної незалежної України та маніпулювання неорусинством із українською людністю суміжних із Закарпаттям країн – Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Сербії з метою її винародовлення й антиукраїнської денаціоналізації.

Реанімація неорусинського проекту на Закарпатті була інспірована ззовні, медійну підтримку його втілення в життя здійснювали обласні засоби масової інформації, що на той час були ще під цілковитим контролем компартійних органів.

На підтримку неорусинського руху організуються численні наукові імпрези, часто фінансовані з-за кордону. Однак метою таких, з дозволу сказати, наукових заходів стає не пошук істини, а формування маніпулятивних технологій дезінтеграції українського простору. Особливої слави на зазначеному поприщі заслужив професор з Канади П.-Р. Маґочі, єдиним аргументом якого в численних дискусіях із проблем неорусинського руху був імідж безстороннього серйозного західного науковця. До міжнародних наукових семінарів запрошували й проукраїнськи налаштованих учених, які досліджували суспільно-політичні, історичні, етнологічні та культурологічні проблеми Закарпаття. На жаль, українські вчені, взявши участь у роботі таких семінарів, не розуміли, що основне їх призначення – «маніпуляція громадською думкою, створення ілюзії безкомпромісної

дискусії між представниками старої советської тоталітарної школи, які не визнають русинів, та прогресивним західним ученим, який доводить існування окремішнього русинського етносу. Зрозуміло, що ніякі наукові аргументи не могли переконати ні П.-Р. Магочі, ні його нечисленних прихильників, натомість своєю присутністю українські вчені мимоволі надавали наукового характеру <...> самій проблемі неорусинства, яка насправді є суто політичною» (87–88).

Проблема неорусинства стає розмінною монетою й у політичних ігрищах періоду становлення молодого незалежного України. У переведенні неорусинства як культурно-просвітницького феномену в політичну площину особливі зусилля виявив В. Балоба, спочатку мер Мукачеве, а згодом народний депутат України, глава Секретаріату Президента України. Як зауважив автор рецензованої праці, «В. Балоба не просто взяв під свій патронат неорусинський рух на Закарпатті, а й доклав чимало зусиль для його консолідації. У кожному разі, 19 березня 2007 р., тобто через 12 днів після «визнання» русинів Закарпатською обласною радою, відбувається об'єднання 12 русинських «культурно-громадських організацій», які до того завзято поборювали одна одну в Координаційну раду русинських організацій, до складу якої увійшли: Народна Рада Русинів Закарпаття, Сойм підкарпатських русинів, Общество підкарпатських русинів, Общество імені А. Духновича, Союз русинських списовтелів, Русинське науково-освітнє товариство, Товариство молодих русинів, Общество женщин-русинок, Ужгородське Общество ім. А. Духновича, Крайове общество підкарпатських русинів, Свалявське общество Подкарпатських русинів» (93). І хоч новостворена Рада позиціонувала себе як орган координації зусиль щодо русинського відродження, налагодження тіснішої співпраці в розвитку русинської культури, мови, звичаїв, традицій, віри та взаємодії з органами місцевого самоврядування, в її практичній діяльності визначальною стала політика, доволі часто в найрадикальніших виявах.

Події останніх років на Донбасі засвідчили, наскільки небезпечними є намагання прихильників неорусинського руху на Закарпатті поборювати українську ідентичність місцевого автохтонного населення та маніпулювати природними етнографічно-мовними особливостями краю, властивими будь-якому регіону, задля дезінтеграції молодого української держави і найзахідніших теренів українського етномовного простору.

Сучасне неорусинство на Закарпатті після піку публічної діяльності в 2007–2008 роках, реалізуючи власні стратегічні плани, суттєво перегрупувало свої сили та змінила тактику. Непримиренні русинські радикали або відмовилися від публічної екстремістської риторики, або покинувши Україну, з-за кордону постійно нагадують про себе численними екстремістськими заявами. Практично всі неорусинські організації отримують широку фінансову та медійну підтримку реваншистських сил Росії, Угорщини, Чехії, у зв'язку з чим т. зв. русинська проблема не зникла з українського та європейського медіа-простору. Що стосується не політичного, а культурного крила неорусинства, то його представники, не торкаючись політичних проблем, основну увагу зосереджують на самотності русинської культури, але, як справедливо відзначив автор, «межа між по-

літичним та культурним неорусинством дуже аморфна: культурне неорусинство непомітно може перетікати в політичне, а політичне не раз ховалося за культурним» (100).

Після детального аналізу неорусинства на Закарпатті Л. Белей у рецензованій монографії висвітлив неоднозначні процеси неорусинського руху в суміжних країнах – Словаччині, Угорщині, Румунії, Польщі, Сербії. Характерно, що відродження русинства в названих країнах відбувається синхронно, немовби цей процес був скерований з одного центру, однак в різних країнах він відбувався неоднаково й наслідки його різні. У кожній із зазначених країн чітко простежуються місцеві особливості у неорусинському дезінтеграційному русі на українському етномовному просторі, зумовлені історією розвитку русинських меншин, більшим чи меншим впливом москвофільських традицій і тенденцій, релігійно-конфесійним чинником, ступенем зв'язків із материковою Україною тощо.

Не оминув своєю увагою автор монографії й русинів в США та Канаді. Як зауважив учений, «емігранти з історичного Закарпаття привезли з собою в Північну Америку тогочасну недосформовану національну свідомість і влились у «плавильний казан» Америки» (157), а діяльність сучасних покровителів неорусинства спрямована не так на підтримку ідентичності емігрантів з історичного Закарпаття, як на популяризацію неорусинства в Україні, Словаччині, Польщі, Сербії.

На думку Л. Белей, неорусинська доктрина, яка покликана довести факт існування окремого «русинського етносу», її апологетами та втілювачами на практиці зазвичай використовується для приховування та легітимізації широкого спектра проблем – від геополітичних, геоекономічних до суто приватних, фінансово-бізнесових. «Адже, під приводом створення належних умов для гармонійного розвитку окремішнього «русинського» етносу та його самобутньої культури, «русинська» меншина за межами України або «русинська» більшість в Закарпатській області має бути наділена особливими преференціями, культурними, економічними та політичними. За кордоном проблему забезпечення прав «русинської» меншини легко розв'язали за допомогою державної фінансової підтримки діяльності численних «русинських» культурно-громадських інституцій, а натомість сповна використовують асимілятивний потенціал неорусинства. На Закарпатті <...> розв'язання «русинського» питання було скероване не на асиміляцію «русинів», а навпаки – на дезінтеграцію державотворчої нації та, найголовніше, – на забезпечення якнайширших прав для місцевої бюрократично-бізнесової верхівки. І таке розв'язання було знайдено майже одночасно з появою або, що більш вірогідно, ще до появи неорусинського руху. Це – автономний статус Закарпатської області» (162–163).

Поважне місце в рецензованій монографії відведено розділу «Технології неорусинського націєтворення *in vitro*», в якому на великому фактичному матеріалі проаналізовано маніпулятивні викрадення етноніма «русин», творення історії нізвідки та нової мови. Після ґрунтовного наукового аналізу штучно створених неорусинських правописних систем, граматик та словників марними та абсурдними постають потуги неорусинських, з дозволу сказати, лінгвістів.

У цьому ж розділі розглянуто й церкву як знаряддя сепаратизму.

Підсумовуючи здійснене дослідження, Л. Белей цілком справедливо наголошує на тому, що неорусинство – це не маргінальна регіональна закарпатська проблема, а «місцевий різновид вкрай небезпечної антиукраїнської політики, спрямованої на дезінтеграцію українського етнокультурного простору та цілісності української держави. Основна мета неорусинської доктрини – заперечити українськість історичного Закарпаття і тим самим суттєво – на 200–300 кілометрів – обрізати найзахідніші етнічні терени» (305).

Учений закликає, передовсім органи влади та українську політичну еліту, інтелігенцію вибудувати відповідну гуманітарну політику, спрямовану на розвінчання антиукраїнських ідей неорусинського руху, бо інакше «четвертий східнослов'янський народ», навіть створений за допомогою маніпуляцій *in vitro*, не тільки остаточно розчинить українське етнічне населення в Угорщині, Словаччині, Польщі, Румунії та Сербії, але й стане лінією розколу в Закарпатській області України» (310).

Рецензована монографія як додатки містить низку документів, фрагментів праць, звернень, декларацій, витягів із статусів, протоколів і т. ін., в яких висвітлюються найрізноманітніші питання історії та розвитку русинства, унаочнюючи сформовані в монографії положення й імперативи.

Василь Грещук
Vasyl Greshchuk

МЕНІ ЙОГО НЕ ВИСТАЧАЄ ДОСІ

I DO NOT EXPRESSLY EXPECT

Час летить невблаганно швидко, ось уже скоро тридцять літ, як відійшов у засвіти мій добрий старший наставник, прекрасна людина, дослідник-діалектолог від Бога Антін Миколайович Залеський. Доля розпорядилась так, що ця високоінтелегентна людина, блискучий учений-мовознавець, діяльний співвиконавець міжнародного наукового проекту «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» мав помітний вплив на формування моїх людських якостей та на становлення мене як мовознавця. Час уже стер пам'ять про нашу першу зустріч, однак я добре пам'ятаю, як працюючи над своєю кандидатською дисертацією, ми часто зустрічалися в читальному залі Наукової бібліотеки ім. В. Вернадського, який тоді ще був у приміщенні на вул. Володимирській, поряд із університетом імені Т.Г. Шевченка. Ймовірно, що саме тоді ми познайомились особисто. І хоч Антін Миколайович був на тринадцять років старшим від мене, у нас дуже швидко зав'язались напрочуд довірливі стосунки. У ті часи невиправдана довіра до людини могла обійтися дуже дорого, але, пам'ятаю, я не довго вагався, просто повірив у його щирість та порядність.

На початках нашого знайомства Антін Миколайович був уже сформований учений, автор визнаної не лише в українському, а й у слов'янському мовознавстві монографії «Вокалізм південно-західних говорів української мови» та низки ґрунтовних наукових статей із діалектології, автор лінгвокарт до II та III томів «Атласу української мови», а я лише завершував свою кандидатську дисертацію.

Проте нас багато чого споріднювало: ми обидва народились і зростали у простих сільських родин на Галичині, атмосфера Львівського університету імені Івана Франка, де на слов'янському відділенні Антін Миколайович здобув прекрасну лінгвістичну підготовку, а я навчався аспірантурі на кафедрі української мови цього ж університету, зрештою потяг до пізнання таїни слова...

Дуже швидко в особі свого старшого колеги я здобув доброго порадирика, цікавого співрозмовника, добродушну й зичливу людину. Буваючи в Києві, я завжди знаходив хоч трохи часу, щоб зустрітися з ним, і кожного разу отримував не лише певні консультації з мовознавства, а й поради щодо різних життєвських перипетій, оцінку різних культурних і полі-

тичних подій. І нині добре пам'ятаю його цікаві розповіді про роботу над «Атласом української мови» (для мене особливо цікавими були розмови про особливості й специфіку картографування словотвірних явищ до атласу). Як учасник численних діалектологічних експедицій в різних регіонах країни ділився враженнями, в яких було місце і для смішних, кумедних і навіть курйозних пригод, а іноді – і не зовсім. Починав записувати діалектні матеріали ще в часи, коли у віддалених гірських селах переходилися повстанці. Згадував, що під час однієї з його перших діалектологічних експедицій в Карпатах за селом зустрів упівців, які відпочивали в оборозі. На щастя, обійшлося без непорозумінь, могло бути по-різному... У пам'яті були ще свіжі враження від трагічних подій у рідному селі, згадував, як підлітком на власні очі бачив повстанців, які йшли під лісом у його рідному селі, чув розмови про їх бойові сутички з енкаведистами, міліцією. Він не дожив до Дня Незалежності, але я глибоко переконаний, що для нього це були б найщасливіші миті його життя. Ми не раз багато говорили про незалежну Україну, свято вірили, що колись вона повстане, однак не були переконані, що це трапиться за нашого життя. Йому б іще було прожити не цілих два роки...

Не обминав увагою загальномовознавчих проблем. Пригадую його переконливе потрактування необхідності розбудови фонології на засадах львівської фонологічної школи та широкого запровадження фонологічного аналізу в дослідженнях звукового складу мови та її діалектів. Щедро ділився своїми гіпотезами й напрацюваннями в дослідженні вокалізму й консонантизму українських говорів.

Антін Миколайович був закоханий у діалектологію, щиро відданий їй, аж до того, що, як сам мені зізнався, ця обставина не останню роль зіграла в розлученні з дружиною. Був сильною й інтелігентною людиною, бо вже після розпаду сім'ї з особливою теплотою згадував про перший десяток років подружнього життя як про найщасливіші роки, постійно опікувався своїми дітьми, приділяв їм багато уваги, а старша дочка часто жила з батьком.

Знав собі ціну, не опускався до пустопорожніх розмов, у спілкуванні був коректним, володів даром дотепно відповісти на несправедливі закиди, навіть свого керівництва. Згадував, як його, ще молодого дослідника, завідувач відділу «виховував» з приводу того, що він дозволив собі в преамбулі до матеріалів, зібраних в одному з сіл у Карпатах, написати «село не колективізоване», на що Антін Миколайович відповів: «Федоте Трохимовичу, ви ж мене відправили зібрати діалектні матеріали, якби ви мене були послали організувати колгосп, я був би його створив».

Щиро підтримував талановиту молодь у науці, безкорисливо ділився науковими ідеями з усіма, хто потребував, тішився науковими здобутками інших. Пам'ятаю, як прийшов підтримати мене на захисті кандидатської дисертації в тодішньому Київському педінституті. Вітаючи з успішним захистом, з гумором зауважив: «Зразу видно, що захищався вишівський дослідник, бо так міцно вхопив кафедру, що не відпустив її до самого кінця».

В науці про мову особливо цінував факт і аргументацію. В час, коли ми обговорювали тему моєї майбутньої дисертації, підкреслив: «Грунтовність докторської дисертації досягається або логічно й струнко побудованою теорією або скрупульозним опрацюванням великого за обсягом фактичного матеріалу». До своєї докторської дисертації був надмірно вимогливим, якщо можна так висловитися, все відкладав її захист на пізніший час, доопрацьовуючи ті чи інші проблемні питання. Добре пам'ятаю, як на початку 1989 року під час моєї чергової поїздки до столиці я завітав до його ошатного помешкання і ми до пізньої ночі розмовляли на найрізноманітніші теми. Згадую, як Антін Миколайович скаржився на обмежений доступ до наукової літератури, в тому числі й діаспорної українки, показував мені відзняту на фотоплівку працю К. Кисілевського «Надпрутський говір», таємно переправлену йому з Канади. Мова зайшла й про його докторську дисертацію, і я, добре знаючи ступінь її готовності та його самокритичність і прискіпливість, заговорив про зволікання з поданням до захисту, на що він витягнув із шухляди письмового стола об'ємний рукопис праці з численними доповненнями, вклейками, правками від руки і сказав: «Ось завершений остаточний варіант». Залишалось передрукувати його начисто і захистити. Та не судилось... Це була наша остання зустріч. Казав, що почувається не найкраще і збирався лягти ненадовго в лікарню поправити здоров'я. Домовились, що коли наступного разу приїду, (я мав передати йому якісь матеріали з Івано-Франківська), а він ще не вийде з лікарні, то їх я залишу в його поштової скриньці, що я й зробив, але не знаю, чи ті папери потрапили до Антона Миколайовича, бо десь так через тиждень після мого повернення з Києва прийшла зовсім несподівана звістка про передчасну смерть.

Поховали ми Антона Миколайовича на сільському цвинтарі в його рідних Доброводах на Збаражчині холодного зимового дня 1989 року з надією, що його ґрунтовні наукові дослідження стануть помітним унеском в українське й слов'янське мовознавство й гідно слугуватимуть їм. Добрим пошануванням світлої пам'яті вченого стало б віднайдення й опублікування його незахищеної докторської дисертації як монографії.

Завершуючи цю скромну силвету-спомин, зауважу, що я мав за щастя багато років знатися з цією прекрасною людиною, талановитим лінгвістом, неординарною особистістю, спілкування з ним – це для мене справжня життєва й наукова школа, і мені його не вистачає дотепер.

Наукове видання
Scientific publication

Українознавчі студії
19/2018

Ukrainian Studies
19/2018

Науково-теоретичний журнал
Інституту українознавства
при Прикарпатському національному
університеті ім. Василя Стефаника

Оригінал-макет підготовлено у Редакційно-видавничому відділі «Плай»
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Підп. до друку 19.12.2018. Формат 70x108/16.
Умов. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Зам. № _____. Ціна за домовленістю.

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач
підприємець Голіней О. М.
76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,
тел.: (0342) 580 432, +38 066 481 66 01,
+38 050 540 30 64
e-mail: gsm1502@ukr.net

ISSN 2312-5691
Ukrainian Studies